

ROCZNIK

BIBLIOTEKI NARODOWEJ

TOM LIII
2022

ROCZNIK

BIBLIOTEKI NARODOWEJ

THE NATIONAL LIBRARY

YEARBOOK

NATIONAL LIBRARY OF POLAND
WARSAW 2022

VOL. LIII

ROCZNIK

BIBLIOTEKI NARODOWEJ

BIBLIOTEKA NARODOWA
WARSZAWA 2022

TOM LIII

Redaktor naczelny – dr Tomasz Makowski
Zastępca redaktora naczelnego – Jacek Krawczyk

Rada naukowa
dr hab. Roman Chymkowski
dr Tomasz Makowski
dr Monika Mitera
dr Sigitas Narbutas
Kacper Trzaska
dr Monika Wyszomirska-Łapczyńska

Projekt graficzny serii
Agata Muszalska

Redakcja merytoryczna
Jacek Krawczyk

Tłumaczenie streszczeń
Szymon Żuchowski

Skład
Andrzej Dybowski

Copyright © Biblioteka Narodowa, Warszawa 2022

Wersja papierowa:
ISBN 978-83-8259-493-5
ISSN 0083-7261

Wersja elektroniczna:
ISBN 978-83-8259-494-2
ISSN 1689-3182

Biblioteka Narodowa
al. Niepodległości 213
02-086 Warszawa
www.bn.org.pl

Nakład: 180 egz.
Druk i oprawa: Usługi Poligraficzne Kamil Truszkowski, Warszawa

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

11

Maria Nasiłowska

Semantyka słownictwa języka haseł przedmiotowych KABA w procesie adaptacji do zastosowania w systemie postkoordynowanym

41

Justyna Morawska

Książka zabawka w praktyce katalogowej Biblioteki Narodowej: próba definicji, typy, kwestie sporne

61

Daniel Chłastawa

Zastosowanie Deskryptorów Biblioteki Narodowej w katalogowaniu przedmiotowym publikacji z zakresu matematyki

95

Jolanta Hys

Klasyfikacje piśmiennictwa i ich stosowanie – wybrane przykłady

121

Ewa Zalewska-Mańk

Hasło główne opisu bibliograficznego w powojennej praktyce bibliografii narodowej (książki i artykuły)

169

Maria Preciszewska

Chrestomatie i gramatyki do nauki języka i literatury rosyjskiej w szkołach średnich Warszawskiego Okręgu Naukowego w świetle rosyjskiej polityki oświatowej w Królestwie Polskim, 1864–1915

191

Jan Okoń

Programy teatralne (*sumariusze*) z Biblioteki Pisarzy (Generała) Societatis Jesu w Rzymie. Przegląd i problematyka

263

Michał Muraszko

Pozostałości księgozbioru kardynała Bernarda Maciejowskiego (1548–1608) w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku

279

Emil Kalinowski

Księgozbiór Jana Greczewskiego według inwentarza z drugiej połowy XVII wieku

315

Ewa Gryguc

Cyfrowa rekonstrukcja kolekcji historycznych na przykładzie księgozbioru zbioru Józefa Drège'a w zbiorach cBN Polona

---

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

349

Fryderyk Rozen

Daniel Brzeziński, Grażyna Szumlicka-
-Rychlik, *Najstarsze manuskrypty
(IX–XVIII w.) i inkunabuły. Zbiory specjalne,
Towarzystwa Naukowego Płockiego*, t. 1,
Płock, Towarzystwo Naukowe Płockie,
2019

355

AUTORZY

TABLE OF CONTENTS

STUDIES AND MATERIALS

11

Maria Nasiłowska

Semantics of the KABA subject headings language vocabulary in the process of its adaptation to use in the post-coordinated system

41

Justyna Morawska

Toy books in the cataloguing practice in the National Library of Poland: an outline of definitions, types, and contentious issues

61

Daniel Chlastawa

Use of National Library of Poland Descriptors in subject cataloguing of publications in the field of mathematics

95

Jolanta Hys

Library classifications and their application – selected examples

121

Ewa Zalewska-Mańk

The main entry of bibliographic description in the post-war practice of national bibliography (books and articles)

169

Maria Przeworska

Chrestomathies and grammar books for learning Russian language and literature in secondary schools of the Warsaw Scholar District in the light of Russian educational policy in the Kingdom of Poland, 1864–1915

191

Jan Okoń

Theatre programmes (*sumariusze*) from the Library of Writers (of the Superior General) of the Societas Jesu in Rome. An overview

263

Michał Muraszko

Remains of the book collection of Cardinal Bernard Maciejowski (1548–1608) in the collection of the Library of the Seminary in Płock

279

Emil Kalinowski

Jan Greczewski's book collection according to an inventory from the second half of the 17th century

315

Ewa Gryguc

Digital reconstruction of historical book collections as exemplified by Józef Drège's collection in POLONA

REVIEWS AND REPORTS

349

Fryderyk Rozen

Review of: Daniel Brzeziński, Grażyna Szumlicka-Rychlik, *Najstarsze manuskrypty (IX–XVIII w.) i inkunabuły. Zbiory specjalne Towarzystwa Naukowego Płockiego*, t. 1, Płock, Towarzystwo Naukowe Płockie, 2019

355

CONTRIBUTORS

STUDIA I MATERIAŁY

MARIA NASIŁOWSKA

orcid: 0000-0001-5290-6558

e-mail: m.nasilowska@bn.org.pl

Semantyka słownictwa języka haseł przedmiotowych KABA w procesie adaptacji do zastosowania w systemie postkoordynowanym

DOI: 10.36155/RBN.53.00001

Wprowadzenie

Podstawową cechą charakterystyczną języków informacyjno-wyszukiwawczych (jiw) XXI wieku jest ich zakorzenienie w technologii. Tradycyjne jiw, do których należą języki haseł przedmiotowych (jhp), praktycznie jej nie wymagały, ponieważ tworzone były na potrzeby katalogów kartkowych. Do ich obsługi potrzebny był sztab wyszkolonych bibliotekarzy, którzy zasadniczo jako jedyni byli w stanie prawidłowo skonstruować zdanie jhp, tworzące charakterystykę wyszukiwawczą publikacji. Użytkownicy musieli sobie radzić bez znajomości zasad budowania (prekoordynowania) haseł przedmiotowych, które zawarte były w rekordach kartoteki haseł wzorcowych (khw), ogólnodostępnych dopiero od momentu komputeryzacji katalogów bibliotecznych oraz w podręcznikach wydawanych dla bibliotekarzy katalogujących zbiory biblioteczne. Efekty wyszukiwania podejmowanego przez użytkowników, nie korzystających z pomocy bibliotekarzy, nie mogły być satysfakcjonujące.

Jako alternatywę zaczęto brać pod uwagę języki postkoordynowane, których charakterystykę wyszukiwawczą buduje się w trakcie wyszukiwania. Długotrwałe dyskusje prowadzone przez specjalistów informacji naukowej dowodzą, że również one nie są pozbawione wad. Jako próbka tych dyskusji

może posłużyć zwięzłe zestawienie wad i zalet obu typów jiw zaproponowane przez Lois Mai Chan, amerykańską bibliotekarkę i badaczkę, specjalistę z zakresu opracowania rzeczowego¹. Za zaletę języków prekoordynowanych uznaje ona występowanie prostych pojęć w kontekście i w relacji z innymi pojęciami, dzięki czemu zdanie tego języka może wyrażać złożone pojęcia w sposób jednoznaczny. Jako wady podaje powszechnie znane problemy „obsługi” tego typu języków, a zatem konieczność opanowania przez katalogujących skomplikowanych zasad tworzenia zdań, kosztowność procesu ich kontroli i modyfikacji, niemożność ich wykorzystania w systemach innych niż te o indeksowej prezentacji słownictwa.

Do zalet języków postkoordynowanych należą, według Lois Mai Chan, możliwość ich zastosowania w katalogowaniu automatycznym, łatwość kontroli i modyfikowania oraz możliwość wyrażania nieskończonej liczby kombinacji pojęć (pojęcia złożone). Za ich wadę uważa ryzyko wystąpienia fałszywej koordynacji, stosowanie pojęć prostych bez kontekstu i brak (analogicznej do języków prekoordynowanych) możliwości wyrażania pojęć złożonych.

Zestawienie powyższe nie zawiera podstawowej informacji o tym, że języki postkoordynowane nie nadają się do zastosowania bez właściwej technologii. Język postkoordynowany stosowany w środowisku obsługiwanym przez nowoczesne narzędzia technologiczne różni się istotnie od języków prekoordynowanych elastycznością. Słownictwo takiego języka nie jest tak ściśle powiązane ze składnią, jak w przypadku jhp, gdzie miejsce jednostki leksykalnej w zdaniu określa jej znaczenie. W języku postkoordynowanym wszystkie jednostki leksykalne mogą być stosowane niezależnie².

W dalszej części opracowania zostanie zilustrowany proces adaptacji słownictwa języka haseł przedmiotowych KABA (JHP KABA) na wybranych, charakterystycznych dla tego jhp przykładach. Adaptacji podlegają jednostki leksykalne z uwzględnieniem ich znaczenia, przy jednoczesnej likwidacji składni jhp.

Celem dodatkowym tego procesu jest fuzja słownictwa JHP KABA ze słownictwem Deskryptorów Biblioteki Narodowej (DBN), powstałym na skutek

1 *Library of Congress Subject Headings. Pre- vs. post-coordination and related issues. Report for Beacher Wiggins, Director, Acquisitions @ Bibliographic Access Directorate, Library Service, Library of Congress, prepared by the Cataloging Policy and Support Office, March 15, 2007, Appendix 1, Lois M. Chan, Thoughts on LCSH, s. 14–17 – https://www.loc.gov/catdir/cpsa/pre_vs_post.pdf [dostęp: 30.06.2022].*

2 Opracowanie nie zawiera analizy składni języka postkoordynowanego, ogranicza się do procesu uwalniania jednostek leksykalnych jhp ze składni prekoordynowanej.

transformacji Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej (JHP BN). Należy przy tym zaznaczyć, że adaptacja słownictwa JHP KABA istotnie różni się od adaptacji słownictwa JHP BN, nie można zastosować tej samej metodyki do tych dwóch procesów. Przyczyna leży w istotnych różnicach w zakresie składni obu jhp, chociaż zasadniczo jest to ten sam typ składni prekoordynowanej. Składnia JHP KABA charakteryzuje się, poza występowaniem bardzo dużej liczby wyjątków i reguł szczegółowych, zastosowaniem kategorii hasła, pojęcia, które nie występuje w składni JHP BN. Polega ono na tym, że budowanie zdań jhp oparte jest o typ kategorii hasła, czego efektem jest możliwość zastosowania więcej niż jednego określnika tego samego typu w jednym zdaniu.

Oto kilka przykładów haseł rozwiniętych JHP KABA:

- 151.. \$a Afryka Czarna \$y 1960- \$x kolonie \$x administracja \$v badania porównawcze
- 150.. \$a Autochtoni \$z Francja \$x kolonie \$x sytuacja społeczna \$y 1945-1970
- 150.. \$a Autochtoni \$x status prawny \$z Francja \$x kolonie \$y 1945-1970
- 151.. \$a Belgia \$x kolonie \$z Afryka \$x sytuacja gospodarcza \$x historia \$v czasopisma
- 150.. \$a Cukier \$x produkcja \$x aparatura i sprzęt \$z Francja \$x kolonie
- 150.. \$a Dekolonizacja \$z Wielka Brytania \$x kolonie \$y 20 w.
- 150.. \$a Edukacja i państwo \$z Francja \$x kolonie \$z Azja \$x historia
- 151.. \$a Europa \$x kolonie \$z Ameryka \$x historia
- 150.. \$a Finanse \$z Wielka Brytania \$z Londyn \$x kolonie
- 151.. \$a Francja \$x kolonie \$x w literaturze
- 150.. \$a Kolonie \$z Ameryka Łacińska \$x historia
- 150.. \$a Kolonie \$x w literaturze \$v podręczniki akademickie
- 150.. \$a Kopalnie \$x prawo \$z Francja \$x kolonie \$v rozprawy akademickie
- 151.. \$a Polska \$x kolonie \$y 1900-1945 \$x prognozy \$v publicystyka
- 151.. \$a Portugalia \$x kolonie \$z Afryka \$x administracja
- 151.. \$a Wielka Brytania \$x kolonie \$x administracja \$y 20 w. \$v biografie \$v słowniki
- 151.. \$a Wielka Brytania \$x kolonie \$x stosunki międzyetniczne \$y 19 w.

Większość z powyższych haseł przedmiotowych jest prawidłowa, niektóre o prawidłowości dyskusyjnej, inne nieprawidłowe. Aby je zweryfikować należy zapoznać się z uwagami o stosowaniu określników rzeczowych *kolonie*

i *kolonie* – *administracja* a także innych określników jak *status prawny* czy *sytuacja gospodarcza*. Twórcy tych haseł rozwiniętych nie zawsze prawidłowo posługują się zasadami stosowania JHP KABA, co jest w pełni zrozumiałe po zapoznaniu się z zamieszczoną w rekordach określników bardzo skomplikowaną metodyką. W podręczniku stosowania JHP KABA, czytamy:

W hasle przedmiotowym rozwiniętym stosuje się zasadniczo tylko po jednym określniku każdego rodzaju. Oznacza to, że dla wyrażenia kilku właściwości, cech, aspektów czy ujęć tego samego przedmiotu stosuje się, jeżeli to konieczne, opis przedmiotowy wielokrotny³.

W podręczniku wskazuje się na możliwość zastosowania w jednym hasle przedmiotowym dwóch określników rzeczowych, zaznaczając, że „zalecane połączenia określników rzeczowych są opisane na odpowiednich listach określników”⁴. Do takich przypadków należy połączenie określników rzeczowych – *kolonie* – *administracja* – w kartotece wzorcowej JHP KABA (w katalogu NUKAT) istnieje rekord dla tej struktury. Łączenie określników rzeczowych stanowi jeden z typowych mechanizmów metodyki JHP KABA, przejętej bezpośrednio z języka Répertoire d'autorité-matière encyclopédique et alphabétique unifié (RAMEAU)⁵, polegający na zmianie kategorii hasła wzorcowego. Przykładowo po hasle wzorcowym *Płuca* należącym do kategorii „Części ciała” można zastosować określnik *rak (choroba)*, pod wpływem którego struktura *Płuca – rak (choroba)* przechodzi do kategorii „Choroby” i pozawala na zastosowanie określnika rzeczowego, np. – *rokowanie*, stosowanego po nazwach chorób i typów chorób. W efekcie powstaje hasło rozwinięte z dwoma określnikami rzeczowymi: *Płuca -- rak (choroba) -- rokowania*.

Wracając do podanych wyżej przykładów haseł rozwiniętych wiążących się z pojęciem [kolonie]⁶, trudno niekiedy uzasadnić zastosowanie więcej niż jednego określnika rzeczowego w jednym hasle rozwiniętym, gdzie nie ma zastosowania opisany wyżej mechanizm. A przynajmniej jest ono kwestią

3 T. Głowacka, *Analiza dokumentu i jego opis przedmiotowy*, Warszawa 2003 (Katalogowanie przedmiotowe w języku haseł przedmiotowych KABA: podręcznik, pod red. J. Woźniak; cz. 1), s. 53.

4 Ibidem, s. 53.

5 Zob. Bibliothèque nationale de France, *Guide d'indexation RAMEAU*, 7ème édition, [Paris] 2017, s. 26 – https://rameau.bnf.fr/sites/default/files/docs_reference/pdf/guide_rameau_2017.pdf [30.06.2022].

6 Nawiasem kwadratowym oznaczono w opracowaniu pojęcia, dla rozróżnienia od haseł wzorcowych/deskryptorów (kursywa) i terminów (cudzysłów).

dyskusyjną, jak na przykład w hasle rozwiniętym *Autochtoni -- Francja -- kolonie -- sytuacja społeczna -- 1945-1970*. Według uwagi w rekordzie khw, określnik rzeczowy – *sytuacja społeczna* może być zastosowany „po nazwach geograficznych, po nazwach kategorii osób i po etnonimach, np. *Dzieci -- sytuacja społeczna*”⁷. Hasło wzorcowe *Autochtoni* należy do kategorii „Kategorie osób”, ale w połączeniu z określnikiem rzeczowym – *kolonie* już nie. Czy zatem nie powinno się w tym przypadku zastosować dwóch haseł rozwiniętych? Być może najbardziej wnikliwi znawcy metodyki JHP KABA są w stanie odpowiedzieć na to pytanie. Kataloger, nie dysponujący zazwyczaj nadmiarem wolnego czasu oraz użytkownik katalogu, którego celem jest wyszukanie publikacji, a nie zawilości języka informacyjno-wyszukiwawczego, będą mieć z tym problem. Efektem tego jest tworzenie niespójnego metodycznie zasobu haseł rozwiniętych i brak satysfakcjonujących wyników wyszukiwania. Ta niespójność w zakresie prawidłowości konstrukcji haseł rozwiniętych JHP KABA stanowi niemałe wyzwanie także w procesie transformacji tego języka do postaci postkoordynowanej. Jeszcze trudniejszy jest problem niekonsekwentnie popełnianych błędów, czego przy tak złożonych i wyrafinowanych zasadach stosowania, nie da się uniknąć.

Jako usprawiedliwienie powstawania skomplikowanych struktur jhp można wskazać jeden z plusów języków prekoordynowanych, czyli fakt, że zazwyczaj jedno hasło przedmiotowe wyraża jedno pojęcie złożone. Przez to, w pewnym sensie, zdanie takiego jiw jest bliższe wyrażeniu przedmiotu publikacji w języku naturalnym. Hasło przedmiotowe rozwinięte *Belgia -- kolonie -- Afryka -- sytuacja gospodarcza -- historia -- czasopisma* zastosowano do czasopisma na temat historii gospodarczej afrykańskich kolonii Belgii. Ten sposób wyrażenia przedmiotu tym się jednak różni od języka naturalnego, że jest on zakodowany, „usztuczniony” i bardzo trudno go odtworzyć w procesie wyszukiwania. Na uwagę zasługuje też fakt, że przy niedoskonałej lub przeciętnej znajomości zasad zapisanych w rekordach haseł wzorcowych JHP KABA, zrozumienie znaczenia zakodowanego w niektórych hasłach rozwiniętych może, paradoksalnie, wymagać konsultacji rekordów bibliograficznych publikacji, do opisu których zostały zastosowane. A powinno być zdecydowanie odwrotnie – to charakterystyka przedmiotowa jhp powinna udzielać prostej informacji o przedmiocie publikacji.

7 Cytowane w tekście uwagi o stosowaniu haseł wzorcowych JHP KABA pochodzą z kartoteki wzorcowej tego języka w katalogu centralnym NUKAT – katalog.nukat.edu.pl.

Transformacja JHP KABA na potrzeby systemu postkoordynowanego

Pierwszym źródłem w tworzeniu słownictwa i budowaniu metodyki JHP KABA był i jest nadal język RAMEAU⁸. Jak na razie nie ogłoszono żadnych planów zmiany ani wzorca tworzenia JHP KABA, ani żadnej zmiany metodycznej⁹.

Bibliothèque nationale de France, administrująca językiem RAMEAU, podobnie jak BN w przypadku JHP BN, podjęła decyzję o zmianie typu jiw na postkoordynowany. Operacja ta, zaplanowana na lata 2017–2022, miała polegać przede wszystkim na stopniowym upraszczaniu składni prekoordynowanej, tak aby, w następnym etapie możliwe stało się rozdzielenie poszczególnych typów jednostek leksykalnych. Dopiero tak uproszczona składnia języka RAMEAU będzie podobna do składni JHP BN i będzie stanowić punkt wyjścia do uwolnienia poszczególnych typów jednostek leksykalnych, aby mogły być stosowane w systemie postkoordynowanym¹⁰.

Transformacja JHP KABA, będąca przedmiotem tego opracowania, pomija długi i trudny etap stopniowego upraszczania składni jhp, polega na adaptacji samego słownictwa, z wykorzystaniem analizy semantycznej (znaczeniowej). Niesamodzielne jednostki leksykalne JHP KABA, których znaczenie uzależnione jest od miejsca w hasle przedmiotowym rozwiniętym, stają się w toku transformacji samodzielne w sposobie ich stosowania. Składnia jhp ulega całkowitej likwidacji, bez jej upraszczania jak w przypadku języka RAMEAU. Dodatkowo struktura jednostek leksykalnych ulega redukcji do wyrażen jednoelementowych (prostych lub złożonych), zamiast często stosowanych w JHP KABA struktur haseł wzorcowych złożonych z tematu i określnika (na przykład hasło wzorcowe *Dzieci -- choroby*).

Analiza semantyczna jednostek leksykalnych JHP KABA ukazuje dodatkowo drugą płaszczyznę wyjątkowego charakteru tego języka – stopień złożoności pomiędzy planem wyrażania (hasłami wzorcowymi) a planem treści (ich desygnatami). Za ilustrację tego problemu może posłużyć porównanie grupy

8 Zob. M. Nasiłowska, *Podstawy tworzenia słownictwa języków informacyjno-wyszukiwawczych o notacji paranaturalnej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2021, t. 52, s. 111–134 – [https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/73332_Rocznik_52_\(4_Nasilowska\).pdf](https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/73332_Rocznik_52_(4_Nasilowska).pdf) [30.06.2022].

9 Stan na 20 maja 2022.

10 Więcej na ten temat: M. Nasiłowska, *Reforma składni języka haseł przedmiotowych RAMEAU*, „Rocznik Biblioteki Narodowej 2020, t. 51, s. 287–304 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/91008_Rocznik-51-Nasi%C5%82owska-s-287-304%20.pdf [30.06.2022].

określników JHP KABA z odpowiadającymi im pod względem znaczenia deskryptorami DBN.

Kilka wybranych określników rzeczowych JHP KABA, odnoszących się do pojęcia [konserwacja]. Określniki są powiązane między sobą pod względem ich znaczenia oraz sposobu stosowania:

- *konserwacja i naprawy* – stosuje się po nazwach właściwych przedmiotów (urządzeń, przyrządów, aparatury, typów, marek i modeli pojazdów, instrumentów muzycznych oraz typów obiektów budowlanych), które wymagają konserwacji technicznej (obsługi) i naprawy, np. *Drogi -- konserwacja i naprawy <--OG>*¹¹
- *konserwowanie* – stosuje się po nazwach materiałów i grup materiałów, w szczególności po nazwach produktów nietrwałych, żywności, lekarstw, włókien, itp., po nazwach organizmów żywych, po nazwach narządów, układów wewnętrznych i części ciała oraz po właściwych nazwach pospolitych do prac dotyczących konserwacji i ochrony przedmiotu z punktu widzenia trwałości, wykorzystywania lub ciągłości istnienia
- *konserwacja i restauracja* – stosuje się po nazwach instrumentów muzycznych, po nazwach typów czasopism oraz po właściwych nazwach pospolitych (typów budowli i obiektów architektonicznych, przedmiotów artystycznych i kolekcjonowanych, typów publikacji itp.) do prac dotyczących stosowanych technik konserwacji i restauracji
- *remont* – stosuje się po właściwych nazwach pospolitych (typów budowli i obiektów budowlanych, wyposażenia wewnętrznego itp.) do prac dotyczących ich przebudowy i remontu
- *naprawy* – stosuje się po nazwach przedmiotów, które nie wymagają konserwacji technicznej, lecz tylko naprawy, np. *Biżuteria -- naprawy*
- *naprawialność* – stosuje się po nazwach właściwych urządzeń oraz typów i systemów urządzeń (aparatury, przyrządów) w odniesieniu do ich podatności na konserwację
- *ochrona* – stosuje się po nazwach kategorii osób, organizmów żywych, narządów i części ciała, po nazwach pojazdów oraz po właściwych nazwach pospolitych (po nazwach typów urządzeń, produktów, wyrobów, itp.) do prac na temat ich ochrony przed uszkodzeniami materialnymi lub fizycznymi, np. *Bobry -- ochrona -- Polska*

11 Zapis <--OG> w rekordach haseł wzorcowych JHP KABA oznacza, że po danym haśle można zastosować dodatkowo określnik geograficzny w haśle przedmiotowym rozwiniętym.

- *ochrona gatunkowa* – stosuje się w odniesieniu do prac dotyczących zachowania i ochrony jakości i ilości zasobów (gatunków) po nazwach organizmów żywych oraz po tematach *Rośliny* <--OG> ; *Zwierzęta* <--OG>
- *środki bezpieczeństwa* – stosuje się do prac dotyczących środków zapobiegania wypadkom po nazwach instytucji i organizacji, organizmów żywych, gałęzi gospodarki, pojazdów, sportów oraz po właściwych nazwach pospolitych (typów budowli, obiektów, instalacji itp.)
- *środki zabezpieczające* – stosuje się do prac dotyczących środków ochrony gwarantujących bezpieczeństwo i osłonę przed szpiegostwem, sabotażem, kradzieżą itp. – po nazwach instytucji i organizacji, sił zbrojnych, gałęzi gospodarki i po właściwych nazwach pospolitych (typów budowli, obiektów, systemów itp.) oraz, bez określnika geograficznego, po nazwach obozów i więzień
- *środki obrony* – stosuje się po nazwach działów i gałęzi gospodarki i właściwych nazwach przedmiotów odnośnie prac dotyczących środków służących ich ochronie w przypadku wojny

Powyższe określniki rzeczowe JHP KABA wyrażają pojęcia: [konserwacja], [ochrona], [bezpieczeństwo] i [remont]. Ich liczba wynika, poza rozróżnieniem znaczeń, także z rozdzielnosci kategorii tematów, po których mogą zostać zastosowane. Analizując powyższe uwagi o stosowaniu określników powstaje pytanie, czy ta szczegółowość nie stanowi przeszkody w stosowaniu tego języka zarówno dla bibliotekarzy, jak i użytkowników końcowych.

Inną, interesującą pod względem semantycznym grupą określników rzeczowych JHP KABA są określniki o strukturze *wpływ [przymiotnik od nazwy cywilizacji, religii, obszaru geograficznego, grupy etnicznej]*, które stosuje się „po nazwach grup etnicznych i właściwych nazwach pospolitych (z zakresu sztuki, kultury, literatury i cywilizacji) do prac na temat wpływu, któremu ulegają”. Grupa ta jest bardzo różnorodna, wiąże ją jedynie pojęcie [relacja], [wpływ jednego elementu na inny]. Przykładowo określnik rzeczowy *wpływ francuski* może mieć różne desygnaty w zależności od tematu, po którym jest stosowany, jak w poniższych hasłach przedmiotowych rozwiniętych:

- 151.. \$a Afryka \$x cywilizacja \$x wpływ francuski
 150.. \$a Architektura cysterska \$z Polska \$x wpływ francuski
 150.. \$a Filozofia \$z Polska \$x wpływ francuski
 150.. \$a Literatura amerykańska \$x wpływ francuski
 150.. \$a Malarstwo \$z Austria \$x wpływ francuski

150.. \$a Oświecenie \$z Niemcy \$x wpływ francuski

150.. \$a Poezja \$x wpływ francuski

150.. \$a Taniec \$x wpływ francuski

Celem podstawowym transformacji JHP KABA jest fuzja ze słownictwem DBN i utworzenie jednego systemu opracowania rzeczowego w katalogach polskich bibliotek. Specyfika metodyki języka DBN pozwala na jego stosowanie w katalogach bibliotek różnego typu, zarówno bardzo specjalistycznych i naukowych, jak i publicznych. Z tego względu, z pewnością, część szczegółowego słownictwa JHP KABA zostanie włączona do zasobu DBN. Niemniej nie zostaną włączone bez wnikliwej analizy terminy, które wyrażają to samo lub bardzo bliskie pojęcie, jak w przypadku wyżej podanej grupy określników związanych z pojęciem [konserwacja].

Projekt transformacji określników JHP KABA realizowana przez biblioteki, które podjęły współpracę z Biblioteka Narodową¹², przeskakuje niejako wieloletni etap, któremu ulegają określniki języka RAMEAU. Polega on na stopniowym upraszczaniu struktury kilkudziesięciu list określników do jednej wspólnej listy określników rzeczowych, które będą mogły być stosowane po wszystkich hasłach języka RAMEAU, bez względu na ich kategorię. Dopiero po tym procesie będzie można oddzielić określniki od tematów, utworzyć z nich samodzielne jednostki leksykalne. Przykładowo, postępując hipotetycznie według metodyki reformy języka RAMEAU, trzy określniki rzeczowe JHP KABA (z przytoczonych powyżej): *konserwacja i naprawy*, *konserwacja i restauracja*, *konserwowanie* zastąpiłyby prawdopodobnie jeden wyrażający pojęcie „konserwacji”, stosowany po wszystkich typach haseł. Być może utworzono by dwa inne określniki lepiej odzwierciedlające niejednoznaczność pojęcia [konserwacja]. Bez względu na to, które rozwiązanie by wybrano, byłby to długi bardzo skomplikowany proces, który najprawdopodobniej upraszczałby w małym stopniu metodykę stosowania języka. Metodyka transformacji JHP KABA, zainicjowana przez BN, pomija ten proces mapując bezpośrednio znaczenie wyrażane przez jednostki leksykalne JHP KABA ze znaczeniem deskryptorów DBN. Dla podanych trzech określników rzeczowych JHP KABA będą to deskryptory:

Ochrona i konserwacja zamiast określników rzeczowych JHP KABA: *konserwacja i restauracja, konserwowanie, ochrona*

12 Od 2017 roku są to: Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu.

Konserwacja (technika) zamiast określnika rzeczowego JHP KABA: *konserwacja i naprawy*

Remont zamiast określników rzeczowych JHP KABA: *remont, naprawy*

Bezpieczeństwo zamiast określników rzeczowych JHP KABA: *środki bezpieczeństwa, środki zabezpieczające, środki obrony*

Gatunek chroniony zamiast określnika rzeczowego JHP KABA: *ochrona gatunkowa*

W słownictwie DBN brakuje deskryptora odpowiadającego pojęciu [naprawialności] (ang. *maintainability*, fr. *maintenabilité*), czyli podatności na naprawy. Ze względu na niemożność zastąpienia tego pojęcia innym, zostanie on zaproponowany jako nowy deskryptor w słownictwie DBN, oczywiście o ile będzie miał zastosowanie w opisach bibliograficznych.

Natomiast w przypadku wyżej wspomnianych określników rzeczowych o strukturze „wpływ [przymiotnik od nazwy cywilizacji, religii, obszaru geograficznego, grupy etnicznej] w toku transformacji JHP KABA na DBN nie można zastosować uproszczenia w postaci jednego deskryptora, przykładowo, zamiast określnika rzeczowego *wpływ francuski*. Rozwiązanie tego problemu wymaga zastosowania różnych deskryptorów w zależności od tematu hasła przedmiotowego.

Celem dodatkowym i warunkiem transformacji JHP KABA jest zachowanie poprawności semantycznej dotychczasowych charakterystyk przedmiotowych wyrażonych w tym języku, które będą wyrażone w nowym systemie postkoordinowanym DBN. Bardzo dobra znajomość zasad stosowania JHP KABA a także, co istotne, orientacja w zakresie typowych, często i schematycznie powtarzanych błędów zarówno pod względem konstruowania haseł rozwiniętych JHP KABA, jak i ogólnego stosowania tego języka zapewni prawidłowość transformacji. Jest to operacja bardzo trudna, ale wykonalna. Przy prawidłowej jej realizacji będzie operacją jednorazową.

Znaczenie jednostki leksykalnej jiw o notacji paranaturalnej

Jiw, o których mowa w opracowaniu, należą do języków o notacji paranaturalnej¹³, to znaczy, że jednostki leksykalne je tworzące są równokształtne

13 „Notacja paranaturalna, notacja quasinalna – notacja alfabetyczna, umożliwiająca generowanie wyrażień, którym nadawane jest znaczenie w pewien sposób skojarzone ze znaczeniem odpowiadających im form wyrażień języka naturalnego. Notacja paranaturalna charakterystyczna jest przede wszystkim dla języka haseł przedmiotowych, języka deskryptorowego, języka słów kluczowych,

z odpowiadającymi im jednostkami leksykalnymi języka naturalnego. Jednostki języka naturalnego przechodzą proces adaptacji, w wyniku którego stają się jednostkami leksykalnymi jiw¹⁴. Adaptacja, określana również jako normalizacja, dotyczy „formy gramatycznej i niekiedy również zakresu znaczeniowego”¹⁵. W zakresie formy gramatycznej jednostki leksykalne tych jiw odpowiadają grupie rzeczownikowej (nominalnej) w mianowniku i liczbie gramatycznej określonej dla danego jiw.

Adaptacja odnosząca się do zakresu znaczeniowego polega na szeregu operacji bazujących na znaczeniu danej jednostki leksykalnej, wyrażen synonimicznych, homonimicznych, polisemicznych oraz hiperonimów i hiponimów. Rekord khw, odzwierciedla zakres znaczeniowy jednostki leksykalnej (warianty i terminy węższe) oraz jego kontekst (terminy szersze i skojarzone).

Jak wspomniano we wprowadzeniu, główny zarzut stawiany językom postkooordynowanym to niemożność wyrażania pojęć złożonych w takim samym stopniu jak wygląda to w językach prekooordynowanych.

Prawidłowo przeprowadzona transformacja słownictwa wchodzącego w skład języków prekooordynowanych umożliwia jego zastosowanie w językach postkooordynowanych, w których wyrażanie pojęć złożonych jest tak samo możliwe, a nawet większe (zob. powyżej „możliwość wyrażania nieskończonej liczby kombinacji pojęć”)¹⁶ przy założeniu, że sposób ich wyrażania jest inny.

Poniższe zestawienie przykładów ilustruje schematycznie proces transformacji jhp na język postkooordynowany. Proces ten jest konieczny do tego, aby umożliwić prawidłowe stosowanie słownictwa budowanego pierwotnie na potrzeby składni prekooordynowanej w katalogach o składni postkooordynowanej. Pierwszym etapem transformacji jest rozpoznanie cech semantycznych jednostek leksykalnych i zdań jiw, drugim ich atomizacja (wydzielenie z kontekstu). Zatomizowane pojęcia proste (ogólne i szczegółowe), wyrażone w deskryptorach DBN będą stanowiły budulec do konstruowania pojęć złożonych w jiw postkooordynowanym.

choć spotyka się ją niekiedy również w językach typu klasyfikacji”, *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, oprac. B. Bojar, Warszawa 2002, s. 174 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/639> [30.06.2022].

14 Zasada i metodyka tego procesu, zob. M. Nasiłowska, *Podstawy tworzenia słownictwa języków informacyjno-wyszukiwawczych...*, s. 111–134.

15 B. Sosińska-Kalata, M. Roszkowski, *Organizacja informacji i wiedzy, w: Nauka o informacji*, pod red. W. Babika, Warszawa 2016, s. 327.

16 *Library of Congress Subject Headings. Pre- vs. post-coordination and related issues...*, Appendix 1, s. 16.

Ponieważ język postkoordynowany DBN budowany jest przez transformację języków prekoordynowanych (JHP BN i JHP KABA), który to proces zakłada także modyfikację charakterystyk przedmiotowych zbiorów bibliotecznych opracowanych dotychczas w jiw prekoordynowanych, w poniższym zestawieniu przykładów wzięto pod uwagę hasła wzorcowe (słownikowe) JHP KABA, zdania (hasła rozwinięte) JHP KABA oraz całe charakterystyki przedmiotowe JHP KABA, gdzie kilka haseł rozwiniętych wyraża jedno złożone pojęcie.

Zdania jhp wyrażają pojęcia złożone, składają się z elementów, z których część (tematy) mogą być stosowane samodzielnie w opracowaniu przedmiotowym. Hasła wzorcowe pełniące funkcje tematów zasadniczo wyrażają pojęcia proste ogólne lub szczegółowe. Niektóre z nich jednak wyrażają także pojęcia złożone i podlegają transformacji jak zdania jhp.

Przyjęty w opracowaniu podział pojęć prostych na ogólne i szczegółowe związany jest z tradycyjną metodyką tworzenia słownictwa jhp¹⁷. Przykładowo, za pojęcie proste ogólne uznaje się [choroby], dla którego utworzono hasło wzorcowe JHP KABA *Choroby*; za pojęcie proste szczegółowe uznaje się [choroby dziecięce], dla którego utworzono hasło wzorcowe JHP KABA *Dzieci – choroby*.

Analiza semantyczna jednostek leksykalnych jhp na potrzeby transformacji jiw prekoordynowanego na postkoordynowany polega na wyróżnieniu pojęcia prostego (ogólnego lub szczegółowego), którego sposób wyrażenia w jiw docelowym może ulec transformacji jedynie w swojej strukturze w planie wyrażania. W przypadku pojęć złożonych następuje ich atomizacja (wydzielenie pojęć prostych), niemniej nie polega ona na prostym rozdzieleniu elementów zdań jiw. Mając na uwadze, że „znaczenie nie jest prostą sumą składników” (cech semantycznych), ale relacją między nimi¹⁸, w niektórych przypadkach transformacja przebiega w sposób bardziej złożony.

17 W polskiej tradycji katalogu przedmiotowego, której teorię opracował Adam Łysakowski, pojęciu szczegółowemu z tego opracowania odpowiada kategoria „przedmiotu przynależnego”, która związana była ze sposobem prezentacji indeksowej słownictwa w katalogu bibliotecznym (początkowo kartkowym) i która w toku ewolucji języków haseł przedmiotowych stopniowo traciła swoje znaczenie. Pozostałością tej teorii jest obecność w jhp struktur, które zanikają ostatecznie w toku transformacji na jiw postkoordynowany (deskryptor wielowyrazowy zamiast tematu z określnikiem). Zob. J. Woźniak-Kasperek, *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*, Warszawa 2011, s. 90–92 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/992> [30.06.2022]; P. Ćwikowski, *Język haseł przedmiotowych KABA wobec teorii Adama Łysakowskiego. Koncepcje wyszczególniania przedmiotu*, red. i korekta J. Grześkowiak, B. Idzik, Wrocław 2005, s. 6–13 – <https://core.ac.uk/download/pdf/230215763.pdf> [30.06.2022]; J. Sadowska, *Język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Studium analityczno-porównawcze*, Warszawa 2003, s. 165–199.

18 R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2011, s. 47.

Ze względu na fakt, że w procesie tworzenia haseł przedmiotowych rozwiniętych JHP KABA kluczowym elementem metodycznym jest wyróżnienie denotacji i konotacji w zakresie znaczenia jednostki leksykalnej, w poniższych przykładach płaszczyzny te ukazano jako wyjściowe¹⁹.

Według *Słownika encyklopedycznego informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, „denotacja” to „znaczenie rozumiane jako zakres, czyli zbiór elementów rzeczywistości, którym, zgodnie z regułami semantyki języka można przyporządkować dane wyrażenie”²⁰; natomiast „konotacja” to „znaczenie rozumiane jako treść, czyli zespół cech elementów rzeczywistości pozajęzykowej, na podstawie których można przyporządkować mu zgodnie z regułami semantyki danego języka dane wyrażenie tego języka”²¹. Upraszczając, denotacja jest zatem znaczeniem jednostki leksykalnej, konotacja jej współoznaczeniem.

Etapy transformacji JHP KABA do zastosowania w systemie postkoordynowanym

Etap 1. Transformacja haseł wzorcowych JHP KABA

Operacja przeprowadzona na hasłach wzorcowych JHP KABA przedstawiona na poniższych przykładach²² odpowiada etapowi wstępnemu ogólnej transformacji JHP KABA²³, który określony jest jako mapowanie, polegające na dopasowaniu do pojęcia wyrażonego hasłem wzorcowym JHP KABA deskryptora (lub deskryptorów) DBN. Na tym etapie nie dodaje się żadnych dodatkowych elementów poza wynikającymi z semantyki jednostki leksykalnej JHP KABA.

19 W semantycznej analizie jednostek leksykalnych JHP KABA nie bierze się pod uwagę płaszczyzny denotacji (i konotacji) pośredniej – elementów rzeczywistości pozadokumentacyjnej, analiza ogranicza się do denotacji (i konotacji) bezpośredniej, czyli (w przypadku omawianych przykładów) do treści publikacji.

20 *Słownik encyklopedyczny informacji...*, s. 47.

21 *Ibidem*, s. 143.

22 W opracowaniu wykorzystano przykłady jednostek leksykalnych wyrażonych nazwą pospolitą, nazwą geograficzną, nazwą formy / gatunku JHP KABA oraz deskryptory przedmiotowe, geograficzne, ujęciowe i formy / rodzaju / gatunku DBN. Semantyka pozostałych typów jednostek leksykalnych (nazwa osobowa, deskryptor osobowy, itd.) podlega innym zasadom.

23 Prace nad przekształceniem JHP KABA na DBN prowadzone są pod nadzorem Biblioteki Narodowej od 2015 roku (etap przygotowawczy, od 2017 roku wdrożeniowy wstępny). Zakończenie prac zaplanowano na rok 2022.

150 .. \$a Kobiety

Denotacja: [kobiety]

Transformacja:

650 .. \$a Kobiety

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste ogólne.

150 .. \$a Dzieci \$x choroby

Denotacja: [choroby dziecięce]

Transformacja:

650 .. \$a Choroby dziecięce

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA składa się z tematu i określnika, wyraża pojęcie proste szczegółowe. Wariantami hasła rekordu są: *Choroby dziecięce*, *Choroby wieku dziecięcego*.

150 .. \$a Kościół i państwo

Denotacja: [relacja między państwem i kościołem],

Konotacja: [religijna chrześcijańska]

Transformacja:

650 .. \$a Kościół i państwo

650 .. \$a Chrześcijaństwo

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA składa się z tematu wyrażającego pojęcie proste szczegółowe – relację pomiędzy dwoma pojęciami ogólnymi. Relacja ta jest jednak specyficzna i nie podlega atomizacji – odnosi się do pojęcia istniejącego w powszechnej świadomości (i stanowiącego przedmiot publikacji) jako odrębne pojęcie.

Rekord hasła wzorcowego JHP KABA wskazuje na religię chrześcijańską jako specyficzny rodzaj konotacji (niewyrażanej wprost w hasle rekordu), na co wskazują pozostałe elementy rekordu – skojarzone hasło *Chrześcijaństwo i polityka* oraz uwaga o stosowaniu „Stosuje się również z określnikami będącymi nazwą wyznania chrześcijańskiego, np. *Kościół i państwo -- Kościół katolicki*”. W języku RAMEAU wariantem hasła rekordu *Église et État* jest *Christianisme et État* – zgodnie z metodyką tworzenia rekordów haseł wzorcowych JHP KABA, wariant *Chrześcijaństwo i państwo* powinien znaleźć się z rekordzie hasła *Kościół i państwo*. Brak tego wariantu jest błędem, w przeciwnym razie rekord powinien

zawierać informację o zmianie stosowania w stosunku do wzorca i nie zawierać innych odesłań do chrześcijaństwa.

150 .. \$a *Celibat* \$x *aspekt religijny*

Denotacja: [celibat]

Konotacja: [religijna]

Transformacja:

150 .. \$a *Celibat*

150 .. \$a *Religia i duchowość* (jako ujęcie)

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA składa się z tematu *Celibat* i określnika *aspekt religijny*, w JHP KABA występuje również temat *Celibat*. Oryginalnie termin „celibat” pochodzi z języka łaćnińskiego *celebes* i oznacza „bez żony, samotny”, nie ma konotacji religijnej. W powszechnej świadomości termin ten jednak zazwyczaj stosowany jest w kontekście religijnym, zob. hasło *Celibat* w Wikipedii. Hasło JHP KABA *Celibat – aspekt religijny* stosowane jest do publikacji na temat celibatu kościelnego (wariant hasła rekordu *Celibat kościelny*) w różnych religiach i wyznaniach (uwaga: „stosuje się także z określnikiem wyrażającym nazwę religii lub wyznania”). Temat *Celibat* (ewentualnie z innymi określnikami niż *aspekt religijny*) stosowany jest w większości przypadków także do publikacji o treściach religijnych – jest to błędne zastosowanie tego hasła. Nieliczne publikacje dotyczą celibatu w kontekście szerszym niż religijny.

150 .. \$a *Architektura i społeczeństwo* (450 .. \$a *Architektura* \$x *aspekt społeczny*)

Denotacja: [relacja między architekturą i społeczeństwem] + [architektura w ujęciu socjologicznym]

Konotacja: [socjologiczna]

Transformacja 1:

150 .. \$a *Architektura*

150 .. \$a *Socjologia*

Transformacja 2:

150 .. \$a *Architektura*

150 .. \$a *Socjologia i społeczeństwo* (jako ujęcie)

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA składa się z tematu wyrażającego relację pomiędzy dwoma pojęciami – „architekturą” i „społeczeństwem”. Nie jest

to jednak relacja na tyle specyficzna, jak w przypadku hasła *Kościół i państwo*. Relacja może ulec atomizacji.

Wariantem hasła jest struktura zbudowana z tematu (*Architektura*) i określnika rzeczowego (*aspekt społeczny*), gdzie temat wyraża cechy denotatywne, a określnik – konotatywne. Struktura rekordu hasła wzorcowego oznacza, że zagadnienie relacji między architekturą i społeczeństwem należy do tej samej tematyki, co ukazanie architektury w kontekście socjologicznym. Transformacja mogłaby przebiegać albo poprzez atomizację dwóch pojęć – *Architektura* i *Społeczeństwo*, jako dwa równorzędne przedmioty, albo wydzielenie przedmiotu *Architektura* i ujęcia *Socjologia i społeczeństwo*.

150 .. \$a *Dinosauria*

Denotacja: [dinozaury]

Konotacja: [naukowa]

Transformacja:

150 ..\$a *Dinozaury*

155 ..\$a *Publikacje naukowe* (jako forma dzieła)

U z a s a d n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste ogólne. Uwaga o stosowaniu „Stosuje się do prac naukowych na temat dinozaurów” zawiera konotację określającą typ publikacji. Inne hasło *Dinozaury* wyraża to samo pojęcie, ale stosowane jest do publikacji popularnonaukowych. Naukowy charakter tekstu wyraża się w DBN w postaci „formy dzieła”: *Publikacje naukowe*.

150 .. \$a *Zgon* (prawo)

Denotacja: [śmierć]

Konotacja: [prawna]

Transformacja:

150 ..\$a *Śmierć*

150 ..\$a *Prawo i wymiar sprawiedliwości* (jako ujęcie)

U z a s a d n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste ogólne. Uwaga o stosowaniu „Stosuje się do prac na temat śmierci w aspekcie prawnym” wskazuje na konotację prawną terminu *Zgon*. Do opracowania publikacji, których przedmiotowi odpowiada ta sama denotacja – [śmierć], ale nie należą one do tekstów prawniczych, stosuje się hasło *Śmierć*. Prawną konotację hasła

wzorcowego JHP KABA wyraża się w DBN w postaci deskryptora ujęciowego *Prawo i wymiar sprawiedliwości*.

150 .. \$a *Poezja korsykańska*

Denotacja: [poezja korsykańska]

Transformacja:

150 .. \$a *Poezja*

150 .. \$a *Literatura korsykańska*

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste szczegółowe. Stosowane jest jako hasło przedmiotowe do prac na temat szczegółowego gatunku literatury narodowej. Transformacja hasła wzorcowego przedmiotowego JHP KABA dla gatunku literackiego literatury narodowej na DBN polega na atomizacji pojęcia do wyrażenia gatunku i danej literatury.

155 .. \$a *Komedia hiszpańska \$y 1500-1700 (Okres klasycyzy)*

Forma i przynależność kulturowa: komedia hiszpańskiej okresu klasycyzy

Transformacja:

380 .. \$a *Dramat (rodzaj)*

386 .. \$m *Przynależność kulturowa \$a Literatura hiszpańska*

388 1. \$a *1501-1600*

388 1. \$a *1601-1700*

655 .. \$a *Komedia*

U z a s a d n i e n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste szczegółowe. Transformacja hasła wzorcowego pełniącego funkcję tematu formalnego JHP KABA dla gatunku literackiego literatury narodowej z określnikiem chronologicznym związanym polega na atomizacji poszczególnych elementów znaczeniowych na deskryptory DBN – forma dzieła (pole 380 rekordu bibliograficznego), przynależność kulturowa (pole 386 rekordu bibliograficznego), chronologia powstania dzieła – określnik chronologiczny związany dla literatury hiszpańskiej zastępują swobodne deskryptory chronologiczne (pole 388 rekordu bibliograficznego), szczegółowa forma – gatunek literacki (pole 655 rekordu bibliograficznego). W przypadku tego przykładu mapowanie ukazano w etykietach rekordu bibliograficznego (stąd 655 zamiast 150 jak w przykładach wcześniejszych), ze względu na złożoność schematu przekształcenia.

150 .. \$a Winnie-the-Pooh (postać fikcyjna)

Denotacja: [fikcyjna postać z literatury dziecięcej – Winnie-the-Pooh]

Transformacja:

100 ..\$a Kubuś Puchatek \$c (postać fikcyjna)

U z a s a d n i e: hasło wzorcowe JHP KABA wyraża pojęcie proste ogólne dla fikcyjnej postaci z literatury dziecięcej – Winnie-the-Pooh. Ponieważ hasło to może zostać zastosowane wyłącznie w funkcji przedmiotu publikacji, zastosowano w JHP KABA rekord khw dla hasła przedmiotowego. Typowanie w DBN jest odmienne – postaci fikcyjne i legendarne typowanie są jak osoby fizyczne, stosuje się rekord khw dla nazwy osobowej. Zmianie ulega również forma nazwy – w DBN preferowaną jest nazwa najbardziej rozpowszechniona dla użytkownika języka polskiego.

Etap 2. Transformacja haseł rozwiniętych JHP KABA

Operacja przeprowadzona na hasłach rozwiniętych JHP KABA przedstawiona na poniższych przykładach odpowiada drugiemu etapowi transformacji JHP KABA, który polega na zastąpieniu poszczególnych elementów hasła rozwiniętego JHP KABA deskryptorami DBN wskazanymi na etapie mapowania oraz na dodaniu innych elementów wynikających w metodyki DBN, o ile jest to możliwe, np. deskryptor ujęciowy (poniżej – ujęcie), deskryptor formy dzieła (poniżej – forma ogólna), deskryptor rodzaju lub gatunku publikacji (poniżej – forma szczegółowa).

Przykłady z drugiego i trzeciego etapu transformacji JHP KABA przedstawiono w postaci etykiet rekordu bibliograficznego ze względu na złożoność schematów przekształceń.

150 .. \$a Język francuski \$x gramatyka porównawcza \$x język hiszpański

Denotacja: [porównanie języków francuskiego z hiszpańskim]

Transformacja:

650 .7 \$a Język francuski \$2 DBN

650 .7 \$a Język hiszpański \$2 DBN

650 .7 \$a Językoznawstwo porównawcze \$2 DBN

658 .. \$a Językoznawstwo

U z a s a d n i e n i e: hasło rozwinięte JHP KABA składające się z tematu przedmiot: *Język francuski* i określnika rzeczowego *gramatyka porównawcza -- język hiszpański* (nazwy języków w języku LCSH pierwotnie pełniły funkcję określników, zasada ta została z czasem zmieniona; w JHP KABA nazwy języków od początku mogły pełnić wyłącznie funkcję tematu, dlatego tworzy się określniki składające się w części z nazwy języka jako hasło wzorcowe, aby można było zastosować nazwę języka jako określnik). Określnik rzeczowy *gramatyka porównawcza* jest stosowany do ogólnych prac z zakresu językoznawstwa porównawczego. Hasło rozwinięte JHP KABA nie wskazuje na konotację inną niż właściwa dla dziedziny, do której należą hasła, stąd deskryptor ujęciowy *Językoznawstwo*.

150 .. \$a Dzieci \$x choroby \$x diagnostyka \$v podręczniki akademickie

Denotacja: [diagnostyka chorób dziecięcych]

Konotacja: [dydaktyczna]

Forma: [podręcznik]

Transformacja:

380 .. \$a Publikacje dydaktyczne \$2 DBN

385 .. \$m Poziom nauczania \$a Szkoły wyższe

650 .7 \$a Choroby dziecięce \$2 DBN

650 .7 \$a Diagnostyka medyczna \$2 DBN

655 .7 \$a Podręcznik \$2 DBN

658 .. \$a Medycyna i zdrowie

U z a s a d n i e n i e: hasło rozwinięte JHP KABA składające się z tematu (będącego hasłem wzorcowym) *Dzieci – choroby*, określnika rzeczowego – *diagnostyka* i określnika formy *podręczniki akademickie*. Transformacja hasła wzorcowego *Dzieci – choroby* – zob. uzasadnienie powyżej w tekście (Hasła wzorcowe JHP KABA). Termin „diagnostyka” występuje w JHP KABA jako temat i jako określnik – w obu funkcjach odnosi się wyłącznie do pojęcia [diagnostyka medyczna] stąd w transformacji deskryptor *Diagnostyka medyczna*. Przedmiot publikacji przedstawiony został w formie podręcznika, w DBN będzie wyrażony jako forma ogólna publikacji: *Publikacje dydaktyczne* oraz forma szczegółowa: *Podręcznik*. Podręcznik przeznaczony jest dla szkół wyższych (przymiotnik *akademicki*), stąd określenie w DBN grupy odbiorców – poziom nauczania: *Szkoły wyższe*. Hasło rozwinięte JHP KABA nie wskazuje na konotację inną niż właściwa dla deskryptorów *Choroby dziecięce* i *Diagnostyka medyczna*, zastosowano zatem deskryptor ujęciowy *Medycyna i zdrowie*.

150 .. \$a *Francja* \$x *kolonie* \$z *Afryka Północna* \$x *życie religijne* \$y 19 w. \$v *rozprawy akademickie*

Denotacja: [życie religijne na terenie kolonii francuskich w Afryce północnej w 19-tym wieku]

Konotacja: [naukowa]

Transformacja:

380 .. \$a *Publikacje naukowe*

648 .7 \$a 1801-1900 \$2 DBN

650 .. \$a *Kolonie francuskie*

650 .7 \$a *Życie religijne* \$2 DBN

651 .7 \$a *Afryka północna* \$2 DBN

658 .. \$a *Historia*

658 .. \$a *Religia i duchowość*

U z a s a d n i e: hasło rozwinięte JHP KABA składające się z tematu wyrażonego nazwą geograficzną *Francja*, określnika rzeczowego *kolonie*, określnika geograficznego *Afryka Północna*, określnika rzeczowego *życie religijne* i określnika formy *rozprawy akademickie*. Struktura hasła rozwiniętego jest błędna – „dla zlokalizowania zjawiska w obrębie obszaru kolonii danego kraju”²⁴ powinno się zastosować strukturę: [nazwa zjawiska] – [nazwa kraju będącego właścicielem kolonii] – kolonie. Temat hasła rozwiniętego wskazuje na przynależność kolonii – kolonie francuskie, w słownictwie DBN brakuje deskryptora dla wyrażenia tego pojęcia²⁵. Zostanie zaproponowany jako nowy deskryptor w zasobie DBN. Funkcję lokalizacji przedmiotu pełni określnik wyrażony nazwą geograficzną *Afryka Północna*. Określnik *życie religijne* wyraża szczegółowy przedmiot publikacji, niemniej powinien być wyrażony w drugim hasle przedmiotowym rozwiniętym).

Przedmiot publikacji przedstawiony w formie rozprawy akademickiej (określnik JHP KABA *rozprawy akademickie* stosuje się do prac badawczych, prac doktorskich, prac dyplomowych akademickich, prac magisterskich i rozpraw habilitacyjnych)²⁶, którym w DBN odpowiada określenie ogólnej formy publikacji *Publikacje naukowe*. W DBN istnieją deskryptory formy odpowiadające poszczególnym szczeblom szkolnictwa wyższego (*Praca licencjacka*, *Praca magi-*

24 Zob. rekord określnika rzeczowego JHP KABA w bazie katalogu centralnego NUKAT | Prosto do informacji – katalog zbiorów polskich bibliotek naukowych – <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> [30.06.2022].

25 Stan na 20 maja 2022.

26 Zacytowane terminy są wariantami hasła rekordu *Rozprawy akademickie*.

sterska, Praca dyplomowa, Rozprawa doktorska, Rozprawa habilitacyjna), niemniej transformacja hasła rozwiniętego JHP KABA nie pozwala na jego wskazanie, stąd brak określenia formy szczegółowej. Chronologiczne ujęcie przedmiotu publikacji determinuje zastosowanie deskryptora ujęciowego *Historia*, określnik rzeczowy JHP KABA *życie religijne* wyrażający szczegółowy przedmiot publikacji wskazuje na deskryptor ujęciowy *Religia i duchowość*.

Transformacja haseł rozwiniętych JHP KABA będzie przeprowadzona bez poprawiania błędnych struktur JHP KABA.

150 .. \$a *Wojna światowa (1939-1945)* \$x *dzieci* \$z *Polska* \$z *Kraków* \$v *relacje osobiste Polaków*

Denotacja: [dzieci w czasie drugiej wojny światowej w Krakowie]

Forma: [pamiętniki, wspomnienia]

Transformacja:

380 .. \$a *Literatura faktu, eseje, publicystyka*

648 .7 \$a 1901-2000 \$2 DBN

648 .7 \$a 1939-1945 \$2 DBN

650 .7 \$a *II wojna światowa (1939-1945)* \$2 DBN

650 .7 \$a *Dzieci* \$2 DBN

651 .7 \$a *Kraków* \$2 DBN

651 .7 \$a *Polska* \$2 DBN

655 .7 \$a *Pamiętniki i wspomnienia* \$2 DBN

658 .. \$a *Historia*

U z a s a d n i e: hasło rozwinięte JHP KABA składające się z tematu wyrażonego nazwą wojny *Wojna światowa (1939-1945)*, określnika rzeczowego *dzieci*, dwustopniowego określnika geograficznego *Polska -- Kraków* i określnika formy *relacje osobiste Polaków*. Zastosowanie określnika formy *relacje osobiste Polaków* uzasadnia uwaga o stosowaniu: „określniki typu: -- relacje osobiste [nazwa narodowości, grupy etnicznej] po nazwach wojen (zarówno bezpośrednio po nazwach wojen, jak i po nazwach wojen z określnikami rzeczowymi i geograficznymi), np. *Wojna światowa (1939-1945)* -- *ruch oporu* -- *relacje osobiste Polaków* [...] w odniesieniu do relacji osób danej narodowości na temat ich osobistych przeżyć wojennych”²⁷. Dla określenia relacji osób na temat ich osobistych

²⁷ Cytat pochodzi z uwagi o stosowaniu w rekordzie odsyłacza całkowitego JHP KABA *Relacje osobiste* [...].

przeżyć w toku transformacji należy zastosować określenie formy szczegółowej *Pamiętniki i wspomnienia* oraz formy ogólnej *Literatura faktu, eseje, publicystyka*, co wynika z definicji jego stosowania²⁸. Żadna inna forma nie została wskazana w haśle rozwiniętym JHP KABA. Narodowość autora publikacji, wyrażona w określniku formy JHP KABA nie jest wskazywana w deskryptorach, jest umieszczana w polach rekordu khw nazwy osobowej (043 i 370). Chronologiczne ujęcie przedmiotu publikacji zostanie wyrażone za pomocą deskryptora ujęciowego *Historia*.

Etap 3. Transformacja charakterystyk przedmiotowych JHP KABA

Operacja przeprowadzona w zakresie charakterystyk przedmiotowych JHP KABA przedstawiona na poniższych przykładach odpowiada trzeciemu etapowi transformacji JHP KABA, który zasadniczo powinien polegać jedynie na usunięciu wielokrotnego wystąpienia tego samego deskryptora. Tak powstała charakterystyka przedmiotowa może nie być kompletna i niekiedy może także wymagać poprawienia.

Poniższe przykłady, poza pierwszym, nie zawierają pełnego opisu transformacji, wskazują jedynie na różne zagadnienia towarzyszące temu procesowi.

245 00 \$a *Twój Vincent* / \$c scenariusz Dorota Kobiela, Hugh Welchman, Jacek Dehnel ; reżyseria Dorota Kobiela, Hugh Welchman.

600 1. \$a *Gogh, Vincent van (1853-1890)* – filmy

655 .. \$a *Filmy biograficzne* – 1990-

655 .. \$a *Filmy animowane* – 1990-

Denotacja: [Vincent van Gogh]

Forma: [film biograficzny animowany]

Transformacja:

380 .. \$a *Filmy i seriale*

388 1. \$a 1900-2000

388 1. \$a 1989-2000

600 17 \$a *Gogh, Vincent van (1853-1890)* \$2 DBN

655 .7 \$a *Film animowany* \$2 DBN

655 .7 \$a *Film biograficzny* \$2 DBN

²⁸ Biblioteka Narodowa. Przepisy katalogowania. Forma dzieła – <https://przepisy.bn.org.pl/aneksy> [30.06.2022].

U z a s a d n i e n i e: trzy hasła rozwinięte JHP KABA wyrażające jedno złożone pojęcie. Hasło przedmiotowe wyrażające przedmiot filmy (osoba Vincenta van Gogha) kończy się określnikiem formy *filmy*. Rodzaj filmu określony jest za pomocą dwóch tematów formalnych (*Filmy biograficzne* i *Filmy animowane*). W transformacji zostanie zastosowany deskryptor osobowy jako przedmiot (*Gogh, Vincent van (1853-1890)*), deskryptor dla formy dzieła (*Filmy i seriale*), dwa deskryptory określające rodzaj filmu (*Film animowany* i *Film biograficzny*) oraz deskryptor chronologiczny dla czasu powstania dzieła, zgodnie z zasadami DBN (1900-2000 i 1989-2000).

245 00 \$a *Féminités et masculinités dans le texte narratif avant 1800* : \$b *la question du «gender» : actes du XIVe colloque de la SATOR, Amsterdam/Leyde, 2000* / \$c *éd. par Suzan Van Dijk et Madeleine Van Strien-Chardonneau.*

650 .. \$a *Płeć* \$x *w literaturze* \$v *konferencje*

650 .. \$a *Tożsamość płciowa* \$x *w literaturze* \$v *konferencje*

655 .. \$a *Powieść francuska* \$y *18 w.* \$x *tematy, motywy*

655 .. \$a *Literatura francuska* \$x *pisarki* \$v *konferencje*

Denotacja: [płeć w kobiecej literaturze francuskiej 18 w.]

Denotacja: [płeć w powieści francuskiej 18 w.]

Denotacja: [tożsamość płciowa w kobiecej literaturze francuskiej 18 w.]

Denotacja: [tożsamość płciowa w powieści francuskiej 18 w.]

Konotacja: [naukowa]

Forma: [materiały konferencyjne]

Transformacja:

380 .. \$a *Publikacje naukowe*

648 .7 \$a *1701-1800*

650 .7 \$a *Płeć* \$2 *DBN*

650 .7 \$a *Tożsamość płciowa* \$2 *DBN*

650 .7 \$a *Literatura francuska* \$2 *DBN*

650 .7 \$a *Literatura kobieca* \$2 *DBN*

650 .7 \$a *Powieść* \$2 *DBN*

650 .7 \$a *Tematy i motywy* \$2 *DBN*

655 .7 \$a *Materiały konferencyjne* \$2 *DBN*

658 .. \$a *Literaturoznawstwo*

U z a s a d n i e n i e: Charakterystyka przedmiotowa zawiera dwa prawidłowe hasła rozwinięte, dwa błędne (brak określnika rzeczowego *tematy, motywy*)

i określnika formy *konferencje*), być może powinna zawierać także jeszcze dwa dodatkowe hasła rozwinięte, co można to sprawdzić jedynie konsultując treść publikacji. Transformacja JHP KABA na DBN nie zakłada konieczności weryfikacji prawidłowości opracowania publikacji.

Określenie „kobieca” w odniesieniu do literatury francuskiej (być może powinno dotyczyć także powieści francuskiej – prawdopodobnie brakujące hasło rozwinięte), wyrażone jest w określniku *pisarki*, stosowanym w przypadku, gdy tekst literacki napisany został przez kobietę. Określnik ten, pierwotnie określnik formy, zmienia kategorię na rzeczowy, gdyż dotyczy opracowania, a nie tekstu literackiego. Niemniej w tym hasle rozwiniętym *Literatura francuska \$x pisarki \$v konferencje* brakuje określnika rzeczowego *tematy, motywy*, pod wpływem którego określnik formy zamienia się na rzeczowy. W toku transformacji określnik *pisarki* zastosowany jako przedmiotowy zostanie zastąpiony przez deskryptor przedmiotowy *Literatura kobieca*.

Transformacja charakterystyki przedmiotowej JHP KABA zostanie przeprowadzona bez poprawiania błędnych ani dodawania prawdopodobnie brakujących haseł rozwiniętych. Powstałe na skutek transformacji wielokrotne wystąpienie tego samego deskryptora zostanie zlikwidowane. Są to: deskryptor formy *Materiały konferencyjne* (3 wystąpienia), deskryptor formy *Publikacje naukowe* (3 wystąpienia), deskryptor ujęciowy *Literaturoznawstwo* (4 wystąpienia), deskryptor przedmiotowy *Literatura francuska* (2 wystąpienia).

245 12 \$a *L'émancipation des peuples colonisés. \$n T. 1, \$p De l'agonie du colonialisme à la paix du monde / \$c Sylvère Alcandre.*

650 .. \$a *Autochtoni \$x status prawny \$z Francja \$x kolonie \$y 1945-1970*

650 .. \$a *Czarni \$x status prawny \$z Francja \$x kolonie \$y 1945-1970*

650 .. \$a *Autochtoni \$z Francja \$x kolonie \$x sytuacja społeczna \$y 1945-1970*

650 .. \$a *Czarni \$z Francja \$x kolonie \$x sytuacja społeczna \$y 1945-1970*

651 .. \$a *Francja \$x kolonie \$z Afryka*

651 .. \$a *Francja \$x kolonie \$z Ameryka*

651 .. \$a *Francja \$x zbiorowości zamorskie \$x historia \$v źródła*

651 .. \$a *Francja \$x zbiorowości zamorskie \$x sytuacja społeczna \$y 1945-1970*

Denotacja: [status prawny autochtonów we francuskich koloniach w latach 1945-1970]

Denotacja: [status prawny osób czarnoskórych we francuskich koloniach w latach 1945-1970]

Denotacja: [sytuacja społeczna autochtonów we francuskich koloniach w latach 1945-1970]

Denotacja: [sytuacja społeczna osób czarnoskórych we francuskich koloniach w latach 1945-1970]

Denotacja: [francuskie kolonie w Afryce]

Denotacja: [francuskie kolonie w Ameryce]

Denotacja: [historia francuskich zbiorowości zamorskich]

Denotacja: [sytuacja społeczna na terenie francuskich zbiorowości zamorskich w latach 1945-1970]

Konotacja: [historyczna]

Konotacja: [prawna]

Konotacja: [socjologiczna]

Forma: [dokument źródłowy]

Transformacja:

648 .7 \$a 1945-1989 \$2 DBN

648 .7 \$a 1901-2000 \$2 DBN

650 .7 \$a Ludy tubylcze \$2 DBN

650 .7 \$a Czarni \$2 DBN

650 .7 \$a Kolonie francuskie \$2 DBN

650 .7 \$a Jakość życia \$2 DBN

651 .. \$a Francuskie zbiorowości zamorskie

651 .7 \$a Afryka \$2 DBN

651 .7 \$a Ameryka \$2 DBN

655 .7 \$a Wydawnictwo źródłowe \$2 DBN

658 .. \$a Historia

658 .. \$a Prawo i wymiar sprawiedliwości

658 .. \$a Socjologia i społeczeństwo

U z a s a d n i e n i e: odnośnie transformacji haseł rozwiniętych JHP KABA (drugi etap transformacji JHP KABA) – odmienna konstrukcja haseł z określnikami rzeczowymi *status prawny* i *sytuacja społeczna* wynika z niemożności zastosowania określnika geograficznego po określniku rzeczowym *sytuacja społeczna* – określnik ten stosuje się po nazwach geograficznych, co wyklucza zastosowanie określnika geograficznego po nim.

Transformacja charakterystyki przedmiotowej JHP KABA zostanie przeprowadzona bez poprawiania błędnych haseł rozwiniętych – określnik formy *źródła* zastosowany w haśle rozwiniętym *Francja \$x zbiorowości zamorskie \$x historia \$v źródła* prawdopodobnie jest nieprawidłowy (niestety, można to sprawdzić jedynie konsultując treść publikacji). Wielokrotne wystąpienia tego samego deskryptora zostanie zlikwidowane.

W przypadku zaprezentowanej charakterystyki przedmiotowej w słownictwie DBN brakuje deskryptorów *Francuskie zbiorowości zamorskie* oraz *Kolonie francuskie* – deskryptory te zostaną zaproponowane do utworzenia w DBN²⁹.

W toku transformacji charakterystyki przedmiotowej JHP KABA nie można wskazać na formę ogólną publikacji (forma dzieła DBN), wątpliwości budzi forma szczegółowa, niemniej nie ma możliwości wskazania innej.

245 10 \$a *Śmierć a prawa człowieka* / \$c Agnieszka Wedeł-Domaradzka

650 .. \$a *Prawo do śmierci*

650 .. \$a *Śmierć*

650 .. \$a *Zgon (prawo)* \$z Polska

650 .. \$a *Transplantacja (chirurgia)* \$x prawo

650 .. \$a *Cmentarze* \$x prawo \$z Polska

650 .. \$a *Zmarli* \$x prawa \$z Polska

650 .. \$a *Śmierć (filozofia)*

Denotacja: [śmierć w Polsce], [prawo do śmierci], [transplantacja], [zmarli w Polsce], [cmentarze w Polsce]

Konotacja: [prawna], [filozoficzna]

Transformacja:

650 .7 \$a *Prawo do śmierci* \$2 DBN

650 .7 \$a *Śmierć* \$2 DBN

650 .7 \$a *Transplantacja* \$2 DBN

650 .7 \$a *Cmentarze* \$2 DBN

650 .. \$a *Zmarli*

651 .7 \$a *Polska* \$2 DBN

658 .. \$a *Prawo i wymiar sprawiedliwości*

658 .. \$a *Filozofia i etyka*

U z a s a d n i e n i e: w transformacji charakterystyki przedmiotowej JHP KABA ulega likwidacji zjawisko wielokrotnego nazywania tych samych desygatów, w zależności od konotacji – hasła wzorcowe JHP KABA *Śmierć*, *Zgon (prawo)* i *Śmierć (filozofia)* zastępuje deskryptor *Śmierć* wraz z odpowiednimi deskryptorami ujęciowymi dla wyrażenia konotacji.

W toku transformacji charakterystyki przedmiotowej JHP KABA nie można wskazać na formę ogólną publikacji (forma dzieła DBN), ani formę szczegółową.

Brakujący w słownictwie DBN odpowiednik hasła wzorcowego *Zmarli* zostanie zaproponowany jako nowy deskryptor³⁰.

245 12 \$a *A Natural passion : \$b a study of the novels of Samuel Richardson / \$c by Margaret Anne Doody*

600 1. \$a *Richardson, Samuel \$d (1689-1761) \$x krytyka i interpretacja*

655 .. \$a *Powieść epistolarna angielska \$y 18 w. \$x historia i krytyka*

Denotacja: [powieść epistolarna Samuela Richardsona]

Transformacja:

648 .7 \$a 1701-1800 \$2 DBN

650 .7 \$a *Powieść epistolarna* \$2 DBN

650 .7 \$a *Literatura angielska* \$2 DBN

658 .. \$a *Literaturoznawstwo*

U z a s a d n i e n i e: określniki rzeczowe JHP KABA *krytyka i interpretacja* i *historia i krytyka* wyrażają jedynie przedmiotowe zastosowanie elementów je poprzedzających. W przypadku hasła JHP KABA wyrażającego gatunek literacki należący do konkretnej literatury narodowej dodaje się deskryptor przedmiotowy dla tej literatury, nazwa gatunku pozostaje bez przymiotnika. W przykładzie wcześniejszym, w toku transformacji charakterystyki przedmiotowej JHP KABA nie można wskazać na formę ogólną publikacji (forma dzieła DBN), ani formę szczegółową.

245 10 \$a *O królu Arturze i rycerzach Okrągłego Stołu / \$c Roger Lancelyn Green ; przeł. Krystyna Tarnowska i Andrzej Konarek ; il. Zbigniew Rychlicki ; [posł. Alina Hanna Bogucka]*

630 .. \$a *Romans de la Table ronde \$v adaptacje*

650 .. \$a *Artur (król ; postać legendarna) \$v powieści dla młodzieży*

650 .. \$a *Rycerze Okrągłego Stołu (postacie legendarne) \$v powieści dla młodzieży*

655 .. \$a *Powieść historyczna angielska dla młodzieży \$y 1945-1970 \$v tłumaczenia polskie*

Denotacja: [król Artur]

Forma: [powieść historyczna dla młodzieży]

Transformacja:

380 .. \$a *Proza*

385 .. \$m *Grupa wiekowa \$a Młodzież*

386 .. \$m Przynależność kulturowa \$a Literatura angielska

388 1. \$a 1901-2000

388 1. \$a 1945-1989

600 0. \$a Król Artur \$c (postać legendarna) \$2 DBN

650 .. \$a Rycerze Okrągłego Stołu

655 .7 \$a Legendy arturiańskie \$2 DBN

655 .7 \$a Adaptacja literacka \$2 DBN

655 .7 \$a Powieść historyczna \$2 DBN

U z a s a d n i e n i e: transformacja JHP KABA zakłada przyjęcie typowania jednostek leksykalnych DBN, istotnie różniącą się od typowania JHP KABA. Przykładowo, hasło wzorcowe JHP KABA *Artur (król ; postać legendarna)* jest typowane jako nazwa pospolita (etykieta hasła rekordu 150), ponieważ może być zastosowane wyłącznie jako przedmiot, nie jako autor, redaktor, itd. w opisie bibliograficznym publikacji. W DBN, bez względu na funkcję w katalogu bibliotecznym, nazwy osobowe, w tym nazwy postaci legendarnych, mitologicznych, itp., typowane są jako nazwa osobowa.

Określenie przeznaczenia czytelniczego jest wyrażone w odpowiednim polu rekordu bibliograficznego zamiast w temacie formalnym JHP KABA. Brakujący w DBN deskryptor odpowiadający hasłu wzorcowemu JHP KABA *Rycerze Okrągłego Stołu (postacie legendarne)* zostanie zaproponowany jako nowy³¹.

* * *

Powyższe przykłady stanowią niewielką próbkę prac polegających na adaptacji słownictwa JHP KABA i transformacji charakterystyk wyszukiwawczych wyrażonych w zdaniach tego języka na język DBN. Ich celem jest zachowanie ciągłości opracowania przedmiotowego od jego początków w katalogach kartowych do dzisiaj, bez konieczności weryfikacji jego wartości ani ponownego opracowania publikacji.

Zakończenie

Możliwość wykorzystania haseł rozwiniętych jhp prekoordynowanych wyrażających precyzyjnie pojęcia złożone jest niewielka we współczesnych katalogach

bibliotecznych. Poza trudnością w odtworzeniu struktury hasła rozwiniętego w procesie wyszukiwania, hasło takie stanowi zazwyczaj strukturę zamkniętą – nie ma powiązania pomiędzy elementami hasła rozwiniętego i rekordami khw³². Warianty haseł wzorcowych stanowiące podstawową korzyść z budowania rekordu khw nie są wykorzystywane w pełni.

Wyszukiwanie w otwartej strukturze pojęć wyrażonych jednostkami leksykalnymi jiw postkoordynowanego jest procesem swobodnym, uzależnionym od kompetencji i potrzeb użytkownika, nie wymagającym znajomości zasad budowania charakterystyki przedmiotowej; pozwalającym na odpowiedni dla każdego dobór terminów wyszukiwawczych. Zgodnie z tradycyjną wiedzą z zakresu systemów organizacji wiedzy, jiw służący do formułowania tych zapytań powinien być dostosowany do konkretnej grupy użytkowników i konkretnego typu zbiorów bibliotecznych. Zasady rządzące budowaniem otwartych, sieciowych systemów organizacji wiedzy są inne – nie można określić typu użytkownika, jego zainteresowań i potrzeb, poziomu intelektualnego, grupy społecznej, itd.

Pragmatyka DBN podyktowana jest aktualnymi trendami środowiska sieciowego. W procesie konstruowania zapytania wyszukiwawczego jednostki leksykalne jiw kierują użytkownika stopniowo do celu wyszukiwania, pokazują możliwe kierunki dalszego lub innego wyszukiwania. To użytkownik decyduje, który kierunek wybrać – publikację naukową czy popularną; należącą do dziedziny prawa, czy psychologii; adresowaną do konkretnej grypy zawodowej, czy może dla dzieci. Decyduje też o wyborze przedmiotu nazywając go wprost, bez konieczności przekładania pojęć na język sztuczny. Narzędziem wyszukiwania jest język naturalny – znaczenie jednostki leksykalnej języka naturalnego jest identyczne ze znaczeniem jednostki leksykalnej jiw.

32 Spośród najbardziej znanych katalogów bibliotecznych stosujących jhp wyjątek stanowi katalog Bibliothèque nationale de France.

MARIA NASIŁOWSKA**Semantics of the KABA subject headings language vocabulary in the process of its adaptation to use in the post-coordinated system**

Semantic analysis of the lexical units of an information-retrieval language is the basic method used in the transformation of a pre-coordinated language into a post-coordinated one. In this process, the syntax of the pre-coordinated language is taken into account only in as far as it affects the modification of the meaning of a lexical unit.

The paper presents the above process on the example of adapting lexical units of the KABA subject headings language (JHP KABA) for use in the post-coordinated system used in modern library catalogues. JHP KABA lexical units, freed from syntactic pre-coordination, will be included in the vocabulary of the National Library of Poland Descriptors (DBN). This process requires three stages, as illustrated with examples in the text.

In the first stage, JHP KABA vocabulary is mapped with DBN vocabulary, taking into account the meaning and rules of use of each lexical unit. This is the most difficult and time-consuming stage.

The second stage consists in replacing the JHP KABA extended subject headings with a set of descriptors indicated in the first stage for individual elements of an extended subject heading. In the third stage, focusing on bibliographic records, descriptor doublets are eliminated, most often when the bibliographic description contains subject characteristics composed of several expanded subject headings. At this stage, any gaps in the bibliographic description can also be filled.

JUSTYNA MORAWSKA

orcid: 0000-0001-5737-6154

e-mail: j.morawska@bn.org.pl

Książka zabawka w praktyce katalogowej Biblioteki Narodowej: próba definicji, typy, kwestie sporne*

DOI: 10.36155/RBN.53.00002

Książki zabawki cieszą się niestąbną popularnością zarówno wśród niedorosłych czytelników, jak i ich rodziców czy opiekunów, ale nie ulega wątpliwości, że pod wieloma względami są to publikacje nietypowe z perspektywy bibliologicznej, a przez to – stanowiące wyzwanie dla katalogujących. Wiedzą o tym wydawcy posiadający w swojej ofercie publikacje książkowe, które pełnią także funkcję zabawek, badacze zajmujący się tematyką książek dla najmłodszych odbiorców, ale również bibliotekarze, których zadaniem jest opracowanie tego typu dzieł. Wydaje się, że perspektywa tej ostatniej grupy ze względu na możliwość, ale i konieczność obcowania z niezwykle różnorodnymi typami książek zabawek stanowi ciekawe, choć ciągle niewystarczająco wyrażone w literaturze zagadnienie. Bibliolodzy i literaturoznawcy mają możliwość oparcia swoich badań nad książką zabawką na przykładach najciekawszych, najbardziej charakterystycznych i dystynktywnych. W zestawieniu z praktyką bibliotekarską jednoznaczne ustalenia mogą jednak okazać się niemożliwe. Bibliotekarze mający do czynienia z produkcją wydawniczą przeznaczoną dla niedorosłych odbiorców stają przed koniecznością

* Zmieniona i poprawiona wersja referatu wygłoszonego 9 listopada 2021 w czasie Otwartego Seminarium Biblioteki Narodowej.

podejmowania samodzielnych decyzji, ponieważ nierzadko nowatorskie, nietypowe w swojej formie publikacje nie zostały opisane i zaklasyfikowane przez badaczy. Artykuł stanowi próbę syntezy dotychczasowych ustaleń dotyczących książki zabawki w krajowej literaturze przedmiotu i zestawienia ich z przyjętą praktyką katalogową w Zakładzie Katalogowania Dziedziny Biblioteki Narodowej.

W badaniach bibliologicznych naprzemiennie używa się dwóch form zapisu omawianego w niniejszym tekście gatunku książek dla niedorosłych czytelników: „książka zabawka” oraz „książka-zabawka”. Zgodnie z zasadami pisowni tego typu zestawień, w pierwszym przypadku określenie to oznaczałoby książkę, która może również pełnić funkcję zabawki, zaś w przypadku drugiej formy zapisu oba człony są równoważne; określany przedmiot byłby tyleż książką, co zabawką. Oba rozumienia specyfiki książki zabawki, a przez to obie formy zapisu są poprawne, choć niewątpliwie w praktyce bibliotekarskiej to uznanie danej publikacji przede wszystkim za książkę stanowi kwestię pierwszoplanową. Niezależnie jednak od szczegółów interpunkcyjnych i semantycznych, pierwszy typ pisowni jest najbardziej rozpowszechniony w najnowszej literaturze przedmiotu; tak określane są również tego typu publikacje w Zakładzie Katalogowania Dziedziny Biblioteki.

Książka zabawka – przegląd literatury przedmiotu

Badacze podejmujący w swoich pracach problematykę książki zabawki zwracają uwagę na fakt, że temat ten nie został jeszcze wystarczająco opracowany. Wydaje się jednak, że kluczową kwestię stanowi nie brak publikacji na temat książki zabawki, ale niemożność wypracowania na ich podstawie jednolitej definicji tego gatunku.

Choć historia książki zabawki wykracza poza tematykę poruszaną w niniejszym artykule, warto pamiętać, że ten typ publikacji nie jest gatunkiem nowym. Pierwsze publikacje skierowane do niedorosłych czytelników, które dziś zostałyby określone mianem książki zabawki, powstawały już w XVIII i XIX stuleciu¹. „W końcu wieku książka spełnia równocześnie rolę zabawki” – pisał o późnodziewiętnastowiecznych

1 Zob. np. A. Maroń, *Harmonijki, tarcze, klapki i żaluzje – książka zabawka na przestrzeni dziejów*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2011, t. 4, nr 4, s. 61–72 – <http://hdl.handle.net/20.500.12128/7576> [dostęp: 07.01.2022].

książkach zabawkach bibliolog Janusz Dunin². Wśród typów książek zabawek wymienił wykrojniki, czyli książki, którym nadano konkretne kształty, parawaniki (nazywane także harmonijkami lub *leporello*), książki z ruchomymi elementami, z wmontowaną pozytywką, publikacje drukowane na płótnie oraz takie, które składały się wyłącznie z obrazków do kolorowania³.

W pierwszych latach XXI wieku interesujące stanowisko wobec książki zabawki zajęła Małgorzata Chrobak w artykule *Książka czy zabawka, czyli o nowym rozdziale literatury dla dzieci*⁴. Z jej wypowiedzi przebija zdecydowana niechęć do „nowego” wynalazku.

Stanowi [...] jeszcze jeden sygnał wszechpanującej idei „ponowoczesności”, jak określił ją znakomity angielski socjolog Barry Smart. Dla jednych może być szansą powstrzymania regresu czytelnictwa, dla innych okaleczaniem literatury pięknej. Istnienia tej hybrydy nie należy bagatelizować, ten „produkt” dla najmłodszych ma się bowiem coraz lepiej i na brak zainteresowania ze strony dorosłych i ich pociech nie może narzekać. Nasuwa się w związku z tym pytanie, czy lektura ustępuje miejsca zabawie, czy raczej zabawa jest akompaniamentem do lektury?⁵

Co ciekawe, Chrobak nie przedstawiła w swoim tekście żadnej jednolitej definicji książki zabawki; wśród przykładów wymieniła między innymi „dmuchane pseudoksiążeczki”, *leporella*, książki z ruchomymi elementami, wykrojniki (określane jako „książki-zabawki o grubych, błyszczących kartkach pozbawione tradycyjnych kształtów), książki wydające dźwięki oraz książki z dołączonymi puzzlami. W rozważaniach autorki prym wiedzie raczej kwestia „literackości” książek zabawek lub jej braku, a co za tym idzie – status tego typu publikacji jako potencjalnego zagrożenia dla „tradycyjnych”, być może mniej atrakcyjnych formalnie książek.

Bardzo zwięzłą, choć jednocześnie niewątpliwie trafną definicję książek zabawek odnaleźć można w publikacji Grażyny Lewandowicz-Nosal *Książki dla najmłodszych. Od zera do trzech. Poradnik*. Jak pisze, „książka-zabawka to przedmiot wykorzystywany przez dzieci do zabawy, a łączący w sobie jednocześnie cechy

2 J. Dunin, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci. Z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław 1991, s. 103.

3 Ibidem, s. 103–105.

4 M. Chrobak, *Książka czy zabawka, czyli o nowym rozdziale literatury dla dzieci*, w: *Sezamie, otwórz się! Z nowszych badań nad literaturą dla dzieci i młodzieży w Polsce i za granicą*, pod red. A. Baluch i K. Gajdy, Kraków 2001, s. 41–51.

5 Ibidem, s. 42.

i książki, i zabawki”⁶. Zamiast prezentować rozbudowaną typologię książek zabawek, autorka skupiła się na konkretnych przykładach tego typu wydawnictw i szczegółowo opisała, w jaki sposób w praktyce funkcja zabawy realizowana jest przez niedorosłych czytelników w kontakcie z książką. W tekście omówiona została czterostronicowa publikacja wykonana z plastiku, w której znajduje się piszczący element, ośmiostronicowa publikacja o Kubusiu Puchatku również wykonana z plastiku, w której nie znajdują się poza tym żadne inne elementy zachęcające do zabawy, plastikowa książka kąpielowa z piszczącym elementem, dwa *leporella* oraz książka *Wędrująca biedronka* z elementem poruszającym za pomocą sznurka⁷.

Pośród publikacji poświęconych książkom zabawkom warto wymienić artykuły Agnieszki Maroń: *Harmonijki, tarcze, klapki i żaluzje – książka zabawka na przestrzeni dziejów*, w którym autorka przybliży historię książek zabawek, od wywodzących się już ze średniowiecza publikacji z klapkami, ruchomymi elementami czy w formie harmonijki, po przykłady z XXI wieku⁸, oraz *Książka zabawka na polskim rynku wydawniczo-księgarskim w PRL-u*⁹, w którym skupia się na obecności i typach książki zabawki w krajowej produkcji wydawniczej w latach 1945–1989. Inna badaczka, Anna Sołtysiewicz, w publikacji *Książki zabawki jako typ książki dla dzieci* prezentuje bardzo bogate dane statystyczne dotyczące książki zabawki, przegląd wydawców tego typu publikacji oraz niezwykle szczegółowe omówienie podziału książek zabawek na poszczególne typy i podtypy¹⁰. Z kolei z bibliotekarskiego punktu widzenia wartościową publikację stanowi artykuł Ewy Dąbrowskiej *Współczesna książka-zabawka w Bibliotece Jagiellońskiej* z 2016 roku¹¹. Autorka przedstawia w nim definicję i typologię książki zabawki. Píše o jej dwojakim wykorzystaniu: „do lektury – jako nośnika treści słownych i graficznych, oraz do zabawy – jako atrakcyjny przedmiot, wykonany w celu pobudzenia aktywności ruchowej, umysłowej czy emocjonalnej”¹². Wspomina

6 G. Lewandowicz-Nosal, *Książki dla najmłodszych. Od zera do trzech. Poradnik*, Warszawa 2011, s. 22.

7 Ibidem, s. 24–28.

8 A. Maroń, *Harmonijki, tarcze, klapki i żaluzje...*, s. 61–72.

9 A. Maroń, *Książka zabawka na polskim rynku wydawniczo-księgarskim w PRL-u*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, t. 4 pod red. K. Heskiej-Kwaśniewicz i K. Tałuc, Katowice 2014, s. 295–309.

10 A. Sołtysiewicz, *Książki zabawki jako typ książki dla dzieci*, „Debiuty Bibliologiczno-Informatologiczne” 2015, t. 3, s. 30–49 – https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/36158/soltysiewicz_książki_zabawki_jako_typ_książki_dla_dzieci_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y [07.01.2022].

11 E. Dąbrowska, *Współczesna książka-zabawka w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2016, nr 1, s. 162–174 – https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/35042/dabrowska_wspolczesna_książka-zabawka_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y [07.01.2022].

12 Ibidem, s. 163.

także, że „uważa się, że książka-zabawka jest skierowana do dzieci do szóstego roku życia”¹³, jednak praktyka bibliotekarska pokazuje, że tego typu publikacje równie często bywają adresowane do odbiorców w wieku wczesnoszkolnym. Ważną i obszerną część tekstu Dąbrowskiej stanowi fragment dotyczący wydawców, w których ofercie znajduje się najwięcej książek zabawek – oprócz źródła informacji na temat tego typu publikacji, stanowi on także ciekawe świadectwo przemian na rynku wydawniczym literatury dla dzieci i młodzieży. Sam fragment poświęcony katalogowaniu książek zabawek w Bibliotece Jagiellońskiej obecnie jest jednak nieaktualny – od 2019 roku Biblioteka Jagiellońska i Biblioteka Narodowa pracują we wspólnym środowisku katalogowym, według ujednoliconych przepisów katalogowania i z wykorzystaniem Deskryptorów Biblioteki Narodowej.

Jedną z najciekawszych prób usystematyzowania problematyki książki zabawki podjęła w 2018 roku Elżbieta Zarych w artykule *Książka zabawka, książka wzbogacona. Wyobraźnia – obraz – sztuka edytorska*¹⁴. Badaczka zastanawiała się w tekście nad naturą samej zabawy, czyli czynności, która może być wykonywana za pomocą książki zabawki poza jej lekturą¹⁵. Zwróciła uwagę na dotychczasowe trudności definicyjne i podała w wątpliwość kwestię, na ile chociażby samo dotykanie książki wykonanej z materiału innego niż papier lub kolorowanie stanowi doświadczenie, na podstawie którego można określić daną książkę mianem książki zabawki. Autorka zaproponowała nadrzędne określenie „książka wzbogacona”, które nie wykluczałoby publikacji ze względu na grupę odbiorców, formę czy funkcję zabawy¹⁶. Zauważyła także, że tego typu publikacje można podzielić na dwie podstawowe grupy ze względu na treść: książki popularnonaukowe, w których różne techniki (klapki, szuflady, elementy przestrzenne) urozmaicają treść dydaktyczną oraz publikacje czysto rozrywkowe, przeznaczone dla najmłodszych odbiorców¹⁷. Choć nie ulega wątpliwości, że rozpoznane przez autorkę nieścisłości na polu definicji i typologii książki zabawki istnieją i stanowią kwestię problematyczną, pozostaje pytaniem, na ile termin „książka wzbogacona” – choć dla wielu przypadków trafny – ma szansę przyjąć się w literaturze przedmiotu.

13 Ibidem.

14 E. Zarych, *Książka zabawka, książka wzbogacona. Wyobraźnia – obraz – sztuka edytorska*, „Bibliotekarz Podlaski” 2018, t. 40, nr 3, s. 129–147 – https://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/bibliotekarz/40/BP40_7_Zarych_BP_3-2018.pdf [07.01.2022]

15 Ibidem, s. 133–134.

16 Ibidem, s. 136.

17 Ibidem, s. 137–144.

Na szczególną uwagę zasługuje także artykuł Moniki Janusz-Lorkowskiej *Książka zabawka – ciągle nierozstrzygnięty problem z definicją pojęcia i wyodrębnieniem podtypów gatunku*¹⁸. Autorka podjęła kwestię braku jednolitych ustaleń dotyczących definicji książki zabawki, dokonała szczegółowego przeglądu dotychczasowych stanowisk badawczych, wreszcie – sformułowała własną definicję, która z jednej strony ma uwzględniać dotychczasowe rozpoznania, z drugiej zaś, jak zaznacza sama autorka, pozostaje otwarta na dyskusję i głosy badaczy¹⁹. Choć artykuł Janusz-Lorkowskiej niewątpliwie stanowi ważny głos w badaniach na temat książki zabawki, to jednocześnie uświadamia on, że spojrzenie na to zjawisko z perspektywy literaturoznawczej czy bibliologicznej nie pokrywa się całkowicie z praktyką i doświadczeniami bibliotekarzy. Jako przykład przywołać można fragment początkowej części artykułu, przed prezentacją propozycji definicji i typologii książki zabawki, w którym autorka pisze o książkach zabawkach w ofercie poszczególnych wydawnictw, w tym Wydawnictwa Dwie Siostry:

W 2017 r. książki zabawki wprowadza na stałe do swojej oferty wydawniczej inna nagradzana w kraju i za granicą oficyna – największe wśród wydawnictw lilipucich – Dwie Siostry. Mowa o serii książek, obecnie liczącej już siedem tytułów, typu pop-up (w polskiej literaturze przedmiotu określane są jako książki rozkładanki). [...] Małgorzata Gałysz-Wróbel, z działu promocji wydawnictwa, zapytana o książki zabawki wskazuje właśnie na tę serię – klasycznych pop-up, i uznaje, że więcej książek typu „zabawki” jej oficyna w swojej ofercie nie ma. Tymczasem wcześniej, już w 2007 r., w 2014 i w 2016, Dwie Siostry wprowadzało na rynek i nadal ma w sprzedaży, interaktywne książki zabawki (polegające na uzupełnianiu treści przez czytelnika) polskich autorów, takie jak *Świat jest dziwny* Grażki Lange, *Typogryzmo!*²⁰ Jana Bajtlika, czy *Książka do zrobienia* Aleksandry Cieślak²¹.

Z perspektywy bibliotekarskiej nie dziwi fakt, że przedstawicielka Wydawnictwa Dwie Siostry nie uznała powyższych publikacji za książki zabawki. Również

18 M. Janusz-Lorkowska, *Książka zabawka – ciągle nierozstrzygnięty problem z definicją pojęcia i wyodrębnieniem podtypów gatunku*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, z. 4, s. 494–512 – <http://www.ojs.sbp.pl/index.php/pb/article/view/791/731> [07.01.2022].

19 Ibidem, s. 506.

20 Właściwy tytuł: *Typogryzmo!*

21 M. Janusz-Lorkowska, *Książka zabawka...*, s. 497.

w opisach bibliograficznych Biblioteki Narodowej nie otrzymały one deskryptora *Książka zabawka*, ponieważ według przyjętych zasad – a także zgodnie z przywoływanymi już definicjami – nie zaliczają się one do książek zabawek. Są to publikacje do kolorowania, wypełniania, z zadaniami do wykonania dla odbiorcy, czyli tak zwane „zeszyty aktywnościowe”. Tego typu publikacje w opisie bibliograficznym otrzymują deskryptory *Książka do kolorowania*, *Książka do wypełniania*, a w przypadku wysokiego poziomu artystycznego publikacji również deskryptor *Książka obrazkowa*. Inny przykład braku jednolitego spojrzenia na poszczególne gatunki stanowi sama propozycja definicji książki zabawki autorstwa Janusz-Lorkowskiej. Jej początek brzmi następująco:

Poprzez książkę zabawkę rozumiana jest tu taka wersja książki obrazkowej dla dzieci, która dzięki swej formie/konstrukcji wymaga aktywnego zaangażowania odbiorcy oraz dostarcza mu więcej możliwości manipulacyjnych, oraz wrażeń sensorycznych niż tradycyjna książka²².

Dalsza część definicji bardziej szczegółowo rozwinęła problematykę książki zabawki, pojawiło się także omówienie poszczególnych typów publikacji wraz z przykładami. Należy jednak zaznaczyć, że zgodnie z uwzględnieniem zarówno ustaleń literaturoznawczych, jak i bibliotekarskich, nie każda książka zabawka może zostać uznana za książkę obrazkową. Być może określenie „książka obrazkowa” zostało zastosowane jako ogólne pojęcie mające oznaczać bogato ilustrowaną publikację dla dzieci, w badaniach nad książką dziecięcą termin ten określa jednak bardzo konkretną grupę publikacji. Badacze zajmujący się zagadnieniem książki obrazkowej zwracają uwagę między innymi na jej wysoki poziom artystyczny i prymarną funkcję obrazu, zaś sam gatunek zaliczają tylko do dzieł literackich, co do zjawisk z dziedziny sztuki²³. Zestawienie tej wiedzy z informacją, że w samym 2021 roku w Bibliotece Narodowej 70 publikacji z wydawnictwa Media Service Zawada zostało skatalogowanych jako książki zabawki²⁴ – a wydawnictwo to specjalizuje się w publikowaniu książek i czasopism na podstawie popularnych filmów i seriali telewizyjnych, jak *Świnka Peppa*

22 Ibidem, s. 506.

23 Por. np. M. Cackowska, *Współczesna książka obrazkowa – pojęcie, typologia, badania, teorie, konteksty, dyskursy*, w: *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań 2017, s. 12.

24 Stan na 17.12.2021.

czy *Psi Patrol*²⁵ – pozwala domniemywać, że zdecydowanie nie wszystkie książki zabawki można uznać również za książki obrazkowe.

Powyższe kwestie definicyjne zostaną rozwinięte w dalszej części artykułu, warto jednak zasygnalizować, że podobne nieścisłości mają znaczący wpływ na badania nad książką zabawką. Z braku jednolitych ustaleń wynikać może również problem z wyszukiwaniem książek zabawek w zbiorach Biblioteki Narodowej, o którym autorka pisze w dalszej części pracy. Janusz-Lorkowska wspomina, że „książki poniżej 16 stron nie są rejestrowane w Przewodniku Bibliograficznym BN, a książki zabawki często mogą mieć taką objętość”²⁶. Nie jest to prawdą – wśród kryteriów ogłaszania publikacji w „Urzędowym Wykazie Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Przewodniku Bibliograficznym” nie widnieje żadne kryterium objętościowe²⁷. Jednak nawet gdyby dana książka zabawka z innego powodu nie została zarejestrowana w „Urzędowym Wykazie Druków”, ciągle możliwe jest odnalezienie jej w Katalogu Biblioteki Narodowej poprzez deskryptor gatunku w opisie bibliograficznym.

Przywołane rozpoznania dotyczące książki zabawki wskazują na istnienie osobnego pola badawczego poświęconego tej specyficznej formie wydawniczej. Pozwalają one także wskazać podstawowy problem w tej tematyce: mimo prezentowania licznych stanowisk i szczegółowych badań, jak dotąd nie udało się wypracować jednolitego spojrzenia na zagadnienie książki zabawki.

Próba definicji i typy książki zabawki

Biorąc pod uwagę zarówno dotychczasowy stan badań nad książką zabawką, jak i bibliotekarską praktykę i potrzeby, można pokusić się o próbę sformułowania kolejnej definicji książki zabawki – z przyczyn obiektywnych bardzo obszernej i gotowej na dalsze uzupełnienia. Niemożliwe wydaje się na przykład przywołanie wszystkich typów książki zabawki, autorzy i wydawcy publikacji dla dzieci nieustannie udowadniają bowiem, że ich kreatywność w tej kwestii

25 Media Service Zawada. O firmie. Ponad 25 lat na rynku – <https://msz.com.pl/o-firmie/> [17.12.2021].

26 M. Janusz-Lorkowska, *Książka zabawka...*, s. 498.

27 Biblioteka Narodowa. „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Przewodnik Bibliograficzny” – <https://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/urzedowy-wykaz-drukow-wydanych-w-rzeczypospolitej-polskiej.-przewodnik-bibliograficzny> [21.12.2021].

pozostaje nieograniczona i na rynku wydawniczym regularnie ukazują się nowe typy takich książek.

Za książkę zabawkę uważa się w Bibliotece Narodowej taki typ publikacji, które samą swoją formą zachęcają do aktywności innej niż „typowy” kontakt z książką²⁸, czyli przewracanie kolejnych stron i przyswajanie pewnej treści wyrażonej pismem lub obrazem. Najczęściej książki zabawki mają formę kodeksu, chociaż nie jest to regułą – do książek zabawek zaliczane są także harmonijki i wszelkiego rodzaju rozkładanki oraz układanki²⁹, których forma skłania odbiorcę do zabawy. Nie istnieje żadne kryterium treściowe dotyczące książek zabawek – mogą to być zarówno publikacje z dziedziny literatury pięknej (jak na przykład wiersz o zwierzętach, któremu towarzyszą nagrane odgłosy zwierząt odtwarzane za pomocą przycisków na książce)³⁰, publikacje popularnonaukowe czy dydaktyczne (przykład stanowić może książka o ludzkim ciele z otwieranymi okienkami)³¹, ale również publikacje z tekstem zredukowanym do minimum, bez określonej formy literackiej (harmonijka, na której stronach znajdują się pojedyncze ilustracje przedstawiające owoce)³². W przeważającej większości są to publikacje skierowane do najmłodszych czytelników (w Bibliotece Narodowej takie książki otrzymują najczęściej w polach 385 opisu bibliograficznego grupy wiekowe 0–5 lat i 6–8 lat), wydaje się jednak, że bezcelowe jest wskazywanie górnej granicy wiekowej potencjalnych odbiorców. Istnieją także publikacje popularnonaukowe i dydaktyczne dla starszej grupy odbiorców, z bardziej rozbudowaną warstwą tekstową, które dodatkowo wzbogacone zostały o elementy zachęcające do aktywności innej niż lektura – na przykład okienka czy folie³³. Należy wreszcie mieć na uwadze prawdopodobieństwo, że w przyszłości na

28 Określenie „kontakt z książką”, choć nieprecyzyjne, zostało użyte zamiast bardziej konkretnej nazwy czynności jak „lektura” ze względu na fakt, że książki nie zawsze posługują się pismem w przekazywaniu treści. Jest to szczególnie widoczne w przypadku książek dla najmłodszych odbiorców, którzy nie potrafią jeszcze samodzielnie czytać.

29 Jako przykład takiej publikacji można przywołać publikację *Puk, puk!*, tekst G. Wolf, ilustracje K. Takahashi; tłum. M. Byliniak, Warszawa 2017 – „książka ma nietypową formę pomyslowo ponacinanego arkusza, który po złożeniu przybiera kształt pudełka” – <https://wydawnictwodwiesiostry.pl/katalog/puk-puk.html> [28.12.2021].

30 Na przykład książka autorstwa S. Gowina, *Zwierzęta na wsi*, Warszawa 2016.

31 Na przykład książka autorstwa E. Soroldoni, E. Pagliari, D. Mattarello, *Ciało człowieka: podnieś klapkę*, przeł. P. Żak, Kielce 2021.

32 Przykład takiej publikacji stanowi książka *Owoce*, Toruń 2019.

33 Takie książki odnaleźć można m.in. w serii „Odkrywamy świat” wydawanej w ostatnich latach XX wieku przez warszawskie wydawnictwo Elipsa (R. Rees, *Odkrywcy i podróżnicy*, przeł. A. Winiarski, Warszawa 2000, H. Young, *Pogoda*, przeł. M. Gardocka, Warszawa 1999, F. A. Dipper, *Oceany*, przeł. M. Gardocka, Warszawa 1999). Na okładkach widnieją informacje o tym, że w książkach znajdują się folie do przekładania, okienka oraz klapki.

rynku wydawniczym popularność zyskać mogłyby książki czysto „rozrywkowe”, zawierające w swojej formie element zabawy, a przeznaczone dla dorosłych czytelników, podobnie jak w ostatnich latach zyskały na popularności tak zwane kolorowanki antystresowe czy relaksacyjne, zabawki antystresowe, zeszyty aktywnościowe dla dorosłych odbiorców i tym podobne. Być może – gdyby takie publikacje rzeczywiście powstawały – autorzy lub wydawcy rozpowszechniliby nowe pojęcie na ich określenie, tak jak miało to miejsce z przywołanymi kolorowankami antystresowymi, taka sytuacja prawdopodobnie wymagałaby również znacznego przeformułowania dotychczasowych rozpoznań, w określonych przypadkach jednak użycie określenia „książka zabawka” nie wydaje się rażące – zabawa nie jest bowiem aktywnością przypisaną jedynie niedorostym. Na tym polu szczególnie widoczny jest brak rozpowszechnionego określenia takiego jak proponowana przez Zarych „książka wzbogacona”.

Szczegółowa klasyfikacja typów książki zabawki pojawia się w kilku z przywołanych opracowań naukowych na ten temat, by wspomnieć chociażby teksty Ewy Dąbrowskiej³⁴, Anny Sołtysiewicz³⁵ czy niedawną pracę Moniki Janusz-Lorkowskiej³⁶. Ostatnia z badaczek trafnie zaznaczyła, że zbiór typów i podtypów książki zabawki pozostaje otwarty³⁷. Rozbudowane typologie książek zabawek występujące w przywołanych tekstach dobrze obrazują różnorodność tego typu publikacji na rynku wydawniczym. W niniejszym artykule wskazane zostaną publikacje, które w praktyce katalogowej Biblioteki Narodowej zaliczane są do książek zabawek. Szczegółowo zaś opisane zostaną publikacje, które w Bibliotece Narodowej nie są zaliczane do książek zabawek, a które przez poszczególnych badaczy są uważane za należące do tego gatunku.

W Bibliotece Narodowej za książki zabawki uznaje się wszelkiego rodzaju publikacje z okienkami, ruchomymi i przesuwanymi elementami, otworami, książki typu *pop-up*, czyli rozkładanki, harmonijki (nazywane także parawanikami, akordeonami czy *leporellami*), „dobieranki”, czyli książki ze stronami podzielonymi na części, które można „dobierać” między sobą³⁸ oraz książki ze specjalnymi foliami czy okularami do patrzenia na strony, w tym „piżamoramy” wydawane w Polsce przez wydawnictwo Wytwórnia. Do książek zabawek zaliczane są także

34 E. Dąbrowska, *Współczesna książka-zabawka...*, s. 163–165.

35 A. Sołtysiewicz, *Książki zabawki...*, s. 38–42.

36 M. Janusz-Lorkowska, *Książka zabawka...*, s. 506–509.

37 Ibidem, s. 509.

38 Przykład takiej publikacji stanowi książka Aleksandry i Daniela Mizielińskich, *Pora na potwora*, Warszawa 2013.

wszelkie szeroko pojęte książki multisensoryczne, czyli oddziałujące na zmysły wzroku, słuchu, dotyku, zapachu – takie, które zostały wykonane z materiałów innych niż papier (w tym książki do kąpielii), książki z szeleszczącymi elementami lub z innymi różnorodnymi fakturami zachęcającymi do dotykania stron, książki wydające dźwięki, świecące (również świecące w ciemności) i zapachowe. Książkami zabawkami są także publikacje o nietypowym kształcie, który „zachęca” do podjęcia dodatkowej aktywności z wykorzystaniem samej publikacji, czyli na przykład książki w kształcie torebek, teczek z rączką, za którą można trzymać publikację czy książki w kształcie pojazdów z dołączonymi kółkami. Inny typ książek zabawek stanowią publikacje z puzzlami, układankami czy szablonami, w których elementy te stanowią integralną część książki (czyli na przykład kolejne elementy układanki są wyjmowane z poszczególnych stron książki, na których znajduje się również tekst). Są to wreszcie książki, które trudno jednoznacznie opisać za pomocą krótkiej nazwy czy konkretnego typu, jednak niewątpliwie ich forma zachęca do zabawy, czyli na przykład publikacja, na której stronach znajdują się labirynty zaznaczone za pomocą wgłębień i zadaniem czytelnika jest wodzenie po nich palcem³⁹ lub publikacja z białą kartonikową „latarką”, która po wsunięciu między ciemną stronę książki a nałożoną na nią kolorową folię „odślania” elementy ilustracji⁴⁰. Powyższy przykład stanowi ciekawy przykład niemożliwości jednoznacznego przełożenia rozpoznania bibliologicznych na praktykę bibliotekarską, taki typ publikacji nie został bowiem opisany ani wyróżniony w przywoływanych we wcześniejszej części artykułu publikacjach naukowych poświęconych książce zabawce. W sytuacji, kiedy na rynku wydawniczym pojawia się nowy typ potencjalnej książki zabawki, bibliotekarzom pozostaje zdanie się na własną intuicję w kwestii tego, na ile dana publikacja samą swoją formą zachęca do podjęcia zabawy.

W Bibliotece Narodowej za książki zabawki nie uznaje się wszelkiego rodzaju „zeszytów aktywnościowych”, książek do kolorowania, wypełniania, z naklejkami, ćwiczeniami i zadaniami. Na opisanie ich pozwalają inne deskryptory gatunku – *Książka do kolorowania*, *Książka do wypełniania* czy *Gry i zabawy umysłowe*. Co prawda kolorowanie czy przyklejanie naklejek niewątpliwie można potocznie określić mianem „zabawy”, należy jednak pamiętać, że strony do pokolorowania, wypełnienia czy naklejki do przyklejenia odnaleźć można chociażby w publikacjach służących do nauki pisania liter, czytania, liczenia. Konsekwentne

39 Na przykład *Peppa na tropie*, [postać Świnki Peppy stworzyli N. Astley i M. Baker], Warszawa 2021.

40 Przykład takiej publikacji stanowi książka *Świnka Peppa poznaje sztukę*, Warszawa 2020.

stosowanie deskryptora *Książka zabawka* w takim wypadku doprowadziłoby do sytuacji, w której otrzymywałyby go na przykład podręczniki szkolne dla młodszych klas szkoły podstawowej, które książkami zabawkami zdecydowanie nie są. Trudno również jednoznacznie stwierdzić, na ile zabawa taką publikacją wynikałaby z samej jej formy, a na ile z treści: w przypadku książki z ruchomymi elementami lub wydającej dźwięki nie ulega wątpliwości, że sama książka jako obiekt staje się zabawką, natomiast książki do kolorowania i łamigłówek w dalszym ciągu pozostają często publikacjami o tradycyjnej formie kodeksu zawierającymi jedynie odpowiednie polecenia dla odbiorców. Rzecz jasna publikacja taka może zostać uznana za książkę zabawkę, jeżeli zawiera dodatkowo elementy zachęcające do zabawy – na przykład posiada formę rozkładanej harmonijki lub jest książką do kąpielii, w której można rysować wodą.

Za książki zabawki nie uznaje się także publikacji z dołączonym obiektem zewnętrznym względem książki, czyli na przykład książek z dołączonymi figurkami, klockami, kredkami, flamastrami, przypinkami, szablonami, puzzlami w osobnym woreczku lub pudełku i tym podobnymi. W takiej sytuacji to nie sama forma książki, a zewnętrzny dodatek zachęca niedorośłego czytelnika do zabawy. Wśród badaczy i badaczek ten typ książek nie jest traktowany jednolicie – Anna Sołtysiewicz zalicza takie książki do książek zabawek, określając je mianem „książek wzbogaconych z niezależnymi dodatkami”⁴¹. Z kolei Monika Janusz-Lorkowska przywołuje za Anitą Has-Tokarz przykład książki, w której niedorośły odbiorca może umieścić swoje przepisy kulinarne. Do takiej książki często dołączane są zewnętrzne obiekty (akcesoria kuchenne), zaś wewnątrz publikacji odnaleźć można propozycje aktywności takich jak: „gry, łamigłówki, naklejanie załączonych naklejek, wypełnianie szablonów zaproszeń i certyfikatów / dyplomów »małych szefów kuchni«”⁴². Badaczka kończy opis przykładu słowami: „Niewątpliwie są to książki zabawki”⁴³. Tymczasem w Bibliotece Narodowej tego typu publikacja zostałaby opatrzona deskryptorem *Książka do wypełniania*, zaś zewnętrzne obiekty dołączone do książki zostałyby uwzględnione w strefie opisu fizycznego. Pod względem formalnym ten typ publikacji nie różni się bowiem od wspomnianych już „zeszytów aktywnościowych”.

Istnieje jeszcze jeden typ publikacji z dołączonym zewnętrznym obiektem, które w Bibliotece Narodowej nie są katalogowane jako książki zabawki: książki,

41 A. Sołtysiewicz, *Książki zabawki...*, s. 38.

42 M. Janusz-Lorkowska, *Książka zabawka...*, s. 506.

43 Ibidem.

do których pełnego odczytania potrzebny jest zewnętrzny sprzęt, najczęściej elektroniczny. Są to zarówno publikacje z „mówiącym” obiektem, który w kontakcie z książką udostępnia pewne dodatkowe informacje, jak i publikacje z zakresu literatury pięknej zawierające kody QR, dzięki którym można odczytać ukryte rozdziały. Taki typ publikacji otrzymuje w Bibliotece Narodowej deskryptor *Książka interaktywna*.

Wymagający uwagi wydaje się status książek określanych zwyczajowo w literaturze przedmiotu jako wykrojniki lub książki z wykrojnika. Są to publikacje w formie kodeksu, którym nadano określony kształt. Janusz Dunin opisuje wykrojniki z końca XIX wieku w następujący sposób: „kolorowe, cienkie tomiki [...] obcinane w ten sposób, że powstawały książki-pieski, książki-kotki, książki-lalki”⁴⁴. Jako przykład przywołuje książkę dla dzieci pod sugestywnym tytułem *Trzewiczek: książeczka dla dzieci w kształcie pantofelka, z kolorowymi obrazkami i nieznymi dotąd wierszykami*⁴⁵. Za książki zabawki książki z wykrojnika uznają także między innymi Agnieszka Maroń⁴⁶, Anna Sołtysiewicz⁴⁷ i Ewa Dąbrowska⁴⁸ – można zatem pokusić się o stwierdzenie, że status tego typu książki zabawki jest dość dobrze ugruntowany w literaturze przedmiotu. Z perspektywy bibliotekarskiej zakwalifikowanie książek z wykrojnika do grupy książek zabawek nie stanowi jednak oczywistej decyzji. W przytoczonych przez Dunina przykładach książek w kształcie trzewiczka czy psa rzeczywiście odnaleźć można element zabawy – łatwo wyobrazić sobie, że niedorosły czytelnik bawi się tego rodzaju książką w taki sposób, w jaki bawiłby się chociażby figurką w kształcie zwierzęcia. Podobna sytuacja ma miejsce, kiedy publikacja została wzbogacona o dodatkowe elementy – na przykład książka w kształcie zwierzęcia ma dodatkowo ruchome oczy, książka w kształcie samochodu – kółka, które można wprawić w ruch, książka w kształcie buta – sznurowadła do zawiązania. Współcześnie jednak znaczna część książek z wykrojnika nie oddaje jednoznacznie kształtów konkretnych obiektów. Jako przykład mogą posłużyć książki dla najmłodszych czytelników z wydawnictwa Wilga (imprint Grupy Wydawniczej Foksal). Na stronie internetowej wydawnictwa słowo „wykrojnik” znajduje się w tytułach i opisach kilkudziesięciu publikacji⁴⁹. Żadnej z nich nie został jednak nadany kształt

44 J. Dunin, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych...*, s. 103.

45 Ibidem, s. 103.

46 A. Maroń, *Książka zabawka na polskim rynku...*, s. 296.

47 A. Sołtysiewicz, *Książki zabawki...*, s. 39.

48 E. Dąbrowska, *Współczesna książka-zabawka...*, s. 164.

49 Grupa Wydawnicza Foksal. Książki dla dzieci – <https://www.gwfoksal.pl> [14.12.2021].

zabawki, pojazdu, zwierzęcia – w przeważającej większości słowo to określa książki o zaokrąglonej na kształt wielkiej litery „B” krawędzi⁵⁰. W wydawnictwie Wilga ukazały się także publikacje o tytułach *Autobus*, *Karetka* czy *Radiowóz*, które na stronie wydawnictwa również zostały określone mianem „wykrojników”. Nie nadano im jednak – jak można byłoby się spodziewać – kształtu pojazdów, a jedynie nieznacznie zmieniono kształt krawędzi książki. To przykłady z jednego wybranego wydawnictwa, należy jednak mieć świadomość, że właśnie taka forma wykrojników przeważa obecnie na rynku wydawniczym – nie zaś tak chętnie przywoływane przez badaczy książki w kształtach, które rzeczywiście mogą zachęcać niedorośłego czytelnika do zabawy. Trafny komentarz do statusu tego typu książek stanowi opinia wyrażona przez Elżbietę Zarych: „Wydaje się, że kwestia intencji nie wystarcza, a automatyczne uznanie za zabawkę czegoś, co po prostu zawiera jakąś zmianę w stosunku do klasycznego kodeksu, jest nadużyciem”⁵¹. Z bibliotekarskiego punktu widzenia niewątpliwie najbardziej korzystną sytuacją byłoby jednoznaczne stwierdzenie, czy dany typ książek można uznać za książkę zabawkę, jednak w przypadku książek z wykrojnika każdy przypadek należy rozpatrywać oddzielnie – w zależności od tego, czy i w jaki sposób dana publikacja realizuje swoją formą funkcję zabawki.

Jak już zostało wspomniane, również nie wszystkie książki obrazkowe mogą zostać uznane za książki zabawki. W praktyce katalogowej Biblioteki Narodowej deskryptor *Książka obrazkowa* otrzymują w opisie bibliograficznym publikacje o wysokim poziomie artystycznym, w których warstwa tekstowa została zdominowana przez warstwę ilustracyjną lub też tekst nie pojawia się niemal w ogóle. Często publikacje takie charakteryzuje także wysoka jakość wydania i określona liczba stron, choć ta ostatnia cecha nie jest regułą – najczęściej objętość książek obrazkowych wynosi od 24 do 48 stron, jednak istnieją także publikacje o wysokim poziomie artystycznym, których liczba stron jest większa lub mniejsza. Takie stanowisko jest zgodne z rozpoznaniem badaczy na temat książek obrazkowych⁵². Ze względu na funkcję i grupę odbiorców książki zabawki najczęściej również są publikacjami z dużą liczbą ilustracji, natomiast na tym podobieństwie między tymi dwoma gatunkami w wielu przypadkach się kończą. Jako przykład mogą posłużyć tutaj przywoływane już książki zabawki wydane przez wydawnictwo Media Service Zawada, w których postaci, warstwa fabularna

50 Por. np. U. Kozłowska, *Czerwony pomidorek*, Warszawa 2019.

51 E. Zarych, *Książka zabawka, książka wzbogacona...*, s. 134.

52 Por. *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, red. M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak, Poznań 2017.

oraz ilustracje zaczerpnięte zostały z animacji dla najmłodszych odbiorców, takich jak *Świnka Peppa*, *Psi Patrol* czy *Shimmer & Shine*. Choć niewątpliwie publikacje te są popularne wśród niedorośliwych czytelników, w takich przypadkach trudno mówić o wyróżniającym poziomie artystycznym czy szczególnym wkładzie ilustratorów – w wielu przypadkach osoby odpowiedzialne za warstwę ilustracyjną nie zostały nawet wymienione na książce. Z kolei przykład książki, która w Bibliotece Narodowej otrzymała deskryptory *Książka obrazkowa* oraz *Książka zabawka*, stanowi przywoływana także przez Monikę Janusz-Lorkowską publikacja *Oodjazz!* autorstwa Gérarda Lo Monaco opublikowana w 2020 roku przez Wydawnictwo Dwie Siostry⁵³. Jest to „rozkładanka”, czyli książka typu pop-up, której trójwymiarowe, dopracowane w najdrobniejszych szczegółach ilustracje przedstawiające pociągi stanowią zdecydowanie najbardziej atrakcyjną część książki. Za ciekawy przypadek można uznać także publikację jednej z najbardziej znanych polskich autorek książek obrazkowych – *W kieszonce* autorstwa Iwony Chmielewskiej⁵⁴. Na stronach książki znajdują się ilustracje przedstawiające tytułowe kieszonki ludzko podobne do „prawdziwych”, wykonanych z materiału kieszeni. Wyłaniają się z nich kształty, kontury i zarysy, które za każdym razem okazują się czymś innym, niż spodziewa się czytelnik. Cała publikacja została oparta na autorskim pomysłem, nie ulega też wątpliwości, że jej poziom artystyczny jest bardzo wysoki, bez wahania zatem można określić ją mianem książki obrazkowej. Co ciekawe jednak, gdyby przedstawione w niej kieszonki naprawdę istniały, zostały wykonane na przykład z materiału lub papieru, gdyby czytelnik naprawdę mógł coś w nich ukryć, wówczas książka Chmielewskiej byłaby także książką zabawką.

Katalogowanie książek zabawek w Bibliotece Narodowej

Publikacje z gatunku książek zabawek otrzymują w polu 655 opisu bibliograficznego deskryptor gatunku *Książka zabawka*. Może to być jedyny deskryptor określający gatunek danej publikacji, możliwe jest również zestawienie go z innymi deskryptorami gatunku, tak, aby oddać inne cechy gatunkowe – na przykład warstwę literacką książki lub obecność stron do kolorowania czy elementów do

53 G. Lo Monaco, *Oodjazz!*, przeł. J. Jędryas, Warszawa 2020.

54 I. Chmielewska, *W kieszonce*, Poznań 2015.

naklejania. Przykładowo książka *Kotek* autorstwa Ewy Skibińskiej⁵⁵, której treść stanowi krótkie opowiadanie o zwierzętach, natomiast element zabawy wprowadzony został poprzez nadanie książce kształtu kota i wzbogacenie okładki plastikowymi ruchomymi oczami (zachęcają do obracania, potrząsania książki), otrzyma w polach 655 opisu bibliograficznego następujące deskryptory:

655 Broszura
655 Książka zabawka
655 Opowiadania i nowele

Z kolei w opisie bibliograficznym książki do kolorowania zawierającej również naklejki z serii „Książeczka torebeczka”, której – zgodnie z nazwą – został nadany kształt torebki⁵⁶, z uwzględnionym uchwytem do trzymania książki, znajdują się następujące deskryptory:

655 Broszura
655 Książka do kolorowania
655 Książka do wypełniania
655 Książka zabawka

W przypadku niektórych typów książek zabawek informacja, że dana publikacja może także pełnić funkcję zabawki, zostaje oddana również w innych polach opisu bibliograficznego. W strefie opisu fizycznego (pole 300 opisu bibliograficznego) podaje się określenie formy publikacji innej niż kodeks, czyli przykładowo informację o tym, że publikacja została wydana w formie harmonijki czy w formie luźnych kart w tece. Jednocześnie jednak ze strefy opisu fizycznego można niekiedy wywnioskować, że książka prawdopodobnie nie jest książką zabawką – podaje się w niej bowiem również informację o tym, że do publikacji został dołączony „zewnątrzny” dodatek: zabawka, figurka, klocki. W polu 300 nie podaje się informacji o tym, z jakiego materiału została wykonana publikacja.

Czasami również sam tytuł publikacji (pole 245 opisu bibliograficznego) lub nazwa serii bądź cyklu autorskiego (pola 490 i 800 lub 830 opisu bibliograficznego) pozwala domniemywać, że dana książka jest książką zabawką – przykład stanowi tutaj wspomniana już seria „Książeczka torebeczka”.

55 E. Skibińska, *Kotek*, Warszawa 2020.

56 I. Brydak, *Sukienki małej dziewczynki: koloruję obrazki i naklejki*, Kraków 2018.

Z formalnego punktu widzenia możliwe jest tworzenie deskryptorów gatunku określających poszczególne typy książki zabawki, warto jednak zastanowić się, na ile działanie to stanowiłoby pożytek zarówno dla użytkowników katalogu, jak i dla samych bibliotekarzy. W opisach bibliograficznych publikacji dla dzieci często wskazane jest dodanie kilku deskryptorów gatunku – by wspomnieć chociażby o popularnych i licznie wydawanych tekstach literackich, w których znajdują się strony z kolorowanymi oraz naklejki (wówczas publikacja taka otrzymuje w polach 655 deskryptory *Książka do kolorowania*, *Książka do wypełniania* oraz *Opowiadania i nowele*). W przypadku rozbicia deskryptora *Książka zabawka* na bardziej szczegółowe deskryptory gatunku łatwo jednak wyobrazić sobie sytuację, w której nadmierna ilość deskryptorów w polach 655 sprawia, że opis staje się nieczytelny. Książka zabawka może być jednocześnie na przykład książką z otwieranymi okienkami, książką z przesuwanymi elementami oraz książką wydającą dźwięki. Mogą również istnieć takie typy książki zabawki, których określenie konkretnym deskryptorem byłoby trudne czy nieprecyzyjne – jak bowiem określić za pomocą deskryptora „książkę z dziurami”, która aktywizuje niedorośłego czytelnika za pomocą otworów w stronach? Czy należy tworzyć oddzielne deskryptory na książki, których integralną część stanowią puzzle i książki, których integralną część stanowią szablony do odrysowywania, czy też jest możliwe oddanie obu tych zjawisk za pomocą jednego deskryptora, a jeśli jest to możliwe – jakie byłoby jego brzmienie? Istnieją wreszcie takie typy książek zabawek, które są wydawane niezwykle rzadko – warto zastanowić się, czy zasadne jest w takiej sytuacji tworzenie nowych deskryptorów gatunku, czy może lepszym rozwiązaniem byłoby jednak pozostanie przy bardziej ogólnym deskrypcyjnym *Książka zabawka*.

Problematyczne wydaje się także określenie „Książka multisensoryczna”, które coraz częściej pojawia się w literaturze przedmiotu – można bowiem pokusić się o stwierdzenie, że jeżeli w przypadku książki „multisensoryczność” oznacza oddziaływanie na wiele zmysłów, to znaczna część książek zabawek spełniałaby ten warunek w bardziej lub mniej jednoznaczny sposób. Książka z różnorodnymi fakturami stymuluje zmysł dotyku, jednak książka z foliowymi, półprzezroczystymi stronami również pełni tę funkcję. Książka wydająca dźwięki zwierząt oddziałuje na zmysł słuchu, podobnie jak książka z plastikowymi elementami, które grzechoczą podczas potrząśnięcia publikacją (jak na przykład liczydło albo wspomniane już plastikowe oczy). Warto pamiętać również o książce w formie harmonijki, której forma jest już oddawana w opisie bibliograficznym w strefie opisu fizycznego i nic nie wniosłoby powtarzanie tego terminu również

w polu 655. W świetle tych rozważań najbardziej zasadne wydaje się określanie wszystkich typów książek zabawek wspólnym deskryptorem gatunku *Książka zabawka*. Wyjątek stanowi jak dotąd jedynie *Książka do kąpieli*. Taki deskryptor gatunku został utworzony na określenie książek zabawek przeznaczonych do kąpieli, najczęściej wykonanych z tworzywa sztucznego (pianki, plastiku) i zwykle nawiązujących tematyką do wody: bohaterami książek do kąpieli często są zwierzęta wodne; istnieją także książki kąpielowe przedstawiające opowieści biblijne związane z wodą – historię Jonasza⁵⁷ i Arki Noego⁵⁸. Przykład książki kąpielowej stanowi jednocześnie pewną wskazówkę dotyczącą możliwego katalogowania książek zabawek w przyszłości – gdyby na rynku wydawniczym pojawił się bogato reprezentowany, podobnie jednolity i charakterystyczny typ tych publikacji, to należy pamiętać, że w razie potrzeby możliwe jest utworzenie nowego deskryptora gatunku.

Zakończenie

Trudno przewidywać, w jakim kierunku podąży rozwój rynku wydawniczego publikacji dla dzieci – czy popularność książek zabawek będzie utrzymywać się na stałym, wysokim poziomie lub wręcz wzrośnie, czy też – podobnie jak wróży się to już od lat „papierowym” publikacjom – przestaną one odpowiadać na potrzeby odbiorców w czasach wszechobecnych ekranów i digitalizacji danych. Niezależnie jednak od prognoz, nie ulega wątpliwości, że w chwili obecnej niezbędne jest przynajmniej podjęcie próby wypracowania pewnych norm dotyczących katalogowania książek zabawek. W samym 2021 roku do Biblioteki Narodowej wpłynęło około 200 książek zabawek wydanych w ciągu tego roku⁵⁹ i każda z tych publikacji musiała, rzecz jasna, otrzymać w procesie katalogowania odpowiedni opis formalny oraz deskryptorowy – mimo wielu nieścisłości w dotychczasowych ustaleniach w literaturze przedmiotu. Z perspektywy bibliotekarskiej trafnym rozwiązaniem wydaje się dążenie do pewnych uogólnień, zarówno w kwestii definiowania książki zabawki, jak i podczas ich katalogowania. Jednocześnie jednak każdy przypadek takiej publikacji zasługuje na osobną uwagę, jako że każdy typ książki zabawki realizuje funkcję zabawy

57 *Jonasz i wieloryb*, Sandomierz 2019.

58 *Arka Noego*, Sandomierz 2019.

59 Dane pochodzą z Katalogu Biblioteki Narodowej według stanu na początku roku 2022.

w inny sposób. Nie bez powodu wreszcie kolejni badacze podejmujący w swoich tekstach tematykę książek zabawek zaznaczają, że cały opis tego zjawiska, kolejne próby definicji i typologie stanowią zagadnienie otwarte i pod tym postulatem jest zmuszona także podpisać się autorka niniejszego tekstu. Jak bowiem stwierdza Elżbieta Zarych, pisząc o dotychczasowych próbach usystematyzowania książek zabawek: „[...] pomysłowość nie daje się okiełznać, stąd niemożność wyczerpującego opisu i włożenia wytworów życia i fantazji do konkretnych szufladek”⁶⁰. Mimo to Deskryptory Biblioteki Narodowej pozwalają katalogować różnorodne formy książek zabawek w sposób możliwie jednolity, wydajny i pożyteczny dla osób korzystających ze zbiorów bibliotecznych.

60 E. Zarych, *Książka zabawka, książka wzbogacona...*, s. 137.

JUSTYNA MORAWSKA

Toy books in the cataloguing practice in the National Library of Poland: an outline of definitions, types, and contentious issues

The market of books for children and teenagers is currently an attractive one, diverse and tailored to the needs of readers. The publishers' offer includes more and more books whose additional function is to stimulate underage readers in many ways: these are publications with windows, making sounds, of unusual shapes, that is, toy books. This article is an attempt to define toy books based on the existing literature on the subject, but also taking into account the practice of cataloguing publications for children and youth in the National Library of Poland. It describes the types and characteristics of such books as exemplified by specific publications from recent years. The cataloguing of this type of publications using the Descriptors of the National Library of Poland is also discussed.

DANIEL CHLASTAWA

orcid: 0000-0003-1446-0043

e-mail: d.chlastawa@bn.org.pl

Zastosowanie Deskryptorów Biblioteki Narodowej w katalogowaniu przedmiotowym publikacji z zakresu matematyki

DOI: 10.36155/RBN.53.00003

Wprowadzenie

Deskryptor jest wyrazem lub grupą wyrazów, które stanowią nazwę preferowaną dowolnego elementu rzeczywistości (przedmiotu, osoby, zjawiska itp.) bądź pojęcia abstrakcyjnego. Deskryptory jednoznacznie identyfikują te elementy i pojęcia, stanowiąc tym samym ujednoczone i kontrolowane punkty dostępu. Dzięki temu deskryptory mogą służyć indeksowaniu cech formalnych i przedmiotowych zbiorów bibliotecznych. Deskryptory tworzą bazę rekordów wzorcowych i są powiązane między sobą określonymi relacjami semantycznymi¹.

W dziedzinie matematyki deskryptory dotyczą:

- pojęć abstrakcyjnych, które są przedmiotem matematyki;
- pozostałych encji związanych z matematyką – osób (matematycy), instytucji (na przykład Instytut Matematyczny Polskiej Akademii Nauk), zdarzeń (konferencje naukowe), dzieł (np. Księga szkocka), tytułów czasopism (np. „Fundamenta Mathematicae”), nagród (np. Medal Fieldsa)², szkół naukowych (np. polska szkoła matematyczna).

1 Biblioteka Narodowa. Zasady tworzenia deskryptorów BN – <http://przepisy.bn.org.pl/deskryptory/zasady-tworzenia-deskryptorow-bn> [dostęp: 01.02.2022].

2 Najbardziej prestiżowa nagroda naukowa w dziedzinie matematyki, nagrody Nobla w tej dziedzinie nie są przyznawane.

Deskryptory Biblioteki Narodowej stosowane są od 1 stycznia 2017 roku. Wcześniej do wyrażania tematyki publikacji i innych dokumentów stosowano hasła przedmiotowe, konstruowane w ramach Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej (JHP).

Zarówno języki haseł przedmiotowych, jak i języki deskryptorowe są przykładami języków informacyjno-wyszukiwawczych, czyli

język[ów] sztuczny[ch] o wyspecjalizowanych funkcjach: odtwarzania treści i formy dokumentów oraz wyszukiwania ich w zbiorze informacyjnym w odpowiedzi na zapytanie użytkownika³.

Główną motywacją dla zastępowania języków haseł przedmiotowych przez języki deskryptorowe jest próba zwiększenia przydatności katalogów bibliotecznych dla ich użytkowników. Dokonywało się to (i dokonuje nadal) w kontekście błyskawicznego rozwoju internetu, który kształtował przyzwyczajenia i oczekiwania użytkowników, oferując nowoczesne, efektywne i wygodne metody docierania do poszukiwanych informacji i kształtując standardy w tym zakresie. Obserwowany był wyraźny spadek zainteresowania wyszukiwaniem manualnym w bazującym na JHP BN indeksie przedmiotowym katalogu Biblioteki Narodowej⁴. W wyszukiwarkach takich jak Google zapytania są formułowane w języku naturalnym, nie posiadają również żadnej z góry określonej struktury. Maksymalne zbliżenie do języka naturalnego wskazywano jako warunek dla stworzenia języka informacyjno-wyszukiwawczego odpowiadającego współczesnym potrzebom i uwarunkowaniom⁵; stawiano postulat, że systemy biblioteczne powinny stwarzać takie możliwości wyszukiwania, do jakich przyzwyczajony jest każdy użytkownik internetu⁶. W związku z tym szczególne znaczenie uzyskały takie zagadnienia, jak wygodny i szybki dostęp do informacji, przyjazność i zrozumiałość dla współczesnego użytkownika, intuicyjność i łatwa nawigacja interfejsu.

3 J. Sadowska, T. Turowska, *Języki informacyjno-wyszukiwawcze: katalogi rzeczowe*, Warszawa 1990, s. 7–8 – http://pliki.sbp.pl/ac/001_69.pdf [18.02.2022].

4 M. Cichoń, J. Kalinowski, G. Federowicz, *Katalogowanie oparte na encjach*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2014, t. 45, s. 174 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/40658_Rocznik_45_s_%20151-200.pdf [01.02.2022].

5 W. Babik, *O potrzebie nowej definicji języka informacyjno-wyszukiwawczego*, w: *Nauka o informacji w okresie zmian*, praca zbiorowa pod red. B. Sosińskiej-Kalaty i E. Chuchro przy współpr. M. Luterka, Warszawa 2013, s. 143 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/999> [18.02.2022].

6 M. Cichoń, J. Kalinowski, G. Federowicz, *Katalogowanie oparte na encjach...*, s. 186.

Metodologia Deskryptorów Biblioteki Narodowej różni się od metodologii Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej w dwóch podstawowych kwestiach. Po pierwsze, publikacje kataloguje się używając deskryptorów o takim poziomie szczegółowości, jak tematyka omawiana w publikacji. Po drugie, następuje odejście od prekoordynacji (konstruowania haseł według reguł gramatyki pozycyjnej) w kierunku postkoordynacji, gdzie wyszukiwanie informacji oparte jest na indeksowaniu współrzędnym⁷.

Tworzenie opisu przedmiotowego na takim poziomie szczegółowości, jak w odpowiadającej mu publikacji, stanowi jakościowy skok w stosunku do ogólnikowych haseł JHP, pozwalając dotrzeć do specyficznych, wąskich tematów interesujących czytelnika. Gdyby ktoś był np. zainteresowany publikacjami o samolocie Spitfire, w JHP musiałyby wypożyczyć i przejrzeć wszystkie pozycje opatrzone opisem *Samoloty myśliwskie--Wielka Brytania--1939-1945*. Czytelnik zainteresowany jakimś konkretnym rodzajem funkcji, musiałyby stawić czoła wszystkim publikacjom opatrzonym opisem zawierającym *Funkcje*.

Postkoordynacja to metodologia, w której dąży się do rozbicia informacji na możliwie najmniejsze sensowne części składowe i wyrażania tematyki publikacji przez zastosowanie kombinacji takich najprostszycy elementów. Jej przeciwieństwem jest prekoordynacja, czyli tworzenie złożonych jednostek tematycznych poprzez połączenie w jednej jednostce kilku niezależnych od siebie, samodzielnych elementów. Przypuśćmy, że tematem pewnej publikacji jest stosowanie komputerów w Polsce w latach 1945–1989. W systemie prekoordynowanym tematyka ta zostałaby wyrażona za pomocą jednego hasła przedmiotowego: *Komputery--Stosowanie--Polska--1945-1989*. Opis bibliograficzny sporządzony w systemie postkoordynowanym będzie zawierał cztery elementy, stanowiące osobne punkty dostępu – dwa deskryptory przedmiotowe (*Komputery* oraz *Zastosowanie i wykorzystanie*), jeden deskryptor geograficzny (*Polska*) i jeden deskryptor chronologiczny (*1945–1989*).

Język JHP BN jest językiem prekoordynowanym. To bibliotekarz sporządzający opis katalogowy z góry decydował, jaki ma być sposób docierania przez czytelnika do informacji (najpierw temat, potem określniki). Reguły konstruowania haseł przedmiotowych były skomplikowane i nieintuicyjne nie tylko dla użytkowników indeksów, ale i dla samych bibliotekarzy. Tworzenie i kontrola poprawności rekordów dla haseł rozwiniętych wymagały dużego nakładu pracy, tymczasem uwaga powinna być skupiona na indeksowaniu

7 Ibidem, s. 173.

istotnych cech publikacji⁸. W języku Deskryptorów Biblioteki Narodowej sztywna hierarchia elementów haseł zostaje zarzucona na rzecz postkoordynacji deskryptorów, z których każdy stanowi równorzędny punkt dostępu. System taki umożliwia zastosowanie klasyfikacji fasetowej: obiekty są opisywane wieloaspektowo poprzez przydzielanie im terminów z każdej fasety. W wyszukiwaniu fasetowym dane z faset mogą być ze sobą zestawiane w dowolny sposób. Możliwe jest zawężanie wyników wyszukiwania poprzez zastosowanie filtrów, zaś sieć powiązań semantycznych między danymi pozwala na rozszerzanie zakresu poszukiwań⁹. Dzięki temu użytkownik może samodzielnie kształtować instrukcje wyszukiwawcze adekwatne do indywidualnych potrzeb.

W 1997 roku liczba haseł przedmiotowych z dziedziny matematyki przekroczyła 100 haseł. W latach 1998–2016 utworzono kolejne 240 haseł. W 2017 roku powstało około 40 deskryptorów¹⁰. Do kwietnia 2019 roku powstało około 750 nowych deskryptorów matematycznych, czyli dwukrotnie więcej niż w okresie poprzednich 20 lat (około 380 haseł i deskryptorów). W okresie maj 2019–grudzień 2020 powstało około 350 nowych deskryptorów. Wraz ze wzrostem nasycenia teaurusu tempo przyrostu ilości deskryptorów zmniejszało się: na początku 2018 roku powstawało nawet 100 nowych deskryptorów miesięcznie, w drugiej połowie 2018 roku – około 50, w 2019 roku – około 15–20, od 2020 roku – około 10–15.

Znacznemu powiększeniu zasobu deskryptorów od 2018 roku można przypisać następujące uwarunkowania.

- ogólna zasada Deskryptorów Biblioteki Narodowej wymaga, by w opisie bibliograficznym dobierać deskryptory na takim poziomie szczegółowości, jak w katalogowanej publikacji;
- aby móc to zrealizować, nieodzowne było zatrudnienie bibliotekarza dziedzinowego, posiadającego specjalistyczną wiedzę w swojej dziedzinie;
- niewystarczająca liczba istniejących wcześniej deskryptorów i ich niedostateczny poziom szczegółowości sprawiły, że katalogowanie artykułów

8 Ibidem, s. 178–179.

9 K. Mituś, *Deskryptory Biblioteki Narodowej – geneza, tło teoretyczne i krótkie omówienie nowego sposobu opisu rzeczowego*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2017, t. 23, nr 1 (44), s. 128 – https://www.fides.org.pl/pdf/biuletyn/mitus_2017_1.pdf [01.02.2022].

10 Statystyki wewnętrzne Biblioteki Narodowej, niepublikowane.

z naukowych czasopism matematycznych zawierających specjalistyczną terminologię i szczegółową tematykę stało się głównym źródłem zapotrzebowania na nowe deskryptory. W znacznie mniejszym stopniu dotyczy to publikacji książkowych, których tematyka z reguły jest na znacznie większym poziomie ogólności.

Aby zilustrować powyższe rozważania, można przyrzeć się, jak wyglądała sytuacja deskryptorów pojęć znaczeniowo węższych do deskryptora *Przestrzeń (matematyka)*. Przed 2018 rokiem istniały nieliczne takie deskryptory, najczęściej pojawiające się w literaturze, np. *Przestrzeń Banacha*, *Przestrzeń Hilberta* czy *Przestrzenie funkcji*. W połowie 2019 roku istniały już deskryptory na następujące rodzaje przestrzeni: Bergmana, Biesowa, Calabiego-Yau, ciągów, Dirichleta, Fréchet’a, Hausdorffa, hiperboliczna, Kreina, Lindelöfa, liniowa, liniowo-topologiczna, L^p , Menger’a, metryczna, nieskończenie wymiarowa, quasi-Banacha, Riesz’a, Schwartz’a, Sobolewa, spójna, Stone’a, ściągalna, Teichmüllera, Tichonowa, topologiczna, ultrametryczna, unormowana i inne.

1. Zasady redakcji deskryptorów z zakresu matematyki

1.1. Dobór formy deskryptora

Dla wyrażenia deskryptora używa się formy najbardziej rozpowszechnionej wśród użytkowników języka polskiego. Deskryptor wyraża się w języku polskim, jednakże dopuszcza się przejście nazwy obcej, jeżeli jest ona bardziej rozpowszechniona wśród użytkowników języka polskiego lub jeżeli nazwa w języku polskim nie występuje¹¹.

Przykład 1

Forcing (teoria mnogości)

Dżet (matematyka)

W tym przypadku przyjęte formy deskryptorów nie są terminami obcojęzycznymi, lecz spolszczeniami angielskich terminów *forcing* i *jet*, niemniej jednak są one określeniami najbardziej rozpowszechnionymi.

11 Biblioteka Narodowa. Zasady tworzenia deskryptorów BN...

Deskryptory formułuje się zazwyczaj w liczbie pojedynczej. W liczbie mnogiej wyraża się terminy, które w zwyczaju językowym oznaczają klasę przedmiotów lub osób o takich samych cechach charakterystycznych¹².

Przykład 2

Funkcje zespolone

Liczby pierwsze

Równania różniczkowe paraboliczne

W celu rozróżnienia dwóch lub więcej jednobrzmiących deskryptorów stosuje się dopowiedzenia, ujmowane w nawias okrągły¹³. W najprostszym przypadku, deskryptory matematyczne zawierają dopowiedzenie *matematyka*.

Przykład 3

Ciało (matematyka)

Filtr (matematyka)

Ideał (matematyka)

Pierścień (matematyka)

Przestrzeń (matematyka)

W innych sytuacjach potrzebne są dopowiedzenia bardziej szczegółowe.

Przykład 4

Drzewo (teoria mnogości)

Drzewo (graf)

Przestrzeń Baire'a (teoria mnogości)

Przestrzeń Baire'a (topologia)

Najczęstszymi dopowiedzeniami są nazwy poszczególnych dziedzin matematyki. Dopowiedzenie „graf” w omawianym przykładzie jest dopuszczalne, ponieważ drzewo jest grafem. W przypadku pojęć nie będących rodzajami grafów, ale związanych z grafami, dopowiedzeniem jest „teoria grafów”, jak np. w deskrytorze *Ekscentryczność (teoria grafów)*. Nie stoi tu na przeszkodzie fakt, że *Teoria grafów* stanowi odsyłacz całkowity dla deskryptora *Grafy*.

¹² Ibidem.

¹³ W rekordach wzorcowych deskryptorów przedmiotowych dopowiedzenie nie jest poprzedzane żadnym podpołem MARC 21.

W przypadku, gdy istnieją określenia równie rozpowszechnione, należy dokonać wyboru, które z nich stanie się preferowanym sformułowaniem deskryptora, a które stanowić będą odsyłacze całkowite.

Przykład 5

Ciąg Fibonacciego to nieskończony ciąg liczb naturalnych: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144..., w którym każda liczba (poza dwoma początkowymi) jest sumą dwóch poprzednich. Ta niezwykle prosta konstrukcja nieoczekiwanie łączy się ze spiralnymi strukturami spotykanymi w przyrodzie, jak również ze złotą (zwaną też boską) proporcją, stosowaną od starożytności w sztukach wizualnych. Elementy ciągu Fibonacciego nazywa się liczbami Fibonacciego i oba te terminy funkcjonują obok siebie. Pojęcia te są jednak tak mocno ze sobą zrośnięte znaczeniowo, że nie ma żadnego uzasadnienia, by istniały osobne deskryptory *Ciąg Fibonacciego* i *Liczby Fibonacciego*. Gdyby takie dwa deskryptory istniały i katalogujący używałby ich w zależności od tego, który akurat termin pojawia się (lub pojawia się częściej) w katalogowanej publikacji, powstałby sztuczny podział na publikacje dotyczące ciągu Fibonacciego i dotyczące liczb Fibonacciego. Przy jednym deskrypcorze publikacje na te tematy skupiają się w jednym miejscu.

W omawianym przypadku bardzo trudne lub niemożliwe jest ustalenie, która z tych form jest bardziej rozpowszechniona wśród użytkowników. W tej sytuacji bibliotekarz dziedzinowy musi podjąć decyzję. Pomocniczym narzędziem może być częstotliwość występowania danych sformułowań w internecie. Ważne jest jednak, by zwrócić uwagę na zachowanie konsekwencji. Deskryptor *Ciąg Fibonacciego* znajdował się w tezaurysie już przed 2018 rokiem. Kiedy w wyniku procesu katalogowania zaszła potrzeba utworzenia deskryptorów wyrażających pojęcia pokrewne (uogólniony ciąg Fibonacciego / uogólnione liczby Fibonacciego, ciąg Lucasa / liczby Lucasa), jako formy preferowane przyjęto *Uogólniony ciąg Fibonacciego* i *Ciąg Lucasa*, zaś *Uogólnione liczby Fibonacciego* i *Liczby Lucasa* są dla nich odsyłaczami całkowitymi. Oczywiście, katalogujący może zdecydować, że istniejące sformułowanie deskryptora jest niewłaściwe i należy je zmienić. Przykładowo, gdyby w tezaurysie znajdował się deskryptor *Teoria zbiorów*, to – z uwagi na rozpowszechnienie – jak najbardziej zasadna byłaby modyfikacja tego deskryptora do *Teoria mnogości*, z odsyłaczem całkowitym *Teoria zbiorów*. Jednak w przypadku ciągu Fibonacciego nie ma takiej potrzeby, więc w przypadku tego rodzaju ciągów liczb konsekwentne będzie tworzenie deskryptorów ciągów, nie liczb.

Przykład 6

Zauważmy, że:

- istnieją deskryptory *Teoria grup* i *Teoria kategorii*, które mają jako odsyłacz całkowity, odpowiednio, *Grupa (matematyka)* i *Kategoria (matematyka)*,
- istnieje deskryptor *Grafy*, który ma jako odsyłacz całkowity *Teoria grafów*,
- istnieje zarówno deskryptor *Liczby*, jak i deskryptor *Teoria liczb*.

Ta różnorodność sytuacji nie wynika z braku konsekwencji. W Języku Haseł Przedmiotowych zawsze zastępowano nazwę dyscypliny jej przedmiotem, np. zamiast *Aksjologia* zawsze używano *Wartości*. W przypadku Deskryptorów Biblioteki Narodowej nie ma jednej, z góry przyjętej zasady, jak postępować w takich przypadkach, każdy z nich trzeba rozpatrzyć indywidualnie. Terminy „grupa” (w znaczeniu matematycznym) i „teoria grup” są równie rozpowszechnione, a ponieważ w JHP już istniało hasło *Teoria grup*, zostało ono przekształcone w deskryptor. Nie było potrzeby, by dokonywać zmian, rekord wzorcowy został jedynie uzupełniony odsyłaczami całkowitymi: *Grupa (matematyka)*, *Grupy (matematyka)*, *Group (mathematics)* oraz *Group theory*. Inaczej jest w przypadku deskryptora *Teoria kategorii* – taka forma jest bardziej rozpowszechniona niż *Kategoria (matematyka)*. W przypadku grafów jest na odwrót – termin „grafy” jest częściej używany niż „teoria grafów”.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że dobór preferowanej formy deskryptora ma wpływ na relacje semantyczne, jakie zachodzą między tym deskryptorem a innymi¹⁴. Weźmy pod uwagę *Grafy* oraz *Graf skierowany*. Termin drugi jest węższy względem pierwszego. Gdyby preferowaną formą deskryptora była *Teoria grafów* zamiast *Grafy*, wówczas *Graf skierowany* nie byłby terminem węższym, lecz tylko skojarzonym. Taka właśnie sytuacja ma miejsce w przypadku poszczególnych grup – nie są one węższe do deskryptora *Teoria grup*, lecz skojarzone, a deskryptorem węższym do *Teoria grup* jest *Geometryczna teoria grup*. W przypadku liczb potrzebny jest zarówno deskryptor *Liczby*, jak i *Teoria liczb*. Z liczbami stykamy się na co dzień w różnych kontekstach, z kolei teoria liczb jest dziedziną matematyki wyższej. Bez istnienia osobnego deskryptora *Liczby* nie dałoby się wyrazić tematyki liczbowej w rozmaitych publikacjach, takich jak pozycje dotyczące numerologii czy publikacje naukowe z dziedziny archeologii

¹⁴ Problematyka ta jest bardziej szczegółowo omówiona w rozdziale 2.1.3. *Pola 5XX – odsyłacze uzupełniające*.

dotyczące najstarszych materialnych dowodów posługiwania się przez hominidy liczbami. Zastosowanie w tych przypadkach deskryptora *Teoria liczb* byłoby całkowicie nieadekwatne.

1.2. Poziom szczegółowości i źródła informacji

Jedną z naczelnych zasad Deskryptorów Biblioteki Narodowej jest stosowanie deskryptorów o takim poziomie szczegółowości, jak tematyka omawiana w opisywanej publikacji. Przykładowo, gdyby w opisie bibliograficznym książki:

Równania różniczkowe cząstkowe / Krzysztof Chełmiński, Wojciech Ożański. – Warszawa, 2015

posłużono się deskryptorem *Równania różniczkowe*, stanowiłoby to rażące naruszenie tej zasady. Równania różniczkowe cząstkowe są jednym z najważniejszych i najczęściej omawianych rodzajów równań różniczkowych, dlatego konieczne jest zastosowanie deskryptora *Równania różniczkowe cząstkowe*.

Zasady, o której mowa nie zawsze da się rygorystycznie przestrzegać. W pewnych sytuacjach prowadziłyby do nadmiernego rozdrobnienia tematów, pojawiających się jedynie w bardzo niewielkiej liczbie publikacji i przez to nie agregujących się w zbiory o rozsądnej wielkości. Pozostając przy przykładzie samolotu Spitfire, nie wydaje się celowe tworzenie osobnych deskryptorów dla różnych wersji tego samolotu, różniących się modelem i mocą silnika, elementami konstrukcji czy uzbrojeniem. Nie inaczej jest w matematyce. Częstą praktyką matematyczną jest rozpatrywanie modyfikacji (np. uogólnień) już istniejących pojęć. Jednym z uogólnień dla przestrzeni Banacha są przestrzenie quasi-Banacha: każda przestrzeń Banacha jest też przestrzenią quasi-Banacha, ale nie na odwrót. Wśród wielu innych przykładów można wskazać wspomniane już uogólnione ciągi Fibonacciego, jak również liczby prawie pierwsze, różności pseudoriemannowskie czy równania różniczkowe semiliniowe. Pojęcia te są dobrze osadzone w dyskursie matematycznym, istnienie odpowiadających im deskryptorów jest uzasadnione. Jednakże potencjalna ilość takich pochodnych pojęć jest nieograniczona. Nie zawsze są one dostatecznie ugruntowane w literaturze przedmiotu, w związku z czym nie zawsze zasługują na to, aby uwzględnić je w postaci szczegółowych deskryptorów. Podejmowanie decyzji dotyczących tego, czy w danym przypadku należy dokładnie zachować

poziom szczegółowości, czy też dopuszczalne jest zastosowanie jakiegoś uogólnienia, jest jednym z zadań bibliotekarza dziedzinowego. W razie niemożliwości lub niecelowości dobrania właściwych, szczegółowych deskryptorów, należy się posłużyć deskryptorami ogólniejszymi, ale możliwie jak najbardziej szczegółowymi.

Przykład 7

Poorly convex functions and their application to an optimization problem / Tadeusz Radzik. W: *Applicationes Mathematicae*. Vol. 47, nr 1 (2020).

Streszczenie: *The paper introduces a new class of functions, called poorly convex, defined on convex subsets of R^n . [...]*

Pseudo-BCH semilattices / Andrzej Walendziak. W: *Bulletin of the Section of Logic*. Vol. 47, nr 2 (2018).

Ze wstępu: *In 1966, Imai and Iséki introduced BCK and BCI algebras as algebras connected to certain kinds of logics. In 1983, Hu and Li defined BCH algebras. [...] Recently, Walendziak (2015) introduced pseudo-BCH algebras as an extension of BCH algebras.*

W pierwszym przypadku sytuacja jest jasna – pojęcie funkcji „słabo” wypukłej zostało wprowadzone przez autora publikacji¹⁵, wobec czego nie funkcjonuje jeszcze w obiegu naukowym w wystarczającym stopniu, może nawet wcale. Najbliższym mu pojęciem, które się nasuwa, jest *Funkcja wypukła*, które jest dopuszczalnym, a wręcz wskazanym, uogólnieniem. W przypadku drugim rozważania dotyczą już istniejącego pojęcia (algebry pseudo-BCH), jednak na podstawie przytoczonych informacji można równie jasno przekonać się, że tworzenie deskryptora *Algebra pseudo-BCH* nie ma uzasadnienia, a najbliższym mu deskryptorem będzie *Algebra BCH*.

O ile w omawianym przypadku autor podsunął informacje pomocne w ustaleniu, jakie deskryptory będą tu adekwatne, nie zawsze tak jest. Napotykać na publikacje zawierające tematy, dla których brakuje deskryptorów, należy skorzystać z odpowiednich źródeł informacji. W erze cyfrowej drukowane leksykony, encyklopedie i słowniki nie stanowią już najważniejszego punktu odniesienia, ich objętość jest niedostateczna, a każda modyfikacja treści wymaga nowego fizycznego wydania. Szczególnie godne uwagi są dwa

15 Nie wiadomo nawet, jaki powinien być odpowiednik polski; zwykle osłabienie jakiegoś pojęcia wyraża się przez *weak*.

źródła: portal Wolfram MathWorld – mathworld.wolfram.com oraz encyklopedia matematyki pod auspicjami Europejskiego Towarzystwa Matematycznego (The European Mathematical Society) – encyclopediaofmath.org. Zdarzają się jednak pojęcia tak specjalistyczne i rzadko używane, że nie można znaleźć dla nich bezpośredniego źródła. W tej sytuacji przychodzą z pomocą wyszukiwarki internetowe. Mając do czynienia z jakimś terminem w języku angielskim, należy ustalić jego potencjalny, przybliżony polski odpowiednik i wpisać w wyszukiwarce. Jeśli rezultatów wyszukiwania będzie niewiele, to wówczas wystarczy, że będzie występować choćby w kilku wiarygodnych źródłach, zwłaszcza akademickich, gdzie oprócz artykułów i książek można znaleźć prezentacje, referaty, wykłady, sprawozdania, sylabusy, materiały pomocnicze dla studentów itp. Można je łatwo poznać na podstawie skrótów nazw uczelni lub innych instytucji naukowych w adresie strony. Wikipedia również stanowi użyteczne źródło wiedzy, nie należy jednak podchodzić do niego bezkrytycznie, gdyż oprócz wartościowych informacji zawiera ono również treści mniej wiarygodne, a tytuły artykułów w języku polskim nie zawsze mogą pretendować do tego, że zostały utworzone zgodnie z zasadą największego rozpowszechnienia terminu wśród użytkowników. Na szczęście portal oznacza odpowiednimi uwagami miejsca, które są potencjalnie wadliwe. Należy również być świadomym istnienia mirrorów i forków – automatycznie wygenerowanych stron internetowych, będących dokładnymi (mirrors) lub częściowymi (forki) kopiami artykułów z Wikipedii, zawierającymi automatyczne tłumaczenia na język polski¹⁶. Przykładem mogą być pl.qaz.wiki czy pl.qwe.wiki. Wyświetlają się one jako wyniki wyszukiwania w wyszukiwarce internetowej, a dobrej jakości tłumaczenie ich tekstu może zmylić, zdradza je jednak dziwny adres. Wchodzenie na takie strony może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa informatycznego.

1.3. Prekoordynacja i postkoordynacja

W wielu sytuacjach rozbiór tematu na części składowe nie jest aż tak oczywisty, jak w omawianym wcześniej stosowaniu komputerów w Polsce w latach 1945–1989, często jednak jest dostatecznie klarowny. Jeśli tematem publikacji byłyby np. liniowe równania różniczkowe zwyczajne, to niezasadne byłoby tworzenie

¹⁶ Wikipedia. Mirrors and forks – https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Mirrors_and_forks [01.02.2022].

i użycie deskryptora *Liniowe równania różniczkowe zwyczajne*, ponieważ całość ta w naturalny sposób daje się podzielić – bez utraty znaczenia – na części składowe, wyrażone dwoma osobnymi deskryptorami, użytymi jednocześnie w opisie bibliograficznym: *Równania różniczkowe zwyczajne* oraz *Równania różniczkowe liniowe*.

Postkoordynacja ma swoje granice – całość, złożona pod względem gramatycznym, nie zawsze daje się rozłożyć na części prostsze z zachowaniem znaczenia, lub też rozłożenie takie może być zbyt sztuczne dla czytelników i spowoduje utrudnienie w dostępności do poszukiwanych informacji. Można by pomyśleć, że deskryptory *Równania różniczkowe* czy *Nierówności całkowite* da się rozbić na części, np. *Równania* + *Rachunek różniczkowy* czy też *Nierówności (matematyka)* + *Rachunek całkowity*. Nawet jeśli przyjąć, że operacja taka nie prowadzi do utraty sensu całości, to jednak terminy „równania różniczkowe” czy „nierówności całkowite” tak często używane są w obiegu naukowym jako niepodzielne całości, że gdyby ktoś chciał się czegoś o nich dowiedzieć, po prostu wpisałby całą frazę w oknie wyszukiwarki (czy to internetowej, czy bibliotecznej), nie przypuszczając nawet, że może istnieć jakiś inny sposób wyrażenia tej tematyki.

Innym przykładem może być *Szybka transformacja Fouriera*. Wprawdzie istnieje deskryptor *Przekształcenie Fouriera* (którego synonimem, a więc i odsyłaczem całkowitym, jest *Transformacja Fouriera*), ale nie da się go w sensowny sposób połączyć z innym deskryptorem, który wyrażałby szybkość. Byłoby to mylące, sztuczne i gubiłoby swoiste znaczenie zawarte w całości *Szybka transformacja Fouriera*, która jest używana w języku naukowym i technicznym w takiej właśnie postaci. Można podać wiele innych przykładów, jak *Równania różniczkowe eliptyczne*, *Liczby prawie pierwsze* itd.

Innym rodzajem zbyt daleko posuniętego zastosowania postkoordynacji byłaby próba rozbijania deskryptorów zawierających nazwiska, a takie są w matematyce wyjątkowo częste – pojęcia matematyczne przez swoją abstrakcyjność często otrzymują nazwy od osób, które się nimi zajmowały. Czytelnik chcący się czegoś dowiedzieć o przestrzeniach Banacha będzie poszukiwał informacji posługując się frazami takimi jak „przestrzeń Banacha”, „przestrzenie Banacha” czy „Banach spaces”. Nie musi wiedzieć, czy Banach jest związany z jakimiś innymi pojęciami, ani nawet jak miał na imię i w których latach żył¹⁷.

17 Jeszcze większy problem pojawiłby się, gdyby na przykład wziąć pod uwagę deskryptor *Liczby Bernoulliego* – było trzech wybitnych matematyków o tym nazwisku, wszyscy z jednej rodziny.

W opisie bibliograficznym wystąpi zatem:

650_7 |a Przestrzeń Banacha |2 DBN

zamiast

600 17 |a Banach, Stefan |d (1892-1945) |2 DBN

650_7 |a Przestrzeń (matematyka) |2 DBN

oraz

650_7 |a Wielomiany Lagrange'a |2 DBN

zamiast

600 17 |a Lagrange, Joseph-Louis |d (1736-1813) |2 DBN

650_7 |a Wielomiany |2 DBN

Powiązania z nazwami osobowymi zostaną uwzględnione, ale jedynie na poziomie rekordów wzorcowych, w postaci odsyłaczy uzupełniających (zob. rozdz. 2.1.3. *Pola 5XX – odsyłacze uzupełniające*).

W odróżnieniu od prekoordynacji, zapewniającej (za cenę stosowania niedogodnych reguł gramatyki pozycyjnej) pełną jednoznaczność prezentowanych informacji, postkoordynacja jest obciążona ryzykiem wystąpienia zjawiska zwanego *fałszywą koordynacją*, polegającego na tym, że rozdzielone deskryptory mogą zostać połączone również w inny sposób, niezamierzony przez katalogującego i niezgodny z faktyczną treścią katalogowanej publikacji¹⁸. Gdyby w opisie przedmiotowym publikacji, której tematem są przestrzenie Banacha oraz wielomiany Lagrange'a, umieszczono deskryptory *Przestrzeń (matematyka)*, *Wielomiany*, *Banach, Stefan (1892–1945)* oraz *Lagrange, Joseph-Louis (1736–1813)*, można by mylnie sądzić, że publikacja dotyczy przestrzeni Lagrange'a oraz wielomianów Banacha. Takie pojęcia w ogóle nie istnieją, a nawet gdyby istniały, stanowiłyby nierelevantne wyniki wyszukiwania. Dzięki niestosowaniu postkoordynacji pojęć matematycznych oraz nazwisk matematyków sytuacje takie nie będą miały miejsca, aczkolwiek w systemie postkoordynowanym ryzyko fałszywej koordynacji nie da się nigdy całkowicie uniknąć. W przypadku publikacji matematycznych ryzyko to jest ograniczone przez nieobecność deskryptorów chronologicznych i geograficznych w opisie przedmiotowym, podobnie jak w innych naukach ścisłych. Deskryptory te są jednak stosowane w opisach publikacji należących do związanych z matematyką nauk humanistycznych

18 M. Cichoń, J. Kalinowski, G. Federowicz, *Katalogowanie oparte na encjach...*, s. 180.

i społecznych – filozofii matematyki, historii matematyki, socjologii matematyki oraz pedagogiki, dlatego też w kwerendach dotyczących tych publikacji ryzyko fałszywej koordynacji jest większe.

2. Tworzenie rekordów wzorcowych w formacie MARC 21

2.1. Rekordy wzorcowe deskryptorów przedmiotowych

Omówienie tej problematyki dogodnie jest rozpocząć od prezentacji rekordu wzorcowego dla deskryptora *Matematyka* (z uwagi na dużą liczbę pól, jakie zawiera ten rekord, uwzględniono jedynie wybrane).

072 _ |a 20
150 _ |a Matematyka
450 _ |a Mathematics
550 _ |w g |a Nauka
550 _ |a Konkursy matematyczne
550 _ |a Matematycy
550 _ |a Matematyka (przedmiot szkolny)
550 _ |a Modele matematyczne
550 _ |a Nagroda Abela
550 _ |w h |a Algebra
550 _ |w h |a Analiza matematyczna
550 _ |w h |a Arytmetyka
550 _ |w h |a Biomatematyka
550 _ |w h |a Geometria
550 _ |w h |a Logika matematyczna
550 _ |w h |a Matematyka dyskretna
550 _ |w h |a Matematyka finansowa
550 _ |w h |a Metamatematyka
550 _ |w h |a Rachunek prawdopodobieństwa
550 _ |w h |a Teoria gier
550 _ |w h |a Teoria liczb
550 _ |w h |a Teoria mnogości
550 _ |w h |a Topologia
555 _ |a Czasopismo matematyczne
555 _ |a Tablice matematyczne

667 __ |a temat

680 __ |i deskryptor |a Matematyka |i stosuje się w funkcji deskryptora ujęciowego i przedmiotowego

Pole nazywa się niepowtarzalnym, jeśli w rekordzie wzorcowym może wystąpić co najwyżej jedno takie pole. Pole powtarzalne może występować w liczbie większej niż 1. Pole obowiązkowe to pole, które musi wystąpić w rekordzie przynajmniej raz. Pole nieobowiązkowe to pole, które nie jest obowiązkowe.

2.1.1. Pola 150 i 450 – przyjęte i odrzucone formy deskryptorów

W rekordach wzorcowych deskryptorów przedmiotowych w polu 150 umieszcza się preferowaną (tytułową) formę deskryptora. Pole to jest obowiązkowe i niepowtarzalne. Do pola 150 przejmuje się formę, która jest najbardziej rozpowszechniona wśród użytkowników języka polskiego. W powtarzalnych polach 450 umieszcza się, w kolejności alfabetycznej, odsyłacze całkowite – synonimy, formy mniej rozpowszechnione, archaiczne, potoczne, formy w inwersji, formy w innej liczbie gramatycznej, odpowiedniki terminu polskiego w innych językach¹⁹. W przypadku deskryptorów matematycznych to ostatnie oznacza podawanie odpowiedników w języku angielskim, w którym matematyka jest obecnie uprawiana na świecie²⁰. Pola 450 nie są obowiązkowe, jednakże ich obecność jest zalecana dla zwiększenia ilości punktów dostępu, przydatnych zarówno dla bibliotekarzy, jak i użytkowników bibliotek.

Przykład 8

150 __ |a Funkcja wykładnicza

450 __ |a Eksponencjalna, funkcja

450 __ |a Eksponencjalne, funkcje

450 __ |a Exponential function

450 __ |a Funkcja eksponencjalna

450 __ |a Funkcje eksponencjalne

19 Biblioteka Narodowa. Zasady tworzenia deskryptorów BN...

20 W renomowanych polskich czasopismach matematycznych artykuły publikowane są w języku angielskim, zdarzają się również – choć niezwykle rzadko – pojedyncze artykuły w języku francuskim. Nie ma potrzeby, by w rekordach wzorcowych deskryptorów przedmiotowych podawać warianty w językach innych niż angielski, natomiast ze względów historycznych w obiegu naukowym stosowane są niektóre terminy niemieckie, jak *Nullstellensatz* czy *Entscheidungsproblem*. Z racji swojego rozpowszechnienia, terminy te należy uwzględnić przy tworzeniu rekordów wzorcowych – jeśli nie jako formy tytułowe, to przynajmniej jako odsyłacze całkowite.

450 __ |a Funkcje wykładnicze
 450 __ |a Wykładnicza, funkcja
 450 __ |a Wykładnicze, funkcje

Nierzadko zdarza się, że pojęcia matematyczne zawierają nazwiska kilku matematyków, np. paradoks Banacha-Tarskiego, lemat Kuratowskiego-Zorna, przestrzeń Musielaka-Orlicza-Sobolewa. Przy tworzeniu rekordów wzorcowych dla deskryptorów takich pojęć, w polu 150 podaje się taką kolejność nazwisk, jaka jest najbardziej rozpowszechniona, natomiast w odsyłaczach całkowitych umieszcza się również inne kombinacje, niezależnie od tego, czy występują one w literaturze. W ten sposób powstają dodatkowe punkty dostępu: dzięki zastosowaniu inwersji, przenoszącej nazwiska matematyków na początek wyrażen indeksowanych, możliwe jest przeglądanie w indeksie wszystkich, alfabetycznie zebranych pojęć powiązanych z danym nazwiskiem. W rekordzie wzorcowym deskryptora *Twierdzenie Mazura-Ulama*, z uwagi na podawanie form w inwersji oraz form w języku angielskim, znajduje się pięć skonstruowanych w ten sposób odsyłaczy całkowitych.

Przykład 9

150 __ |a Twierdzenie Mazura-Ulama
 450 __ |a Mazur-Ulam theorem
 450 __ |a Mazura-Ulama, twierdzenie
 450 __ |a Twierdzenie Ulama-Mazura
 450 __ |a Ulam-Mazur theorem
 450 __ |a Ulama-Mazura, twierdzenie
 500 1_ |a Mazur, Stanisław |d (1905-1981)
 500 1_ |a Ulam, Stanisław M. |d (1909-1984)

Jeśli bibliotekarz dziedzinowy podejmie decyzję, że określone tematy są zbyt szczegółowe na to, by obecnie i w przyszłości zasadne było tworzenie dla nich oddzielnych deskryptorów (zob. rozdz. 1.2. *Poziom szczegółowości i źródła informacji*), dopuszcza się umieszczenie w odsyłaczach całkowitych również terminów węższych do terminu znajdującego się w polu 150. Procedura ta jest odwracalna: jeśli okaże się, że jednak zachodzi taka potrzeba, możliwe jest późniejsze usamodzielnienie odsyłacza całkowitego poprzez przekształcenie go w nowy, osobny deskryptor, wymaga to jednak przeglądu i melioracji wszystkich rekordów bibliograficznych opatrzonych deskryptorem wyjściowym. Nie stanowi to

znacznego problemu przy bardzo specjalistycznych zagadnieniach, występujących w kilku czy kilkunastu publikacjach, jest jednak kłopotliwe przy dużej ilości wystąpień, należy więc podchodzić z rozważą do umieszczania w polach 450 tego rodzaju terminów.

Przykład 10²¹

- 150 __ |a Rozwiązania monotoniczne (równania funkcyjne)
- 450 __ |a Rozwiązania malejące (równania funkcyjne)
- 450 __ |a Rozwiązania niemalejące (równania funkcyjne)
- 450 __ |a Rozwiązania nierosnące (równania funkcyjne)
- 450 __ |a Rozwiązania rosnące (równania funkcyjne)

2.1.2. Pole 072 – kody kategorii tematycznych

W obowiązkowym i powtarzalnym polu 072 umieszcza się kody kategorii tematycznych, przyporządkowujące dany deskryptor do jednej lub kilku dziedzin spośród z góry określonej listy. 33 kody pokrywają się z listą deskryptorów ujęciowych, reprezentujących główne dziedziny nauki, sztuki i sfer życia²². Kod 34 otrzymują deskryptory nie dające się zakwalifikować do żadnej z nich. Rekordy wzorcowe deskryptorów o charakterze interdyscyplinarnym zawierają więcej niż jedno pole 072. Pierwsze z nich wyraża kategorię główną, pozostałe – kategorie dodatkowe. Większość deskryptorów matematycznych zawiera jedynie pole z kodem 20 (*Matematyka*).

Przykład 11²³

- 072 __ |a 20
- 072 __ |a 23
- 150 __ |a Lwowska szkoła matematyczna

- 072 __ |a 3
- 072 __ |a 20
- 150 __ |a Równania Naviera-Stokesa

21 Dla zachowania przejrzystości podano jedynie wybrane z 59 odsyłaczy całkowitych dla tego deskryptora. Należy zaznaczyć, że tylko niektóre z tych odsyłaczy odnosiły się do pojęć węższych.

22 Biblioteka Narodowa. Deskryptory ujęciowe – <https://przepisy.bn.org.pl/deskryptory/zasady-tworzenia-deskryptorow-bn#10-deskryptory-ujeciowe> [01.02.2022].

23 Kody w polach 072: 23 – nauka i badania, 3 – fizyka i astronomia.

Równania Naviera-Stokesa, choć są obiektami matematycznymi (równaniami różniczkowymi), pełnią fundamentalną rolę w mechanice płynów. Dlatego w rekordzie wzorcowym tego deskryptora pierwszym kodem kategorii tematycznej jest *Fizyka i astronomia*, nie *Matematyka*.

2.1.3. Pola 5XX – odsyłacze uzupełniające

Odsyłacze uzupełniające wyrażają powiązanie danego deskryptora z innymi deskryptorami. Podobnie jak pola dla odsyłaczy całkowitych, pola 5XX (tzn. 500, 510, 511, 530, 550, 551, 555) są powtarzalne i nieobowiązkowe, jednakże im jest ich więcej, tym bogatsza jest sieć powiązań w teaurusie, co przekłada się zarówno na usprawnienie pracy bibliotekarzy, jak i na zwiększenie ilości wyników wyszukiwania podczas kwerend bibliotecznych. Z drugiej strony, zbyt duża ilość odsyłaczy uzupełniających również jest niepożądana: wiązanie ze sobą tematów, które mają jedynie luźny związek, może prowadzić do powstania szumu informacyjnego. Dalsze rozważania będą ograniczać się do pól 550 i 500, które w deskryptorach przedmiotowych z matematyki występują najczęściej.

Odsyłacze uzupełniające mogą wiązać deskryptor, w którego rekordzie wzorcowym występują, z deskryptorem terminu znaczeniowo szerszego (pole 550 |w g |a), deskryptorem terminu znaczeniowo węższego (pole 550 |w h |a) oraz z deskryptorem terminu skojarzonego (pole 550 |a, względnie 500 |a w przypadku powiązań z deskryptorem osobowym). Jeśli istnieje związek pomiędzy deskryptorem przedmiotowym oraz nazwą osobową, umieszcza się ją w polu 500 rekordu wzorcowego przedmiotowego. Związek, o którym mowa, dotyczy najczęściej sytuacji, w których w deskryptorach przedmiotowych zawierają się nazwiska matematyków. Będzie to miało miejsce również wtedy, gdy nazwa osobowa nie występuje w deskryptorze, ale jest on z nią w inny sposób silnie związany, np. gdy jakieś twierdzenie zostało przez daną osobę udowodnione.

Przykład 12

072 __ |a 20

150 __ |a Prawo wzajemności reszt kwadratowych

450 __ |a Law of quadratic reciprocity

450 __ |a Quadratic reciprocity

450 __ |a Wzajemności reszt kwadratowych, prawo

500 1_ |a Gauss, Carl Friedrich |d (1777-1855)

550 __ |a Arytmetyka modułarna

550 __ |a Lemat Gaussa (teoria liczb)

- 550 __ |a Liczby pierwsze
- 550 __ |a Reszta kwadratowa modulo
- 550 __ |a Symbol Legendre'a
- 550 __ |a Teoria liczb
- 667 __ |a temat

Mimo, że prawdziwość tego prawa podejrzewali już Euler i Legendre, to związek taki wydaje się być niedostatecznie silny, by zasadne było umieszczenie w rekordzie wzorcowym odsyłacza uzupełniającego

- 500 1_ |a Euler, Leonhard |d (1707-1783)
- 500 1_ |a Legendre, Adrien-Marie |d (1752-1833)

Warunkiem koniecznym dla umieszczenia deskryptora osobowego w polu 500 jest istnienie rekordu wzorcowego deskryptora dla tej osoby. Nie tworzy się rekordu wzorcowego deskryptora osobowego po to tylko, by powiązać go z rekordem deskryptora przedmiotowego.

Przykład 13

- 072 __ |a 20
- 150 __ |a Równanie Volterry
- 450 __ |a Równanie całkowe Volterry
- 450 __ |a Równanie Volterra
- 450 __ |a Volterra equation
- 450 __ |a Volterry, równanie
- 550 __ |w g |a Równania całkowe
- 550 __ |a Operator Volterry
- 667 __ |a temat

Ten rekord wzorcowy nie zawiera odsyłacza uzupełniającego

- 500 1_ |a Volterra, Vito |d (1860-1940)

ponieważ w kartotece brakuje rekordu wzorcowego tej osoby.

W rekordzie wzorcowym deskryptora osobowego z pola 500, w polu 550 umieszcza się zwrótnie deskryptor przedmiotowy.

Przykład 14

072 __ |a 20
150 __ |a Algebra Boole'a
450 __ |a Algebry Boole'a
450 __ |a Boole'a, algebra
450 __ |a Boole'a, algebry
450 __ |a Boolean algebra
500 1_ |a Boole, George |d (1815-1864)
550 __ |w g |a Algebra De Morgana
550 __ |w g |a Algebra Heytinga
550 __ |w g |a Pierścień boolowski
550 __ |a Bramka logiczna
550 __ |a Funkcja boolowska
550 __ |a Logika algebraiczna
550 __ |a Logika klasyczna
550 __ |a Macierz boolowska
550 __ |a Operator bitowy
550 __ |a Przestrzeń Stone'a
550 __ |a Twierdzenie o ideale pierwszym
550 __ |a Twierdzenie Stone'a o reprezentacji algebr Boole'a

043 __ |c GB
046 __ |f 1815 |g 1864
100 1_ |a Boole, George |d (1815-1864)
370 __ |c Wielka Brytania
372 __ |a Matematyka
372 __ |a Logika
372 __ |a Filozofia
374 __ |a Matematycy
374 __ |a Logicy
374 __ |a Filozofowie
374 __ |a Pracownicy naukowci
375 __ |a 1 |2 iso5218
377 __ |a eng
550 __ |a Algebra Boole'a
550 __ |a Funkcja boolowska
550 __ |a Macierz boolowska

550 __ |a Pierścień boolowski
667 __ |a osobowe

Przykład ten pokazuje również, że rekord wzorcowy deskryptora przedmiotowego może zawierać więcej niż jedno pole 550 |w g |a – algebry Boole’a są szczególnym przypadkiem zarówno algebr De Morgana, jak i algebr Heytinga oraz pierścieni boolowskich. Z drugiej strony, rekord wzorcowy przedmiotowy może w ogóle nie zawierać pól 550 |w g |a, jeśli brakuje rekordu wzorcowego dla deskryptora pojęcia szerszego, jak w przypadku omawianego wcześniej deskryptora *Prawo wzajemności reszt kwadratowych*. Obowiązuje tu ta sama zasada, co w przypadku deskryptorów osobowych: deskryptory muszą mieć podstawę w opisach bibliograficznych. Nie tworzy się rekordów wzorcowych dla deskryptorów przedmiotowych tylko po to, by wypełnić luki w teaurusie i udoskonalić siatkę powiązań. Ponadto, choć pola 550 |w g |a są powtarzalne, umieszcza się w nich jedynie najbliższy deskryptor terminu szerszego, bez uwzględniania pełnej hierarchii.

Przykład 15

072 __ |a 20
150 __ |a Funkcje dzeta
450 __ |a Dzeta, funkcje
450 __ |a Funkcja dzeta
450 __ |a Funkcja dzeta Riemanna
450 __ |a Funkcja ζ (dzeta) Riemanna
450 __ |a Funkcja zeta
450 __ |a Funkcja zeta Riemanna
450 __ |a Funkcje zeta
450 __ |a Funkcje zeta Riemanna
450 __ |a Riemanna, funkcje dzeta
450 __ |a Zeta functions
450 __ |a Zeta, funkcja
450 __ |a Zeta, funkcje
500 1_ |a Euler, Leonhard |d (1707-1783)
500 1_ |a Riemann, Bernhard |d (1826-1866)
550 __ |w g |a Funkcje specjalne
550 __ |a Hipoteza Riemanna
550 __ |a Klasa Selberga

550 __ |a Liczby Apéry'ego
 550 __ |a Liczby Bernoulliego
 550 __ |a L-function
 550 __ |a Polilogarytm
 550 __ |a Stałe Stieltjesa
 550 __ |a Suma Jacobiego
 550 __ |a Szereg Dirichleta
 550 __ |a Wielomian Bernoulliego
 667 __ |a temat

Dawniej w tym rekordzie wzorcowym odsyłaczem uzupełniającym dla terminu szerszego był

550 __ |w g |a Funkcje

ponieważ w tezaurysie nie istniał jeszcze deskryptor *Funkcje specjalne*. Kiedy deskryptor ten został utworzony, odsyłacz *Funkcje* został usunięty i zastąpiony przez *Funkcje specjalne*. Ponieważ termin *Funkcje specjalne* jest węższy względem terminu *Funkcje*, a relacje szerszy / węższy są przechodnie, termin *Funkcje dzeta* niezmiennie pozostaje węższy względem terminu *Funkcje*, mimo że przestało to być bezpośrednio widoczne z poziomu rekordów wzorcowych dla deskryptorów *Funkcje dzeta* oraz *Funkcje*.

Również w powyższym przykładzie można zaobserwować (zob. przykład 10 i rozdz. 1.2. *Poziom szczegółowości i źródła informacji*), że w odsyłaczach całkowitych umieszczone jest pojęcie węższe, mianowicie funkcja dzeta Riemanna. Jest to szczególny przypadek funkcji dzeta, choć najważniejszy. Dlatego w rekordzie wzorcowym znajduje się odsyłacz uzupełniający do deskryptora *Riemann, Bernhard (1826-1866)*. Występuje również odsyłacz do deskryptora *Euler, Leonhard (1707-1783)*, ponieważ Euler jako pierwszy zajmował się badaniami nad funkcjami dzeta. Związek ten uznano za na tyle istotny, by uzasadnić umieszczenie Eulera w odsyłaczu uzupełniającym, w odróżnieniu od omawianego wcześniej rekordu wzorcowego dla deskryptora *Prawo wzajemności reszt kwadratowych*.

2.1.4. Inne pola

W rekordach wzorcowych deskryptorów obowiązkowe jest pole 667, w którym umieszcza się informację o typie deskryptora. W deskryptorach przedmiotowych jest to określenie *temat*, w deskryptorach osobowych (zob. rozdz. 2.2.

Rekordy wzorcowe deskryptorów osobowych) – osobowe. Pozostałe typy deskryptorów również posiadają swoje odpowiednie określenia, nie będą one tu jednak omawiane.

Jeśli bibliotekarz dziedziny uzna (lub otrzyma takie sygnały od innych bibliotekarzy), że mogą pojawić się niejasności co do tego, jak stosować dany deskryptor, w polu 680 rekordu wzorcowego umieszcza się odpowiednią notę stosowania deskryptora. W polach 680 podawane są także informacje, że dany deskryptor przedmiotowy stosuje się również w funkcji deskryptora ujęciowego (zob. rekord wzorcowy deskryptora *Matematyka*). Pula deskryptorów ujęciowych jest z góry określona i zamknięta, więc tego rodzaju uwagi nie podlegają modyfikacjom.

Przykład 16

072 __ |a 20

150 __ |a Podstawy matematyki

450 __ |a Foundations of mathematics

550 __ |w g |a Matematyka

550 __ |a Filozofia matematyki

550 __ |a Logika matematyczna

550 __ |a Logika pierwszego rzędu

550 __ |a Metamatematyka

550 __ |a Program Hilberta

550 __ |a Teoria kategorii

550 __ |a Teoria mnogości

667 __ |a temat

680 __ |i deskryptor |a Podstawy matematyki |i stosuje się do prac dotyczących podstaw matematyki rozumianych jako jedna z dziedzin matematyki wyższej. Nie stosuje się do prac dotyczących matematyki na poziomie podstawowym w sensie edukacyjnym.

2.2. Rekordy wzorcowe deskryptorów osobowych

W rekordach wzorcowych deskryptorów osobowych w polu 100 umieszcza się formę, jaką przyjmuje deskryptor. W przypadku, gdy istnieje konieczność rozróżnienia dwóch tak samo nazywających się osób, stosuje się dopowiedzenie |c (matematyk). W polu 372 (obszar działalności) stosuje się deskryptor *Matematyka*, w polu 374 (zawód) – deskryptor *Matematycy*. Nie ma potrzeby, by

w polu 372 podawać, zamiast *Matematyka*, poszczególne poddziedziny jakimi zajmuje się dana osoba, chyba że pojawi się taka konieczność. Gdyby miała miejsce sytuacja, że dwóch matematyków nazywa się tak samo i nie udało się znaleźć innych podstaw do rozróżnienia (np. na podstawie lat życia), to jako dopowiedzenie można użyć nazwę dyscypliny – algebra, topologia itp. Jak dotąd, taka sytuacja nie miała miejsca. W polu 374 nie podaje się określeń takich jak „algebraicy”, „teoriomnogościowcy” itp., gdyż są one używane bardzo rzadko i raczej nieformalnie.

Nazwy osobowe matematyków rosyjskich, ukraińskich, białoruskich podaje się w transliteracji łacińskiej zgodnej z normą ISO 9: 1995²⁴. Wyjątkiem są sytuacje, w których forma spolszczona jest rozpowszechniona – wówczas to ona występuje jako deskryptor tytułowy (pole 100), zaś forma transliterowana umieszczana jest jako odsyłacz całkowity (pole 400). Dla ustalenia pisowni w cyrylicy imion i nazwisk matematyków rosyjskich oraz niektórych rosyjskojęzycznych pomocna jest wyszukiwarka Math-Net.ru posiadająca również opcję wyszukiwania w języku angielskim²⁵.

P r z y k ł a d 17

043 __ |c RU
 046 __ |f 1821 |g 1894
 100 1_ |a Czebyszew, Pafnutij |d (1821-1894)
 370 __ |c Rosja
 372 __ |a Matematyka
 374 __ |a Matematycy
 374 __ |a Pracownicy naukow
 375 __ |a 1 |2 iso5218
 377 __ |a rus
 400 1_ |a Čebyšev, Pafnutij L'vovič
 400 1_ |a Чебышев, Пафнутий Львович
 550 __ |a Momenty Czebyszewa
 550 __ |a Nierówność Czebyszewa (rachunek całkowity)
 550 __ |a Postulat Bertranda

24 International Organization for Standardization. ISO 9 : 1995. *Information and documentation. Transliteration of Cyrillic characters into Latin characters. Slavic and non-Slavic languages* – <https://www.iso.org/standard/3589.html> [18.02.2022].

25 All-Russian Portal Math-Net.Ru – http://www.mathnet.ru/php/person.phtml?&option_lang=eng [01.02.2022].

550 __ |a Środek Czebyszewa
 550 __ |a Wielomiany Czebyszewa
 667 __ |a osobowe

3. Opis bibliograficzny publikacji matematycznych

W opisach bibliograficznych publikacji dydaktycznych na poziomie nauczania niższym niż szkoły wyższe stosuje się deskryptor *Matematyka (przedmiot szkolny)*. W niektórych przypadkach mogą pojawić się deskryptory dodatkowe. Jeśli publikacja w przeważającej mierze dotyczy jakiegoś wąsko określonego zakresu tematycznego, np. stereometrii, pojawi się on w opisie obok *Matematyka (przedmiot szkolny)* – rzecz jasna jako *Stereometria*, nie: *Stereometria (przedmiot szkolny)*. W publikacjach dotyczących olimpiad lub innych konkursów, w opisie bibliograficznym oprócz *Matematyka (przedmiot szkolny)* znajdują się również deskryptory *Konkursy matematyczne* oraz *Konkursy szkolne*. W publikacjach dla szkół wyższych w opisie przedmiotowym stosuje się deskryptory poszczególnych dziedzin matematyki, na poziomie szczegółowości adekwatnym do publikacji. Nie jest celowe, by w opisie takich publikacji uwzględniać elementy zaczerpnięte ze spisu treści. W opisie typowego podręcznika do analizy matematycznej wystarczy deskryptor *Analiza matematyczna*, zbędne jest sporządzenie listy zagadnień szczegółowych według tytułów poszczególnych rozdziałów (ciągły, szeregi, granice, zbieżność, ciągłość, pochodne, całki itp.). Analiza spisu treści jest jednak niezbędna w sytuacjach, w których tytuł nie zawiera żadnych informacji na temat dziedziny, której dotyczy publikacja. W takich przypadkach również należy dobrać odpowiednie deskryptory, które będą stanowić należyte uogólnienie treści zawartych w spisie.

Przykład 18

245 00 |a Elementy matematyki wyższej : |b zadania z rozwiązaniami : skrypt.
       |n Cz. 2 / |c pod redakcją Anity Ciekot ; Politechnika Częstochowska.
 046 __ |k 2021
 380 __ |a E-booki
 380 __ |a Publikacje dydaktyczne
 380 __ |a Publikacje naukowe
 385 __ |m Poziom nauczania |a Szkoły wyższe
 388 1_ |a 2001-
 650 _7 |a Algebra liniowa |2 DBN

655_7 |a Ćwiczenia i zadania |2 DBN
658 __ |a Matematyka

Jeśli w publikacji poruszane są dodatkowe zagadnienia, wykraczające poza poszczególne dziedziny matematyki, również należy je uwzględnić w opisie.

Przykład 19

245 10 |a Matematyka dyskretna : |b wykłady z przykładami w języku Python /
|c Wojciech Broniowski.
046 __ |k 2021
380 __ |a E-booki
380 __ |a Publikacje dydaktyczne
380 __ |a Publikacje naukowe
385 __ |m Poziom nauczania |a Szkoły wyższe
388 1_ |a 2001-
650_7 |a Matematyka dyskretna |2 DBN
650_7 |a Programowanie (informatyka) |2 DBN
650_7 |a Python (język programowania) |2 DBN
655_7 |a Podręcznik |2 DBN
658 __ |a Informatyka i technologie informacyjne
658 __ |a Matematyka

Puła deskryptorów przedmiotowych stosowanych w publikacjach popularno-naukowych z zakresu matematyki jest dość ograniczona z uwagi na zazwyczaj duży poziom ogólności poruszanej problematyki. Nieczęsto zachodzi potrzeba posłużenia się deskryptorem innym niż *Matematyka*.

Przykład 20

245 10 |a Symetria kiełbasy czyli Spacer po świecie geometrii / |c Anna
Cerasoli ; przekład Jan Trawiński ; [ilustracje Adriano Gon].
046 __ |k 2016
380 __ |a Książki
380 __ |a Publikacje popularnonaukowe
385 __ |m Grupa wiekowa |a Dzieci
385 __ |m Grupa wiekowa |a 9-13 lat
388 1_ |a 2001-
650_7 |a Geometria |2 DBN

655 _7 |a Opracowanie |2 DBN
 658 __ |a Edukacja i pedagogika
 658 __ |a Matematyka

Nieco mniej oczywista sytuacja ma miejsce w przypadku zagadek matematycznych, logicznych i logiczno-matematycznych. Dla wyrażenia tej tematyki stosuje się postkoordynację odpowiednich deskryptorów przedmiotowych z deskryptorem rodzaju/gatunku *Gry i zabawy umysłowe*, posiadającym jako odsyłacze całkowite *Łamigłówki* oraz *Zagadki (gry)*.

Przykład 21

245 10 |a Czy rozwiążesz moje problemy? : |b zbiór najlepszych łamigłówek, jakie kiedykolwiek powstały / |c Alex Bellos ; przełożył Tomasz Gronek.
 046 __ |k 2016
 380 __ |a Książki
 380 __ |a Publikacje popularnonaukowe
 388 1_ |a 2001-
 650 _7 |a Logika |2 DBN
 650 _7 |a Matematyka |2 DBN
 655 _7 |a Gry i zabawy umysłowe |2 DBN
 658 __ |a Hobby i czas wolny

W dziedzinie matematyki za publikacje fachowe można uznać jedynie publikacje dla nauczycieli matematyki. Publikacje przeznaczone dla matematyków-naukowców są po prostu publikacjami naukowymi.

Przykład 22

245 00 |a Liczby i kalkulator : |b matematyka dla nauczycieli / |c Krzysztof Mostowski, Waclaw Zawadowski.
 046 __ |k 2018
 380 __ |a Książki
 380 __ |a Publikacje dydaktyczne
 380 __ |a Publikacje fachowe
 385 __ |a Nauczyciele
 388 1_ |a 2001-
 650 _7 |a Kalkulator elektroniczny |2 DBN

650 _7 |a Matematyka (przedmiot szkolny) |2 DBN
 655 _7 |a Poradnik |2 DBN
 658 __ |a Edukacja i pedagogika
 658 __ |a Matematyka

Na uwagę zasługuje tu fakt, że w przypadku nauczycieli grupa odbiorców jest ustalana przez postkoordynację: 385 *Nauczyciele* + 650 *Matematyka (przedmiot szkolny)*, zamiast 385 *Nauczyciele matematyki*.

Publikacje naukowe z zakresu matematyki są reprezentowane przez książki oraz artykuły z czasopism naukowych. W artykułach poziom szczegółowości poruszanej tematyki jest największy. Dla bibliotekarza sporządzającego opis przedmiotowy z pomocą przychodzą tu zestandaryzowane źródła informacji: tytuł, streszczenie, słowa kluczowe oraz kody Mathematics Subject Classification Amerykańskiego Towarzystwa Matematycznego, publikowane od 1940 roku. W najnowszej edycji MSC2020²⁶ wprowadzono drobne zmiany do obowiązującego wcześniej MSC2010²⁷. Nie we wszystkich czasopismach podawane są kody MSC, choć ich obecność jest standardem w renomowanych polskich czasopismach matematycznych. Na przykładzie rekordu bibliograficznego dla artykułu naukowego pokazane zostanie, w jaki sposób informacje zawarte we wspomnianych źródłach stają się podstawą dla doboru deskryptorów w opisie przedmiotowym.

Przykład 23

245 10 |a Modele probabilistycznego pomiaru i oceny ryzyka powodziowego na przykładzie dorzecza środkowej Odry / |c Łukasz Kuźmiński.
 046 __ |k 2018
 380 __ |a Książki
 380 __ |a Publikacje naukowe
 388 1_ |a 2001-
 650 _7 |a Modele matematyczne |2 DBN
 650 _7 |a Powódź |2 DBN
 650 _7 |a Rachunek prawdopodobieństwa |2 DBN
 650 _7 |a Ryzyko powodziowe |2 DBN

²⁶ MSC2020-Mathematics Subject Classification System – <https://mathscinet.ams.org/mathscinet/msc/pdfs/classifications2020.pdf> [18.02.2022].

²⁷ Por. 2010 Mathematics Subject Classification – <https://mathscinet.ams.org/msc/msc2010.html> [04.04.2022].

650_7 |a Zlewnie i dorzecza |2 DBN
 651_7 |a Odra (rzeka, bieg środkowy) |2 DBN
 655_7 |a Monografia |2 DBN
 658 __ |a Geografia i nauki o Ziemi
 658 __ |a Matematyka

Przykład 24

245 00 |a Dirichlet series from the infinite dimensional point of view / |c Andreas Defant, Domingo García, Manuel Maestre, Pablo Sevilla-Peris.
 046 __ |k 2018
 380 __ |a Artykuły
 380 __ |a Publikacje naukowe
 388 1_ |a 2001-
 650_7 |a Funkcje analityczne |2 DBN
 650_7 |a Funkcje zespolone |2 DBN
 650_7 |a Przestrzeń Banacha |2 DBN
 650_7 |a Przestrzeń nieskończenie wymiarowa |2 DBN
 650_7 |a Szereg Dirichleta |2 DBN
 655_7 |a Artykuł problemowy |2 DBN
 655_7 |a Artykuł z czasopisma matematycznego |2 DBN
 655_7 |a Artykuł z czasopisma naukowego |2 DBN
 658 __ |a Matematyka

Abstract. A classical result of Harald Bohr linked the study of convergent and bounded Dirichlet series on the right half plane with bounded holomorphic functions on the open unit ball of the space c_0 of complex null sequences. Our aim here is to show that many questions in Dirichlet series have very natural solutions when, following Bohr's idea, we translate these to the infinite dimensional setting. Some are new proofs and other new results obtained by using that point of view.

2010 Mathematics Subject Classification. Primary 30B50; Secondary 46G20.

Key words and phrases. Dirichlet series, holomorphic function, Banach space

– *Funkcje analityczne* – streszczenie, słowa kluczowe, MSC2010 46G20 (46G20: Infinite-dimensional holomorphy); *Funkcje holomorfczne* to odsyłacz całkowity dla deskryptora *Funkcje analityczne*

– *Funkcje zespolone* – MSC2010 30B50 (30-XX: Functions of a complex variable)

– *Przestrzeń Banacha* – słowa kluczowe

– *Przestrzeń nieskończenie wymiarowa* – tytuł, streszczenie, MSC2010 46G20 (46G20: Infinite-dimensional holomorphy)

– *Szereg Dirichleta* – tytuł, streszczenie, słowa kluczowe, MSC2010 30B50 (30B50: Dirichlet series and other series expansions, exponential series)

W artykułach naukowych z matematyki najczęściej stosowanym deskryptorem rodzaju/gatunku jest *Artykuł problemowy*. Należy zauważyć, że zarówno w przypadku artykułów, jak i książek nie stosuje się deskryptora *Raport z badań* – ma on zastosowanie jedynie do publikacji z zakresu nauk empirycznych.

3.1. Publikacje z zakresu logiki

Logika jest dyscypliną znajdującą się na pograniczu filozofii i matematyki. Będąc przez długi czas częścią filozofii, w XIX wieku zaczęła być uprawiana z użyciem narzędzi matematycznych, co nie tylko oznaczało postęp dla całej logiki w ogóle, ale doprowadziło do powstania, rozwoju i wykrystalizowania logiki matematycznej, stanowiącej oficjalną subdyscyplinę matematyki, kreującą dalsze perspektywy problemowe i badawcze. Jednocześnie logika w tradycyjnym znaczeniu – jako nauka o sposobach jasnego i ścisłego formułowania myśli, regułach poprawnego rozumowania i uzasadniania twierdzeń – nie straciła na znaczeniu, co więcej, ściśle spłótła się ze współczesną metodologią nauki.

Symbole Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej przypisane logice wyglądają następująco²⁸:

1	Filozofia
16	Logika. Epistemologia. Teoria poznania. Metodologia
161/164	Logika
161/162	Podstawy logiki
164	Rachunek logiczny. Logika formalna. Logika symboliczna
165	Teoria poznania. Epistemologia
167/168	Metodologia ogólna
51	Matematyka
510	Podstawy i ogólne zasady matematyki
510.2	Podstawy matematyki

²⁸ *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna: wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych*, Warszawa 2019, s. 117, 201.

510.3	Teoria mnogości. Teoria zbiorów
510.4	Sformalizowane teorie matematyczne
510.5	Teoria obliczeń
510.6	Logika matematyczna

Logika według MSC2020 przedstawia się zaś następująco:

03-XX	Mathematical logic and foundations
03Axx	Philosophical aspects of logic and foundations
03Bxx	General logic
03Cxx	Model theory
03Dxx	Computability and recursion theory
03Exx	Set theory
03Fxx	Proof theory and constructive mathematics
03Gxx	Algebraic logic
03Hxx	Nonstandard models [see also 03C62]

Współczesne publikacje z zakresu logiki przyjmują z reguły jedną z trzech form.

1. Publikacje dotyczące logiki matematycznej (MSC2020 03Bxx-03Hxx). Ich główny symbol UKD to 510.6, a ujęcie – *Matematyka*.

Przykład 25

245 10 |a Hierarchie systemów logiki parakonsystentnej/ |c Janusz Ciuciura.
 046 __ |k 2018
 080 __ |8 1.1\|x |a 510.6
 080 __ |8 1.2\|x |a 164
 380 __ |a Książki
 380 __ |a Publikacje naukowe
 388 1_ |a 2001-
 650 _7 |a Logika parakonsystentna |2 DBN
 650 _7 |a Metamatematyka |2 DBN
 655 _7 |a Monografia |2 DBN
 658 __ |a Matematyka

2. Publikacje dotyczące zastosowania logiki matematycznej w zagadnieniach filozoficznych. Symbole UKD dla takich publikacji zależą od tego, jak

rozłożone są akcenty w danej publikacji. Ujęciem jest *Matematyka*, ewentualnie dodatkowo *Filozofia i etyka*.

Przykład 26

245 10 |a Applications of logic in philosophy and the foundations of mathematics : |b XXIII conference, Szklarska Poręba, Poland, 7-11 May 2018/ |c [edited by Krzysztof Siemieńczuk, Bartłomiej Skowron, Marcin Selinger].

046 __ |k 2018

080 __ |8 1.1\|x |a 161/164

080 __ |8 1.2\|x |a 510

380 __ |a Książki

380 __ |a Publikacje naukowe

388 1_ |a 2001-

650 _7 |a Filozofia analityczna |2 DBN

650 _7 |a Logika |2 DBN

650 _7 |a Logika matematyczna |2 DBN

650 _7 |a Podstawy matematyki |2 DBN

655 _7 |a Księga abstraktów |2 DBN

655 _7 |a Praca zbiorowa |2 DBN

658 __ |a Filozofia i etyka

658 __ |a Matematyka

3. Publikacje dotyczące logiki filozoficznej, korzystające z aparatury matematycznej w ograniczonym stopniu, często minimalnym, ograniczającym się zwykle do elementarnej logiki formalnej na poziomie kursów akademickich na kierunkach humanistycznych i społecznych (klasyczny rachunek zdań, klasyczny rachunek predykatów, podstawowe działania na zbiorach, sylogistyka). Takie publikacje będą otrzymywać symbol UKD 16 lub bardziej szczegółowy; w przypadku artykułów wszystkie one skracane są do 1(045/046). Deskryptorem ujęciowym jest *Filozofia i etyka*.

Przykład 27

245 10 |a Struktura argumentacji/ |c Dariusz Czajka.

046 __ |k 2014

080 __ |a 1(045/046)

380 __ |a Artykuły

- 380 __ |a Publikacje naukowe
- 388 1_ |a 2001-
- 650 _7 |a Argumentacja |2 DBN
- 650 _7 |a Logika |2 DBN
- 650 _7 |a Retoryka |2 DBN
- 655 _7 |a Artykuł problemowy |2 DBN
- 655 _7 |a Artykuł z czasopisma naukowego |2 DBN
- 655 _7 |a Artykuł z czasopisma politologicznego |2 DBN
- 655 _7 |a Artykuł z czasopisma prawniczego |2 DBN
- 658 __ |a Filozofia i etyka

Zakończenie

Postkoordynacja niezależnych od siebie punktów dostępu o różnym, również dużym, poziomie szczegółowości jest istotną zmianą, wpływającą na poprawę dostępu do informacji zawartych w zbiorach bibliotecznych. Prekoordynowany, operujący jedynie tematami o dużej ogólności Język Haseł Przedmiotowych był narzędziem dostosowanym do czasów, w których wizualnie czytelne indeksowanie niewielkich ilości danych w katalogach kartkowych mogło być zadowalające na ówczesnym poziomie podaży informacji, a zarazem było związane z ograniczeniami nakładanymi przez poziom techniki. Wraz z powstaniem internetu i eksplozją informacyjną ten model prezentacji metadanych stał się zupełnie anachroniczny. To, co wyszukiwarki takie jak Google czy portale handlowe jak Allegro zaoferowały swoim użytkownikom, znacznie podwyższyło ich wymagania i oczekiwania wobec technologii informacyjnych. Dzięki korzystaniu z różnych tagów (bibliotekarz powiedziałby: deskryptorów), przypisanych tysiącom obiektów, możliwe jest precyzyjne dotarcie do tego, czego się szuka, chyba że pojawia się komunikat „brak rezultatów wyszukiwania”; ale to też może stanowić istotną informację. Dzięki wprowadzeniu i stosowaniu Deskryptorów Biblioteki Narodowej pojawiła się możliwość realizacji wyszukiwania fasetowego oraz tworzenia zindywidualizowanych strategii wyszukiwawczych również w katalogach bibliotecznych, nadając im funkcjonalności, do których przyzwyczajeni są współcześni użytkownicy internetu.

Mimo, że Deskryptory Biblioteki Narodowej stosowane są dopiero od kilku lat, dokonały gruntownego przeobrażenia sposobu, w jaki metadane są tworzone i udostępniane użytkownikom. W przeszłości, wraz z coraz większym

nasyceniem bazy danych rekordami bibliograficznymi i wzorcowymi, będzie następował konsekwentny wzrost dostępności do treści zawartych w zbiorach bibliotecznych, a wraz z tym – dalsze potwierdzenie użyteczności Deskryptorów Biblioteki Narodowej i zasadności ich stosowania w miejsce dotychczasowego paradygmatu tworzenia przedmiotowych opisów publikacji.

DANIEL CHLASTAWA**Use of National Library of Poland Descriptors in subject cataloguing of publications in the field of mathematics**

The article presents issues related to the cataloguing of mathematical publications in connection with the profound changes that have taken place in the subject description methodology since the replacement of the Subject Headings Language by the National Library of Poland Descriptors in 2017. The text refers to both the currently applicable cataloguing regulations and the practices developed over the last few years as part of the work of the author of the article as a subject librarian in mathematics at the National Library of Poland. Particular attention is paid to the sources of information useful in creating new subject descriptors and the selection of descriptors for bibliographic descriptions of individual publications. Various examples of bibliographic descriptions and reference records can be a practical aid for librarians who catalogue mathematical publications, especially those who are not specialists in this particular field.

JOLANTA HYS

orcid: 0000-0001-8681-837X

e-mail: j.hys@bn.org.pl

Klasyfikacje piśmiennictwa i ich stosowanie – wybrane przykłady

DOI: 10.36155/RBN.53.00004

W środowisku sieciowym stosowane są różne systemy organizacji wiedzy, w tym standardowe klasyfikacje i nomenklatury polskie jak na przykład Polska Klasyfikacja Wyrobów i Usług (PKWU), Polska Klasyfikacja Działalności (PKD) czy międzynarodowe jak International Standard Classification of Education (ISCED), International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-10).

Do używanych w bibliotekarstwie narzędzi organizowania informacji należą wszelkiego typu słowniki wyszczególnienia terminów w określonym porządku, takie jak słowniki kontrolowane, taksonomie, tezaury, schematy klasyfikacyjne i kategoryzacyjne, sieci semantyczne i ontologie¹. Treść publikacji dla celów wyszukiwawczych opisywana jest w nich poprzez słowa występujące w tekście opisywanej publikacji, na przykład przy użyciu słów kluczowych albo poprzez słowa spoza tekstu, na przykład klasyfikacje czy deskryptory.

W praktyce bibliotecznej ugruntowaną rolę odgrywają klasyfikacje odpowiadające zakresowi tematycznemu opisywanych kolekcji i własnościom składających się na nią materiałów. Ich rozwój realizowany z pomocą cyklicznych rewizji i aktualizacji słowników dokonywany jest w wyniku dostosowywania

1 M. Nahotko, *Metadane. Sposób na uporządkowanie Internetu*, Kraków 2004, s. 169 – https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/60475/nahotko_metadane_sposob_na_uporzadkowanie_internetu_2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y [09.08.2021].

do rozwoju współczesnej nauki. Do funkcjonujących w środowisku sieciowym klasyfikacji należą tradycyjne klasyfikacje piśmiennictwa, w tym biblioteczo-bibliograficzne i dokumentacyjne, takie jak Klasyfikacja Biblioteki Kongresu czy Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiątka; tematologiczne jak Broad System of Ordering, a także specjalistyczne typu Mathematics Subject Classification.

Bibliografie, szczególnie narodowe gromadzą, opisują i klasyfikują wszystko, co jest publikowane w poszczególnych krajach. Chociaż trudno to porównać ze skalą informacji dostępnych w sieci, wciąż mówimy o setkach milionów dokumentów w różnych językach na całym świecie od początków alfabetyzacji do dziś².

Celem artykułu jest prezentacja klasyfikacji piśmiennictwa w ich różnorodności i bogactwie. Artykuł przeznaczony jest dla osób, które chcą poszerzyć swoją wiedzę o stosowanych klasyfikacjach piśmiennictwa.

Jako że klasyfikacje podlegają stałym aktualizacjom, można założyć, że w przewidywalnej przyszłości biblioteki będą nadal klasyfikować książki w celu zarządzania zbiorami.

Klasyfikacje piśmiennictwa – podział i charakterystyka

Klasyfikacja piśmiennictwa to podział wiedzy na działy według różnych cech dystynktywnych generujących ją nauk, przy czym cechami tymi są najczęściej przedmioty badań oraz metody badawcze. Cytując za *Słownikiem encyklopedycznym informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*³ klasyfikacje piśmiennictwa definiuje się trojako:

- jako klasyfikację zbioru dokumentów według wspólnych własności ich treści i / lub cech formalnych dokumentów;
- jako klasyfikację dokumentów, której celem jest zakwalifikowanie ich do grup tematycznych wyodrębnionych w przyjętej organizacji określonego zbioru informacyjnego;
- jako język klasyfikacyjny.

2 A. Slavic, *Classification revisited: a web of knowledge*, w: *Innovations in information retrieval: perspectives for theory and practice*, ed. by A. Foster and P. Rafferty, London 2011 – <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1705/1705.07058.pdf> [17.02.2022].

3 *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, oprac. B. Bojar, Warszawa 2002, s. 132 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/639> [17.02.2022].

Niezależnie od dokonanego podziału każdy schemat klasyfikacyjny musi spełniać dwa warunki, ma być wyczerpujący – czyli taki w którym każdy obiekt zostaje przypisany do jednej z klas i nie istnieją obiekty nie należące do żadnej z klas, a także rozłączny – czyli taki, w którym żaden obiekt nie może zostać przypisany do więcej niż jednej klasy.

Klasyfikacje pełniąc również funkcję sygnatur miejsca lokalizują określone pozycje katalogowe zarówno w zasobie konkretnej biblioteki, jak też szerzej w dziedzinie wiedzy, do której zostały przypisane. Ma miejsce porządkowanie podobnych publikacji w pewnej kolejności i według jakiejś zasady⁴.

Cele klasyfikacji piśmiennictwa określić należy jako podział piśmiennictwa (zarówno naukowego, jak i nienaukowego) na klasy tematyczne lub tematyczno-formalne, zapewniające szybką i dokładną lokalizację dokumentów (lub ich opisów), dotyczących określonych zagadnień i/lub posiadających określone cechy formalne (wydawnicze lub piśmiennicze) w strukturze pewnego zbioru informacyjnego, odpowiednio do potrzeb użytkowników tego zbioru⁵.

Do konstytuujących klasyfikacje cech zaliczyć należy kompletność, objawiającą się tym, że w przypadku klasyfikacji uniwersalnych ich zakres obejmuje wszystkie dziedziny wiedzy, a w przypadku klasyfikacji specjalistycznych, w obrębie wybranych dyscyplin, skończony zbiór jednostek znaczeniowych, jak również uporządkowanie hierarchiczne, zgodnie z którym w układzie działowym reprezentowane są wszystkie bądź wybrane dziedziny wiedzy.

Jak podaje Barbara Sosińska-Kalata w literaturze przedmiotu często wyrażana jest opinia, iż największy wpływ na makropodział dyscyplinarny w nowoczesnych klasyfikacjach biblioteczno-bibliograficznych miała systematyka nauk Francisa Bacona oraz teoria ewolucji przeniesiona na grunt filozofii i teorii nauki przez Herberta Spencera. Do systematyki Bacona nawiązuje Klasyfikacja Dziesiąta Deweya (KDD), Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta (UKD). Wpływu ewolucjonizmu natomiast niektórzy autorzy dopatrują się przede wszystkim w podziale wiedzy odwzorowanym w Klasyfikacji Przedmiotowej Jamesa Duffa Browna, Klasyfikacji Rozciągliwej (Cuttera), Klasyfikacji Biblioteki Kongresu (KBK) i Klasyfikacji Dwukropkowej (Ranganathana)⁶.

4 Encyclopaedia Britannica. Library classification – <https://www.britannica.com/science/library-classification> [17.02.2022].

5 B. Sosińska-Kalata, *Klasyfikacja: struktury organizacji wiedzy piśmiennictwa i zasobów informacyjnych*, Warszawa 2002, s. 40 – http://pliki.sbp.pl/ac/NDP_052.pdf [17.02.2022].

6 B. Sosińska-Kalata, *Modele organizacji wiedzy w systemach wyszukiwania informacji o dokumentach*, Warszawa 1999, s. 132 – http://193.0.122.118/wp-content/uploads/SBP/NDP_033.pdf [17.02.2022].

Można dokonać makropodziału klasyfikacji piśmiennictwa, ze względu na zakres, dzieląc je na: klasyfikacje uniwersalne, np. UKD, KDD, Klasyfikacja Rozciągliwa (Cuttera), Klasyfikacja Przedmiotowa Browna, Klasyfikacja Dwukropkowa (Ranganathana), a także na klasyfikacje specjalistyczne, np. Iconclass, Mathematics Subject Classification oraz klasyfikacje specjalne, np. Międzynarodowa Klasyfikacja Patentowa.

Klasyfikacje piśmiennictwa dzieli się również ze względu na ich zastosowanie, w tym klasyfikacje biblioteczne, np. KBK; bibliograficzne, np. Klasyfikacja Bibliograficzna Bliss; dokumentacyjne, np. UKD.

Inny podział odnosi się do typów klasyfikacji piśmiennictwa ze względu na rodzaj ustrukturyzowania. Wśród nich wyodrębnia się klasyfikacje wyliczające, tj. klasyfikacje alfabetyczno-przedmiotowe; klasyfikacje fasetowe, tj. analityczno-syntetyczne; klasyfikacje częściowo fasetowe⁷, jak również klasyfikacje monohierarchiczne, polihierarchiczne, częściowo-monohierarchiczne oraz częściowo-polihierarchiczne.

Wiele uwagi typologii języków informacyjnych, w tym klasyfikacji poświęcił Eugeniusz Ścibor⁸. W swoich pracach skupił się na językach klasyfikacyjnych, w tym UKD, Polskiej Klasyfikacji Tematycznej, klasyfikacji fasetowej oraz językach deskryptorowych⁹. Ważną inicjatywą Eugeniusza Ścibora dotyczącą UKD było opracowywanie pod jego kierunkiem tablic oraz indeksów przedmiotowych. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku w Zakładzie Teorii Języków Informacyjnych INTE pod Jego kierunkiem wydano tablice oraz indeksy przedmiotowe do UKD FID 502, FID 607 oraz FID 616. Ostatnie opracowanie tablic UKD to tablica I c z 1996 roku. Jednym z najważniejszych osiągnięć było opracowanie w latach 1976–1981 w ramach INTE Polskiej Klasyfikacji Tematycznej (PKT). Ze względu na swój charakter, PKT wykazuje duże podobieństwo do niegłębokich klasyfikacji stosowanych w systemach informacyjnych o zasięgu międzynarodowym, a w szczególności do Rubrykatora Międzynarodowego Systemu Informacji Naukowej i Technicznej (MSINT) oraz do Broad System of Ordering, opracowanego w ramach współpracy FID i UNESCO dla międzynarodowego systemu UNISIST¹⁰. Eugeniusz Ścibor uważał

7 *Słownik encyklopedyczny informacji...*, s. 124–137.

8 E. Ścibor, *Klasyfikacja piśmiennictwa*, Olsztyn 1996.

9 E. Ścibor, *Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej*, Warszawa 1975.

10 B. Babik, *Eugeniusz Ścibor (1929–2003)*, „Przegląd Biblioteczny”, 2004, z. 1/2, s. 76–77 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/164> [06.05.2022].

za bardzo ważną sprawę kompatybilność języków informacyjnych. Dokonał analizy dostępnych tablic przejścia z jednego systemu klasyfikacji na inny i omówił prace związane z opracowaniem tablic przejścia z UKD na ważniejsze języki deskryptorowe¹¹.

Teoretyk klasyfikacji Shiyali Ramamrita Ranganathan rozpowszechnił koncepcję zgodnie z którą, jako że ludzie posiadają różne motywacje i potrzeby, inaczej rozumieją i łączą ze sobą przedmioty i zagadnienia, które ich interesują, należy im zaoferować kilka różnych schematów kategoryzacji, ułatwiających przeglądanie zawartości zasobów informacyjnych w danym systemie z wielu punktów widzenia.

Klasyfikacje piśmiennictwa – zastosowania

Klasyfikacje piśmiennictwa są obecnie stosowane w bibliotekach, muzeach, archiwach, w bazach bibliograficznych oraz do uporządkowania internetu. W bibliotekach są przede wszystkim wykorzystywane do porządkowania książek na półkach, poprzez nadanie sygnatury miejsca oraz do klasyfikowania, tj. prezentacji za ich pomocą zawartości dokumentów. Bibliotekarze używają klasyfikacji również do zarządzania zbiorami i kolekcjami, np. w katalogu Biblioteki Narodowej w polu 084 podawane są symbole klasyfikacji lokalnej służące celom statystyki. Kody i symbole klasyfikacji używane są również w procesie budowania tezaurusów i wiązania zawartych w nich wyrażen z symbolami klasyfikacji. Muzealnicy i archiwiści z pomocą klasyfikacji zarządzają kolekcjami. W bazach bibliograficznych klasyfikacje wykorzystywane są do nawigowania po bazie. Za przykład mogą posłużyć układy działowe w bibliografiach wydawanych w Bibliotece Narodowej¹².

Przy pomocy klasyfikacji piśmiennictwa porządkuje się internet. Realizuje się to poprzez uzupełnianie zbiorów obrazów oraz dokumentów audio i wideo o metadane, które pozwalają na łatwy dostęp, kategoryzowanie, tworzenie zapytań i wyszukiwanie. Prowadzone są prace nad nowymi sposobami opracowania rzeczowego, np. przez zastosowanie ontologii czy automatycznego indeksowania, jak również nad udostępnieniem elektronicznych wersji

11 W. Ścibor, *Metody wiązania różnych języków informacyjnych (ze szczególnym uwzględnieniem UKD i języków deskryptorowych)*, Warszawa 1974.

12 Biblioteka Narodowa. Wykazy działów UKD – <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/ukd/wykazy-dzialow-ukd> [17.02.2022].

najczęściej stosowanych klasyfikacji (KDD, UKD i in.). O automatycznym tworzeniu metadanych można mówić, np. w przypadku zakończonego w 2003 roku projekcie Unii Europejskiej METAe Project, w którym zdigitalizowano dokumenty historyczne i dokonano automatycznej klasyfikacji źródeł zgodnie z UKD oraz KDD¹³.

Przeszukiwanie zbiorów internetu oparte jest na indeksowaniu i porządkowaniu alfabetycznym, ale również na klasyfikowaniu i porządkowaniu logicznym, dziedzinowo-tematycznym¹⁴. Ten drugi sposób wykorzystywany jest w internetowych katalogach, gdzie tworzone są wykazy adresów internetowych URL, uporządkowane hierarchicznie wg kategorii tematycznych. Na uwagę zasługują pogrupowane tematycznie bazy odnośników do danych, czyli bramy dziedzinowe (*subject gateways*). Oparte są m.in. na znanych systemach klasyfikacyjnych. Do najczęściej wykorzystywanych w bramach dziedzinowych klasyfikacji należą: klasyfikacje uniwersalne, np. UKD, KDD, KBK; ogólne klasyfikacje narodowe, np.: szwedzka Sveriges Allmänna Biblioteksförning (SAB), niemiecka Göttinger Online Klassifikation oraz klasyfikacje specjalistyczne, np.: National Library of Medicine, Mathematics Subject Classification.

Biblioteka Uniwersytecka w Getyndze wzięła udział w projekcie¹⁵, w którym wykorzystana została m.in. klasyfikacja matematyczna Mathematics Subject Classification prezentowana w bazie MathGuide¹⁶.

Klasyfikacje piśmiennictwa – uniwersalne międzynarodowe

Na przełomie XIX i XX wieku miał miejsce rozwój teorii klasyfikacji piśmiennictwa, powstały wielkie systemy klasyfikacyjne, takie jak: KDD, UKD; Klasyfikacja Rozciągliwa (Cuttera), KBK, niemiecka klasyfikacja Ottona Hartwiga, włoska Giuliano Bonazziego. Szybki ich rozwój, zapewnienie zaplecza instytucjonalnego i szerokie rozpowszechnienie KDD, UKD i KBK spowodowały niskie zainteresowanie kolejnymi, nowo pojawiającymi się w latach trzydziestych klasyfikacjami. A należały do nich niezwykle ważne dla rozwoju teorii klasyfikacji, ale

13 M. Nahotko, *Metadane...*, s. 169.

14 B. Sosińska-Kalata, *Klasyfikacja: struktury organizacji wiedzy...*, s. 211–212.

15 M. Roszkowski, *Język informacyjno-wyszukiawczy jako narzędzie organizacji informacji w dziedzinowych systemach hipertekstowych*, [rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. W. Babika], Katowice 2009, s. 130 – [https://www.sbc.org.pl/Content/12770/download/\[17.02.2022\]](https://www.sbc.org.pl/Content/12770/download/[17.02.2022]).

16 MathGuide – <http://www.mathguide.de/> [17.02.2022].

też teorii innych języków informacyjnych fasetowa Klasyfikacja Dwukropkowa (Ranganathana)¹⁷ oraz Klasyfikacja Bibliograficzna Blissa¹⁸, ze zbiorem symboli zarówno o notacji cyfrowej, jak i numerycznej. Warta odnotowania jest też stworzona w 1972 roku Broad System of Ordering¹⁹, pierwsza uniwersalna klasyfikacja szczytowa.

W udostępnionej na serwerze Biblioteki Narodowej bibliotece cyfrowej Polona²⁰ znajduje się kolekcja *Klasyfikacja dziesiętna*, w której prezentowane są będące w posiadaniu BN materiały źródłowe, poradniki i podręczniki oraz książki i artykuły poświęcone klasyfikacji dziesiętnej.

U prekursorów idei klasyfikowania publikacji (François Grudé de la Croix du Maine, Nathaniel B. Shurtleff) system dziesiętny miał służyć nie do oznaczania tematów, lecz do numerowania miejsc (szaf, nisz, półek itp.), w których układa się książki. Dopiero Melvil Dewey uczynił z klasyfikacji dziesiętnej uniwersalny system opisu treści.

W Polsce stosowane są trzy klasyfikacje o zasięgu międzynarodowym. Są to: KDD, UKD oraz KBK. Przeglądu publikacji na temat wymienionych klasyfikacji dokonał Rajendra Kumbhar wskazując na obowiązujące w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku teorie, badania i trendy w ich rozwoju²¹.

Pierwsza z nich – KDD to system klasyfikacji zbiorów bibliotecznych stworzony przez amerykańskiego bibliotekarza Melvila Deweya²². Jej pierwsze wydanie pochodzi z 1876 roku, a prawa własności posiada OCLC Dewey Services. KDD jest najbardziej rozpowszechniona w krajach anglojęzycznych, w tym w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, ale również w krajach arabskich, krajach Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej oraz Ameryce Łacińskiej. KDD zupełnie nie przyjęła się w Europie Środkowej i Wschodniej²³. W Polsce nie ma tradycji jej stosowania, używana jest sporadycznie,

17 International Society for Knowledge Organization. ISKO Italia. Documenti. Colon classification, by S. R. Ranganathan – <http://www.iskoi.org/doc/colon.htm> [17.02.2022].

18 Aktualizacją Klasyfikacji Bibliograficznej Blissa i jej rozbudową zajmuje się British Committee for Bliss Classification. The Bliss Bibliographic Classification: schedules – <http://www.blissclassification.org.uk/bcsched.shtml> [17.02.2022].

19 Broad System of Ordering. A general, faceted classification scheme for information exchange and switching – <https://www.ucl.ac.uk/fatks/bsol/> [17.02.2022].

20 Polona. Klasyfikacja dziesiętna – https://polona.pl/search/?query=Klasyfikacja_dziesi%C4%99tna&filters=public:1 [17.02.2022].

21 R. Kumbhar, *Library classification trends in the 21st century*, Oxford 2012.

22 WebDewey – <https://www.oclc.org/en/dewey.html> [17.02.2022].

23 E. Ścibor, *KDD a UKD przeszłość, stan obecny, perspektywy*, „Przegląd Biblioteczny” 1994, nr 3–4, s. 258 – http://bbc.uw.edu.pl/Content/2451/p1994_3-4_12.pdf [17.02.2022].

na przykład do tworzenia zgodnie z nią charakterystyki treściowej w Bibliotece Ośrodka Studiów Amerykańskich.

Kolejna z klasyfikacji uniwersalnych UKD to system klasyfikacji zbiorów bibliotecznych, będący modyfikacją KDD, dokonany w 1895 roku przez dwóch prawników belgijskich: Paula Otleta i Henriego La Fontaine'a. Od 1992 roku prawa własności do tej klasyfikacji posiada Konsorcjum UKD z siedzibą w Hadze. W gestii Konsorcjum UKD leży tworzenie i modyfikowanie słownictwa i gramatyki UKD oraz czuwanie nad jej rozwojem oraz popularyzacją. Konsorcjum na bieżąco aktualizuje UDC Master Reference File (UDC MRF) – komputerową kartotekę wzorcową symboli UKD²⁴. Jest ona udostępniana przez Konsorcjum UKD w ramach umów licencyjnych z narodowymi ośrodkami dokumentacyjnymi. Regionem, w którym UKD jest najszerszej stosowana, jest Europa Środkowa i Wschodnia, w tym Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, kraje byłej Jugosławii, ale również kraje Beneluxu i Hiszpania. Stosuje ją większość bibliotek w Polsce. Są to: Biblioteka Narodowa; większość bibliotek publicznych, np.: Książnica Podlaska, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Gdańsku; biblioteki pedagogiczne, np.: Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku, Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu; biblioteki szkół wyższych, np.: Biblioteka Uniwersytetu Szczecińskiego, Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego, Biblioteka Główna AWF w Katowicach, Biblioteka WAT w Warszawie, Biblioteka Politechniki Białostockiej, Biblioteka Politechniki Rzeszowskiej itd.

Tradycja stosowania UKD jest w Polsce mocno zakorzeniona, do najważniejszych jej propagatorów należał autor wielu opracowań na ten temat Olgierd Ungurian²⁵. W zakresie teorii należy podkreślić duże zasługi autorki podręcznika UKD Barbary Sosińskiej Kalaty²⁶. Należy przywołać jeszcze osobę Adama Stopy, niestrudzonego orędownika UKD, redaktora tablic skróconych UKD, jak również autora popularnonaukowych opracowań na temat języków informacyjnych, w tym UKD²⁷.

24 I. C. McIlwaine, *The Universal Decimal Classification. A guide to its use*, revised edition, The Hague 2007, s. 188.

25 O. Ungurian, *Zasady opracowania edytorskiego Uniwersalnej klasyfikacji dziesiętnej w języku polskim: wytyczne metodyczne*, Warszawa 1967; idem, *Wprowadzenie do uniwersalnej klasyfikacji dziesiętnej*, wyd. 2 (popr. i uzup.; zgodnie ze stanem UKD w dniu 1.08.1969), Warszawa 1970; idem, *Ocena krytyczna Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej*, Warszawa 1970; idem, *Typologia języków informacyjnych*, wyd. 2, Warszawa 1974.

26 B. Sosińska-Kalata, *Podręcznik UKD dla bibliotekarzy i pracowników informacji*, Warszawa 1995.

27 A. Stopa, *O treści książek: opracowanie rzeczowe piśmiennictwa*, Warszawa 2002; A. Stopa, *Opracowanie rzeczowe literatury pięknej*, Warszawa 2008.

W okresie ostatnich kilkunastu lat w Bibliotece Narodowej podjęto wiele działań służących rozwojowi i propagowaniu UKD, możliwych między innymi dzięki udziałowi Biblioteki Narodowej w strukturach Konsorcjum UKD²⁸. W grudniu 2019 roku Biblioteka Narodowa udostępniła najnowszą wersję pliku wzorcowego na licencji Konsorcjum UKD PL2019/02²⁹, po raz pierwszy online i w języku polskim. W tym samym czasie opublikowała najnowsze tablice UKD: *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiątka: wydanie bardzo skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych*³⁰, a w 2021 wydanie skrócone – *Wykaz działów katalogu rzeczowego dla małych bibliotek publicznych*³¹. Działania te były skoordynowane z jednoczesną weryfikacją i udostępnieniem online *Poradnika UKD*³² oraz kartoteki wzorcowej UKD³³.

Trzecia w wielkich klasyfikacji uniwersalnych KBK to język, stworzony na potrzeby Biblioteki Kongresu Stanów Zjednoczonych³⁴. Obecnie stosowana jest w bibliotekach na całym świecie, głównie naukowych i uniwersyteckich. Twórcami KBK byli bibliotekarze James C. M. Hanson, Charles Martel i Herbert Putnam. Prawa własności do klasyfikacji posiada Library of Congress. Klasyfikacja Biblioteki Kongresu wykorzystywana jest w Polsce do ustawienia książek w wolnym dostępie, m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Zalecenie stosowania w bibliotekach europejskich UKD zdeterminowało treść polskiej literatury bibliotekarskiej i bibliologicznej, dlatego literatura poświęcona KBK (poradniki, podręczniki itp.) jest znacznie uboższa od tej poświęconej UKD czy KDD³⁵.

28 Jolanta Hys z Pracowni UKD w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej jest od 2009 roku członkiem/konsultantem Konsorcjum UKD w ramach UDC Advisory Board, a w 2018 roku została powołana do Komitetu Wykonawczego Konsorcjum UKD (UDCC Executive Committee).

29 Polska UKD Online – <https://pl.udc-hub.com/pl/login.php> [17.02.2022].

30 *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiątka: wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych. Publikacja Konsorcjum UKD nr 102 autoryzowana przez Konsorcjum UKD na podstawie licencji PL2019/01*, oprac. J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2019.

31 *Wykaz działów katalogu rzeczowego dla małych bibliotek publicznych*, oprac. J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2021.

32 Biblioteka Narodowa. Poradnik UKD – <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/ukd/poradnik-ukd> [14.10.2021].

33 Biblioteka Narodowa. Kartoteka wzorcowa UKD (2020-...) – <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=60> [17.02.2022].

34 Library of Congress Classification Outline – <https://www.loc.gov/catdir/cpsolcco/> [17.02.2022].

35 P. Lewkowicz, T. Stolarczyk, *Klasyfikacja Biblioteki Kongresu (KBK) – dziewiętnastowieczna klasyfikacja piśmiennictwa w bibliotece XXI wieku*, w: *Stare i nowe w bibliotece. Współpraca czy konkurencja. Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego: 3–5 VI 2009*, pod red. M. Wrocławskiej, J. Jerzyk-Wojteckiej, Łódź 2010, s. 200 – <http://bcu.lib.uni.lodz.pl/Content/1886/199-210.pdf> [17.02.2022].

Klasyfikacje piśmiennictwa – ogólne narodowe

Kolejny typ klasyfikacji stanowią klasyfikacje ogólne narodowe. Należą do nich między innymi Klasyfikacja Biblioteczno-Bibliograficzna (BBK) powstała w ZSRR w latach 1960–1968 oraz rosyjski katalog tematyczny i uniwersalna hierarchiczna klasyfikacja obszarów wiedzy – Krajowy Rubrykator Informacji Naukowo-Technicznej GRNTI.

Inne ogólne narodowe klasyfikacje piśmiennictwa to na przykład Nederlandse Basisclassificatie³⁶, Sveriges Allmänna Biblioteksförening³⁷, Göttinger Online Klassifikation³⁸, Regensburger Verbundklassifikation (RVK)³⁹. W grudniu 2017 roku RVK została przekształcona w plik wzorcowy i opublikowana jako otwarte dane na licencji Creative Commons CCO.

Spośród klasyfikacji narodowych azjatyckich na uwagę zasługuje Chinese Library Classification (Chińska Klasyfikacja Bibliotek, znana również jako Klasyfikacja Bibliotek Chińskich)⁴⁰. Znajduje zastosowanie w prawie wszystkich szkołach podstawowych i średnich, uczelniach wyższych, instytucjach akademickich, a także bibliotekach publicznych. Jest również używana przez wydawców do klasyfikowania wszystkich książek opublikowanych w Chinach. Schemat przygotowany z przeznaczeniem do opracowania rzeczowego chińskich książek jest powszechnie stosowany na Tajwanie, w Hongkongu i Makau.

W Japonii w oparciu o KDD opracowana została klasyfikacja Nippon Decimal Classification⁴¹. Podjęto też próbę rozszerzenia stosowania tej klasyfikacji w bibliotece Universitas Muhammadiyah Yogyakarta w Indonezji⁴².

W Polsce w latach 1976–1982 w Instytucie Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej zespół pod kierownictwem Eugeniusza Ścibora opracował Polską

36 Nederlandse Basisclassificatie – <https://www.kb.nl/sites/default/files/docs/bc04.pdf> [17.02.2022].

37 Sveriges Allmänna Biblioteksförening – <http://libris.kb.se/subjecttree.jsp> [17.02.2022].

38 Göttinger Online-Klassifikation. Systematischer Zugang zum Katalog – <https://www.sub.uni-goettingen.de/goettinger-online-klassifikation/> [17.02.2022].

39 Regensburger Verbundklassifikation – <https://rvk.uni-regensburg.de/regensburger-verbundklassifikation-online> [17.02.2022].

40 Chinese Library Classification – <https://web.archive.org/web/20150417014451/http://clc.nlc.gov.cn/> [17.02.2022].

41 ISKO Encyclopedia of Knowledge Organization. Nippon Decimal Classification – <https://www.isko.org/cyclo/ndc> [17.02.2022].

42 A. F. Savana, A. P. Winata, *Japanese Language Book Classification development in Indonesia. Perspective of library science. Expansions of Japanese Notation on DDC (Dewey Decimal Classification)*, w: *Surviving and thriving. The Asian Conference on Language Learning*, Kobe 2018, s. 63–70 – <http://repository.umy.ac.id/bitstream/handle/123456789/26474/Jepang%20Arda%20full%20isi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [17.02.2022].

Klasyfikację Tematyczną. PKT miała w założeniu służyć do ogólnego klasyfikowania dokumentów według ich treści, głównie analiz w przeglądach dokumentacyjnych, pozycji w informatorach i księgach adresowych. PKT realizowało model organizacji wiedzy Ranganathana⁴³ i określony mianem klasyfikacji szczytowej.

Klasyfikacje piśmiennictwa – specjalistyczne

Wraz z rozwojem nauki i jej specjalizacją ugruntowała się potrzeba budowania klasyfikacji specjalistycznych, szczegółowo i wyczerpująco reprezentujących zawartość publikacji. Specjalistyczne biblioteki i wyspecjalizowane serwisy informacyjne dla których szczegółowość klasyfikacji uniwersalnych była niewystarczająca decydowały się na opracowanie własnych systemów klasyfikacyjnych, takich, które optymalnie wyrażały zawartość opracowywanych, zwykle wąskodzinowych, publikacji. Skutkowało to budowaniem klasyfikacji, w których reprezentowane były w sposób kompletny i szczegółowy sprofilowane dziedziny wiedzy, zwykle jedna wraz dziedzinami pokrewnymi.

Do najbardziej popularnych klasyfikacji specjalistycznych z zakresu sztuk plastycznych zaliczyć można stosowaną również w Polsce Iconclass, organizującą informacje z zakresu ikonografii⁴⁴ i używaną do opisanie obiektów dzieł sztuki, ludzi, miejsc, scen i pojęć, które tworzą obraz. Opracowana przez Henri van de Waala klasyfikacja Iconclass, dostępna w internecie od 2004 roku, jest używana do klasyfikowania dużych zbiorów, takich jak na przykład RKDimages⁴⁵ – baza danych holenderskiej i flamandzkiej sztuki. W Polsce jest używana do opisu obiektów w Muzeum Narodowym w Krakowie⁴⁶ oraz Polskiej Akademii Umiejętności. Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów rozpoczął oficjalne prace nad przygotowaniem pełnej polskiej wersji słownika ikonograficznego Iconclass.

Szeroko stosowana jest również National Library of Medicine Classification (Klasyfikacja NLM)⁴⁷, stworzona w 1948 roku przez Mary Louis Marshall umożliwia

43 B. Sosińska-Kalata, *Modele organizacji wiedzy...*, s. 141.

44 Iconclass – a classification system for art and iconography – <https://rkd.nl/nl/collecties/services-tools/iconclass> [17.02.2022].

45 RKD-Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. RKDimages – <https://rkd.nl/en/explore/images> [17.02.2022].

46 Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Cyfrowe – <https://zbiory.mnk.pl/pl/strona-glowna> [17.02.2022].

47 National Library of Medicine Classification – <https://classification.nlm.nih.gov/> [17.02.2022].

tematyczne przeglądanie zasobów informacji medycznej w Internecie. Poczynając od wydania z 2002 roku jest publikowana w formie elektronicznej i corocznie aktualizowana. W Polsce stosuje ją Biblioteka Akademii Medycznej we Wrocławiu oraz Biblioteka Medyczna Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Medicum, w której zgodnie z nią zaaranżowano zbiory czytelniane w wolnym dostępie do pól⁴⁸.

Spośród klasyfikacji specjalistycznych odnoszących się do nauk ścisłych popularna jest klasyfikacja porządkująca publikacje z zakresu matematyki Mathematics Subject Classification (MSC)⁴⁹, opracowana w 1991 roku przez redakcję *Mathematical Reviews and Zentralblatt für Mathematik*. Aktualna wersja MSC 2020 jest stosowana przez American Mathematical Society do organizacji matematycznych zasobów internetu. Centralna Biblioteka Matematyczna Instytutu Matematycznego PAN udostępnia na swojej stronie, opatrzone symbolami MSC recenzje i streszczenia artykułów z zakresu matematyki czystej i stosowanej, prezentowane przez *Zentralblatt für Mathematik*⁵⁰.

Na uwagę zasługuje też klasyfikacja Association for Computing Machinery Computing Classification System (ACM CCS)⁵¹, podstawowe narzędzie kategoryzacji zarówno piśmiennictwa informatycznego, jak działalności badawczej i praktycznej w zakresie informatyki. System ACM CCS uważany jest na świecie za standard w identyfikacji i kategoryzacji literatury komputerowej. Pierwsze wydanie tej klasyfikacji zostało opublikowane w 1964 roku. Obecnie obowiązujące wydanie to ACM CCS 2012. W Polsce stosuje ją Biblioteka Instytutu Podstaw Informatyki PAN⁵².

Poruszając się w obrębie nauk ścisłych warto przywołać schemat Physics and Astronomy Classification Scheme (PACS)⁵³, opracowaną w latach siedemdziesiątych XX wieku przez Amerykański Instytut Fizyki klasyfikację literatury naukowej i badań w zakresie fizyki, astronomii i nauk pokrewnych. Stosowana

48 Biblioteka Medyczna Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Medicum. Klasyfikacja zbiorów – https://bm.cm.uj.edu.pl/cm/uploads/2018/08/Ogolny_schemat_klasyfikacji_NLM.pdf [17.02.2022].

49 Mathematics Subject Classification – <https://mathscinet.ams.org/mathscinet/msc/msc.html> [17.02.2022].

50 Polska Akademia Nauk. Instytut Matematyczny. Centralna Biblioteka Matematyczna. ZbMATH – <https://www.impan.pl/pl/dzialalnosc/biblioteka/wyszukiwarka#> [17.02.2022].

51 Association for Computing Machinery. ACM Computing Classification System – <https://www.acm.org/publications/class-2012> [17.02.2022].

52 Polska Akademia Nauk. Katalog Biblioteki Instytutu Podstaw Informatyki PAN – <http://katalog.ipipan.waw.pl/makwww.exe?BM=01&IZ=Klasyfikacja> [17.02.2022].

53 Special Edition of PACS 2010 – <https://web.archive.org/web/20190202042231/http://physics.zju.edu.cn/pw/ymdm/file/pacs/pacs.html> [17.02.2022].

jest przez wiele międzynarodowych czasopism naukowych, w tym w *Physical Review Journals*⁵⁴.

Wśród klasyfikacji specjalistycznych pewną grupę stanowią klasyfikacje lokalne, takie jak rodzima Klasyfikacja Dziedzinowa Książek i Klasyfikacja Dziedzinowa Czasopism w Bibliotece Papieskiej Akademii Teologicznej przygotowane w 2010 roku w celu uporządkowania księgozbioru w wolnym dostępie. Powstające lokalne wykazy, m.in. wykazy działów dla Instytutu Badań Literackich, Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Uniwersytetu Opolskiego dostosowywane są do potrzeb informacyjnych określonych typów bibliotek.

Tworzone i stosowane są ponadto klasyfikacje, gdzie podział nauki oparty jest na kryteriach zewnętrznych, określających kompetencje naukowe, jak Klasyfikacja dziedzin/dyscyplin nauki oparta na klasyfikacji stosowanej przez nieistniejący już Komitet Badań Naukowych, obecnie rozszerzona przez Ośrodek Przetwarzania Informacji o nowe dyscypliny zgodne ze zmianami kierunków badań naukowych⁵⁵.

Rozważania poświęcone klasyfikacjom specjalistycznym należy poszerzyć o pokrewne im tezaursy fasetowe, będące kompilacją tablic klasyfikacji fasetowej i części alfabetyczno-hierarchicznej tezausa. W 2009 roku opracowano projekt *ISO 25964: Thesauri and interoperability with other vocabularies*⁵⁶. Standard ten dotyczy opracowania tezaursów jednojęzycznych i wielojęzycznych oraz słowników innych niż tezaursy, w tym słowników haseł przedmiotowych, schematów klasyfikacyjnych, taksonomii, ontologii/map tematycznych/sieci semantycznych, pierścieni synonimów. Takim tezaurem jest np. holenderski *An African Studies Thesaurus*⁵⁷, w którym każdej jednostce znaczeniowej zapisanej w postaci deskryptorów przyporządkowano symbol subject category. W Polsce w 2001 roku powstał, posadowiony na serwerze Biblioteki Politechniki Krakowskiej, tezaurs, skupiający zbiory 10 bibliotek technicznych. Symbolom UKD przypisano w nim terminy deskryptorowe. Zbudowany tezaurs nie jest niestety rozwijany i weryfikowany⁵⁸.

54 *Physical Review Journals* – <https://journals.aps.org/PACS> [17.02.2022].

55 Klasyfikacja dziedzin / dyscyplin nauki – <http://www.ichtj.waw.pl/ichtj/library/Klasyfikacja%20KBN.pdf> [17.02.2022].

56 National Information Standards Organization. Standards Committees. *ISO 25964: Thesauri and interoperability with other vocabularies* – <http://www.niso.org/standards-committees/iso-25964> [17.02.2022].

57 *African Studies Thesaurus* – <http://www.ascleiden.nl/Library/Thesaurus> [17.02.2022].

58 M. Nahotko, *Ogólnopolska współpraca bibliotek technicznych w tworzeniu klasyfikacji opartej na UKD*, „Biuletyn EBIB” 2001, nr 6 (24) – https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/66089/nahotko_ogolnopolska_wspolpraca_bibliotek_techicznych_2001.pdf?sequence=1&isAllowed=y [17.02.2022].

Do tezaurysów, posiadających dość szeroki krąg oddziaływania zaliczyć można Tezaurus Unesco⁵⁹ zawierający terminy z zakresu edukacji, kultury, nauk przyrodniczych, nauk społecznych i humanistycznych, komunikacji i informacji, a także wykorzystywany przez Parlament Europejski, parlamenty krajowe i regionalne w Europie i inne organizacje europejskie, prezentowany w 24 językach, w tym w języku polskim, tezaurus EuroVoc⁶⁰. Zawiera słowa kluczowe stosowane w opisach treści dokumentów w bazie Eur-Lex. Wykorzystywany jest m.in. w rejestrze Basic Register of Thesauri, Ontologies and Classifications (BARTOC) skupiającym tezaury, ontologie i klasyfikacje⁶¹. W BARTOC grupuje się jak największą liczbę systemów organizacji wiedzy, tak aby umożliwić ich przeszukiwanie i porównywanie. BARTOC obejmuje dowolny rodzaj systemu organizacji wiedzy z dowolnego obszaru tematycznego, w dowolnym języku, dowolnym formacie publikacji i dowolnej formie dostępności. Interfejs wyszukiwania BARTOC jest dostępny w 20 językach europejskich i zapewnia dwie opcje wyszukiwania: wyszukiwanie podstawowe według słów kluczowych i wyszukiwanie zaawansowane według terminów taksonomicznych. Baza BARTOC jest przeszukiwana za pomocą KDD, Nippon Decimal Classification, EuroVoc oraz Integrative Levels Classification (ILC)⁶². Ciekawy projekt został opisany w „Cataloging and Classification Quarterly”. Autorzy artykułu przetestowali indeksowanie za pomocą ILC niewielkiej próbki literatury beletrystycznej, nie tylko według formy, gatunku i języka, ale również treści. W trakcie analizy tematycznej określono tematy istotne oraz kolejność ich cytowania. Wynik analizy wskazał na możliwości hybrydowego wyszukiwania obejmującego zarówno beletrystykę jak i literaturę faktu, co według autorów artykułu spowoduje lepsze wykorzystanie wiedzy zawartej w utworach beletrystycznych⁶³.

Większość powstających klasyfikacji piśmiennictwa miała i ma charakter klasyfikacji bibliotecznych. Ale stworzono też klasyfikacje specjalistyczne z myślą o środowisku muzealników, np. opisany już wyżej Iconclass czy też środowisku wydawców i księgarzy, jak klasyfikacja handlowa

59 UNESCO Thesaurus – <http://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/en/> [17.02.2022].

60 EURO-Lex. Baza aktów prawnych Unii Europejskiej. EuroVoc – <https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?locale=pl> [17.02.2022].

61 Basic Register of Thesauri, Ontologies and Classifications. BARTOC.org – <https://bartoc.org/> [17.02.2022].

62 Integrative Levels Classification – <http://www.iskoi.org/ilc/2/ilc.php> [17.02.2022].

63 P. Almeida, C. Gnoli, *Fiction in a phenomenon-based classification*, „Cataloging and Classification Quarterly” 2021, vol. 59, nr 5, s. 477–491.

Thema⁶⁴. Przygotowana w 2013 roku Thema jest standardem opisu zawartości publikacji, przeznaczonym dla wydawców i dystrybutorów produkcji wydawniczej.

Klasyfikacje są optymalnym źródłem informacji i metadanych, są więc coraz bardziej popularne i powszechne. Ich stabilna pozycja objawia się również poprzez wykorzystywanie symboli klasyfikacji do opisu artykułów naukowych w czasopismach, tak jak ma to miejsce w czasopismach cytowanych na portalu Uniwersytetu Jagiellońskiego⁶⁵. W czasopismach tych podawane są symbole klasyfikacji, takie jak All Science Journal Classification (ASJC)⁶⁶, służące opisowi obszarów tematycznych bazy danych Scopus, jak również omawianej już klasyfikacji matematycznej MSC. Do tej grupy należy też Journal of Economic Literature Code Classification (JEL)⁶⁷, klasyfikacja stosowana głównie do publikacji naukowych z zakresu ekonomii. JEL jest publikowana kwartalnie przez American Economic Association i utrzymuje indeks EconLit⁶⁸, będący najbardziej znanym źródłem literatury ekonomicznej. W EconLit poza klasyfikacją JEL stosuje się kontrolowany tezaurs słów kluczowych do indeksowania książek, artykułów z czasopism i książek oraz dysertacji.

Aby wszystkie opisane klasyfikacje, w tym uniwersalne, narodowe i specjalistyczne mogły optymalnie działać w wymagającym otoczeniu semantycznym i w internecie muszą się zmieniać. Z tego powodu są rewidowane i aktualizowane, co skutkuje zmianami ich zawartości, jak i struktury. Coraz częściej dostosowuje się struktury klasyfikacji do fasetowego modelu organizacji wiedzy, który w swoich początkach odnosi się do zasad Ranganathana, przyjętych w Klasyfikacji Dwukropkowej. Oprócz podziału treści piśmiennictwa według klas głównych opartych na klasyfikacji nauk, Ranganathan wprowadził podział na pięć kategorii ontologicznych pojęć szczegółowych (zwanym izolatami) składających się na tematy dokumentów. Są to: Indywidualium (Personality, kategoria oznaczająca pojęcia posiadające cechy indywidualne; Materia (Matter), kategoria materiału i własności; Energia (Energy), kategoria

64 Thema – the subject category scheme for a global book trade. Thema Subject Categories – <https://ns.editeur.org/thema/pl> [17.02.2022].

65 Uniwersytet Jagielloński. Portal czasopism naukowych – <https://www.ejournals.eu/aktualnosci/48/Klasyfikacje-w-publikacjach-naukowych/> [17.02.2022].

66 Klasyfikacja ASJC – https://www.ejournals.eu/resources/files/Kody_ASJC.pdf [17.02.2022].

67 Klasyfikacja JEL – <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php> [17.02.2022].

68 EconLit – <https://wsb.edu.pl/student/biblioteka/bazy-elektroniczne/econlit-with-full-text> [17.02.2022].

procesów i działań; Przestrzeń (Space), kategoria miejsca, lokalizacji przestrzennej; Czas (Time), kategoria czasu, lokalizacji chronologicznej.

Poza zmianami w zakresie słownictwa oraz przekształceniami struktury ewolucji podlegają również sposoby prezentacji klasyfikacji. Warto odnotowania są związane z tym zagadnienia prezentacji klasyfikacji w formatach opisu danych, prezentacji klasyfikacji w modelu linked data, a także wizualizacji i mapowania klasyfikacji.

Klasyfikacje piśmiennictwa – prezentacja w formatach opisu danych

Symbole klasyfikacji prezentowane są w formacie opisu danych bibliograficznych i formacie opisu danych rekordu wzorcowego.

Symbole klasyfikacyjne w formacie MARC 21 dla opisu bibliograficznego (Format MARC 21 for Bibliographic Data) są prezentowane w zróżnicowanych ze względu na stosowaną klasyfikację polach. Symbole KDD umieszczane są w polu 082, symbole UKD w polu 080, symbole KBK w polu 050. Pole 084 przeznaczone jest na inne systemy klasyfikacyjne. Biblioteki, które nie wykorzystują standardowych pól z grupy 08X posługują się polami lokalnymi z grupy 690-699, które w formacie MARC 21 dla opisu bibliograficznego stosowane są do prezentacji charakterystyk rzeczowych.

Rzadziej dane są prezentowane w formacie UNIMARC dla opisu bibliograficznego, w którym do prezentacji symboli klasyfikacji przewidziane są pola 675 dla UKD, 676 dla KDD, 680 dla KBK oraz 686 przeznaczone dla innych klasyfikacji.

Można mówić o trzech typach rekordów wzorcowych, w których umieszczone zostały symbole klasyfikacyjne w oparciu o formaty MARC. Są to rekordy wzorcowe prezentowane w formacie MARC 21 dla rekordu hasła wzorcowego (MARC 21 Format for Authority Data)⁶⁹, rekordy, w których użyto pól i podpól lokalnych spoza formatu MARC 21 oraz rekordy zbudowane według formatu MARC 21 dla klasyfikacji (MARC 21 Format for Classification Data)⁷⁰.

69 Library of Congress. MARC 21 Format for Authority Data – <https://www.loc.gov/marc/authority/> [17.02.2022].

70 Library of Congress. MARC 21 Format for Classification Data – <http://www.loc.gov/marc/classification/eccdhome.html> [17.02.2022].

Formatu MARC 21 dla rekordu hasła wzorcowego użyto do prezentacji symboli UKD w kartotekach wzorcowych o charakterze mieszanym. W takich kartotekach w jednym rekordzie wzorcowym prezentowane są jednostki leksykalne więcej niż jednego języka informacyjnego. Przykładem kartoteki mieszanej jest Czech National Subject Authority File (CZENAS)⁷¹. CZENAS jest kartoteką wzorcową UKD i hasel przedmiotowych Library of Congress Subject Headings (LCSH). W czeskiej kartotece wzorcowej polem przeznaczonym do prezentacji symbolu UKD jest 089.

Biblioteki, które zdecydowały się na przyjęcie formatu MARC 21 dla klasyfikacji stosują zwykle wybrane pola tego formatu. Nie ma pełnej implementacji formatu MARC 21 dla klasyfikacji. Wybrane pola formatu dla klasyfikacji zostały zaadaptowane w kartotece wzorcowej UKD w Bibliotece Narodowej, Bibliotece Politechniki Białostockiej w systemie Aleph, Bibliotece Uniwersyteckiej w Szczecinie w systemie Koha.

Klasyfikacje piśmiennictwa w modelu linked data

Skuteczne i relewantne przeszukiwanie internetu jest możliwe przy założeniu adekwatności i wiarygodności źródeł informacji oraz przy założeniu istnienia systemu, który połączy te informacje w sposób optymalny. Drugi z wymienionych warunków stał się inspiracją dla Tima Berners'a-Lee do stworzenia koncepcji danych powiązanych znanej jako linked data i polegającej na wykorzystaniu World Wide Web i jego technologii do tworzenia formalnych połączeń między danymi pochodzącymi z różnych zbiorów. Do najważniejszych zasad linked data należą używanie odnośników zamiast tekstu (URI, Uniform Resource Identifier), zastosowanie składni prostego zdania twierdzącego: podmiot – orzeczenie – dopełnienie (RDF, Resource Description Framework) oraz zastosowaniu protokołu przesyłania danych HTTP (Hypertext Transfer Protocol).

W modelu linked data opublikowano już w różnym zakresie zarówno klasyfikacje uniwersalne, np.: wersja skrócona Klasyfikacji Dwukropkowej (Ranganathana)⁷² czy wersja skrócona UKD – UDC Summary⁷³; klasyfikacje narodowe, np. SAB; jak

71 J. Hys, J. Kwiatkowska. *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta w Bibliotece Narodowej Czech* „Bibliotekarz” 2009, nr 2, s. 14–18 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/4208> [17.02.2022].

72 ISKO Italia. Documenti. Colon classification – <http://www.iskoi.org/doc/colon.htm> [17.02.2022].

73 UDC Summary to wersja skrócona UKD dostępna online. Multilingual Universal Decimal Classification Summary jest własnością intelektualną Konsorcjum UKD. UDC Summary przygotowano

i klasyfikacje specjalistyczne, np. Iconclass⁷⁴. W 2021 roku ukazała się publikacja poświęcona prezentacji danych w modelu linked data⁷⁵. W rozdziale piątym omówiono kwestie organizacji wiedzy w UKD. W modelu linked data symbole klasyfikacji reprezentowane są za pomocą URI. Po wyszukaniu symbolu za pomocą przeglądarki otrzymuje się graficzną prezentację informacji dla wywołanego zasobu. Na przykład pojęcie „Malarstwo” w klasyfikacji Iconclass wyrażone jest symbolem 48C3531. Jego reprezentacja w URI zapisana jest za pomocą <http://iconclass.org/rkd/48C3531/>. Po kliknięciu na ten link, zostajemy automatycznie przekierowani do reprezentacji tego pojęcia w HTML.

Dokonuje się konwersja z historycznych formatów klasyfikacji na automatyczne systemy klasyfikacji, między innymi z pomocą technologii linked data, w której prezentowane są dane zapisane w różnych programach⁷⁶.

Linked data pozwala na publikowanie w otwartych danych (open data), takich jak DBPedia⁷⁷, ustrukturalizowanej Wikipedii, będącej centralnym zasobem Linked Open Data; Virtual International Authority File (VIAF)⁷⁸, opartej na zasobach „kontroli autorytatywnej” wielu bibliotek w wielu krajach; GeoNames⁷⁹, bazie danych geograficznych oraz YAGO⁸⁰, integratorze informacji zebranych z Wikipedii, WordNet i GeoNames.

Klasyfikacje piśmiennictwa – mapowanie i wizualizacje

Jako że dane w środowisku sieciowym są rozproszone, opisuje się je w różnych systemach zintegrowanych i za pomocą różnych języków informacyjnych,

w języku angielskim w październiku 2009 roku i od tego czasu dokonano tłumaczeń na 57 języków narodowych, w tym na język polski. UDC Summary Linked Data – <https://udcdata.info/> [17.02.2022].

74 Iconclass as Linked Open Data – <http://www.iconclass.org/help/lod> [17.02.2022].

75 A. Slavic, R. Siebes, A. Scharnhorst, *Publishing a knowledge organization system as linked data. The case of the Universal Decimal Classification*, w: *Linking knowledge: linked open data for knowledge organization and visualization*, ed. by R. P. Smiraglia, A. Scharnhorst, Baden-Baden 2021, s. 69–98 – <https://zenodo.org/record/6513663#.YneZROhBx92> [06.02.2022].

76 S. Hanif, *Classifying the data: a comparative analysis of traditional library classification and linked data classification systems*, „Library Philosophy and Practice” 2021, nr 6 – <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/5521/> [17.02.2022].

77 DBpedia Association. DBpedia – <http://wiki.dbpedia.org/About> [17.02.2022].

78 The Virtual International Authority File. VIAF – <http://www.oclc.org/research/activities/viaf.html?urlm=160265> [17.02.2022].

79 The GeoNames geographical database. GeoNames – <http://www.geonames.org/> [17.02.2022].

80 Max-Planck-Institut für Informatik. YAGO – <http://www.mpi-inf.mpg.de/departments/databases-and-information-systems/research/yago-naga/yago/> [17.02.2022].

dlatego podkreślić należy wagę informacji zintegrowanej, prezentującej dziedzictwo narodowe bez względu na używany język informacyjny. Zachodzi koegzystencja współczesnych katalogów bibliotecznych z katalogami archiwów i muzeów oraz produktów komercyjnych. Potrzebna jest informacja zintegrowana prezentująca dziedzictwo narodowe bez względu na zgromadzone nośniki (filmy, książki, zbiory muzealne, strony www).

W tym kontekście ważna jest zdolność systemów zintegrowanych do wymiany danych o określonej strukturze i wykorzystanie tych danych w celu utworzenia z nich informacji, tj. do mapowania. Mapowanie pozwala na przyporządkowanie jednych systemów organizacji wiedzy do drugich bądź jednego formatu danych do drugiego. Klasyfikacje z naturalnymi podziałami sprawdzają się przy mapowaniu danych, których wartości nie są rozmieszczone równomiernie, ale które mają tendencję do gromadzenia się w grupach, ponieważ naturalne podziały umieszczają pogrupowane wartości w tej samej klasie.

Chociaż konieczność uwzględnienia zachodzących w klasyfikacjach relacji semantycznych (hierarchii i kojarzenia) czyni z mapowania czynność skomplikowaną to przeprowadzono liczne takie próby. Podejmowane były próby mapowania jednej klasyfikacji w drugą, ale też klasyfikacji w język informacyjny, niebędący klasyfikacją.

Dokonano mapowania wersji skróconej UKD, tj. UDC Summary do innych systemów klasyfikacyjnych takich jak KDD, KBK, Klasyfikacji Dwukropkowej i innych narodowych systemów klasyfikacyjnych (np. niemieckich, szwedzkich), tezaursów i języków haseł przedmiotowych. Podejmowane były próby mapowania pomiędzy UDC Summary i summary rosyjskiej BBK, mapowanie Dewey Summaries do UKD. Przewiduje się mapowanie UDC Summary do Klasyfikacji Dwukropkowej.

Mapowanie nie zawsze jest skuteczne, ze względu na to, że zarówno logika, jak i struktura poszczególnych systemów, podlegających odwzorowaniu są różne. Pomimo licznych podobieństw między UKD a KDD dokonana w 2008 roku próba mapowania 1000 klas symboli KDD do UKD skończyła się fiaskiem. Powodem stał się brak w zasobie KDD poddziałów wspólnych. W UKD, w odróżnieniu do KDD, wyodrębnią się poddziały wspólne, stanowiące niesamodzielne jednostki znaczeniowe. Poddziały wspólne w UKD mają nieograniczony zakres stosowania i są atrybutami dopisywanymi do symboli działów głównych. W przypadku UKD dowolny poddział wspólny można dopisać do symbolu głównego w ten sposób modyfikując jego znaczenie, na przykład po dodaniu do dowolnego symbolu głównego poddziału wspólnego miejsca (7) *Ameryka Północna* nadajemy mu

atrybut bycia Ameryką Północną. Każdy symbol główny w UKD może otrzymać atrybut bycia Ameryką Północną, np. 37(7) *Szkolnictwo w Ameryce Północnej*, 7.03(7) *Historia sztuki w Ameryce Północnej*. W KDD atrybut bycia Ameryką Północną jest wyrażony za pomocą stałej grupy symboli głównych, a przyporządkowanie do określonego terytorium oznaczone jest z pomocą symboli głównych, np.: 063 *Organization of North America*, 917 *Geography of North America*, 277 *Christianity in North America*.

W latach 2000–2003 niektóre spośród bibliotek narodowych państw europejskich wzięły udział w projektach na rzecz badania procesów mapowania schematów klasyfikacyjnych. Biblioteka Uniwersytecka w Regensburgu w ramach projektu Content Analysis, Retrieval and MetaData: Effective Networking (CARMEN) opracowała metodologię zintegrowanego wyszukiwania przedmiotowego rozproszonych zbiorów metadanych z uwzględnieniem tezaurusów i klasyfikacji. Badania dotyczyły pokrywanie się terminów technicznych klasyfikacji specjalistycznych MSC i PACS, a także zgodności w obszarze matematyki i fizyki KDD i RVK. Innym znaczącym w zakresie mapowania był projekt RENARDUS, zrealizowany w latach 2001–2002 i sfinansowany przez Komisję Europejską. Projekt zakończył się opracowaniem narzędzi, służących do przeglądania i wyszukiwania przedmiotowego w zasobach rozproszonych bibliotek europejskich w oparciu o KDD⁸¹.

Przeprowadzono mapowanie KDD do LCSH i UNESCO Thesaurus, czyli mapowanie pomiędzy klasyfikacją, językiem haseł przedmiotowych i tezauresem. W projekcie Multilingual Subject Access to Catalogues of National Libraries (MSAC)⁸² zmapowano LCSH do symboli UKD; w kooperacji bibliotek niemieckich, austriackich i szwajcarskich podjęto się mapowania Schlagwortnormdatei (SWD) do KDD⁸³.

Rosyjski ośrodek informacji naukowej VINITI utrzymuje i aktualizuje oryginalny system schematów klasyfikacji, który tworzy połączenia semantyczne

81 V. Osińska, *Wizualizacja i wyszukiwanie dokumentów*, Warszawa 2010, s. 57–58 – <http://bbc.edu.pl/publication/968> [17.02.2022].

82 MSAC to europejski projekt, którego celem było opracowanie ogólnego tezauryś wielojęzycznego. Celem pilotowanego przez Bibliotekę Narodową w Pradze przedsięwzięcia było stworzenie wielojęzycznego słownika przekładowego pomiędzy UKD a LCSH. Ze strony polskiej w projekcie wzięła udział Biblioteka Narodowa, przygotowując odpowiedniki słowne w języku polskim do symboli z działu 34 *Prawo*. MSAC – https://aleph.nkp.cz/F/1M5LMK9AGM7VXGCJS2BVU8MN1H2JCV-64CLCEX5G7Q44PVHJ9R-05485?func=file&file_name=find-b&local_base=AUV&CON_LNG=ENG [17.02.2022].

83 Deutsche Forschungsgemeinschaft e.V. DFG-Project CrissCross – <https://ixtrieve.fh-koeln.de/crisscross/index.html> [17.02.2022].

między klasami UKD w rosyjskojęzycznej wersji tablic UKD, a krajową klasyfikacją GRNTI.

Tak jak mapowanie jest pomostem pomiędzy klasyfikacjami a innymi językami informacyjnymi, prezentuje bowiem zachodzące między nimi interakcje, tak wizualizacja umożliwiła prezentację interakcji w obrębie klasyfikacji jak również interakcji klasyfikacji z innymi składnikami rekordu bibliograficznego. Wizualizacja informacji jest graficzną prezentacją przestrzeni informacyjnej w celu ułatwienia jej szybkiego przyswojenia, pozwala na realizację takich zadań, jak: obserwacja, wyszukiwanie, nawigacja, rozpoznanie, filtrowanie, rozumienie oraz interakcja z dużymi zbiorami danych⁸⁴. Wizualizacja określonych danych prezentowanych w określonym języku informacyjnym jest możliwe, jeśli słownictwo danego języka jest kontrolowane słownikami lub ontologiami, zdefiniowane jest przez linki i odwołania, a wyodrębnione słownictwo jest rozumiane przez maszynę i zapisane w modelu linked data⁸⁵.

Podjęmowane były próby wizualizacji zarówno klasyfikacji uniwersalnych, np. KDD, jak i specjalistycznych, np. ACM CSS. W monografii Osińskiej *Wizualizacja i wyszukiwanie dokumentów* przedstawiona została nowa metoda wizualizacji danych, zorganizowanych według klasyfikacji nauk komputerowych ACM CSS. Dane stanowiła kolekcja artykułów o tematyce informatycznej, opublikowanych w 2007 roku. Zgodnie z uzasadnioną i opisaną koncepcją stworzony został sferyczny model przestrzeni informacyjnej drzewa klasyfikacyjnego⁸⁶.

W projekcie Synat część Passim⁸⁷ odpowiedniki słowne UKD oraz wyrażenia słowne zostały umieszczone na grafie zależności, czyli grafie uporządkowanych pojęć semantycznych.

Wizualizacja pozwala na umieszczenie wybranych symboli klasyfikacji w całościowym schemacie klasyfikacji, wskazując przy tym na zachodzące w obrębie klasyfikacji interakcje i na relacje łączące poszczególne dyscypliny naukowe, czego przykładem jest wizualizacja symboli UKD dokonana na zbiorach katalogu Biblioteki Politechniki Warszawskiej⁸⁸.

84 V. Osińska, *Przybliżenie semantyczne w wizualizacji informacji w Internecie i bibliotekach cyfrowych*, „Biuletyn EBIB” 2006 nr 7 – <http://www.ebib.pl/2006/77/osinska.php> [17.02.2022].

85 X. Lin, J. Ahn, *Challenges of knowledge structure visualization*, w: *Classification @ Visualization: interfaces to knowledge*, Würzburg 2013, s.73–88.

86 V. Osińska, *Wizualizacja i wyszukiwanie dokumentów...*, s. 135.

87 J. Hys, M. Michalska, *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta w projekcie PASSIM*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2015, nr 1, s. 103–104 - <https://doi.org/10.12775/TSB.2015.004> [17.02.2022].

88 J. Hys, *Classification and Authority Control: Expanding resources discovery: międzynarodowe seminarium, (Lizbona, 29–30 października 2015)*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2015, t. 53, nr 2, s. 153–156 – <http://www.ojs.sbp.pl/index.php/zin/article/view/345/298> [17.02.2022].

Przeprowadzono wizualizacje tezaurusów fasetowych, np. Chinese Classified Thesaurus⁸⁹, jak również wizualizacje klasyfikacji nauk, tworzone dla potrzeb administracyjnego stymulowania rozwoju postępu naukowego i zarządzania funduszami badań naukowych⁹⁰.

W ramach badań nad automatyczną klasyfikacją w szwedzkim katalogu Libris analizie poddano sześć algorytmów uczenia maszynowego. Przedmiotem badań uczyniono KDD. Z przeprowadzonej analizy wynika, że uczenie maszynowe nie jest skuteczne, a to ze względu na brak danych uczących dla dużej liczby klas KDD. Zaznaczono przy tym, że z czasem może pojawić się więcej dostępnych przykładów uczących, a KDD można wzbogacić o synonimy w celu zwiększenia dokładności automatycznej klasyfikacji, co może również korzystnie wpłynąć na wydajność wyszukiwania informacji⁹¹.

Klasyfikacje piśmiennictwa – interdyscyplinarność

Jedną z ogólnych zasad konstruowania schematów klasyfikacji jest grupowanie zjawisk, które mają być klasyfikowane według ich wspólnego pochodzenia w ewolucji lub historii.

Przyjmuje się, że różne dziedziny wiedzy wymagają odmiennych systemów organizacji wiedzy, podczas gdy praktyczna wartość pewnego rodzaju uniwersalnej klasyfikacji jest wysoce wątpliwa. Często wyciąga się ogólny wniosek, że rozwój systemów organizacji wiedzy powinien się ograniczać do poszczególnych grup użytkowników, takich jak społeczności naukowe mniej lub bardziej zdefiniowanych dyscyplin, które mają wspólny zestaw gier językowych lub paradygmatów⁹². Jednak korzyści z jednego i tego samego systemu porządkowania pojęć, takiego jak klasyfikacja, tezaurus czy formalna ontologia nie są w dłuższej

89 Wei Fan, Shuqing Bu, Qing Zou, *Semantic visualization for subject authority data of Chinese Classified Thesaurus*, w: *Classification and visualization: interfaces to knowledge: proceedings of the International UDC Seminar, 24–25 October 2013* – https://www.researchgate.net/publication/258484571_Semantic_visualization_for_subject_authority_data_of_Chinese_Classified_Thesaurus [17.02.2022].

90 Realizowane są projekty wizualizacji klasyfikacji prezentujące zależności pomiędzy klasyfikacjami nauki, takimi jak, Panele Narodowego Centrum Nauki, Wykaz dyscyplin Komitetu Badań Naukowych, Wykaz Dziedzin i Dyscyplin Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów Naukowych, Klasyfikacja Dziedzin Nauki i Techniki według OECD, Wykaz Dyscyplin na potrzeby składania wniosków.

91 K. Golub, J. Hagelbäck, A. Ardo, *Automatic classification using DDC on the Swedish Union Catalogue*, w: *Proceedings of the 18th European Networked Knowledge Organization Systems (NKOS 2018)*, Porto 2018 – <http://ceur-ws.org/Vol-2200/paper1.pdf> [17.02.2022].

92 B. Hjørland, H. Albrechtsen, *Information seeking and knowledge organisation: the presentation of a new book, „Knowledge Organization” 1997*, vol. 24, nr 3, s. 136–144 – <https://www.researchgate.net>.

perspektywie współmierne do zakładanych celów. Innymi słowy prowadzi to do fragmentacji wiedzy i wyodrębnienia systemów organizacji wiedzy specyficznych dla danej dziedziny.

Rosnąca złożoność i interdyscyplinarność w wielu dziedzinach badawczych wymaga nowego sposobu organizacji wiedzy, który umożliwi użytkownikom przekraczanie granic dyscyplinarnych i zmianę perspektyw. Podstawowa koncepcja „interdyscyplinarności” stwierdza, że spostrzeżenia z wielu dyscyplin są zintegrowane lub syntetyzowane w celu wygenerowania lepszego zrozumienia konkretnego pytania lub przedmiotu zainteresowania. W związku z tym badania interdyscyplinarne stosują teorie, metody, perspektywy filozoficzne, koncepcje lub typy danych importowanych z różnych kontekstów dyscyplinarnych do badania problemów, których rozwiązania wykraczają poza zakres jednej dziedziny.

Punktem wyjścia do opracowania całościowego systemu organizacji wiedzy nie powinny być przede wszystkim dyscypliny czy dziedziny wiedzy badające zjawiska z konkretnego punktu widzenia, ale same zjawiska, rozumiane jako zdroworoządkowe uogólnienia. Proponuje się uzupełnienie podstawowego schematu zjawisk o techniki analityczno-syntetyczne klasyfikacji fasetowej, pozwalające na swobodne łączenie wielu aspektów zjawisk w zależności od celu badań, np. relacje z innymi zjawiskami⁹³. Autorzy publikacji *Interdisciplinary knowledge organization* podejmują kwestie interdyscyplinarności w systemach organizacji wiedzy, w tym klasyfikacjach, Rick Szostak bazując na doświadczeniach wyniesionych z prac nad Basic Concepts Classification (BCC)⁹⁴, Claudio Gnoli wspominającym ILC.

Celem BCC jest zidentyfikowanie obszernego i hierarchicznie zorganizowanego zestawu „pojęć podstawowych”, które można łatwo zrozumieć w różnych dyscyplinach i kulturach oraz sklasyfikować pod względem kombinacji tych podstawowych pojęć. W ten sposób BCC może stanowić podstawę uniwersalnej klasyfikacji niezwiązanej z dyscyplinami. Klasyfikacji dokonuje się w kategoriach zjawisk i relacji oraz właściwości, a nie dyscyplin⁹⁵.

net/publication/275028453_Information_Seeking_and_Knowledge_Organisation_The_Presentation_of_a_New_Book [29.04.2022].

93 R. Szostak, C. Gnoli, M. López-Huertas, *Interdisciplinary Knowledge Organization*, Cham (Switzerland) 2016; M. Kleineberg, *Review of: Interdisciplinary knowledge organization by Rick Szostak, Claudio Gnoli, and María López-Huertas*, „Knowledge Organisation” 2016, vol. 43, nr 8, s. 663–667 – https://www.academia.edu/30513358/Book_Review_Interdisciplinary_Knowledge_Organization_by_Rick_Szostak_Claudio_Gnoli_and_Mar%C3%ADa_L%C3%B3pez_Huertas [29.04.2022].

94 Basic Concepts Classification (BCC) – <https://sites.google.com/a/ualberta.ca/rick-szostak/Basic-Concepts-Classification> [29.04.2022].

95 R. Szostak, C. Gnoli, M. López-Huertas, *Interdisciplinary Knowledge Organization*...

Podsumowanie

W artykule omówiono wybrane klasyfikacje piśmiennictwa, w tym uniwersalne, narodowe i specjalistyczne, z naciskiem na stosowane w Polsce. Wskazano na trendy w zakresie sposobów ich prezentacji, w modelu linked data oraz za pomocą wizualizacji. Przedstawiono problematykę wiązania ze sobą klasyfikacji oraz klasyfikacji z innymi systemami organizacji wiedzy oraz zachodzące między nimi interakcje, w tym mapowanie jednej klasyfikacji w drugą, bądź poszczególnych klasyfikacji w inne systemy organizacji zbiorów.

Coraz trudniejszym zadaniem jest uporządkowanie, zatem i klasyfikacja współczesnych odmian nauki. Ich wieloaspektowość i interdyscyplinarność stają się wyzwaniem dla tych, którzy próbują je uporządkować, ująć w systemy klasyfikacyjne. W przypadku klasyfikacji uniwersalnych klasy reprezentujące zagadnienia różnie porządkowane przez specjalistów otrzymują kilka alternatywnych symboli, lokujących je w różnych miejscach struktury klasyfikacji, np.: symbole UKD 553.521 *Granit* w rozumieniu złóż granitu z punktu widzenia geologii oraz 691.212 *Granit* rozumiany jako materiał budowlany z punktu widzenia budownictwa. Problemy te w mniejszym stopniu dotyczą klasyfikacji specjalistycznych, o dość wąskim zakresie, gdzie nie ma konieczności wydzielenia działów nieuwjętych w danej wąsko rozumianej dyscyplinie. Klasyfikacje specjalistyczne przeznaczone są bowiem do szczegółowej reprezentacji tematycznej, zwykle jednej lub kilku pokrewnych dziedzin wiedzy.

Mamy do czynienia z dążeniem do specjalizacji i równocześnie do wewnętrznej spójności i integracji we współczesnych klasyfikacjach. Z tego powodu tak ważny jest wielokierunkowy rozwój klasyfikacji, gwarantujący z jednej strony specjalizację i szczegółowość w przypadku klasyfikacji specjalistycznych, a uniwersalność i kompletność w przypadku klasyfikacji uniwersalnych.

JOLANTA HYS

Library classifications and their application – selected examples

The article discusses the classifications that are used in libraries, museums, archives, bibliographic databases and for organizing the Internet. The classifications according to their features, scope and structure are presented. The most space was devoted to the application of classifications, both universal international, general national and specialist. Their presentation in data description and linked data model formats was discussed, as well as the issues of visualization, mapping and interdisciplinarity.

EWA ZALEWSKA-MAŃK

orcid: 0000-0002-3437-5578

e-mail: e.zalewska@bn.org.pl

Hasło główne opisu bibliograficznego w powojennej praktyce „Przewodnika Bibliograficznego”

DOI: 10.36155/RBN.53.00005

Artykuł ma charakter historyczny, zamierzeniem jest prześledzenie zmian, które zaszły w powojennym okresie wydawania bieżącej bibliografii narodowej w aspekcie formy hasła głównego w opisie bibliograficznym książki. Analizą objęto „Przewodnik Bibliograficzny” z lat 1946–2019 w wersji drukowanej lub w formacie PDF od momentu wydawania wersji elektronicznej. Jest to jedyne źródło, które od czasu powstania do chwili obecnej nie uległo zmianom. Komputerowy Katalog Główny Biblioteki Narodowej, który zasilają opisy bibliograficzne, powstał częściowo za pomocą retrokonwersji czyli przeniesienia opisów z kart katalogowych do formatu MARC 21. Metoda zastosowana w artykule to porównanie haseł z opisów bibliograficznych z przepisami katalogowania i normami. W przykładach ilustrujących omawiane zagadnienia starano się oddać oryginalną postać opisu bibliograficznego, podano również rocznik oraz numer pozycji w „Przewodniku Bibliograficznym”.

Analizując zawartość powojennych roczników bibliografii narodowej, sposób prezentowania i zapisu danych można wyodrębnić kilka okresów, których cezurą są obowiązujące przepisy katalogowania, normy dotyczące opisu bibliograficznego oraz organizacja zasobu katalogowego, z którego pochodzą dane publikowane w bibliografii.

Lata 1946–1975 to czas, kiedy stosowane były *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego*, opracowane przez Józefa Grycza i Władysławę Borkowską, wydane po raz pierwszy w 1946 roku, w kolejnych wydaniach zmieniane i poprawiane¹. W roku 1976 nastąpiła zmiana przepisów katalogowania – „Przewodnik Bibliograficzny” zastosował zasady międzynarodowego znormalizowanego opisu wydawnictw zwartych – International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications ISBD(M). Był to pierwszy krok, który zapoczątkował „włączanie się polskiej bibliografii narodowej do światowego systemu Uniwersalnej Rejestracji Bibliograficznej”².

Kolejne dwa dziesięciolecia to okres intensywnych prac normalizacyjnych, których efektem było uchwalenie norm krajowych w oparciu o przepisy międzynarodowe. Wśród nich były normy dotyczące zarówno samego opisu bibliograficznego, jak i elementów współistniejących, np. haseł czy transliteracji alfabetów niełacińskich.

Drugi nurt to działania związane z komputeryzacją katalogów bibliotecznych: z jednej strony były to prace programistyczne, ze strony bibliotekarskiej zaś przygotowanie formatów zapisu danych bibliograficznych. Zasady ISBD zostały przeniesione do formatu czytelny dla maszyny – Machine-Readable Cataloging – MARC. W Bibliotece Narodowej w 1985 roku opracowano format MARC-BN początkowo używany do sporządzania opisów do „Przewodnika Bibliograficznego”. W roku 1998 w związku z wprowadzeniem w BN systemu zintegrowanego INNOPAC zastosowano format USMARC (obecnie MARC 21), a rekordy bibliograficzne sporządzone wcześniej zostały poddane konwersji.

W erze zautomatyzowanych katalogów hasła opisu bibliograficznego – główne i dodatkowe – stały się równorzędnym punktem dostępu, dlatego tak ważna jest forma tych punktów jako elementów wyszukiwania. Prowadzenie kartotek wzorcowych zawierających ujednolicone formy nazw osobowych, ciał korporacyjnych, tytułów, haseł przedmiotowych w oparciu o właściwe normy i przepisy to warunek zachowania jednolitości danych.

Zastosowanie do bieżącej pracy nowoczesnego systemu bibliotecznego pozwoliło Bibliotece Narodowej na realizację obowiązku prowadzenia kartoteki autorytatywnej i podjęcia w tym zakresie międzynarodowej współpracy

1 *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego z „Przepisów katalogowania w bibliotekach polskich. 1: Alfabetyczny katalog druków”*, wybrali i oprac. J. Grycz i W. Borkowska, Warszawa 1946.

2 „Przewodnik Bibliograficzny” 1976, t. 32(44), z. 1, s. 16.

w pełnym zakresie. Zwracała uwagę na ważność tego zadania już podczas III Ogólnopolskiej Narady Bibliografów w 1978 roku ówczesna kierowniczka Instytutu Bibliograficznego Krystyna Ramlau-Klekowska:

Na bbn [bieżącej bibliografii narodowej] ciąży ważny z krajowego i międzynarodowego punktu widzenia obowiązek ustalania autorytatywnej formy nazwy autora indywidualnego i zbiorowego. Jej rozstrzygnięcia w tym względzie – czy to własne, gdy w grę wchodzi autorstwo narodowe czy też zaczerpnięte z innych bbn, do których nie każdy użytkownik ma dostęp, nie mogą być bagatelizowane. Decyzje bbn dotyczące poprawnej, ujednoczonej wersji autorstwa narodowego mają być ponadto utrwalone i udostępniane w odpowiednim spisie lub karto-tece³.

Kolejny ważny krok w historii zasad tworzenia haseł w bibliografii narodowej to rok 2017. Od tego rocznika w „Przewodniku Bibliograficznym” zastosowano hasła zgodne z regułami Deskryptorów Biblioteki Narodowej (DBN). W katalogu Biblioteki Narodowej nastąpiła integracja dwóch kartotek wzorcowych: kartoteki haseł formalnych i kartoteki haseł przedmiotowych. Budując kartoteki przez wiele lat kierowano się w sposobie formułowania haseł nieco innymi zasadami, należało je więc ujednoczyć. W wyniku integracji to samo hasło wzorcowe stało się punktem dostępu zarówno w indeksach autorskim i tytułowym, jak i przedmiotowym. Szczegółowe zasady dla poszczególnych typów haseł opublikowano na stronie internetowej Biblioteki Narodowej w serwisie Przepisy katalogowania – przepisy.bn.org.pl

Podstawowe definicje⁴:

- **H a s ł o o p i s u b i b l i o g r a f i c z n e g o**: wyrażenie o sformalizowanej postaci służące do porządkowania zbiorów informacji o dokumentach, zwykle wyróżnione swym umiejscowieniem w pozycji i / lub formą graficzną.
- **H a s ł o o s o b o w e**: hasło, którego jedyną lub pierwszą częścią jest nazwa osobowa.

3 K. Ramlau-Klekowska, *Aktualne problemy organizacyjne i metodyczne bibliografii narodowej: III Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa 5–7 czerwiec 1978 r.*, Warszawa 1980, s. 113–114.

4 *Bibliotekarstwo i bibliografia. Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia PN-89/N-01225*, Warszawa 1980, s. 2.

- **Hasło korporatywne:** hasło, którego jedyną lub pierwszą częścią jest nazwa ciała zbiorowego.
- **Hasło tytułowe:** hasło, którego jedyną lub pierwszą częścią jest tytuł ujednoczony lub tytuł formalny.

Hasło osobowe

Bieżącą rejestrację produkcji wydawniczej rozpoczęto wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Pierwsze zeszyty „Przewodnika Bibliograficznego” ukazały się w 1946 roku. W opisie bibliograficznym zastosowano wspomniane już przepisy katalogowania opracowane przez Józefa Grycza i Władysławę Borkowską. Przepisy określały kogo uznaje się za autora i kiedy w opisie bibliograficznym stosuje się hasło autorskie:

Za autora należy zawsze uważać twórcę dzieła właściwego (utworu piśmieniowego) [...]. Pod hasłem autorskim kataloguje się dzieła jednego, dwu lub trzech (najwyżej) autorów czy to wymienionych w danym druku, czy też wykrytych⁵.

Jeżeli w hasle występowało dwóch lub trzech autorów, należało podawać ich w kolejności występowania na stronie tytułowej, rozdzielając przecinkami. W publikacjach, w których występowało więcej niż trzech autorów stosowano hasło tytułowe, czyli wyróżniony typograficznie pierwszy wyraz tytułu.

Przy przyjmowaniu do opisu danych ze strony tytułowej pomijano nazwy autorów, o ile były tożsame z wyrażonymi w hasle. Jeśli forma w książce była inna, należało podać ją w uwadze.

Hasło główne nazwa osobowa używane było w przypadku katalogowania dzieła jednego, dwóch lub maksymalnie trzech autorów. W *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego* sformułowano ogólne zasady dotyczące wyboru i formy hasła, dlatego powszechną praktyką bibliotek była własna interpretacja i sposoby rozwiązywania przypadków, których przepisy nie uwzględniały.

Hasło autorskie to w większości przypadków nazwisko i imię (imiona) autora. Szczególne zasady należało zastosować w odniesieniu do nazw osób panujących,

⁵ J. Grycz, W. Borkowska, *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego*, nowymi przykładami uzupełn. M. Dybaczewska, wyd. 4 popr. i uzupełn., Warszawa 1970, s. 44–45.

świętych i błogosławionych oraz biskupów i zakonników. W tej kategorii haseł należało dodawać informacje uzupełniające: w przypadku osób panujących – numeracja, przydomek, określenie godności i nazwa kraju, w przypadku biskupów i zakonników – określenie godności lub przynależności zakonnej, a w przypadku świętych i błogosławionych – skrót św. lub bł.

Kamieńska Anna : Drugie szczęście Hioba.

PB 1975/1074

W hasle nazwa jedyne go autora, złożona z nazwiska i imienia. W źródle danych, które stanowiło podstawę opisu bibliograficznego wystąpiło w takiej samej formie, ale w naturalnym szyku języka polskiego.

Dominas Marian, Młodzianowska Danuta, Święcicki Wiktor :

Nasiennictwo. Podręcznik dla techników hodowli roślin i nasiennictwa.

PB 1975/1048

W hasle nazwy trzech autorów, wymienionych w kolejności występowania na stronie tytułowej.

Jan III Sobieski : Listy do Marysieńki.

PB 1973/2086

W hasle nazwa osoby panującej; dla tej kategorii osób przyjęto zasadę podawania imienia (imion) przyjętych przy obejmowaniu godności, uzupełnione liczbą kolejną (wyrażoną cyframi rzymskimi), przydomkiem, określeniem godności i nazwą kraju.

Zalecenia dotyczące wyboru formy nazwy osobowej były dosyć ogólne. Generalna zasada, którą stosowano przy wyborze spośród wielu form, to przyjęcie nazwy w języku oryginalnym autora. Wskazanie to było szczególnie ważne dla autorów obcych. Zalecanymi źródłami do ustalenia właściwej formy były narodowe encyklopedie i bibliografie. W przypadku nazw zapisanych w alfabecie niełacińskim należało stosować transliterację. Jeśli zaś nie udało się ustalić na podstawie dostępnych źródeł oryginalnej pisowni, podawana była w formie przejętej z książki. Należy zwrócić uwagę, że w całej powojennej historii „Przewodnika Bibliograficznego” zawsze starano się dotrzeć do źródeł i ustalić właściwą,

oryginalną formę nazwy autora i tytuł oryginału dzieła tłumaczonego, a w czasach ograniczonej dostępności źródeł bibliograficznych nie było to łatwe do realizacji.

CHARLES [Pierre] O.T.J. : Modlitwa na każdą godzinę.

Na k. tyt. aut. O. Piotr Charles T.J.

PB 1947/2825

W haśle nazwa autora w formie oryginalnej, imię przejęte spoza książki ujęte w nawias; dodatkowo są akronimy O.T.J., które w obecnym stanie informacji o autorze są nadmiarowe, określają tytuł i przynależność do zakonu – Ojciec Towarzystwo Jezusowe. W katalogu Biblioteki Narodowej Francji przyjęta forma hasła to: Charles, Pierre (1883-1954).

Verne Jules : Wyprawa do wnętrza ziemi.

Na k. tyt. imię aut. Juliusz.

PB 1973/2252

W haśle nazwa autora w formie oryginalnej, w uwadze informacja o różnicy w imieniu pomiędzy hasłem a formą z katalogowanej książki.

Bonč-Bruevič Aleksej Michajlovič : Układy elektroniczne w nauce i technice.

Na k. tyt. aut. A. M. Boncz-Brujewicz.

PB 1973/2319

W haśle pełna nazwa autora, zgodna z przyjętą w bibliografii narodowej. Ponieważ oryginalna pisownia wyrażona jest w alfabecie cyrylicy, została poddana transliteracji. W uwadze podana forma ze strony tytułowej.

Druga istotna zasada odnosząca się do wyboru formy hasła dotyczyła autorów posługujących się pseudonimem: należało ustalić nazwę rzeczywistą i ją przyjąć jako hasło, ale jeżeli pseudonim był bardziej znany – stawał się hasłem.

[BRULLER Jean]

Droga okrężna i inne opowiadania / Vercors.

Na s. tyt. pseud. Nazwa aut.: Jean Bruller.

PB 1962/1129

W hasle nazwa rzeczywista autora, ustalona na podstawie źródeł, dlatego opis uzupełniono uwagą o relacjach pomiędzy hasłem a formą na stronie tytułowej.

Gor'kij Maksim : Matka.

Na k. tyt. aut. Maksym Gorki. Nazwa aut. Aleksej Maksimovič Peškov
PB 1973/3689

W hasle pseudonim autora; dla przypadków, gdy autor bardziej znany jest pod pseudonimem przepisy nakazywały użycie pseudonimu. Dodatkowe informacje o innych formach nazwy znalazły się w strefie uwag.

Zasada podawania nazw w formie oryginalnej nie dotyczyła świętych i błogosławionych. Dla tej kategorii osób hasło rozpoczynało imię w języku polskim, uzupełnione właściwym dopowiedzeniem.

Augustyn św. : Wybór mów. Kazania święteczne i okolicznościowe.
PB 11622/73

MAKSYMILIAN Maria Kolbe, bł.

Konferencje ascetyczne: notatki słuchaczy z przemówień / ojca Maksymiliana Kolbego.
PB 1976/8244

W hasle nazwa nadana przy kanonizacji lub beatyfikacji wyrażona w języku polskim. Na pierwszym miejscu imię, na drugim nazwisko.

Dążenie do skupiania pod ujednoliconą formą hasła wszystkich prac autora, niezależnie od nazw występujących w publikacjach, wymagało uzupełniania haseł, np. poprzez rozwiązanie skrótu imienia, dodanie drugiego imienia. W przypadku autorów polskich „Przewodnik Bibliograficzny” kierował się zasadą podawania najpełniejszej formy.

Meissner W[itold], Podkowińska H[alina], Stopa Wł[adysław]: Materiały do ćwiczeń z chemii fizycznej.
PB 1973/8566

Na stronie tytułowej wystąpiły nazwiska autorów z inicjałami imion – w hasle pełne nazwy, rozwiązane imiona, ustalone na podstawie źródeł, zostały ujęte

w nawias kwadratowy; praktyką „Przewodnika Bibliograficznego” było ustalanie pełnych nazw osób poprzez rozwiązywania inicjałów imion lub dodawanie drugiego imienia.

[Słomczyński Maciej]. Powiem wam jak zginął.

Na k. tyt. pseud. aut. Joe Alex.

PB 1973/5607

W hasle nazwa rzeczywista autora; jest to szczególny przypadek, kiedy autor posługiwał się zarówno nazwiskiem jak i pseudonimem w różnych domenach twórczości. W takich przypadkach należało wybrać jedną formę, pod którą zbierane były wszystkie prace autora. W przykładowym opisie jako hasło przyjęto nazwę rzeczywistą, a ponieważ ustalona forma pochodzi spoza książki hasło zostało ujęte w nawias kwadratowy.

Rewolucyjne zmiany w zasadach sporządzania opisu bibliograficznego przyniósł rok 1976. W roczniku 36 „Przewodnika Bibliograficznego” zastosowano po raz pierwszy międzynarodowe przepisy ISBD(M) – International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications. Polski przekład tego dokumentu został opublikowany rok wcześniej⁶. Wprowadzenie nowych zasad spowodowane było m.in. dążeniem do włączenia się w międzynarodowy obieg informacji. Sporządzanie opisu według jednolitych standardów, sukcesywnie przyjmowanych przez kolejne centrale bibliograficzne na świecie, pozwalało na bezpośrednie wykorzystanie opisów w katalogach, prawidłową interpretację danych bez znajomości języka, w którym sporządzony był opis bibliograficzny.

Zmiana przeprowadzona w 1976 roku, mimo że zawartość informacyjna praktycznie nie uległa zmianie, wywołała falę dyskusji w środowisku bibliotekarskim w Polsce. Zwracano uwagę na brak instrukcji praktycznego stosowania ISBD(M) oraz podnoszono kwestię braku szczegółowych wskazówek dotyczących wyboru i formy hasła.

Przepisy ISBD nie obejmowały problematyki hasła. Prace normalizacyjne dotyczące tego zagadnienia dopiero rozpoczęto. Dlatego też zasady dotyczące formy hasła nie zmieniły się. Najbardziej rzucającą się w oczy różnicą pomiędzy „starym” i „nowym” opisem bibliograficznym, była zmiana miejsca

⁶ *Międzynarodowy znormalizowany opis bibliograficzny wydawnictw zwartych i ISBD(M). International Standard Bibliographic Description for Monographic Publication*, tłum. M. Lenartowicz, „Przegląd Biblioteczny” 1975, z. 1, s. 29–82 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/432> [10.02.2022].

hasła: zostało umieszczone nad opisem i wyróżnione typograficznie poprzez wytłuszczenie.

KRAJEWSKI Mieczysław

Kto, jakiego chce porozumienia? / Mieczysław Krajewski.

PB 1983/407

SCHILD Romuald, MARCZAK Maria, KRÓLIK Halina

Późny mezolit : próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych / Romuald Schild, Maria Marczak, Halina Królik.

PB 13/76

Drugą zasadniczą zmianą było podawanie w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności nazw autorów w formie występującej na stronie tytułowej lub jej substytucie. Różnica pomiędzy formą użytą w hasle a widniejącą na stronie tytułowej nie wymaga komentarza i w związku z tym zaprzestano stosowania nawiasów kwadratowych dla podania uzupełnień zaczerpniętych spoza dokumentu.

HORATIUS FLACCUS Quintus

Wybór poezji / Horacy.

PB 640/76

BRZECHWA Jan

Mrówka / Jan Brzechwa.

Nazwa aut.: Jan Lesman.

PB 1976/4209

Jako hasło przyjęto pseudonim, którym autor podpisywał swoje utwory. W uwadze podano informację o nazwie rzeczywistej.

BRULLER Jean

Jak ślady na wodzie / Vercors [pseud.].

Nazwa aut.: Jean Bruller.

PB 1977/6876

Jako hasło przyjęto nazwę rzeczywistą; w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności zgodnie przepisami ISBD(M) dodano w klamrze uzupełnienie czym jest forma, która wystąpiła na stronie tytułowej.

Od roku 1986 „Przewodnik Bibliograficzny” opracowywany jest w systemie zautomatyzowanym⁷. Można powiedzieć, że od tego momentu opisy bibliograficzne publikowane w „PB” pochodzą z bazy danych, są przetwarzane przy zastosowaniu odpowiednich programów edycyjnych na użytek postaci drukowanej.

W 1998 roku Polski Komitet Normalizacyjny uchwalił normę PN-N-01229 *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło osobowe*, która została uaktualniona w 2002 roku. Jej podstawę merytoryczną stanowiły międzynarodowe zasady zapisane w dokumentach International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).

Wprowadzono znaki interpunkcyjne identyfikujące poszczególne elementy hasła: przecinek oddzielający nazwisko od imienia, nawias okrągły, w który było ujęte dopowiedzenie. Jeżeli dopowiedzeń było więcej niż jedno znakiem rozdzielającym był średnik ze spacjami przed i po znaku.

Jedną z ważniejszych zmian wprowadzonych w tej normie to postanowienie, że w hasła należy podawać nazwę tylko jednej osoby. Miało to oczywiście związek z formatem MARC opisu bibliograficznego, w którym pola z etykietami 100 (hasło osobowe), 110 (hasło korporatywne), 111 (hasło korporatywne nazwa imprezy), 130 (hasło tytuł ujednoczony) są niepowtarzalne. Jeżeli katalogowana pozycja miała dwóch lub trzech autorów, nazwę pierwszego umieszczano w hasle głównym, a pozostałych pod opisem bibliograficznym jako hasła dodatkowe.

DOBOSZ, Marek

Wspomagana komputerowo statystyczna analiza wyników badań / Marek Dobosz.

PB 2002/5858

BARCZAK-OPLUSTIL, Agnieszka

Spółki kapitałowe w stadium organizacji / Agnieszka Barczak-Oplustil, Krzysztof Oplustil.

Oplustil, Krzysztof (1974-)

PB 2002/5944

⁷ Szczegółowo proces automatyzacji „PB” zaprezentowała Barbara Borucka: *Bibliografia narodowa: stan, problemy, perspektywy*, w: *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa, 7–9 czerwca 1995: referaty i dyskusja*, [oprac. red. D. Bilikiewicz-Blanc i A. Karłowicz], Warszawa 1996, s. 85–93.

Książka napisana przez dwóch autorów; w hasle głównym nazwa pierwszego, wyróżniona typograficznie poprzez wytłuszczenie i zapisanie nazwiska autora wersalikami; pod opisem nazwa drugiego autora, wyróżniona wytłuszczeniem.

Rozszerzono katalog dopowiedzeń stosowanych dla rozróżnienia osób o tym samym imieniu i nazwisku. Pierwszeństwo przyznano datom biograficznym, a jeżeli nie są one możliwe do ustalenia można dodać określenie występujące przy nazwie danej osoby w wydawnictwach informacyjnych, np. zawód lub dziedzina, którą się zajmuje. W praktyce Biblioteki Narodowej dopowiedzenia w postaci dat biograficznych stosuje się zawsze, gdy uda się je ustalić na podstawie dostępnych źródeł.

RZESZUTEK, Emil (1940-1997)

Stosunek do śmierci na podstawie VII Księgi „Antologii Palatyńskiej” / Emil Rzeszutek.

PB 2002/3759

ARISTOTELES (384-322 a.C.)

Metafizyka / Arystoteles ; przeł., wstępem i koment. opatrzył Kazimierz Leśniak.

PB 2009/15439

Hasło osobowe, uzupełnione datami biograficznymi sprzed naszej ery, oznaczone skrótem łacińskim skrótem a.C.

ORIGENES (ca 185-ca 254)

Orygenes o kapłaństwie : antologia tekstów / wstęp, wybór oprac. Mariusz Szram.

PB 2002/3589

Hasło osobowe uzupełnione datami biograficznymi, ale obydwie są niepewne, dlatego użyto łacińskiego skrótu dla wskazania braku precyzyjnych danych.

DANIIL (ihumen ; ?-1122)

Ihumena Daniela z ziemi ruskiej pielgrzymka do Ziemi Świętej = „Hożenie” igumena Daniila : (relacja z początku XI wieku) / w przeł. Krzysztofa Pietkiewicza ; do dr. przygot. Joanna Grzembowska i Krzysztof Pietkiewicz.

PB 2012/25642

Norma przewidywała także inne sposoby podawania dat przypuszczalnych lub niemożliwych do ustalenia oznaczanych lub zastępowanych znakiem zapytania ewentualnie podających tylko stulecie, gdzie brakujące cyfry wypełnione były kropkami.

Dopowiedzenia inne niż daty biograficzne należało stosować tylko wówczas, gdy trzeba dokonać rozróżnienia osób o jednakowym imieniu i nazwisku. Mimo, że już *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego* przewidywały możliwość takiego rozróżniania, „Przewodnik Bibliograficzny” w zasadzie nie stosował tego przepisu do roku 2017. Wynikało to z faktu, że potrzeby katalogów poszczególnych bibliotek w tym zakresie były różne i wprowadzanie tego typu dopowiedzeń pozostawiono bibliotekarzom na poziomie lokalnych katalogów.

ZIELIŃSKI ANDRZEJ: Napęd i sterowanie hydrauliczne obrabiarek.
PB 1964/8276

HILDEBRANDT ANDRZEJ, ZIELIŃSKI ANDRZEJ: Zbiór zadań z teorii obwodów.
PB 1964/1812

JAKUBOWSKI JAN ZDZISŁAW, BILIŃSKI BRONISŁAW, ZIELIŃSKI ANDRZEJ:
Stefan Żeromski. Nel centenario della nascita 1864-1925.
PB 1969/2738

W hasle Zieliński Andrzej nie zastosowano dopowiedzenia rozróżniającego, mimo że są to różni autorzy. Obecnie w katalogu Biblioteki Narodowej pierwszy z nich otrzymał dopowiedzenie maszynoznawstwo, a drugi – elektronika, a trzeci dopowiedzenie w postaci dat życia 1936–2008.

Dopowiedzenia rozróżniające inne niż daty biograficzne prezentowane są w opisach książek zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” od 2017 roku.

WIERZBICKI, Sławomir (nauki o bezpieczeństwie)

Rola globalizacji we współczesnym świecie : polityka, ekonomia, bezpieczeństwo, społeczeństwo, kultura / Sławomir Wierzbicki.

PB 2017/18

W katalogu BN występuje kilku autorów o tym samym imieniu i nazwisku; z braku dat życia elementem rozróżniającym jest dopowiedzenie w postaci dziedziny wiedzy, którą zajmuje się autor.

W przeciwieństwie do wcześniej stosowanej zasady skupiania pod jedną formą wszystkich prac autora norma PN-N-01229 *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło osobowe* zezwalała na stosowanie różnych nazw dla jednej osoby, jeżeli używała ich w różnych okresach działalności lub obszarach twórczości.

KWAŚNIEWSKI, Kazimierz (1922-1998)

Zbrodniarz i panna / Kazimierz Kwaśniewski

Na książce pseud. aut., nazwa: Maciej Słomczyński.

PB 2006/289

ALEX, Joe (1922-1998)

Gdzie przykazań brak dziesięciu / Joe Alex.

Na książce pseud. aut., nazwa: Maciej Słomczyński.

PB 2014/17302

Zastosowano dwa hasła odnoszące się do tej samej osoby; autor używał pseudonimów do sygnowania różnych obszarów twórczości: pierwszym opatrywał powieści milicyjne, drugim kryminały, których bohaterem jest Joe Alex oraz cykl powieści historyczno-przygodowych dla młodzieży; trzecia forma to nazwa rzeczywista, której używał jako tłumacz i w początkowym okresie twórczości literackiej. Przed wprowadzeniem normy wszystkie książki rejestrowane były pod hasłem Słomczyński Maciej.

RATZINGER, Joseph (1927-)

Sakrament i misterium : teologia liturgii / Joseph Ratzinger.

PB 2015/10935

BENEDYKT XVI (papież ; 1927-)

List apostolski Benedykta XVI w formie „motu proprio” *Portam fidei* ogłaszający Rok Wiary 11 X 2012 – 24 XI 2013.

PB 2014/63

Zastosowano dwa hasła, które odnoszą się do różnych okresów działalności: przed i po wyborze na papieża.

W przypadkach, gdy następowała zmiana nazwy autora, np. poprzez zamążpójście, w hasle należało przyjąć nazwę ostatnią.

REKLEWSKA-BRAUN, Zofia (1939-)

Urodziłam się pomiędzy... / Zofia Reklewska-Braun.

W innych poz. nazwa aut.: Zofia Braun, Zofia Reklewska.

PB 2009/23419

W hasle przyjęto najpełniejszą formę nazwy autora; w strefie uwag podano formy, pod którymi zarejestrowano książki we wcześniejszych rocznikach „Przewodnika Bibliograficznego”.

Od 2017 roku w Bibliotece Narodowej w obszarze ustalania formy hasła obowiązują zasady opracowane dla Deskryptorów Biblioteki Narodowej. Zmieniły się one w stosunku do dotychczas obowiązujących, zgodnych z normą *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło osobowe*. Dość restrykcyjnie przestrzegana w bibliografii narodowej zasada podawania nazwy autora w języku oryginalnym przestała obowiązywać jako zasada naczelna. Obecnie w hasle powinna być użyta forma najbardziej rozpowszechniona wśród użytkowników języka polskiego. Jeśli nazwa autora nie zaistniała w obszarze języka polskiego, powinna być przejęta ze źródeł narodowych (katalogi narodowych bibliotek, kartoteki wzorcowe, encyklopedie, słowniki biograficzne, wydawnictwa informacyjne kraju pochodzenia autora).

DOSTOJEWSKI, Fiodor (1821-1881)

Wieczny mąż / Fiodor Dostojewski.

PB 2018/33829

Jako hasło przyjęto spolszczoną formę, najpopularniejszą wśród użytkowników języka polskiego. Dotychczas używana forma Dostoevskij, Fedor Mihajlovič w kartotece wzorcowej została zapisana jako nieużywana – askryptor.

SOFOKLES (ok. 496-406 p.n.e.)

Król Edyp / Sofokles.

PB 2017/36647

W hasle przyjęto formę spolszczoną; w dopowiedzeniu, zgodnie z zasadami DBN użyto skrótów w języku polskim; poprzednio stosowano skróty łacińskie, wcześniejsza forma to: Sophocles (496-406 a.C.).

TOMASZ Z AKWINU (święty ; 1225-1274)

Dysputy o dobru : dysputy problemowe o prawdzie : kwestie 21-22 / św. Tomasz z Akwinu.

PB 2018/20914

Zgodnie z zasadami DBN zrezygnowano ze stosowania skrótów: św. i bł.

Począwszy od roku 2017 zaprzestano w „Przewodniku Bibliograficznym” podawania pod opisem bibliograficznym nazw drugiego i trzeciego autora (tracingu). Podawane są one w formie przejętej z kartoteki wzorcowej w indeksie, umieszczanym na końcu każdego zeszytu. Natomiast od roku 2020 w bibliografii narodowej zmieniona została zasada nadawania hasła głównego – nazwa osobowa. Ma ono zastosowanie tylko w przypadku dzieła jednego autora.

Hasło korporatywne

Wprowadzenie hasła korporatywnego do opisu bibliograficznego budziło w środowisku bibliotekarskim wiele wątpliwości. W przepisach, instrukcjach katalogowania wielu krajów nie istniało w ogóle lub stosowane było w ograniczonym zakresie. Dyskusję nad tym zagadnieniem podjęto na forum konferencji IFLA, która odbyła się w Paryżu w 1961 roku. W pracach konferencji skoncentrowano się na zagadnieniach stosowania i formułowania haseł w opisach bibliograficznych. Postanowienia International Conference on Cataloguing Principles (ICCP)⁸ stały się podstawą do prac normalizacyjnych w wielu krajach.

⁸ *International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th–18th October, 1961: report*, ed. by A. H. Chaplin and D. Anderson, London 1963

W Polsce dyskusję nad zastosowaniem hasła korporatywnego, zgodnie z deklaracją przedstawicieli Polski na Kongresie Paryskim, podjęto na Ogólnokrajowej Naradzie w sprawie Międzynarodowych Zasad Katalogowania w 1962 roku⁹. Kanwą dyskusji były postanowienia konferencji zatytułowane *Zasady katalogowania*, znane także pod nazwą *Zasady Paryskie* (Paris Principles)¹⁰. Efektem prac środowiska bibliotekarskiego było określenie warunków, które publikacja musi spełnić, by w jej opisie bibliograficznym zastosować hasło korporatywne:

- dokument musi dotyczyć tego ciała zbiorowego i musi być ono odpowiedzialne za jego wydanie,
- musi być to oficjalny dokument o charakterze administracyjnym lub informacyjnym (np. statut, sprawozdanie z działalności, spis członków, katalog zbiorów),
- ciało zbiorowe musi mieć wyróżniającą nazwę,
- ciał zbiorowych występujących w wyżej wymienionych funkcjach nie może być więcej niż trzy.

Hasło korporatywne w opisie bibliograficznym zostało wprowadzone do „Przewodnika Bibliograficznego” już w 1963 roku. Był to swego rodzaju eksperyment, który miał dostarczyć materiałów do dyskusji nad ostatecznym kształtem norm i przepisów. Hasło korporatywne jako hasło główne, nie było stosowane do tej pory w bibliografii. W *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego* pojawiła się wzmianka, ale dotyczyła tylko formy nazwy instytucji i ciał zbiorowych – powinna być podawana w formie oryginalnej, a w przypadku organizacji międzynarodowych – w języku polskim. Natomiast brakowało wytycznych co do zasad jego stosowania. Aby zaznaczyć swego rodzaju wariantowość tego hasła, dowolność w wykorzystaniu w katalogach, w „Przewodniku Bibliograficznym” zastosowano wyróżnienie graficzne: poprzedzone było dużą kropką i złożone mniejszą czcionką niż hasło tytułowe i osobowe.

9 Ogólnokrajowa narada w sprawie międzynarodowego ujednoczenia zasad katalogowania, Warszawa 1962. *Materiały*, Warszawa 1962.

10 Międzynarodowa Konferencja IFLA na temat Zasad Katalogowania, Paryż 9–18 października 1961 r., „Przegląd Biblioteczny” 1962, z. 1, s. 81–94 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/391> [10.02.2022].

- AKADEMIA MEDYCZNA, POZNAŃ
SKŁAD Osobowy Akademii Medycznej w Poznaniu według stanu na dzień 1 października 1962 r. i Spis Wykładów w roku akademickim 1962/63. (Oprac. Bronisława Wolnikowa).
PB 2009/23419
- AKADEMIA MEDYCZNA, KRAKÓW
SKŁAD Osobowy w roku szkolnym 1962/63 <wg stanu na dzień 31 października 1962 > oraz Program Wykładów w r. szkol. 1962/63. Akademia Medyczna w Krakowie.
PB 1963/4331

Hasło korporatywne umieszczone nad opisem jako wariant; w następujących po sobie opisach zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” w układzie alfabetycznym nie zastosowano go jako elementu porządkującego hasła korporatywnego, traktując jako hasło użyte dodatkowo. Pozostawiono porządek alfabetyczny tytułów właściwych.

- NACZELNA ORGANIZACJA TECHNICZNA, WOJEWÓDZKI KOMITET POROZUMIEWAWCZY – POZNAŃ
Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Porozumiewawczego NOT. W latach 1964-1966. Naczelna Organizacja Techniczna. Wojewódzki Komitet Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych w Poznaniu.
PB 1967/6724

W przypadku ciał zbiorowych o budowie hierarchicznej na pierwsze miejsce wysuwano nazwę instytucji nadrzędnej; w strefie uwag podano nazwę instytucji w postaci umieszczonej w dokumencie, która jest różna od przyjętej w hasle.

Opatrywanie opisów bibliograficznych hasłem korporatywnym jako hasłem alternatywnym trwało w „PB” do uchwalenia normy PN-73/N-01152 *Opis bibliograficzny*. Ten kilkuletni okres stosowania w ograniczonym zakresie hasła korporatywnego pozwolił niewątpliwie na zebranie materiału do dyskusji. Wykorzystano go podczas przygotowywania normy i instrukcji katalogowania oraz przedstawienia na forum międzynarodowym polskiego punktu widzenia i wdrażania w Polsce postanowień Kongresu Paryskiego. Podsumowanie niemal dziesięcioletniego okresu prac narodowych centrali bibliograficznych nad instrukcjami katalogowania,

w których zastosowano zasady katalogowania znalazło wyraz w publikacji *Statement principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961*¹¹.

Dokument ten odzwierciedla bardzo zróżnicowane podejście bibliotekarzy z różnych krajów do zakresu stosowania i formułowania hasła korporatywnego. Polska znalazła się w grupie krajów, które najbardziej ograniczyły stosowanie tego hasła – wyłącznie w opisach dokumentów o charakterze administracyjnym i informacyjnym¹².

W 1967 roku w ramach IFLA powołano Grupę Roboczą do spraw Hasła Korporatywnego. Efektem pracy tego gremium były zalecenia opublikowane w 1971 roku¹³.

Krajowa norma PN-73/N01152 *Opis bibliograficzny* obejmująca również zagadnienie stosowania i formy hasła korporatywnego została wydana w 1973 roku.

W punkcie 1.3.1 normy znalazła się definicja autora korporatywnego:

instytucja, stowarzyszenie lub grupa osób (występująca pod oficjalną nazwą) odpowiedzialne za wydanie dotyczących ich dokumentów o charakterze administracyjnym lub informacyjnym.

Nie zmieniły się dotychczas stosowane zasady użycia hasła w opisie. Określono je w punkcie 4.2.1 normy:

Nazwę ciała zbiorowego (ciał zbiorowych) na początku opisu powinny otrzymać:

a) oficjalne dokumenty mające charakter informacyjny lub administracyjny wydane przez ciało zbiorowe (jedno, dwa lub trzy) i jego (ich) dotyczące, np. statut, sprawozdanie z działalności, spis członków, wykaz publikacji członków lub pracowników, katalog biblioteczny, księgarski, katalog wyrobów itp.

11 *Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October 1961*, ed. by E. Verona, London 1971; por. IFLA – https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/IMEICC/IMEICC1/statement_principles_paris_1961.pdf [10.02.2022].

12 M. Lenartowicz, *Z problemów międzynarodowego ujednoczenia zasad katalogowania*, „Przegląd Biblioteczny” 1973, nr 1–2, s. 190–194 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/426> [10.02.2022].

13 *Form and structure of corporate headings. Recommendations of the Working Group on Corporate Headings. Approved by the Standing Committees of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Official Publications*, London 1980; por. IFLA. Universal Bibliographic Control and International MARC Programme, *Structures of Corporate Name Headings (2000). Final Report – November 2000*, comp. and introduced by T. Heijligers – <https://www.ifla.org/publications/structures-of-corporate-name-headings-2000/> [10.02.2022].

b) programy, sprawozdania i inne materiały ze zjazdów, konferencji itp. (z wyjątkiem dokumentów, które mają własny sprecyzowany tytuł) przy traktowaniu nazwy zjazdu jako ciała zbiorowego.

Kwestię formy hasła norma potraktowała w sposób bardzo ogólny. Wskazano jedynie, że nazwę ciała zbiorowego należy podać w formie oficjalnej, w języku właściwym dla kraju, w którym ono działa. Jeśli jest to język mało znany lub organizacja ma zasięg międzynarodowy i jej nazwa wyrażana jest w wielu językach, dopuszczano formę w języku najpowszechniejszym wśród użytkowników.

PRACOWNIE KONSERWACJI ZABYTKÓW

Program rozwoju PP [Przedsiębiorstwa Państwowego] „Pracownie Konserwacji Zabytków” do roku 1990.

PB 1977/630

Mimo wskazania, że do hasła należy przyjąć nazwę oficjalną ciała zbiorowego, zdecydowano o pomijaniu elementów wskazujących na status prawny instytucji.

PRACOWNIE KONSERWACJI ZABYTKÓW

Die Staatlichen Werkstätten für Denkmalpflege / [Übersetz. aus Poln.].

PB 1977/631

W hasle użyto formy w języku polskim, czyli właściwym dla kraju działalności.

„BLACHOWNIA”, ZAKŁADY CHEMICZNE, Kędzierzyn

Zakłady Chemiczne „Blachownia”, Kędzierzyn / [tekst Leon A. Szejner, Włodzimierz Płasiński].

PB 1977/63

W hasle zastosowano formę nazwy poddaną inwersji: na pierwsze miejsce wysunięto element wyróżniający; inwersję zaznaczono poprzez dodanie przecinka między elementami nazwy; tym znakiem poprzedzono też siedzibę instytucji. Przykład ten pokazuje również, że „Przewodnik Bibliograficzny” rozszerzył stosowanie hasła korporatywnego w stosunku do normy. Opatrywano nim także księgi pamiątkowe instytucji. W takich przypadkach, mimo że w oznaczeniu odpowiedzialności znajdowały się nazwiska autorów, nie używano hasła osobowego.

Przyglądając się hasłom korporatywnym w kolejnych rocznikach „Przewodnika Bibliograficznego”, obserwujemy zmiany w sposobie zapisu dopowiedzenia zawierającego siedzibę instytucji oraz rezygnację ze stosowania inwersji.

**PRZEDSIĘBIORTSTWO ZAOPATRZENIA ROLNICTWA W WODĘ
„Wodrol” (Szczecin)**

Przedsiębiorstwo Zaopatrzenia Rolnictwa w Wodę „Wodrol” Szczecin : 1957-1977 / [tekst Stanisław Pawłowicz].

PB 1979/954

W hasle nazwa oficjalna, podana w naturalnym szyku języka; dopowiedzenie z nazwą siedziby ujęte w nawias.

W przypadku instytucji o strukturze hierarchicznej w hasle powinna znaleźć się nazwa ciała podrzędnego, o ile ma w pełni identyfikującą nazwę. Natomiast jeśli nazwa jest niewyróżniająca powinna wystąpić na drugim miejscu.

BIBLIOTEKA CZARTORYSKICH, Kraków

Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie / Wacława Szelińska, Janina Tomaszewicz.

PB 1976/1817

Biblioteka Czartoryskich jest instytucją podległą, wchodzącą w skład Muzeum Narodowego, ale nazwa jest wyróżniająca i identyfikująca jednoznacznie, więc może stanowić hasło.

MUZEUUM NARODOWE, GALERIA SZTUKI POLSKIEJ, Warszawa

Malarstwo polskie od XVI do początku XX wieku : katalog / [oprac. pod kier. Stefana Kozakiewicza i Krystyny Sroczyńskiej przez zespół ... w składzie Anna Gradowska et al.].

PB 1976/2465

Nazwa instytucji podrzędnej jest niewyróżniająca, dlatego na pierwszym miejscu znalazła się nazwa instytucji nadrzędnej.

Hasła korporatywne odnoszące się do kościołów, organizacji i instytucji kościelnych, tworzone były według ogólnych zasad zdefiniowanych w normie: forma hasła zgodna z nazwą pod jaką kościół został zarejestrowany na terenie Polski.

**ZJEDNOCZONY KOŚCIÓŁ EWANGELICZNY W POLSKIEJ
RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ**

Statut Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

PB 1987/2600

PARAFIA EWANGELICKO-AUGSBURSKA (Lublin)

Parafia ewangelicko-augsburska w Lublinie / [red. Jerzy Utnik].

PB 1992/8091

ZAKON ŚWIĘTEGO PAWŁA PUSTELNIKA

Konstytucja Zakonu Świętego Pawła Pustelnika : dyrektorium.

PB 1987/2968

Nazwy zakonów to najczęściej spotykane hasła korporatywne odnoszące się do instytucji, których nazwy funkcjonują w wielu językach. Stosowano zasadę wyboru formy hasła w języku najbardziej przydatnym dla użytkowników katalogu.

W trakcie obowiązywania normy dynamicznie zmieniały się zasady tworzenia haseł dla imprez dotyczących działalności ciała zbiorowego:

STRONNICTWO DEMOKRATYCZNE, CENTRALNY KOMITET

X [dziesiąte] Plenum Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego :
22 września 1975 r.

PB 1976/1287

W hasle wyłącznie nazwa instytucji, z zachowaniem struktury, bez informacji o nazwie / rodzaju imprezy.

**STRONNICTWO DEMOKRATYCZNE, Centralny Komitet. Plenum, 7.
1977 (Warszawa)**

XIV Plenum Centralnego Komitetu Stronnictwa demokratycznego : [Warszawa]
18 grudnia 1978 r.

PB 1977/8566

W kolejnym roczniku „Przewodnika Bibliograficznego” ten sam rodzaj imprezy, został opatrzony inaczej sformułowanym hasłem. W hasle nazwa organizacji, uzupełniona nazwą imprezy, numeracją i miejscem odbycia. Wprowadzono

też znaki interpunkcyjne: nazwę/rodzaj imprezy od nazwy ciała zbiorowego oddzielała kropka; informacje dodatkowe, stanowiące dopowiedzenie poprzedzał przecinek, liczebnik porządkowy oznaczający numerację kończył się kropką, zaś miejsce odbycia imprezy ujęte było w nawias.

KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. Zjazd, 16. 1981 (Praga)

XVI Zjazd Komunistycznej Partii Czechosłowacji, 6-10 kwietnia : podstawowe dokumenty / [tł. z czes. Marek Opiłowski].

PB 1983/235

W haśle nazwa organizacji w języku kraju działalności, uzupełniona dodatkowymi informacjami w języku polskim.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami katalogowania w haśle mogły wystąpić nazwy do trzech ciał zbiorowych.

**POWSZECHNA ORGANIZACJA „Służba Polsce” (Gdańsk) ;
OCHOTNICZE HUFCE PRACY (Gdańsk)**

SP – OHP [Służba Polsce – Ochotnicze Hufce Pracy] na Ziemi Gdańskiej] : 1948 – 1978 / [red. Tadeusz Daszczyński].

PB 1978/9204

W haśle wystąpiły nazwy dwóch ciał zbiorowych w formie oficjalnej. Ponieważ jest to księga pamiątkowa, a nie oficjalny dokument, użyto dwóch nazw organizacji, mimo że nie istniały jednocześnie: OHP były następcą „Służby Polsce”. Kolejne, bardzo głębokie zmiany w zasadach formułowania haseł korporatywnych, wprowadzono wraz z uchwaleniem w 2001 roku normy PN-N-01230 *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło korporatywne*. W przyjętych rozwiązaniach norma ta ściśle nawiązywała do międzynarodowych postanowień podjętych w ramach prac wspomianej już Grupy Roboczej do spraw Haseł Korporatywnych IFLA.

Zawarto w niej nowe definicje i nowe kategorie ciał zbiorowych:

- ciało zbiorowe to „organizacja, grupa osób i/lub organizacji, występująca pod własną nazwą, jednoznacznie je identyfikującą, np.: instytucja, stowarzyszenie, konferencja” (pkt 1.3.1);
- ciało zbiorowe podrzędne to „ciało zbiorowe powołane, zarządzane lub nadzorowane przez inne ciało zbiorowe” (pkt 1.3.2);

- ciało zbiorowe terytorialne to „ciało sprawujące władzę na danym terytorium lub roszczące sobie prawo do jej sprawowania” (pkt 1.3.3); dotyczy państw, federacji państw i ich części regionalnych i lokalnych;
- organ ciała zbiorowego terytorialnego to „ciało zbiorowe podrzędne, powołane lub zarządzane przez ciało zbiorowe terytorialne i pełniące funkcje ustawodawcze, sądowe, administracyjne, wojskowe, dyplomatyczne lub informacyjne” (pkt 1.3.4) do tej kategorii zalicza się: parlamenty, ministerstwa, wojsko, ambasady, służby informacyjne.

W normie, zgodnie z międzynarodowymi standardami, wprowadzono nowy zestaw znaków interpunkcyjnych: kropka, która oddziela poszczególne elementy struktury instytucji, nawias okrągły, w którym umieszczane jest dopowiedzenie oraz średnik rozdzielający różne elementy dopowiedzenia w ramach jednego hasła.

Forma hasła to nazwa oficjalna przyjęta i używana przez ciało zbiorowe. Jako źródła właściwe do ustalenia podano statut, oficjalne dokumenty tej instytucji, pieczęcie, następnie wydawnictwa informacyjne – encyklopedie, informatory, bibliografie, a gdy ich brak opracowywany dokument.

Nazwa powinna być podana w języku, w jakim została przyjęta przez dane ciało zbiorowe, zwykle jest to język kraju, w którym organizacja działa lub jest zarejestrowana. Jeśli w oficjalnej nazwie instytucji występowała nazwa jej siedziby, którą można od nazwy oddzielić, należało ją podać w dopowiedzeniu. Dopowiedzenia, którymi należy uzupełniać hasło, jeśli nazwa nie identyfikuje jednoznacznie instytucji, powinny być podawane w języku polskim. W tej funkcji najczęściej występowały nazwy geograficzne, określające siedzibę instytucji oraz chronologia – czas działalności.

MUZEUM WSI MAZOWIECKIEJ (Sierpc)

Kolekcja rzeźby w zbiorach Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu / Robert Rumiński.

PB 2011/5276

W hasle nazwa ciała zbiorowego wraz z dopowiedzeniem; zastosowano zasadę: jeżeli w oficjalnej nazwie ciała zbiorowego występuje jego siedziba, którą można oddzielić, należy ją podać jako dopowiedzenie, nawet jeżeli sama nazwa identyfikuje ciało zbiorowe.

MUZEUM NARODOWE (Wrocław)

Obrazy ludowe na Śląsku / Katarzyna Różycka.

PB 2014/23849

W haśle nazwa instytucji z dopowiedzeniem w postaci siedziby instytucji, w tym przypadku realizuje dwie zasady dotyczące hasła korporatywnego: pozwala na właściwą identyfikację oraz siedziba występuje w nazwie; mimo, że w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności nie wystąpiła nazwa instytucji, zastosowano hasło korporatywne, ponieważ znalazła się w tytule serii: (Katalogi Zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu = Catalogues of the Collections of the National Museum in Wrocław).

FREUD MUSEUM (Londyn)

Egyptian scarabs and seal amulets from the collection of Sigmund Freud / Joachim Śliwa.

PB 2007/12919

W haśle nazwa instytucji w języku kraju, w którym działa, dopowiedzenie lokalizujące w języku polskim; zastosowano hasło główne, mimo że w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności nazwa ciała zbiorowego nie wystąpiła. Wynika to z przepisu normy nakazującego katalogi zbiorów opatrywać hasłem korporatywnym, nawet wówczas, gdy podstawą jest analiza treści książki.

W 2015 roku w Bibliotece Narodowej zmodyfikowano zasady dotyczące podawania dopowiedzeń geograficznych: w przypadkach, gdy nazwa siedziby stanowi integralną część nazwy podawać ją nie w formie dopowiedzenia, lecz jako przyjętą formę hasła.

MUZEUM ZAMKOWE W PSZCZYNIE

Portrety : katalog zbiorów / Muzeum Zamkowe w Pszczynie ; Lidia Kruczek, Marcin Nyga, Sylwia Smolarek-Grzegorzczak.

PB 2015/7497

W haśle oficjalna nazwa ciała zbiorowego, przejęta ze statutu; poprzednio obowiązująca forma hasła: Muzeum Zamkowe (Pszczyna).

Nie uległy zmianie, w stosunku do poprzedniej normy, zasady podawania nazw instytucji wchodzących w skład czy podlegających jednostce nadrzędnej, których nazwa nie pozwala na jednoznaczną identyfikację: na pierwszym miejscu pozostawała wydrukowana wersalikami nazwa jednostki nadrzędnej, następnie podrzędnej z pominięciem jednostek pośrednich. Zmieniono jedynie znak rozdzielający poszczególne elementy struktury z przecinka na kropkę.

MUZEUM KSIĄŻĄT LUBOMIRSKICH. Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny

Pieczenie papierowe z podkładem w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu / Władysław Fabijański.

PB 2010/6886

W hasle na pierwszym miejscu nazwa jednostki nadrzędnej, gdyż sama nazwa Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny nie identyfikuje jednoznacznie ciała zbiorowego; w hasle pominięto nazwę instytucji nadrzędnej dla obydwu jednostek: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wrocław).

Zmiany wprowadzone w Bibliotece Narodowej w 2015 roku dotyczyły także zasad formułowania haseł dla ciał zbiorowych podrzędnych wchodzących w skład większej organizacji: nazwę ciała podrzędnego należało poprzedzać pełną strukturą instytucji nadrzędnych bez pomijania pośrednich członów nazwy. W ciągu krótkiego okresu obowiązywania tej zasady w hasłach korporatywnych prezentowanych w „PB” jako główne nie pojawił się taki przypadek.

W przypadkach zmian nazwy instytucji w hasle należało zastosować formę obowiązującą w czasie powstania dokumentu.

POMORSKA AKADEMIA MEDYCZNA IM. GENERAŁA KAROLA ŚWIERCZEWSKIEGO W SZCZECINIE

Bibliografia dorobku naukowego Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie za lata 1948-1958 / Danuta Grad.

PB 2016/11962

POMORSKA AKADEMIA MEDYCZNA W SZCZECINIE

Bibliografia dorobku naukowego Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie za lata 1989-1993 / Danuta Grad, Maria Dawidowicz.

PB 2016/11963

W kolejnych pozycjach zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” w haśle głównym dwie formy hasła korporatywnego, używane w różnych latach działalności instytucji. W pierwszym przykładzie pod formą użytą w haśle objęto także lata, w których instytucja występowała pod nazwą – Akademia Lekarska w Szczecinie – lata 1948–1949.

W drugim przykładzie w haśle forma nazwy uczelni obowiązująca w latach 1992–2010. Nazwa ostatnia – Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie jako hasło główne w opisach „PB” do tej pory nie wystąpiła.

Nowością w praktyce „Przewodnika Bibliograficznego” było wprowadzenie jako hasła nazw ciał zbiorowych terytorialnych. W zeszytach „PB” pojawiają się one bardzo rzadko, ponieważ publikacje opatrywane tymi hasłami są najczęściej dokumentami życia społecznego, których bibliografia narodowa w zasadzie nie rejestruje.

POLSKA. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego

Lista projektów indywidualnych dla Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013.

PB 2009/10373

W haśle instytucja administracji rządowej, w tym przypadku centralnej, poprzedzona nazwą terytorium, na którym sprawuje władzę.

POLSKA. Senat Rzeczypospolitej Polskiej (1989-)

Regulamin Senatu Rzeczypospolitej Polskiej : ujednolicony tekst uchwały Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. według stanu prawnego na dzień 8 września 2015 r.

PB 2016/2900

Ciało zbiorowe terytorialne, poprzedzone nazwą jednostki terytorialnej, na obszarze której działa; w przypadku parlamentu jest to nazwa kraju; dodatkowo hasło uzupełnione jest dopowiedzeniem w postaci daty, która pozwala na właściwą identyfikację.

**POLSKA. Armia Krajowa. Okręg Warszawa. Kierownictwo Dywersji.
Oddział Dyspozycyjny B**

Oddział Dyspozycyjny „B” warszawskiego Kedywu : dokumenty z lat 1942-1944 /
oprac. Hanna Rybicka.

PB 2007/26247

Jednostka podrzędna ciała zbiorowego terytorialnego o nazwie niewyróżniającej; na pierwszym miejscu nazwa kraju, mimo że w tym okresie znajdował się pod okupacją niemiecką; na kolejnych miejscach nazwy właściwych jednostek organizacyjnych umiejscowionych w strukturze.

W sposób szczególny w normie został potraktowany Kościół katolicki i jego jednostki organizacyjne. Jako nazwę ujednoliczoną należało przyjąć nazwę w języku łacińskim. Ta sama zasada obowiązywała w przypadku centralnych jednostek podrzędnych, np. kongregacji. Natomiast nazwy instytucji Kościoła katolickiego o zasięgu krajowym należało podać w języku danego kraju.

**ECCLESIA CATHOLICA. Congregatio de Institutione Catholica de
Seminariis atque Studiorum Institutis**

Dekret o reformie kościelnych studiów w zakresie filozofii / Kongregacja
Edukacji Katolickiej.

PB 2012/8226

Oficjalny dokument instytucji Kościoła Katolickiego; cała nazwa wyrażona w języku łacińskim.

**ECCLESIA CATHOLICA. Archidiecezja Wrocławska. Kapituła
Katedralna**

Statuty Wrocławskiej Kapituły Katedralnej z roku 1482/83 : na podstawie
materiałów przysposobionych przez ks. biskupa Wincentego Urban / wyd.
Kazimierz Dola.

PB 2007/23620

Ciało kościelne podrzędne o nazwie niewyróżniającej – na pierwszym miejscu nazwa nadrzędna dla Kościoła Katolickiego w języku łacińskim, na kolejnych nazwy niższych jednostek niezbędnych do właściwej identyfikacji, wyrażone w języku kraju, na obszarze którego działają.

ECCLESIA CATHOLICA. Archidiecezja Poznańska.**Synod (69 ; 2004-2008 ; Poznań)**

Synod Archidiecezji Poznańskiej 2004-2008 zwołany i przeprowadzony przez arcybiskupa Stanisława Gądeckiego. T. 1, Dokumenty / [zespół red. Zdzisław Fortuniak et al.].

PB 2009/11861

Zgromadzenie statutowe ciała kościelnego terytorialnego: na pierwszym miejscu nazwa w języku łacińskim, na drugim nazwa ciała regionalnego w języku polskim, ponieważ dotyczy jednostki organizacyjnej Kościoła Katolickiego z terenu Polski; w dopowiedzeniach numer zgromadzenia, czas i miejsce działania.

CONGREGATIO SORORUM ANCILLARUM BEATAE MARIAE VIRGINIS IMMACULATAE CONCEPTAE

Konstytucje Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej (Służebniczki Śląskie).

PB 2010/29478

Zakon katolicki: hasła nazwa w języku łacińskim, mimo że zgromadzenie zostało założone na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku; w przypadku zakonów i zgromadzeń zakonnych nie poprzedza się ich nazwą Ecclesia Catholica.

W 2015 roku w Bibliotece Narodowej dokonano integracji dwóch kartotek wzorcowych: haseł formalnych (nazw osobowych, korporatywnych, tytułów serii) i kartoteki Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej (nazw osobowych, korporatywnych oraz haseł Autor. tytuł). Przez wiele lat kartoteki prowadzone były oddzielnie i budowane według odrębnych zasad¹⁴.

Po wprowadzeniu Deskryptorów Biblioteki Narodowej zdefiniowano wspólne zasady w odniesieniu do hasła korporatywnego. W nowych rozwiązaniach, które ukierunkowane są na użytkownika informacji, łatwość wyszukiwania, wiedzę ogólnodostępną, wprowadzono zasadę podawania hasła w formie najpopularniejszej wśród użytkowników języka polskiego, a nie oficjalnej, często wyrażonej w języku obcym oraz odejście od haseł korporatywnych o budowie hierarchicznej.

14 Zagadnienia te zostały szczegółowo przedstawione w artykule M. Cichoń, J. Kalinowski, G. Federowicz, *Katalogowanie oparte na encjach*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2014, t. 45, s. 151–200 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/40658_Rocznik_45_s.%20151-200.pdf [10.02.2022].

Najważniejsza zmiana wprowadzona w DBN dotyczy zasad wyboru hasła: jeśli ciało zbiorowe występuje pod różnymi nazwami jako właściwą należy przyjąć najpopularniejszą wśród użytkowników języka polskiego. Zrezygnowano z ustalania formy przyjętej do hasła na podstawie statutu, pieczęci, oficjalnych dokumentów, a przed bibliotekarzem postawiono trudne zadanie ustalenia formy najpopularniejszej wśród użytkowników języka polskiego.

Narzędziem do realizacji tego zadania jest oczywiście internet i statystyka częstości występowania poszczególnych form.

MUZEUM CZARTORYSKICH (Kraków)

Najcenniejsze : kolekcja książąt Czartoryskich / [teksty Janusz Wałek, Andrzej Betlej].

PB 2017/22801

Do hasła została wybrana popularna nazwa instytucji, oficjalna to: Muzeum Książąt Czartoryskich, a w pełnej strukturze Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie.

ZAMEK KRÓLEWSKI (Warszawa ; instytucja kultury)

Grafika : portrety : katalog zbiorów / Tomasz Jakubowski ; Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Fundacja Zbiorów im. Ciecchanowieckich.

PB 2018/4560

W hasle zastosowano dwa dopowiedzenia niezbędne do właściwej identyfikacji: siedziba oraz uzupełnienie określające, że deskryptor odnosi się do instytucji a nie obiektu architektonicznego.

BIBLIOTEKA NARODOWA (Polska)

Żydowskie druki ulotne w Warszawie 1918-1939 : katalog = Jewish printed ephemera from Warsaw 1918-1939 : catalogue / Barbara Łętocha, Aleksander Messer, Izabela Jabłońska.

PB 2018/13357

BIBLIOTEKA NARODOWA

Katalog dokumentów dźwiękowych Biblioteki Narodowej. Cz. 3, Nagrania na wałkach fonograficznych / oprac. Katarzyna Janczewska-Sołomko ; Biblioteka Narodowa. Zakład Zbiorów Dźwiękowych i Audiowizualnych.

PB 2008/10667

Hasło dla tej samej instytucji stosowane podczas obowiązywania różnych zasad tworzenia i wyboru formy. W pierwszym przykładzie deskryptor utworzony z dopowiedzeniem geograficznym w postaci nazwy kraju, użyty z dwóch powodów: ponieważ jest to jednostka centralna oraz dopowiedzenie jest niezbędne dla rozróżnienia innych instytucji, dla których w katalogu BN zastosowano deskryptor *Biblioteka Narodowa* (Singapur, Węgry).

W drugim przykładzie: przyjęta nazwa w formie oficjalnej, przejętej ze statutu, zgodnie z polską normą. Dopowiedzenie zbędne, gdyż było to jedyne hasło występujące w takiej formie w katalogu Biblioteki Narodowej.

MIĘDZYNARODOWA ORGANIZACJA PRACY

Międzynarodowa Organizacja Pracy : konstytucja i inne dokumenty / [opracowanie Magdalena Wysocka-Madej, Renata Lemieszewska, Maria Niewiadomska].
PB 2018/3339

W hasle nazwa organizacji międzynarodowej w języku polskim; norma pozwałała, a nowe przepisy nakazują, przy wyborze hasła ciał zbiorowych międzynarodowych wybrać formę polską. Dodatkowym elementem, który pojawił się w DBN to uzupełnianie nazwy akronimem, np. Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), dzięki czemu poszerza się wartość wyszukiwawcza deskryptora.

BIBLIOTECA DELL'ACCADEMIA NAZIONALE DEI LINCEI E CORSINIANA

Katalog poloników w Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana / opracował Krzysztof Soliński ; Biblioteka Narodowa, Fundacja Rzymska im. margrabiny J. Z. Umiastowskiej, Papieski Instytut Studiów Kościelnych.
PB 2019/24543

W hasle nazwa w języku kraju działania instytucji, gdyż inna forma nie utrwaliła się w języku polskim; ponieważ w nazwie nie występuje siedziba ani nie zachodzi konieczność rozróżnienia, nie zastosowano dopowiedzenia geograficznego.

Kolejna istotna zmiana dotyczyła haseł o budowie hierarchicznej. Niezależnie od tego czy nazwa ciała zbiorowego podrzędnego jest wyróżniająca czy nie, powinna być podana na pierwszym miejscu i w zależności od tego czy jednoznacznie identyfikuje instytucję uzupełniona dopowiedzeniami.

BIBLIOTEKA POZNAŃSKIEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK

Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk : (sygn. 1951-2325) / opracowała Joanna Pietrowicz ; Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
PB 2017/23147

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK. Biblioteka

Inwentarz rękopisów Biblioteki Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk : (sygn. 1-1950) / oprac. Bernard Olejniczak i Joanna Pietrowicz ; Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
PB 2008/27551

Dwa tomy inwentarza ogłoszone podczas obowiązywania różnych zasad formułowania haseł korporatywnych. W pierwszym przykładzie w haśle zawarta jest nazwa zarówno instytucji podrzędnej i nadrzędnej, wynikająca z przyjęcia formy, która jest jednocześnie nazwą oficjalną jak i najczęściej używaną. W drugim przykładzie forma zgodna z normą, która w takim przypadku nakazywała podanie na pierwszym miejscu nazwy organu nadrzędnego.

INSTYTUT INFORMACJI NAUKOWEJ I BIBLIOTEKOZNAWSTWA**(Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej ; Kraków)**

Bibliografia prac magisterskich i licencjackich napisanych w Instytucie Nauk o Informacji za lata 2012-2015 / opracowanie Halina Grzywacz, Justyna Buczyńska-Łaba ; Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Instytut Nauk o Informacji. Biblioteka Polonistyki i Informacji Naukowej.

PB 2017/23151

Ciało zbiorowe o nazwie niewyróżniającej, konieczne więc jest dodanie informacji pozwalających na właściwą identyfikację; zgodnie z zasadami DBN zastosowano dopowiedzenie w postaci nazwy jednostki nadrzędnej oraz siedziby.

W deskryptorach korporatywnych zmieniono metodę tworzenia nazw dla ciał zbiorowych terytorialnych, które w normie rozpoczynały się nazwą terytorium obejmowanego zakresem działania instytucji, zarówno centralnych jak i mniejszych jednostek terytorialnych. Dla jednostek szczebla centralnego informacja ta została przeniesiona do dopowiedzenia, ale tylko w przypadkach, gdy nazwa nie jest jednoznacznie identyfikująca.

SENAT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ (1989-)

Regulamin Senatu Rzeczypospolitej Polskiej : ujednolicony tekst uchwały Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. według stanu prawnego na dzień 10 lipca 2019 r.

PB 2019/35185

W haśle zastosowano deskryptor bez dopowiedzenia geograficznego, gdyż dla właściwej identyfikacji wystarczające jest dopowiedzenie chronologiczne.

TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY (Polska)

Informacja o istotnych problemach wynikających z działalności i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w 2016 r.

PB 2018/16619

W haśle dopowiedzenie występuje jako element różnicujący kilka instytucji o tej samej nazwie.

W przypadku nazw instytucji Kościoła katolickiego zrezygnowano z poprzedzania jednostek podrzędnych nazwą instytucji nadrzędnej Ecclesia catholica. Dla tej ostatniej deskryptor przyjął formę Kościół katolicki. Jako formę właściwą dla brzmienia deskryptora należy przyjąć nazwę oficjalną, chyba że wśród użytkowników języka polskiego rozpowszechniona jest inna.

KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI

Podjmować misję w mocy Bożego Ducha : list biskupów polskich do kapłanów na Wielki Czwartek 2019.

PB 2019/28294

W haśle wystąpiła nazwa oficjalna, z pominięciem instytucji nadrzędnej Ecclesia catholica.

BERNARDYNI

Statuty partykularne Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP OO. Bernardynów Zakonu Braci Mniejszych w Polsce.

PB 2019/18984

W haśle nazwa popularna, powszechnie używana w odniesieniu do tego zakonu.

KONWENT BONIFRATRÓW P.W. ŚW. FLORIANA (Zebrzydowice)

Inwentarz archiwum Konwentu Bonifratrów w Zebrzydowicach / opracowanie Maksymilian Kuśka, Józef Marecki.

PB 2018/6123

W hasle nazwa ciała zbiorowego podrzędnego wyrażona w szyku naturalnym języka polskiego, bez stosowania innych dopowiedzeń niż geograficzne.

Hasło korporatywne – nazwa imprezy

W hasle korporatywnym – nazwie imprezy podawane są nazwy konferencji i seminariów naukowych, zjazdów itp. Pomimo wejścia w życie w 1973 roku normy wprowadzającej do opisu bibliograficznego hasło korporatywne zawierające nazwę imprezy, „Przewodnik Bibliograficzny” nie zastosował jej. Pierwsze opisy z tym hasłem pojawiły się w roku 1977. Wynikać to mogło z faktu, iż hasło korporatywne, a szczególnie jego forma ciągle była na etapie prac koncepcyjnych. Tak więc różne sposoby zapisu stosowane w „PB” dla tej kategorii haseł, były rozwiązaniami eksperymentalnymi, ulegającymi w kolejnych latach modyfikacjom. Książki zawierające materiały konferencyjne były rejestrowane w „Przewodniku Bibliograficznym” często, ale sposób zapisu nazw imprez w źródle danych był dosyć swobodny. W pierwszej kolejności należało więc sformułować warunki, kiedy nazwę imprezy można uznać za wyróżniającą, jednoznacznie identyfikującą. Ogólne określenia: konferencja naukowa, międzynarodowy festiwal, podanie typu imprezy w połączeniu z nazwą organizatora, miejsca odbycia czy tematyki konferencji nie stanowiły dostatecznej przesłanki do opatrzenia opisu hasłem.

Mistrz w przedsiębiorstwie : [konferencja w dniu 25 września 1975 r. w Warszawie] : (materiały pokonferencyjne) / [kom. Red. Henryk Chwiałkowski, Leszek Gralewski, Stanisława Wej-Osiecka].

PB 1975/1977

W opisie wystąpiło tylko ogólne określenie imprezy oraz została podana tematyka, dlatego nie zastosowano hasła głównego w postaci nazwy imprezy.

W pierwszych latach stosowania hasła głównego z nazwą imprezy, ograniczało się ono do podawania numeru i nazwy. W latach następnych uzupełniano je o kolejne dane, które należało uwzględnić w wypowiedzeniach do hasła.

15 SYMPOZJON OPTYMALIZACJA W MECHANICE

Piętnasty Sympozjon Optymalizacja w Mechanice Gliwice – Wisła [20-26]
luty 1976 : zbiór referatów.

PB 1977/85

W hasle nazwa imprezy odbywającej się cyklicznie; numer imprezy na pierwszym miejscu w hasle zapisany cyframi arabskimi, ale nie jest on elementem porządkowania, dlatego też brak wyróżnienia graficznego.

II OGÓLNOPOLSKIE BIENNALE AMATORSKIEJ FOTOGRAFII ARTYSTYCZNEJ

II Ogólnopolskie Biennale Amatorskiej Fotografii Artystycznej w Łodzi
„BŁ-74”, [Salon Fotografiki ŁTF Łódź, październik – listopad 1975 : katalog.

PB 1977/628

W hasle zachowano numerację rzymską, przejętą ze strony tytułowej, ale nie jest ona elementem porządkowania w obrębie zbioru.

VI FESTIWAL SZTUK PIĘKNYCH

VI Festiwal Sztuk Pięknych, wrzesień 1976 : [homage Xaweremu Dunikowskiemu w setną rocznicę urodzin], Warszawa „Zachęta” / [red. katalogu Jerzy Domagała, Tadeusz Gonciarek, Eugeniusz Małkowski].

PB 1977/617

W hasle wyłącznie numer i nazwa imprezy; nie podano miejsca odbycia imprezy, którą można było ustalić na podstawie analizy treści książki.

Począwszy od roku 1979 wprowadzono znaki interpunkcyjne: nazwę / rodzaj imprezy od nazwy ciała zbiorowego oddzielała kropka, informacje dodatkowe, stanowiące dopowiedzenie poprzedzał przecinek, liczebnik porządkowy oznaczający numerację kończył się kropką, zaś miejsce odbycia imprezy ujęte było w nawias. Określono kolejność podawania poszczególnych elementów: nazwa imprezy, numer, data oraz miejsce odbycia.

POWSZECHNY ZJAZD HISTORYKÓW POLSKICH, 12. 1979 (Katowice)

Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich : [Katowice], 17-20 września 1979 roku / Polskie Towarzystwo Historyczne ; [red. nauk. Stefan Krzysztof Kuczyński].

PB 1979/7100

STRONNICTWO DEMOKRATYCZNE. Plenum, 14. 1978 (Warszawa)

XIV Plenum Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego : [Warszawa] 18 grudnia 1978 r.

PB 1979/3954

W normie PN-N-01230 *Hasło opisu bibliograficznego. Hasło korporatywne* znalazła się następująca definicja imprezy: „krótkotrwałe okolicznościowe zgromadzenie” (pkt 1.3.5). Imprezami są: kongresy, sympozja, konferencje, zjazdy, festiwale, targi, zawody sportowe, ekspedycje, pielgrzymki. Określono, które elementy stanowią nazwę, a które należy podawać jako dopowiedzenia i w jakiej kolejności je podawać oraz podano znaki interpunkcyjne stosowane w haśle.

W nazwie należy pominąć numer imprezy i umieścić go w dopowiedzeniu na pierwszym miejscu zapisany cyframi arabskimi. Podobnie należy postąpić w przypadku daty i miejsca imprezy, chyba że stanowią integralną część nazwy. Informacje te powinny być podawane w dopowiedzeniach.

Kolejność dopowiedzeń: numer, data, miejsce. Dopowiedzenia należy ująć w nawias, a znakiem rozdzielającym jest średnik ze spacjami przed i po znaku.

Zastosowanie w opisie bibliograficznym hasła z nazwą imprezy budziła w środowisku bibliotekarskim wiele wątpliwości. Jeszcze przed uchwaleniem normy, podejmowano prace nad uszczegółowieniem zasad stosowania, zarówno jako hasła głównego jak i dodatkowego.

Wcześniejsze przesłanki do niestosowania hasła zostały utrzymane. Natomiast wskazano, że jeżeli w nazwie imprezy występują określenia: na temat, z okazji, pt., z cyklu, im., on, sur itp. są one wystarczającym powiązaniem, by tworzyć hasło. Znalazło to odzwierciedlenie chociażby w dwóch popularnych poradnikach, opracowanych przez Centrum NUKAT i Bibliotekę Narodową¹⁵, w których

15 *Hasła osobowe, korporatywne i tytułowe: zasady sporządzania rekordów kartoteki hasel wzorcowych*, oprac. M. Gajowniczek-Woźniak [et al.]; pod red. A. Paluszkiwicz i M. Lenartowicz; Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Centrum Formatów i Kartotek Hasel Wzorcowych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Warszawa 1999; *Hasło korporatywne: wybór i zasady tworzenia w bibliografii narodowej i katalogach Biblioteki Narodowej*, oprac. P. Czyżewicz, Warszawa 2008.

podkreślano konieczność wystąpienia połączenia składniowego pomiędzy typem a tematem imprezy. W publikacjach rejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” dodatkowo ograniczono stosowanie hasła nazwa imprezy jako głównego do przypadków, gdy jej nazwa wystąpiła w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności, a nie w strefie uwag.

KONGRES OBYWATELSKI (3 ; 2008 ; Warszawa)

Jaka modernizacja obszarów wiejskich? : III Kongres Obywatelski / Izabella Bukraba-Rylska [et al. ; red. Izabella Bukraba-Rylska].

Kongres odbył się w 2008 r. w Warszawie.

PB 2009/518

W hasle pełna nazwa imprezy, uzupełniona informacją o dacie i miejscu wydarzenia, które nie znalazły się w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności, ale zostały podane w strefie uwag.

**PROFESORSKIE WARSZTATY NAUKOWE (12 ; 2007 ; Toruń /
Bachotek)**

Przetwórstwo tworzyw polimerowych : XII Profesorskie Warsztaty Naukowe, Toruń-Bachotek, 4-6 czerwca 2007 / Instytut Przetwórstwa Tworzyw Sztucznych „Metalchem” Toruń [et al.].

PB 2008/172

W dopowiedzeniu podano dwa miejsca, w których odbywała się impreza.

**KONFERENCJA NA TEMAT ZAPOBIEGANIA ZAKAŻENIOM
SZPITALNYM (2 ; 1998 ; Praga etc.)**

Praktyczne aspekty zapobiegania zakażeniom : materiały II Konferencji na temat Zapobiegania Zakażeniom Szpitalnym zorganizowanej przez 3M Health Care, 25.05-4.06. 1998 r. w Pradze, Lublanie, Budapeszcie, Warszawie i Tel-Awiiwie / pod red. A. M. Emmerson, M. Arrowsmith.

PB 2008/2516

W przypadkach, gdy impreza odbywała się w więcej niż dwóch miejscach, w dopowiedzeniu podawano tylko pierwsze i skrót etc. oznaczający pominięcie.

CRACOW '08 GRID WORKSHOP (8 ; 2008)

Cracow '08 Grid Workshop, October 13-15, 2008, Cracow, Poland : proceedings / ed. Marian Bubak, Michał Turała, Kazimierz Wiatr.

PB 2009/23439

W hasle zawarte jest miejsce odbycia imprezy – nie powtórzono go w dopowiedzeniu.

**MIĘDZYNARODOWE SYMPOZJUM IM. BOLESŁAWA KRZYSZTOFIKA
AQUA (22 ; 2001 ; Płock)**

Problemy inżynierii środowiska : XXII Międzynarodowe Sympozjum im. Bolesława Krzysztofika – AQUA 2005, 24-25 maja 2001 : streszczenia oraz CD-ROM (pełny materiał tekstowy i graficzny) / Politechnika Warszawska w Płocku. Koło Naukowe Inżynierii Środowiska, Zakład Inżynierii Sanitarnej i Ochrony Środowiska.

PB 2003/16577

AQUA 2006 (26 ; 2006 ; Płock)

Problemy inżynierii środowiska : XXVI Międzynarodowe Sympozjum im. Bolesława Krzysztofika : Aqua 2006 : pełny materiał tekstowy i graficzny : 8 i 9 czerwca Płock 2006 / Politechnika Warszawska. Instytut Budownictwa w Płocku. Koło Naukowe Inżynierii Środowiska. Zakład Inżynierii Sanitarnej i Ochrony Środowiska.

PB 2008/1376

Powyższe dwa przykłady ilustrują zmianę zasad wyboru właściwej formy hasła: w pierwszym przypadku wybrano formę najpełniejszą, w drugim, także zgodnie z przepisami, akronim, który na stronie tytułowej był wyróżniony typograficznie. Różnice te wynikają z faktu, że prace nad ustaleniem ostatecznych zasad trwały kilka lat i zmienność zasad widoczna była w praktyce „Przewodnika Bibliograficznego.

SME 2003 (39 ; 2003 ; Gdańsk / Jurata)

XXXIX Międzynarodowe Sympozjum Maszyn Elektrycznych SME 2003, Gdańsk – Jurata, Polska, 9-11 czerwiec 2003 : materiały konferencyjne, streszczenia / [red. materiałów pod kier. Mieczysława Ronkowskiego] ; Komitet Elektrotechniki Polskiej Akademii Nauk. Sekcja Maszyn Elektrycznych i Transformatorów [et al.].

PB 2008/2556

Na przykładzie tej imprezy, która miała kilkadziesiąt edycji można przesledzić, jak zmieniały się zasady dotyczące formułowania i zastosowania hasła głównego. Od 2003 roku występuje w formie podanej w przykładzie. Wcześniej w „Przewodniku Bibliograficznym” materiały z tej konferencji zarejestrowano pod hasłami tytułowymi:

Badania maszyn elektrycznych SME 2000.

PB 2000/18682

Diagnostyka maszyn elektrycznych SME 2000.

PB 2000/18683

Modelowanie maszyn elektrycznych SME 2000.

PB 2000/18687

ponieważ w strefie tytułu wystąpił jedynie akronim, który nie był wystarczający do sformułowania hasła głównego. Natomiast w roku 2001, ogłoszono pod hasłem zawierającym oficjalną nazwę imprezy, gdyż w strefie tytułu i oznaczenia odpowiedzialności akronim nie wystąpił.

**MIĘDZYNARODOWE SYMPOZJUM MASZYN ELEKTRYCZNYCH
(33 ; 1997 ; Poznań)**

Maszyny elektryczne o magnesach trwałych : XXXIII Międzynarodowe Sympozjum Maszyn Elektrycznych, Poznań/Kiekrz 9-12.06.1997 : materiały = Permanent magnet electrical machines : 33rd International Symposium on Electrical Machines : proceedings / Politechnika Poznańska. Instytut Elektrotechniki Przemysłowej, Komitet Elektrotechniki Polskiej Akademii Nauk. Sekcja Maszyn Elektrycznych i Transformatorów, Polskie Towarzystwo Elektrotechniki Teoretycznej i Stosowanej. Oddział w Poznaniu.

PB 2001/3913

W przypadku imprez organizowanych w ramach innej imprezy stosowane były dwa rozwiązania w zależności od tego czy nazwa była wyróżniająca czy nie.

SEJMIK POLONII MEDYCZNEJ, 1. 1991 (Częstochowa)

I Sejmik Polonii medycznej, Częstochowa 21 czerwiec 1991 r. : (obszerne fragmenty) / oprac. na podstawie zapisu audio/video Krzysztof Muskalski. Sejmik odbył się w ramach I Światowego Kongresu Polonii Medycznej, Częstochowa 19-23 czerwiec 1991.

PB 1992/8594

W hasle użyto nazwy wyróżniającej imprezy towarzyszącej.

ENIGMA 2007 (11 ; 2007 ; Warszawa). International Workshop

Quo vadis cryptology? : threat of power attacks and cache timing attacks : international workshop : ENIGMA 2007 : XI National Conference on Cryptography and Information Security, Warsaw, Poland, 28th May 2007 / [ed. Anna Górka]; Enigma Systemy Ochrony Informacji. – Warsaw : Enigma Information Security Systems, 2007.

PB 2009/20823

Impreza satelitarna nie ma wyróżniającej nazwy, więc jako hasło występuje nazwa imprezy głównej, zaś na drugim miejscu nazwa imprezy towarzyszącej.

W instrukcji tworzenia deskryptorów BN nazw imprez nie odnajduje się zbyt wiele zmian w stosunku do praktyki lat poprzednich. Zasady określone w normie, wieloletnia praca nad formułowaniem i stosowaniem tego hasła, a może przede wszystkim poziom skomplikowania i różnorodność w sposobie nazywania imprez przez organizatorów, były powodem do utrzymania dotychczas stosowanej metody. Podobnie jak w przypadku deskryptorów korporacyjnych nie uległa zmianie struktura, ponieważ wynika ona z formatu MARC 21. Najbardziej dostrzegalna jest zmiana wyboru języka, w którym formułowany jest deskryptor: preferowana jest nazwa rozpowszechniona wśród użytkowników języka polskiego, a nie oficjalna lub w języku kraju odbycia imprezy. W związku z tym w miejsce oficjalnych nazw częściej pojawiają się akronimy.

ARCH 2016 (8 ; 2016 ; Wrocław)

Arch bridges in culture : 8th International Conference on Arch Bridges ARCH 2016, Wrocław, Poland, October 5-7, 2016 / editors Jan Biliszczuk, Jan Bień, Paweł Hawryszków, Tomasz Kamiński.

PB 2017/18117

W hasle akronim nazwy imprezy; przesłanką do wyboru była zarówno forma najbardziej rozpowszechniona, jak i wyróżnienie typograficzne zastosowane na stronie tytułowej – użycie wersalików.

**KONFERENCJA NAUKOWO-TECHNICZNA” PERSPEKTYWY
ROZWOJU KRAJOWEJ PRODUKCJI NAPĘDÓW RAKIETOWYCH ORAZ
AMUNICJI STRZELECKIEJ I ARTYLERYJSKIEJ” (8 ; 2017 ; Kołobrzeg)**

Perspektywy rozwoju krajowej produkcji napędów raketowych oraz amunicji strzeleckiej i artyleryjskiej : VIII Konferencja Naukowo-Techniczna : Amunicja 2017, Kołobrzeg, 10-13 maj 2017 / Politechnika Poznańska. Instytut Technologii Materiałów, MESKO – Skarżysko Kamienna
PB 2017/18719

W hasle oficjalna nazwa imprezy; ponieważ był to pierwszy rok tworzenia i stosowania deskryptorów, zdarzały się przypadki, w których przesłanki do wyboru przyjętej formy nie były jednoznaczne. W tym przypadku można też wybrać formę: Amunicja 2017 (8 ; 2017 ; Kołobrzeg), kierując się zasadą wyboru formy najpopularniejszej wśród użytkowników języka polskiego, a nie wcześniejszą zasadą wyróżnienia typograficznego.

**OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA „MAŁA WIELKA
NAUKA” (3 ; 2016 ; Łódź)**

Mała Wielka Nauka „W labiryncie nauki”, Łódź, 09-10 grudnia 2016 r. : materiały konferencyjne : zbiór abstraktów / [redaktor Kępczak Norbert].
PB 2017/6592

„Innowacje i idee przyszłości” : Mała Wielka Nauka, Łódź, 10-11 grudnia 2015 : materiały konferencyjne : zbiór abstraktów / [red. Kępczak Norbert]
PB 2016/3758

Dwie edycje tej samej imprezy zarejestrowane w kolejnych rocznikach „Przewodnika Bibliograficznego” w czasie obowiązywania różnych zasad formułowania hasła. W 2016 roku niezbędne do utworzenia hasła było powiązanie pomiędzy typem, a tematem imprezy, dlatego nie użyto hasła głównego. Deskryptory BN nie wymagają takiej zależności, wystarczającą przesłanką może być cykliczność oraz wystąpienie w nazwie typu imprezy wraz z tematem.

**KONFERENCJA MŁODYCH NAUKOWCÓW NT. WPŁYW MŁODYCH
NAUKOWCÓW NA OSIĄGNIĘCIA POLSKIEJ NAUKI (10 ; 2016/2017 ;
Warszawa / Wrocław / Kraków / Poznań)**

Wpływ młodych naukowców na osiągnięcia polskiej nauki : edycja X : materiały konferencyjne : streszczenia wystąpień. Cz. 1/ [opracowanie Marcin Kuczera, Krzysztof Piech].

PB 2017/6239

W deskryptorach BN ograniczono stosowanie skrótów, dlatego w dopowiedzeniu podano wszystkie miejsca, w których odbywała się impreza, zamiast dotychczas stosowanego „etc.”.

Hasło tytułowe

Hasło tytułowe w rozumieniu współczesnego tytułu ujednoczonego w okresie obowiązywania *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego* miało zastosowanie tylko w odniesieniu do Biblii. Na hasło składał się wspólny tytuł Biblia oraz w zależności od zawartości uzupełniony tytułem księgi, wyrażony w języku łacińskim.

[Biblia. Testamentum Novum]. Pismo święte Nowego Testamentu.

PB 1973/11624

[Biblia. Testamentum Novum]. Ewangelia według św. Łukasza.

PB 1973/7898

BIBLIA. TESTAMENTUM VETUS ET NOVUM

Pismo święte Starego i Nowego Testamentu / w przekł. z jęz. oryg. [hebr. i grec.] ze wstępami i komentarzami.

PB 1976/2866

BIBLIA. Liber Psalorum

Psalmy. Kantyki : układ według „Liturgii godzin” / [przygotowany przez Franciszka Małaczyńskiego].

PB 1977/884

Przeglądając kolejne roczniki „Przewodnika Bibliograficznego” zauważyć można brak konsekwencji w opatrywaniu właściwą formą hasła: w pierwszym z zamieszczonych poniżej przykładów nie uwzględniono informacji, że publikacja zawiera jedną z Ewangelii, natomiast w drugim uwzględniono tytuł księgi.

Od 1998 roku w „Przewodniku Bibliograficznym” wszystkie wydania Biblii otrzymują tytuł ujednolicony Biblia, do którego dodawane są tytuły poszczególnych części lub ksiąg w języku polskim. Kropka rozdziela poszczególne człony. Źródłem dla ustalania tytułów jest *Biblia Tysiąclecia* i *Encyklopedia Katolicka*.

BIBLIA. Nowy Testament. Ewangelia według św. Łukasza

Ewangelia według św. Łukasza i Dzieje Apostolskie / [red. Władysław Zakrzewski].
PB 1998/4383

BIBLIA. Księga Psalmów

Księga Psalmów / przeł. z hebr. Czesław Miłosz ; wstęp Józef Sadzik.
PB 1998/4931

W 2001 roku Polski Komitet Normalizacyjny opublikował normę PN-N-01231 *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło tytułowe*. Zgodnie z zaleceniami normy tytuł ujednolicony jako hasło główne opisu bibliograficznego należy stosować w opisach bibliograficznych ksiąg świętych i liturgicznych różnych wyznań oraz klasycznych dzieł anonimowych. W celu rozróżnienia takich samych tytułów różnych dzieł lub różnych wydań jednego dzieła należy dodawać dopowiedzenia: polską nazwę języka tytułu dzieła w postaci skrótu, określenie relacji katalogowanego dokumentu w stosunku do dzieła oryginalnego np. przeróbka, wybór, określenie wersji, rok wydania. Dopowiedzenia powinny być ujęte w nawias. W tym zakresie zostało zastosowane w opisach rejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym”.

BIBLIA (pol.)

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu : w przekładzie z języków oryginalnych / oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich ; [red. Kazimierz Dynarski, Maria Przybył ; red. nauk. Augustyn Jankowski et al. ; tł. ksiąg Władysław Borowski et al.].

PB 2010/11114

W hasle tytuł ujednociony dla Biblii, uzupełniony dopowiedzeniem w postaci skrótu języka tekstu.

BIBLIA. NT (pol.)

Pismo Święte : Nowy Testament / pilnie i wiernie przetłumaczone z języka greckiego na język polski w 1632 roku z uwspółcześioną gramatyką i słownictwem.

PB 2010/7774

BIBLIA. NT. Ewangelia według św. Jana (pol.)

Ewangelia według świętego Jana. Cz. 1, Rozdziały 1-12 / wstęp, przekł. z oryg., koment. Stanisław Mędała.

PB 2010/7770

Tytuł ujednociony jednej księgi Biblii utworzony poprzez dodanie do tytułu ujednoczonego tytułu odpowiedniej księgi.

BIBLIA. ST. Pisma (hebr., pol.)

Pisma : hebrajsko-polski Stary Testament : przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich / oprac. i wstęp Anna Kuśmirek ; [przekł. Anna Horodecka et al.].

PB 2010/10003

Dwujęzyczny tekst Pism Starego Testamentu, dlatego zastosowano dopowiedzenie ze skrótami języków tekstu.

BIBLIA (pol. ; wybór)

Biblia dla dzieci : Stary i Nowy Testament : Biblia Tysiąclecia (fragmenty).

PB 2018/26419

W hasle tytuł ujednociony uzupełniony dopowiedzeniami określającymi język tekstu oraz relację do dzieła oryginalnego.

Wrzaz z wejściem w życie normy, w „Przewodniku Bibliograficznym” rozszerzono stosowanie hasła tytuł ujednociony na księgi święte wszystkich wyznań.

KORAN (pol.)

Koran = Al-Qur'an al-kar'im / przekład Musa Çaxarxan Czachorowski.

PB 2018/32229

Norma odnośnie hasła tytułowego, uchwalona w 2001 roku wprowadziła obowiązek opatrywania tytułem ujednocionym także ksiąg liturgicznych Kościoła katolickiego. Tytuł, zgodnie z zaleceniem normy, powinien być przyjęty z *List of uniform titles for liturgical works of the latin rites of the Catholic Church*¹⁶. Dla adaptacji językowych poszczególnych ksiąg należy dodać dopowiedzenie również po łacinie złożone z wyrażenia „versio” oraz określenia języka tekstu.

ORDO MISSAE (Versio latina, versio polonica)

Ordo Missae : stałe części Mszy świętej dla wiernych uczestniczących we Mszy św. według Listu apostolskiego Motu proprio Summorum Pontificum Benedykta XVI.

PB 2010/2474

W hasle zastosowano tytuł ujednociony wraz z dopowiedzeniem o wersjach językowych – w cytowanym opisie jest dwujęzyczna łacińsko-polska wersja porządku mszy świętej.

MISSALE ROMANUM (Versio Polonica ; Ordo Fratrum Minorum)

Mszał franciszkański / [modlitwy wiernych oprac. Miron Gola].

PB 2009/22457

W hasle tytuł ujednociony Mszału rzymskiego, uzupełniony dwoma dopowiedzeniami: pierwszym: o wersji językowej i drugim: zawierającym oficjalną nazwę zakonu, który go używa.

Hasło tytuł ujednociony otrzymują także anonimy klasyczne. Ustala się je na podstawie dwóch wykazów *Anonymous classics: a list of uniform headings for*

16 *List of uniform titles for liturgical works of the latin rites of the Catholic Church*, London 1981; por. IFLA. Working Group on Uniform headings for liturgical works, *List of uniform titles for liturgical works of the Latin rites of the Catholic Church recommended by the Working Group on Uniform headings for liturgical works*, 2nd ed. revised, London 1981 – <https://archive.ifla.org/ubcim/pubs/unititles.htm> [10.02.2022].

*European literature*¹⁷ oraz *Liste internationale de vedettes uniformes pour les classiques anonymes*¹⁸.

ALF LAYLA WA-LAYLA (pol.)

Tysiąc i jedna noc z Szeherezadą / przeł. Marian Leon Kalinowski i Robert Reuven Stiller.

PB 2014/10986

W hasle zastosowano tytuł ujednolicony w języku arabskim, zgodnie z wykazem zalecanym przez normę, uzupełniony dopowiedzeniem o języku tekstu.

CHANSON DE ROLAND (pol. ; wersja fr.)

Pieśń o Rolandzie / przełożył Tadeusz Żeleński-Boy.

PB 2017/36556

W hasle zastosowano tytuł ujednolicony w języku francuskim; uzupełniony dopowiedzeniami o języku tekstu oraz wersji, ponieważ dzieło to może być przypisywane do dorobku literatury różnych krajów.

RAMĀYĀNA (pol. ; adaptacja)

Ramajana : epos staroindyjski / Valmiki ; przekł. i oprac. prozą Antoni Lange.

PB 2010/413

W hasle tytuł ujednolicony w sanskrycie z użyciem transliteracji, ponieważ jest to adaptacja; informacja ta znalazła się w dopowiedzeniu.

W katalogowaniu z użyciem Deskryptorów Biblioteki Narodowej, nie wprowadzono zmian dotyczących formułowania tytułu ujednoliconego. Na stronie internetowej przepisy.bn.org.pl nie ma zakładki poświęconej temu deskryptorowi, w związku z tym stosowane są zasady zgodne z normą *Hasło opisu bibliograficznego – Hasło tytułowe*, które zostały już zaprezentowane.

17 *Anonymous classics: a list of uniform headings for European literature*, London 1978; por. IFLA, *Anonymous classics: a list of uniform headings for European literatures*, 2nd ed. revised, 2004 – https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/pubs/anonymous-classics_2004.pdf [10.02.2022].

18 Fédération internationale des associations de bibliothécaires = International federation of library associations, *Liste internationale de vedettes uniformes pour les classiques anonymes* = *International list of uniform headings for anonymous classics*, éd. par R. Pierrot, Paris 1964.

Zmiany jakie przeszło światowe i polskie bibliotekarstwo w ostatnich dziesięcioleciach w znacznej mierze jest to wynik postępu technologicznego, upowszechnienia komputerów, Internetu, powstania wielu międzynarodowych przedsięwzięć mających na celu wymianę informacji, zwiększenie dostępności do niej. Zmieniła się też rola bibliografii narodowej. Oczywiście pozostaje ona w dalszym ciągu źródłem informacji o produkcji wydawniczej kraju, realizuje zadania statystyczne, jest pomocą w działalności bibliotekarskiej: jest podstawą do tworzenia bibliografii specjalnych, planowania nabytków. W przypadku „Przewodnika Bibliograficznego” można zaobserwować ważną zmianę: w początkowych latach opisy bibliograficzne pochodzące z „PB” zasilały katalog Biblioteki Narodowej i innych bibliotek, obecnie kolejność uległa odwróceniu: z katalogu BN pochodzą opisy rejestrowane w bieżącej bibliografii narodowej, ale niestety pozbawione są ważnego elementu: hasła użyte w opisach bibliograficznych nie mają bezpośredniego połączenia z rekordami wzorcowymi.

Dla funkcjonowania bazy danych jaką jest katalog Biblioteki Narodowej niezwykle istotna stała się kartoteka haseł wzorcowych. Właściwe wypełnienie rekordu wzorcowego (a w przypadku centrali narodowej autorytatywnego) odgrywa główną rolę w efektywnym wyszukiwaniu informacji. Rekordy wzorcowe zawierają szereg danych pozwalających na prześledzenie chociażby historii ciała zbiorowego (relacje nazwa wcześniejsza – nazwa późniejsza) oraz jego struktury (relacje nazwa szersza – nazwa węższa) i oczywiście wariantów, które w katalogu są nieużywane (askryptory). W przypadku nazw osobowych podają formy, jakim posługuje się osoba, zapisane w różnych językach i alfabetach oraz atrybuty działalności i twórczości. System odsyłaczy użytkownik wykorzystuje posługując się katalogiem Biblioteki Narodowej, ale w „Przewodniku Bibliograficznym” widoczne są wyłącznie ostateczne, przyjęte w khw formy haseł.

Polska bibliografia narodowa w okresie powojennym przeszła głęboką metamorfozę, którą przeszły też bibliografie innych krajów: od tworzenia własnych, narodowych zasad katalogowania, poprzez międzynarodową unifikację i standaryzację, nastawioną na wymianę danych z wykorzystaniem technologii komputerowych. Ostatnie lata wytyczają nowy kierunek rozwoju. Zgodnie z zaleceniami International Cataloguing Principles (ICP)¹⁹ najważniejszą zasadą, która powinna być brana pod uwagę w tworzeniu zasad katalogowania i funkcyjono-

19 IFLA, *Statement of International Cataloguing Principles (ICP)*, by IFLA Cataloguing Section and IFLA Meetings of Experts on an International Cataloguing Code, 2016 edition with minor revisions, 2017 – https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/icp/icp_2016-en.pdf [10.02.2022].

wania katalogów, tworzenia narzędzi wyszukiwawczych jest wygoda użytkownika. Skutkiem tego jest upraszczanie opisu zarówno formalnego jak i rzeczowego w taki sposób, by użytkownik mógł się nim posługiwać samodzielnie, stosować proste w sformułowaniu, ale efektywne sposoby wyszukiwania. To „upraszczanie” jest oczywiście pozorne, ponieważ jakość danych musi być wysoka, gdyż opis bibliograficzny powinien wiernie przedstawiać daną jednostkę i umożliwić rozróżnianie pomiędzy jednostkami. Realizacja tego postulatu jest szczególnie ważna dla bibliografii narodowej.

EWA ZALEWSKA-MAŃK

The main entry of bibliographic description in the post-war practice of national bibliography (books and articles)

The article presents the previous practice of using the main entry in bibliographic descriptions of books registered in the *Przewodnik Bibliograficzny* in the years 1946–2019. All types of entries are discussed: personal name, corporate name, meeting name and uniform title. Polish cataloguing regulations and standards concerning the formulation and use of the main entry, applicable in librarianship in the discussed period, are presented. The changes taking place in this area are shown against the background of the work undertaken by the international library community, mainly IFLA. The discussed issues are illustrated with examples of descriptions taken from the printed or electronic versions of the *Przewodnik Bibliograficzny*

MARIA PRZECISZEWSKA

orcid: 0000-0001-5266-3488

e-mail: m.przeciszewska@bn.org.pl

Chrestomatie i gramatyki do nauki języka i literatury rosyjskiej w szkołach średnich Warszawskiego Okręgu Naukowego w świetle rosyjskiej polityki oświatowej w Królestwie Polskim, 1864–1915*

DOI: 10.36155/RBN.53.00006

Wspominając trwający pół wieku okres istnienia radomskiego gimnazjum męskiego, widzimy zarówno w sposobie funkcjonowania [tego] gimnazjum, jak i w historii rosyjskiej oświaty i historii słowa rosyjskiego w Kraju Nadwiślańskim jeden podstawowy i dominujący motyw. Jest nim relacja między szkołą i państwem oraz kwestia wychowawczego znaczenia szkoły w dziele wzmocnienia zasad państwowych i łączenia różnorodnych elementów państwa siłą języka rozumianego jako organ państwowy. Już w roku 1838, a więc na samym początku wprowadzania w Królestwie Polskim ustroju ogólnopaństwowego Najwyższa wola Cesarza ukazała gimnazjom tego kraju charakter ich działalności – dopasować się w każdym aspekcie do ustroju imperium, a w konsekwencji służyć tym samym zadaniom, którym służą instytucje edukacyjne w państwie rosyjskim. Wynika z tego wyraźnie, że zadaniem szkół Warszawskiego Okręgu Naukowego obok celów naukowych i pedagogicznych powinno być dążenie do rozwijania wśród polskiej młodzieży poczucia żywego, wiernego oddania Tronowi, bezgranicznej i bezinteresownej miłości do Rosji, której chwała, szczęście i dobrobyt jest szczęściem i dobrobytem każdego

* Zmieniona i uzupełniona wersja referatu *Podręczniki do nauki języka rosyjskiego i literatury w szkołach średnich Królestwa Polskiego (1864–1915)* wygłoszonego 18 stycznia 2022 w czasie Otwartego Seminarium Biblioteki Narodowej.

obywatela oraz miłości do języka rosyjskiego jako języka państwowego, najbogatszego i najpotężniejszego wśród języków słowiańskich¹.

Powyższa wypowiedź, opublikowana w październiku 1884 roku pochodziła od Wasilija Smorodinowa, dyrektora męskiego gimnazjum klasycznego w Radomiu. Ten wyróżniony odznaczeniami państwowymi rosyjski pedagog², traktował pracę w Królestwie Polskim niemalże jako rodzaj misji mającej za zadanie pozyskanie młodzieży polskiej dla imperium rosyjskiego. Kształcenie gimnazjalne na polskiej peryferii, uchodzącej w oczach Rosjan za obszar niebezpieczny i buntowniczy nie było traktowane jako zadanie *stricte* oświatowe. Miało być odpowiedzią na wyzwanie, którym dla władz rosyjskich było powstanie styczniowe uznawane nie tylko za podważenie imperialnego *status quo*, lecz przede wszystkim za bezpośrednie zagrożenie dla państwa rosyjskiego przez „reaktywowaną” w toku powstania dawną Rzeczpospolitą³. Zdaniem Smorodinowa, podobnie jak dla władz rosyjskich w Petersburgu i w Warszawie, aby ostatecznie usunąć niebezpieczeństwo ze strony Polaków należało przede wszystkim zlikwidować wszelkie formalne różnice między dawną Kongresówką, a resztą państwa rosyjskiego. W przypadku edukacji publicznej oznaczało to nawiązanie do modelu paskiewiczowskiego, a więc jej ujednoczenie z resztą imperium poprzez oddanie pod kuratelę ministerstwa oświaty w Petersburgu. Podobnie jak po powstaniu listopadowym, od 1864 roku wychowanie szkolne miało być oparte na surowej (wzorowanej na wojskowej) dyscyplinie, której towarzyszyć miały aktywne działania na rzecz „zbliżenia” Polaków do dominującej nad Polską Rosji. Wyrazem jedności państwa rosyjskiego, traktowanym jako „organ państwowy” miał być przy tym przede wszystkim język rosyjski.

Uznanie języka państwowego za główny czynnik jednoczący rozległe imperium Romanowów nie występowało w polityce kulturalnej Mikołaja I, na którą powoływali się twórcy reform edukacji po powstaniu styczniowym. W przeciwieństwie do

1 „Циркуляръ по Варшавскому Учебному Округу” [„ЦВУО”] 1884, nr 10, s. 25–27 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/615023/display/Default> [dostęp: 10.02.2022].

2 W. Caban, B. Drozdowska, [Wstęp], w: W. G. Smorodinow, *Moja służba w Warszawskim Okręgu Naukowym i zdarzenia ze szkolnego życia: wspomnienia pedagoga*, oprac. W. Caban; wstęp i przypisy W. Caban i B. Drozdowska, Kielce 2003, s. 8–9.

3 L. Piątkowski, *Kwestia polska w publicystyce rosyjskiej doby powstania styczniowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F. Historia” 1993, t. 48, nr 5, s. 41–58, – <http://bc.umcs.pl/publication/6392> [10.02.2022]; A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 100, 108; H. Głębocki, *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVIII–XXI wiek)*, Kraków 2006, s. 311–312, idem, *Fatalna sprawa. Kwestia polska w rosyjskiej myśli politycznej (1856–1866)*, Kraków 2000, s. 334–357.

działających w Komitecie Urządzającym Mikołaja Milutina i Aleksandra Hilferdinga, urzędnikom rosyjskim z lat 1832–1862 brakowało spójnej wizji dotyczącej kształtu szkolnictwa w Królestwie Polskim. Podstawowe kryteria rosyjskości, sformułowane w latach trzydziestych XIX wieku przez Siergieja Uwarowa w triadzie „prawosławie – samodzierżawie – ludowość” określały raczej cywilizacyjne cechy państwa rosyjskiego, nie zaś dążność do unifikacji kulturowej całej Rosji (o czym świadczyła zresztą daleko posunięta niezależność faworyzowanych przez cesarza Niemców bałtyckich)⁴. Kryterium lingwistyczne traktowane było wówczas utylitarnie, niż programowo – chodziło o to, by wszyscy rosyjscy poddani mogli porozumieć się z rosyjskim urzędnikiem bez pośrednictwa tłumaczy⁵.

Zmianę w podejściu do roli języka państwowego należy zatem wiązać z przełomem, jakim było dla Rosjan powstanie styczniowe. Po raz pierwszy od wojen napoleońskich, rosyjska opinia publiczna w ocenie polskich dążeń niepodległościowych okazała się bardziej radykalna niż władze państwowe. Zwolennikiem natychmiastowego rozprawienia z powstańcami został Michaił Katkow, redaktor liberalnych dotychczas „Moskowskich Wiedomostej”, który znalazł posłuch większości rosyjskich intelektualistów i działaczy kultury. Jako „gospodarze ziemi rosyjskiej” widzieli oni w Polakach już nie „ofiary samodzierżawia”, lecz egzystencjalnych wrogów Rosji.

Liberalny okcydentalista Wasilij Botkin pisał do liberalnego okcydentalisty Iwana Turgieniewa: „Jaka by Rosja nie była, jesteśmy przede wszystkim Rosjanami i powinniśmy walczyć o interesy swojej ojczyzny, tak jak Polacy walczą o swoje”⁶.

Tego rodzaju deklaracje, traktowane dotychczas z podejrzliwością jako nieprawomyślne, były entuzjastycznie przyjmowane wśród części rosyjskiej biurokracji pracującej nad projektami „wielkich reform” Aleksandra II. Związek między liberalizacją imperium i wzrostem świadomości narodowej jego elit znalazł zatem swój wyraz w ujęciu walki między polskimi powstańcami i państwem rosyjskim jako walki narodowej: walki na śmierć i życie w której nie mogło być mowy o żadnym kompromisie. Rosja, aby stać się „normalnym” państwem narodowym jak Niemcy czy Francja, zdaniem zwolenników Katkowa musiała usunąć ostatni

4 E. Thaden, *Russia's western borderland 1710–1870*, Princeton (NJ) 1984, s. 98–99, 169.

5 J. Wołczuk, *Rosja i Rosjanie w szkołach Królestwa Polskiego, 1833–1862 Szkice do obrazu*, Wrocław 2005, s. 105; A. Миллер, *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*, Москва 2006, s. 78–95.

6 С. С. Сергеев, *Русская нация, или Рассказ об истории ее отсутствия*, Москва 2017, s. 84.

bastion odrębności, którym było kadłubowe państewko polskie pod rosyjskim protektoratem i „za wszelką cenę” integrować je z resztą imperium⁷.

Język rosyjski jako przedmiot wiodący

Reforma szkolnictwa przebiegała po powstaniu styczniowym w dwóch etapach. Początkowo jej twórcom chodziło przede wszystkim o odzyskanie kontroli nad programami nauczania po okresie dykcji Aleksandra Wielopolskiego nad Komisją Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pierwszym krokiem w tym kierunku było przywrócenie nauczania języka rosyjskiego w szkołach wszystkich szczebli i uznanie tego przedmiotu, wraz z rosyjską historią oraz geografiją za „przedmiot wiodący”. Jednocześnie, aby ukazać Kraj Nadwiślański (jak odtąd oficjalnie zaczęto określać Królestwo Polskie) jako region o charakterze wieloetnicznym i wieloreligijnym, dokonany został podział szkół na polskie, niemieckie, żydowskie i rosyjskie (ruskie). W zamyśle inicjatorów tych zmian chodziło nie tylko o symboliczne pozbawienie Polaków przywileju „narodu historycznego” i zrównanie polskości ze wszystkimi innymi narodowościami zamieszkującymi dawną Kongresówkę, lecz przede wszystkim zamiar odcięcia nie-polskich grup etnicznych od dominującej dotąd kultury polskiej⁸. Po 1864 roku w imperium rosyjskim jedynie kultura rosyjska miała być postrzegana jako kultura wysoka⁹.

Bez względu na to, czy potraktujemy wprowadzenie reform Dymitra Tołstoja w Królestwie Polskim w latach 1872–1880 za kontynuację reform Komitetu Urządzającego, czy też uznamy je za niezależne od siebie, wysiłek ich twórców koncentrował się na zwiększeniu prestiżu kultury rosyjskiej i uznaniu kwestii wychowawczo-oświatowych za domenę państwa. Za podstawę szkolnictwa średniego przyjęto model niemieckiego gimnazjum klasycznego, w którym podstawową rolę odgrywała edukacja filologiczna z wielogodzinną nauką dwóch języków starożytnych (łaciny i greki) i dwóch nowożytnych, a także nacisk na logikę i matematykę z nieufnym podejściem do spekulacji i dyskusji niezbędnych

7 A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska...*, s. 107.

8 H. Głębocki, *Fatalna sprawa...*, s. 501–507; na temat terminu narodowość (*народность*), por. M. Б. Велижев, *Поиск русской идеи и понятие народности* – <https://arzas.academy/materials/1374> [10.02.2022]; A. de Lazari, *Народность, w: Idee w Rosji*, red. A. de Lazari, *Idee w Rosji = Idee v Rossii = Ideas in Russia: leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, pod red. A. de Lazari, Warszawa 1999, t. 1, s. 268–269.

9 Por. M. Tanty, *Panslawizm, carat, Polacy. Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, Warszawa 1970, s. 244–246.

w naukach przyrodniczych. Program taki uznawano za prawomyślny i odpowiednio kształcący umysł przyszłych elit¹⁰. Z drugiej strony, podstawą ideową nauczania było nawiązanie do wspomnianej triady „prawosławie – samodzierżawie – ludowość”, z coraz bardziej wyraźnym akcentem na jej ostatni człon. Zdaniem Tołstoja:

system szkolnictwa w Rosji powinien opierać się na tych samych zasadach, co w innych krajach europejskich, jednocześnie jednak musiał być on zgodny z rosyjską narodowością, jej podstawowymi zasadami i tradycjami historycznymi¹¹.

Reforma Tołstoja oznaczała zatem:

- (1) rezygnację ze szkół przeznaczonych dla różnych grup etnicznych i zastąpieniu ich (na poziomie szkół średnich) rosyjskojęzycznymi gimnazjami klasycznymi, gimnazjami żeńskimi oraz gimnazjami realnymi;
- (2) wprowadzenie tych samych programów nauczania na obszarze całego imperium;
- (3) stosowanie tych samych podręczników zarówno w Rosji centralnej, jak i na jej peryferiach.

Jak zaznacza Aleksiej Wdowin, reforma oświaty Dymitra Tołstoja pomimo autorytarnej i wielkomocarstwowej retoryki, która ją uzasadniała była przedsięwzięciem promodernizacyjnym i zgodnym z przemianami jakie zachodziły w szkolnictwie Europy Zachodniej (ze znaczącym wyjątkiem jakim były Austro-Węgry)¹².

10 Na temat reform D. Tołstoja por. A. Sinnel, *The classroom and the chancellery. State educational reform Russia Count Dmitry Tolstoi*, Cambridge, MA 1973, s. 131–133; E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968, s. 14–20, 93–96; L. Szymański, *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983, s. 40, 42–43, 50–54; E. Kula, *Hrabia Dmitrij Andriejewicz Tołstoj (1823–1889) i jego reformatorska działalność oświatowa*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2014, t. 23, s. 609–622 – <http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/publication/2939> [10.02.2022]; por. również A. Kraushar, *Czasy szkolne za Apuchtina: kartka z pamiętnika, 1879–1897*, Warszawa 1915 – <https://polona.pl/item/czasy-szkolne-za-apuchtina-kartka-z-pamietnika-1879-1897,MTU1ODUxMTM/6/#info:metadata> [10.02.2022]; idem, wyd. 2, Warszawa 1916 – <https://kpbz.umk.pl/publication/32784> [10.02.2022]; S. Plokh, *Kwestia rosyjska: jak budowano naród i imperium*, przekład Ł. Witczak, Kraków 2009, s. 110–125.

11 A. Vdovin, „Dmitry Tolstoy Classicism” and the formation of the Russian literary canon in the high school curriculum, „Ab Imperio” 2017, nr 4, s. 129 – https://www.academia.edu/36529098/_DMITRY_TOLSTOYS_CLASSICISM_and_the_Formation_of_the_Russian_Literary_Canon_in_the_High_School_Curriculum [10.02.2022].

12 Por. S. Moore, *Teaching the Empire: Education and state loyalty in late Habsburg Austria*, West Lafayette (IN) 2020.

Dla władz rosyjskich głównym źródłem inspiracji był system szkolnictwa w Niemczech. W systemie humanistyki niemieckiej widziano odbicie filozofii języka Wilhelma Humboldta i Jakoba Grimma, a więc przekonania, że w języku danego narodu kryje się jego światopogląd. Oznaczało to, że język nie miał być traktowany jedynie jako zbiór konkretnych wyrazów i wyrażeń, lecz jako cały system, którym rządzą konkretne zasady odzwierciedlające „ducha” każdego narodu. W Rosji, podobnie jak w Niemczech, założenia te miały uzasadniać nacisk na nauczanie etymologii i gramatyki języka rosyjskiego i zestawienie go z językami starożytnymi. Drugim źródłem inspiracji był francuski model oświaty, w którym główną rolę odgrywała lektura współczesnej prozy (przede wszystkim powieści lub jej fragmentów), która miała wyznaczać standard języka narodowego. Lektura literatury współczesnej miała odgrywać centralną rolę w integracji i kulturowej socjalizacji uczniów kształtując w nich nowoczesną świadomość narodową¹³. W zamyśle Dymitra Tołstoja, szkoła rosyjska, zarówno poprzez naukę języka (jak w Niemczech), jak i literatury (jak we Francji) miała zatem stać się swego rodzaju „pasem transmisyjnym” rosyjskiego nacjonalizmu¹⁴.

W Królestwie Polskim oczekiwania wobec uczniów gimnazjów względem nauki języka rosyjskiego formułowane były na łamach „Cyrkularza Warszawskiego Okręgu Naukowego”, oficjalnego czasopisma rosyjskich władz oświatowych w Warszawie, wychodzącego w latach 1869–1915. Oprócz rekomendacji programowych i recenzji proponowanych podręczników, periodyk ten był miejscem, w którym rosyjscy pedagodzy mieli możliwość podjęcia refleksji nad skutecznością poszczególnych metod „zbliżania” młodzieży polskiej do kultury rosyjskiej i dzielenia się strategiami, które w zadaniu tym były, w ich przekonaniu, najbardziej skuteczne. Jak zapewniał jeden z nauczycieli, najważniejszym sposobem zwiększenia skuteczności nauczania języka państwowego w szkole miało być propagowanie czytelnictwa rosyjskich książek. Zadaniu temu miały sprostać biblioteki gimnazjalne, w zamierzeniu dobrze zaopatrzone w książki rosyjskich autorów oraz wybrane tłumaczenia z języków obcych. Kluczem do powodzenia tego przedsięwzięcia miała być dobrowolność lektury i możliwie jak najszerszy jej wybór¹⁵.

13 Ibidem, s. 111, 128.

14 Por. J. Miąso, *Reformy oświatowe w Prusach, Austrii i Rosji i ich wpływ na szkolnictwo na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w.*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, t. 40, nr 3, s. 123–139.

15 „ЦБЮ” 1869, nr 5, s. 173–174 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614823/display/Default> [10.02.2022].

Dzięki częstemu i dobrowolnemu kontaktowi z książką, uczniowie byliby już oswojeni z lekturą podczas zajęć szkolnych. Jej systematyzacja miała być możliwa dzięki wpleceniu czytania fragmentów lektury w kurs teorii literackiej (*теория словесности*), będący podstawowym działem tematycznym w programie języka (nie tylko rosyjskiego) w gimnazjach klasycznych dziewiętnastowiecznej Rosji. Wywodząc się z nauczanej przed reformami Tołstoja retoryki, teoria literacka miała służyć „świadomemu użyciu języka”, a zatem właściwemu rozumieniu form gramatycznych, logiki tekstu, jego estetyki i rozwoju historycznego¹⁶. W praktyce szkolnej oznaczało to przede wszystkim oparcie się na podręcznikach do gramatyki klasyfikujących poszczególne gatunki literackie przy jednoczesnej analizie tekstów źródłowych zamieszczonych w chrestomatiach. Przytaczane teksty, zarówno wywodzące się z twórczości ludowej (bajki, pieśni, przysłowia), jak i literatury pięknej mały służyć analizie tematycznej, gramatycznej i historycznej¹⁷, a przede wszystkim ilustrować historyczny rozwój języka rosyjskiego. Dobrowolna lektura uczniów w czasie wolnym połączona z wiedzą teoretyczną nabytą podczas takich zajęć miała, jak tłumaczył dalej, zaowocować z jednej strony „rozumną i świadomą lekturą rosyjskich autorów”, z drugiej zaś:

stopniowo przygotowywać ich do zrozumienia ducha języka, nie tylko w [...] tekstach prozatorskich, lecz również w języku poetyckim obfitującym w cechy czysto ludowe i całkowicie oryginalne wyrażenia, w pełni ukazujące sposób myślenia i charakter ludu¹⁸.

Zestawienie wzorcowych tekstów literackich z tekstami mającymi odzwierciedlać „ducha narodowego” miało na celu pogodzenie edukacji klasycznej z edukacją narodową. Z jednej strony wykształcenie gimnazjalne miało bowiem na celu wykształcenie społecznej elity władającej doskonale językiem literackim i będącej w stanie dokonywać jego rozbioru logicznego lub gramatycznego¹⁹. Z drugiej strony natomiast, poprzez studia nad etymologią języka, którym towarzyszyć

16 T. M. Зыбина, *Теория словесности как учебная дисциплина второй половины XIX в., „Русская словесность”* 2000, nr 6, s. 64–68.

17 Ся Линь [Xia Lin], *Термин словесность в дореволюционной русской филологической традиции (на материале учебника «Теория словесности» П. В. Смирновского 1913 года)*, „Верхневолжский Филологический Вестник” 2019, nr 1(16), s. 72–77 – <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-slovesnost-v-dorevoljucionnoj-russkoy-filologicheskoy-traditsii-na-materiale-uchebnika-teoriya-slovesnosti-p-v-smirnovskogo.pdf> [10.02.2022].

18 „ЦВУО” 1869, nr 5, s. 186 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614823/display/Default> [10.02.2022].

19 G. J. Makowski, *The Russian classical gymnasium, 1864–1890*, Bloomington (IN) 1993, s. 1–5.

miał język uznany za „ludowy” uczniowie rosyjskich szkół średnich mieli utożsamiać rosyjskość z kulturą chłopską, kulturą rosyjskiej wsi. Sprzeczność ta, pogłębiona w toku (kontr)reform Aleksandra III²⁰, była świadectwem napięcia między przekazywaną w szkołach wiedzą „klasyczną”: w zamysle ekskluzywną i przeznaczoną wyłącznie dla elit, z ukazaniem źródeł rosyjskiej tożsamości jako wywodzących się z kultury warstw nieoświeconych. Swoisty demokratyzm oficjalnej „ludowości” nie odpowiadał zatem formalnym celom wykształcenia gimnazjalnego, mającym w założeniu (w przypadku męskich gimnazjów klasycznych) przygotowywać do podjęcia studiów uniwersyteckich i służby cywilnej. Paradoks polegał na tym, że deklarowana „ludowość” była sprzeczna z hierarchicznym porządkiem społecznym carskiej Rosji, w której pomimo reform, w dalszym ciągu dominowały elity *dworiańskie* (szlacheckie).

Chrestomatie

W *Konspekcie języka rosyjskiego i literatury dla uczelni wojskowych*, który od końca lat pięćdziesiątych funkcjonował jako pierwszy w historii rosyjskiej oświaty oficjalny program dla wszystkich szkół w imperium rosyjskim, zaproponowany został młodzieży gimnazjalnej obszerny wybór tekstów uznanych za wzorcowe. Na podstawie tego dokumentu, tworzone miały być szkolne chrestomatie i wypisy literackie dzielące obowiązujący program według stopnia trudności²¹. W młodszych klasach gimnazjalnych sposób pracy nauczycieli z uczniami nie miał się specjalnie różnić od sposobu nauczania dzieci w szkołach elementarnych²². Oparty był on na wspólnym czytaniu na głos, uczeniu się fragmentów literackich (zwłaszcza poetyckich) na pamięć oraz „ustnym opowiadaniu” przeczytanych tekstów. Od pierwszej klasy uczniowie i uczennice gimnazjów klasycznych bądź żeńskich uczyli się podstaw gramatyki i ortografii: poprawność pisemnego wyrażania się była systematycznie kontrolowana przez dyktanda oraz prace pisemne zadawane do domu. Już od pierwszej klasy nauczanie języka rosyjskiego zostało powiązane z innymi wykładanymi w gimnazjum językami

20 E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu...*, s. 96–193.

21 A. Вдовин, Р. Лейбов, *Хрестоматийные тексты. Русская поэзия и школьная практика XIX столетия*, Тарту 2013 (Acta Slavica Estonica 4. Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение, 9), s. 14–15 – <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/53123/1/9789949324750.pdf> [10.02.2022].

22 *Szkoła czterech wieków: Liceum Ogólnokształcące Stanisława Staszica w Lublinie*, pod red. R. Kuchy, Lublin 1992, s. 136.

(zarówno starożytnymi, jak i nowożytnymi, w tym i z nieobowiązkowym w szkołach państwowych językiem polskim). Najważniejszym przedmiotem w rosyjskim gimnazjum klasycznym był bowiem język łaciński, nauczanie języka rosyjskiego, jak zaznaczano, „powinno być [odbywać się] w powiązaniu z gramatyką łacińską i przy użyciu takiej samej terminologii”, a od klasy czwartej należało sięgać do tekstów łacińskich i streszczać, bądź szczegółowo je referować w języku rosyjskim²³.

Od lat sześćdziesiątych najczęściej używaną chrestomatią była wielokrotnie wznawiana *Chrestomatia rosyjska w dwóch tomach* Aleksieja Gałachowa wydana w latach 1842–1912 aż 35 razy²⁴. Zdecydowało o tym nowatorstwo pracy Gałachowa, który, posługując się francuskimi książkami szkolnymi jako wzorem, zaproponował by około 30% tekstów zamieszczonych w podręczniku należało do pisarzy mu współczesnych, wśród których część dopiero stawiała swoje pierwsze kroki w literaturze (np. Afanasij Fet, czy też Jakow Połoński). Ponadto, w podręczniku zredukowana została ilość tekstów XVIII-wiecznych, na korzyść literatury najnowszej. Jej autor wychodził z założenia, że „rosyjskiemu gimnazjaliście nie jest potrzebny przestarzały język poprzedniego stulecia, lecz język Puszkina i okresu puszkiniowskiego literatury rosyjskiej”²⁵. We wszystkich edycjach *Chrestomatia* Gałachowa dzieliła się na dwa tomy: prozatorski i poetycki. Tom 1 składał się z następujących rozdziałów: (1) opisy i opowiadania; (2) opowiadania historyczne; (3) rozprawy; oraz (3) mowy, w tym (a) kazania i (b) mowy świeckie. Według relacji nauczycieli²⁶, najczęściej stosowaną w praktyce szkolnej były pierwsze trzy z wymienionych tu rozdziałów zawierające teksty Nikołaja Karamzina (np. opis *Wodospadu Reńskiego* będący fragmentem *Listów rosyjskiego podróżnika* oraz urywki z jego *Historii państwa rosyjskiego*), Wasilija Żukowskiego (*Zarys Szwecji*, *Poranek na brzegach jeziora Genewskiego*) opisy przyrody i krajobrazu Nikołaja Gogoła (fragmenty z *Martwych dusz*, *Staroświeckich ziemian* i *Tarasa Bulby*), Iwana Turgieniewa, Iwana Gonczarowa, Siergieja Aksakowa, teksty krytycznoliterackie Wissariona Bielińskiego i Michała Katkowa oraz eseje historiozoficzne Timofieja Granowskiego²⁷. Tom drugi prezentował wybrane

23 „ЦВУО” 1873, nr 1, s. 23–29 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614871/display/Default> [10.02.2022].

24 А. Вдовин, Р. Лейбов, *Хрестоматийные тексты. Русская поэзия...*, s. 30.

25 А. Вдовин, Р. Лейбов, *Хрестоматийные тексты. Русская поэзия...*, s. 8–34.

26 „ЦВУО” 1870, nr 9, s. 453 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614840/display/Default> [10.02.2022]; idem, 1870, nr 10, s. 493 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614841/display/Default> [10.02.2022].

27 А. Галахов, *Русская хрестоматия*, t. 1, Санкт-Петербург 1864, s. I–IV.

fragmenty poetyckie według podziału gatunkowego. Najwięcej miejsca zostało w nim poświęcone poezji Aleksandra Puszkina (poemat *Połtawa*, bajki, fragmenty z *Eugeniusza Oniegina* i *Córki kapitana*, *Pieśń o wieszczym Olegu* oraz niektóre utwory liryczne), Wasilija Żukowskiego (tłumaczenie z *Iliady* i *Odyssey* i niektóre bajki) oraz Aleksieja Kolcowa. W wydaniu z 1892 roku pierwszy tom zawierał ponadto *Pałac króla Alkinoosa* – fragmentu z tłumaczenia *Odyssey* Żukowskiego oraz opis *Dniepru* i *Południowego ruskiego stepu* Gogola²⁸. Największe zmiany zaszły w chrestomatii Gałachowa po 1905 roku, gdy do programów szkolnych weszła literatura drugiej połowy XIX wieku. Oznaczało to, umieszczenie w pierwszym tomie tekstów literackich Aleksego Tołstoja (*Księżę Srebrzysty*) oraz Lwa Tołstoja (przede wszystkim fragmentów z *Wojny i pokoju*)²⁹.

Inną popularną chrestomatią skierowaną dla klas młodszych gimnazjów męskich i żeńskich był podręcznik Józefa (Iosifa) Paulsona – wybitnego pedagoga wywodzącego się ze szwedzkiej wspólnoty w Petersburgu, zwolennika analitycznej dźwiękowej metody czytania i pisania³⁰, którą propagował wśród dzieci z nizin społecznych rosyjskiej metropolii. W Królestwie Polskim jego *Książka do czytania i praktycznych ćwiczeń* była w użyciu zarówno szkół elementarnych³¹, jak i gimnazjów męskich i żeńskich³². Częste wzmianki na łamach „Cyrkularza”, świadczą o tym, że pomimo pewnej krytyki praca ta była w szkołach Warszawskiego Okręgu Naukowego w obiegu szkolnym przynajmniej w latach 1870–1876. Zdaniem kuratora Fiodora Wittego wypowiadającego się na temat podręczników w gimnazjach żeńskich, główną zasługą chrestomatii Paulsona było zestawienie „najlepszych utworów wzorcowych rosyjskich pisarzy”, które stanowią odpowiedni materiał dla uczennic słabo obeznanych z literaturą rosyjską. Materiał ten mógł być wykorzystany:

[...] począwszy od klasy pierwszej, przy lekturze jednych tekstów na lekcjach czytania, innych pod kierunkiem dam klasowych, jeszcze innych w domu wraz

28 A. Га́лахов, *Русская хрестоматия*, t. 2, Санкт-Петербург 1864.

29 A. Га́лахов, *Русская хрестоматия*, Москва 1912.

30 Паульсон (Иосиф Иванович), w: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, t. 23, Санкт-Петербург 1898, s. 53.

31 Por. M. Zych [S. Żeromski], *Szyfowe prace. Powieść współczesna*, wyd. 3, Lwów 1905, s. 8.

32 „ЦВУО” 1870, nr 5, s. 208 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614836/display/Default> [10.02.2022]; idem, 1870, nr 6, s. 290 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614837/display/Default> [10.02.2022]; idem, 1870, nr 10, s. 484–485 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614841/display/Default> [10.02.2022]; idem, 1871, nr 5, s. 208 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614849/display/Default> [10.02.2022]; idem, 1876, nr 1, s. 21 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614910/display/Default> [10.02.2022].

z zadaniem ich zreferowania [...], jeszcze innych z zamiarem ich pamięciowego opanowania, a wreszcie w celu ich analizy na lekcjach teorii literatury³³.

Chrestomatia ta traktowana była w szkołach średnich nie tyle jako całościowy podręcznik i wyznacznik obowiązującego programu, co „materiał, który nauczyciele języka i literatury rosyjskiej mogą segregować, adekwatnie do celów nauczania”³⁴. Inaczej niż w szkołach elementarnych, książka Paulsona nie miała służyć przyswojeniu podstawowych wiadomości dotyczących najbliższego otoczenia ani wprowadzać uczniów w krąg pojęć małej i wielkiej ojczyzny³⁵. Nauczycieli interesowały zamieszczone tu fragmenty utworów literackich jako podstawowe narzędzie edukacyjne i wychowawcze.

Wśród autorów najliczniej reprezentowanych w *Książce do czytania* znajdował się Aleksander Puszkina (11 utworów), Iwan Kryłow (11 utworów), Aleksiej Kolcow (5 utworów) i Iwan Aksakow (5 utworów). Dzieła te (wiersze i proza poetycka) nie były jednak pogrupowane ani według kryterium autorskiego, ani chronologicznego, najważniejsze w ich zestawieniu była podejmowana tematyka, którą można pogrupować następująco: (1) postacie i wydarzenia historyczne (2) krajobraz i pory roku (3) rosyjska wieś oraz (4) wiersze dydaktyczne. Nie ulega wątpliwości, że uwspółcześniając kanon literacki dla potrzeb połowy XIX wieku, Paulson – podobnie jak Gałachow – odwoływał się przede wszystkim do literatury romantycznej.

Jeszcze innym proponowanym dla różnych typów gimnazjów podręcznikiem była *Chrestomatia dla użytku przy nauczaniu języka rosyjskiego* Pawła Basistowa. W przekonaniu jednego z nauczycieli, jej główną zaletą był spory „wybór lekkich i interesujących tekstów, które mogą zachęcić dzieci do lektury”, a także ich uporządkowanie pod względem skali trudności. Na początku znajdowały się tam bajki „związane z rosyjską przyrodą i codziennym bytem”, następnie opowiadania z „rosyjskiej historii”, „powiastki i anegdoty”, a wreszcie „baśnie i przysłowia”³⁶. Jak dowiadujemy się ze wstępu, dla autora podręcznika, szczególnie

33 „LBYO” 1876, nr 1, s. 21 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614910/display/Default> [10.02.2022].

34 „LBYO” 1876, nr 1, s. 21–26 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614910/display/Default> [10.02.2022].

35 M. Przciszewska, *Between Empire and Nation. The social function of books in the Kingdom of Poland 1864–1914*, „Polish Libraries” 2019, vol. 7, s. 139–141 – https://polishlibraries.bn.org.pl/upload/pdf/80525_03_Maria%20Przciszewska_BETWEEN%20EMPIRE_p.96%E2%80%93127.pdf [10.02.2022].

36 „LBYO” 1970, nr 6, s. 290 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614837/display/Default> [10.02.2022].

uwzględnienie baśni miało z jednej strony podnieść atrakcyjność lektury wśród młodszych czytelników, z drugiej zaś nie zrażać ich trudnością tekstu, ponieważ „ćwiczenie się w opowiadaniu przeczytanego tekstu powinno zaczynać się od rzeczy najprostszyc, całkowicie dostępcnych rozumieniu dzieci”. Odwrotnie niż w chrestomatii Paulsona, nie było tam zatem artykułów przekazujących wiedzę encyklopedyczną – były one zdaniem Basistowa po prostu za trudne na początkowym etapie nauczania języka. Znacznie ważniejsze było dla niego emocjonalne utożsamienie się ze wszystkim co rosyjskie poprzez zaproponowanie opowieści dotyczących codziennego bytu rosyjskiego ludu, przyrody oraz historii napisanych „językiem ludowym, spontanicznym i prostym”.

Wśród tych opowieści znajdowały się przede wszystkim baśnie Aleksandra Afanasjewa, które w latach 1855–1863 zostały opublikowane w ośmiotomowym zbiorze *Русские народные сказки (Rosyjskie baśnie ludowe)*. Publikacja ta, pomimo różnego rodzaju ograniczeń stawianych przez cenzurę doczekała się przed 1915 rokiem przynajmniej dziewięciu reedycji od razu wchodząc do kanonu rosyjskiej literatury dziecięcej³⁷. Teksty historyczne opisujące kolejno: początki Rusi Kijowskiej, chrzest świętego Włodzimierza, panowanie Tatarów, postać Iwana Groźnego, Piotra I i Katarzyny II zamieszczone w chrestomatii były autorstwa przede wszystkim Wasilija Wodowozowa, Siergieja Sołowiowa i Mikołaja Gogola. Wśród utworów poetyckich większość stanowiły wiersze Aleksandra Puszkina, bajki Iwana Kryłowa, Aleksieja Kolcowa oraz Wasylia Żukowskiego. W przekonaniu nauczycieli Warszawskiego Okręgu Naukowego główną zaletą tego podręcznika był odpowiedni dobór tekstów napisanych wzorcowym językiem literackim³⁸.

Możliwość zrozumienia tekstu przez uczniów klas niższych była zatem jednym z podstawowych kryteriów w doborze podręczników szkolnych w Królestwie Polskim. Wymogom tym miały również sprostać wydane po raz pierwszy w 1868 roku *Wypisy jako podręcznik do praktycznej nauki języka rosyjskiego* autorstwa nauczyciela I Warszawskiego Gimnazjum Męskiego – Wasilija Gruszeckiego. Jak autor zaznaczył we wstępie, pomysł napisania tego podręcznika wynikał z sugestii grona

37 Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург. Каталог – https://primo.nl.ru/primo-explore/search?query=any,contains,%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%B5%D0%B2%20%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8&tab=default_tab&vid=07NLR_VU1&facet=searchcreationdate,include,1800%7C,%7C1915&offset=20&came_from=pagination_2_3 [10.02.2022].

38 „ЛВУО” 1870, nr 6, s. 290–291 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/614837/display/Default> [10.02.2022].

pedagogicznego „guberni nadwiślańskich” zainteresowanych skuteczną pomocą dydaktyczną w nauczaniu języka rosyjskiego wśród „tutejszej [...] ludności, dla której język [ten] nie jest językiem wyniesionym z domu (*языком семейства*)”.

Gruszecki розміścił proponowany przez siebie materiał pod względem stopnia trudności: na początku wywodzące się z tradycji ludowej bajki i przysłowia, „następnie dostosowane do stopnia rozumienia dzieci utwory Aleksandra Puszkina, Wasilija Żukowskiego oraz Władimira Dala, a wreszcie (umieszczone w tomie drugim) utwory trudniejsze. Osobny dział zajmowały w podręczniku wiersze przeznaczone do opanowania pamięciowego. Na pierwszym miejscu znajdowały się tu bajki dydaktyczne Iwana Kryłowa i Aleksandra Izmajłowa, dalej zaś utwory poetyckie Michaiła Lermontowa, Apołłona Majkowa i Afanasija Feta³⁹. Zrozumienie tekstów ułatwiał umieszczony na końcu słownik rosyjsko-polski.

Wszystkie cztery wymienione dotąd chrestomatie wskazywały na literaturę rosyjskiego romantyzmu za wzorcową do nauczania języka wśród uczniów młodszych klas gimnazjów klasycznych i gimnazjów żeńskich. Autorzy podręczników cenili w niej z jednej strony wykorzystanie wątków zaczerpniętych z twórczości ludowej i podniesienie ich do rangi kultury narodowej, z drugiej zaś walory estetyczne mające stanowić wzór poprawnego wyrażania się. Jak już zwracałam uwagę, w podręcznikach tych stosunkowo nieznacznie reprezentowana była literatura rosyjskiego Oświecenia (określana w podręcznikach do historii literatury krytycznie jako pseudoklasycystyczna), akcentująca przede wszystkim potęgę władcy i mocarstwową pozycję państwa rosyjskiego. W drugiej połowie XIX wieku rosyjska tożsamość narodowa miała kształtować się w oparciu o nowy zbiór wartości zaczerpnięty z imaginarium literatury okresu „Karamzinowskiego”, „Puszkiniowskiego” i „Gogolowskiego”, a więc zamkniętego w latach 1811–1852 (powstanie towarzystwa Wielbicieli Słowa Rosyjskiego – śmierci Gogoła). Nowy kanon literacki wprowadzał linearne podejście do historii państwa rosyjskiego, bez charakteryzowania okresu przed-Piotrowego jako bezwartościowego dla rosyjskiej kultury, z drugiej zaś określał kulturę ludową jako załączkową formę rosyjskiej kultury narodowej co zapowiadało nową, bardziej demokratyczną koncepcję narodu, opierającą się nie na kryteriach stanowych lub klasowych, lecz na cechach uznanych za immanentnie rosyjskie. W praktyce szkolnej nowe wartości miały być przekazywane zarówno poprzez lekturę baśni, przysłów, pieśni i podań – a więc utworów wywodzących się z rosyjskiej

39 В. Грушецкий, *Изборник как пособие при практическом изучении русского языка. Курс 1 (для детей младшего возраста)*, Варшава 1868.

(ruskiej) kultury ludowej, jak dzieł literackich pierwszej ćwierci XIX wieku, te ostatnie miały bowiem podnosić „ludowość” do rangi fundamentu rosyjskiej tożsamości narodowej.

Innym, obok folkloru, źródłem rosyjskiej tożsamości przekazywanym poprzez podręczniki szkolne był krajobraz narodowy. Jedną z ważniejszych cech szkolnych „czytanek” była ich deskryptywność, umożliwiająca nie tylko przyswojenie nowego słownictwa, lecz również rozbudzenie pozytywnego stosunku do rosyjskości. W tym przypadku czytane mogły być opisy rosyjskiej (w tym małej i białoruskiej) wsi, które charakteryzowały się zarówno idealizacją „łagodnej” rodzinnej ziemi, mającej pozostawać w ścisłym związku z zamieszkującymi ją włościanami, jak ukazaniem Rosji jako kraj północnego, a więc surowego i niebezpiecznego. Romantyzm krajobrazu, czerpiący zarówno ze źródeł sentymentalnych, jak i inspirowanych estetyką osjanizmu ukazywał sprzeczności i skrajności rosyjskiego „charakteru narodowego”, którego źródłem miała być „rosyjska” przyroda. Przejęty z literatury kult rosyjskiej przestrzeni i dzikiej przyrody miał niewątpliwie na celu umożliwienie wykształconym członkom społeczeństwa wyobrażenie sobie jedności między sobą a niepiśmiennym, pracującym chłopem. Krajobraz stawał się zatem obrazowym i opisowym przedstawieniem Rosji jako wspólnoty narodowej⁴⁰.

W Królestwie Polskim, jak świadczą o tym wzmianki pedagogów rosyjskich pełniących tam „misję oświatową”, istotnym celem lektury chrestomatii było przede wszystkim zapoznanie polskich uczniów z kanonem rosyjskiej literatury pięknej. Literatura rosyjskiego „złotego wieku” miała stanowić wzorzec językowy i uzasadniać prymat kultury i języka rosyjskiego w „guberniach nadwiślańskich” jako, jak ujął to w cytowanej już wypowiedzi Wasilij Smorodinow, „najbogatszego i najpotężniejszego wśród języków słowiańskich”⁴¹.

Gramatyki

Podręczniki do nauczania rosyjskiej gramatyki nie wzbudzały na ogół większych emocji wśród grona pedagogicznego Królestwa Polskiego. Na kartach „Cyrkularza” brak śladów dyskusji analogicznej do tej, która dotyczyła sposobów

40 Ch. Elly, *This meager nature. Landscape and national identity in Imperial Russia*, DeKalb (IL) 2002, s. 81–85, 89.

41 Por. przypis 1.

zwiększenia atrakcyjności czytelnictwa literatury rosyjskiej wśród polskich uczniów. Celem tej kategorii książek szkolnych w młodszych klasach miało być przede wszystkim „nauczenie poprawnego pisania i sensownego używania słów”, w klasach starszych natomiast „filologiczne użycie języka i nauczanie porównawcze”⁴². W poradach dla nauczycieli gimnazjów żeńskich zwracano uwagę na trudność nauczania gramatyki na podstawie istniejących podręczników szkolnych, ponieważ przeładowane były one abstrakcyjną dla uczennic wiedzą teoretyczną. Jak zaznaczał autor tych porad, większość dziewcząt przychodzi do szkół średnich z bardzo słabą znajomością języka rosyjskiego i z jeszcze gorszą umiejętnością czytania i pisania w tym języku. Nauczyciel był zatem niemal bezradny: nie wiedział w jaki sposób tłumaczyć zawilosci gramatyczne klasie, która w ogóle w niewielkim stopniu rozumiała co się do niej mówiło. W zadaniu tym nie mogły pomóc dostępne podręczniki do gramatyki – koncentrowały się one na przekazaniu odpowiedniej terminologii i wiadomości z zakresu logiki wypowiedzi. Propozycją autora było zatem odejście od podręczników do gramatyki i próba konstruowania zajęć klasowych na podstawie metody „katechetycznej” polegającej na zadawaniu pytań ułatwiających zrozumienie tekstu pisemnego, tak by zależności pomiędzy poszczególnymi częściami zdania były możliwe do zrozumienia przez same uczennice. Innym sposobem umożliwiającym zrozumienie gramatyki rosyjskiej – niemożliwy do osiągnięcia poprzez wielogodzinne studiowanie podręczników do tego przedmiotu miał być możliwie jak najbardziej intensywny kontakt z „żywym”, mówionym językiem rosyjskim – czym zresztą uzasadniało się zakaz posługiwania się językiem polskich w murach gimnazjalnych nawet w czasie przerw między lekcjami. Refleksje opisane w „Cyrkularzu” nie oznaczały oczywiście braku korzystania z książek rekomendowanych przez ministerstwo oświaty dla użytku szkolnego, lecz jedynie możliwy dystans do książek, które w warunkach szkolnych musiały funkcjonować inaczej niż w rosyjskojęzycznym centrum imperium. Oznacza to, że w Królestwie Polskim, gdzie język rosyjski nie był językiem ojczystym większości uczniów, postulowana unifikacja szkolnictwa była więc raczej traktowana jako postulat niż faktycznie określała rzeczywistość szkolną.

Do książek znajdujących się w obiegu szkolnym z całą pewnością należy zaliczyć *Gramatykę rosyjską* (*Русская грамматика*) Aleksandra Wostokowa. Ten popularny podręcznik, od swojego pierwszego wydania w 1831 do roku

42 А. Антонов, *Русская грамматика. Младший трехлетний гимназический курс*, Санкт-Петербург 1873, s. 1–2.

1874 publikowany był 11 razy, miał dość konserwatywny charakter, nawiązując raczej do klasycznej *Gramatyki rosyjskiej* (*Российской грамматики*) Michaiła Łomonosowa, niż do współczesnych koncepcji językoznawczych.

Praca Wostokowa składała się z czterech części: (1) „tworzenie wyrazów”; (2) „kompozycja wyrazów”; (3) zasady poprawnego pisania; (4) zasada poprawnego akcentowania. W pierwszej z nich znajdowało się osiem rozdziałów dotyczących części mowy (m.in. rzeczownika, przymiotnika, dopełnienia i czasownika), druga poświęcona została sposobom poprawnego formułowania zdań złożonych i wielokrotnie złożonych, problemom związanym z fleksją i formom wyrazowych oraz podstawowym zasadom interpunkcji, w trzeciej uczniowie mogli zdobyć informacje na temat zasad ortografii rosyjskiej w tym kwestii poprawnego użycia wielkich i małych liter, użycia litery „jać” i „jer” oraz zasad użycia twardego i miękkiego znaku, a wreszcie w czwartej znajdował się wykład na temat zasad akcentowania słów w poszczególnych częściach mowy⁴³. Jak zaznaczono na wstępie:

Gramatyka jest przewodnikiem po prawidłowym używaniu słów w rozmowie i piśmie. Słowa to dźwięki głosu, którym osoba wyraża swoje koncepcje i uczucia. Gramatyka jest ogólna i szczegółowa. Ogólna gramatyka pokazuje podstawy mowy wspólne dla wszystkich języków. Określona gramatyka pokazuje szczególne użycie języka ustnego i pisemnego. W ten sposób gramatyka rosyjska uczy poprawnego mówienia i pisania po rosyjsku⁴⁴.

Podręcznik ten stanowił niewątpliwie wyczerpujące kompendium dotyczące zasad poprawnego wyrażania się, zarówno ustnego, jak i pisemnego, jednak, jak widać na przykładzie tego cytowania, napisana była dość abstrakcyjnym, „suchym” językiem, co mogło skutkować – co koresponduje z relacjami pedagogów publikujących w oficjalnym periodyku Warszawskiego Okręgu Naukowego – stosunkowo małą użytecznością tej książki podczas zajęć z dziećmi, dla których język rosyjski nie był językiem ojczystym.

Nieco inny charakter miał podręcznik Aleksandra Antonowa *Gramatyka rosyjska. Kurs dla młodszych klas gimnazjalnych* (*Русская грамматика. Младший трехлетний гимназический курс*). Praca ta miała przede wszystkim

43 A. Востоков, *Русская грамматика. По начертанию его же Сокращенной грамматики*, Санкт-Петербург 1859, s. I–XVI.

44 Ibidem, s. XVII.

cel praktyczny – „utrzymania w pamięci”, tego co zostało wytłumaczone przez nauczyciela przy „w żywej dyskusji” przy okazji analizy tekstów literackich, zarówno poetyckich, jak i prozatorskich. Zgodnie z tą deklaracją, wyjaśnienie zawichości rosyjskiej gramatyki, słowotwórstwa i ortografii było nieco bardziej dynamiczne i oparte na przykładach, niż w abstrakcyjnym wykładzie Wostokowa. Książka dzieliła się na dwie części: pierwsza z nich przekazywała wiadomości dotyczące części mowy i ich fleksji oraz podstawowych zasad ortograficznych, druga natomiast wprowadzała uczniów i uczennice w kwestie rozumienia poszczególnych części zdania i zasad interpunkcji, co było traktowane jako wprowadzenie do tworzenia szkolnych prac pisemnych. W celu lepszego przyswojenia materiału książka obfitowała w dużą liczbę cytatów z literatury pięknej, służących lepszemu wyjaśnieniu zasad gramatycznych, interpunkcyjnych bądź ortograficznych. Towarzyszyły im rozległe komentarze wyjaśniające podstawowe trudności związane z rozbiorem gramatycznym danego zdania lub fragmentu literackiego, a także przykłady możliwych do popełnienia błędów⁴⁵. Gramatyka Antonowa wyrastała jednak pod względem koncepcyjnym, (podobnie jak praca Wostokowa) z oświeceniowego, encyklopedycznego rozumienia gramatyki jako systematycznej nauki o języku składającej się z (jak sformułował to Michaił Łomonosow) wiedzy „słowie, zasadach czytania i pisania”, składni, fleksji i słowotwórstwie⁴⁶.

Zdecydowanie bardziej nowatorski charakter miała *Gramatyka historyczna języka rosyjskiego* (*Историческая грамматика русского языка*) w dwóch tomach Fiodora Busłajewa (edycje w latach 1868–1881), wybitnego językoznawcy i badacza folkloru rosyjskiego, który – pod bezpośrednim wpływem Wilhelma Humboldta i braci Grimm – był zwolennikiem porównawczo-historycznych badań języka rosyjskiego w oparciu o literaturę najdawniejszą oraz przekaz ustny⁴⁷. W opublikowanej w 1861 roku pracy *Szkice historyczne rosyjskiego piśmiennictwa ludowego* badał słowiańską twórczość ludową w porównaniu z folklorem niemieckim i skandynawskim formułując tezę o oryginalności i samoistości mitologii, podań i obyczajów danego ludu⁴⁸, które miały stanowić fundament kultury narodowej. *Gramatyka historyczna* Busłajewa była pierwszą

45 А. Антонов, *Русская грамматика. Младший трехлетний гимназический курс*, Санкт-Петербург 1869.

46 Г. О. Винокур, *История русского литературного языка*, Москва 2021, s. 88–95.

47 Ф. М. Березин, *История русского языкознания*, Москва 1979.

48 Буслев (Федор Иванович), w: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, т. 5, Санкт-Петербург 1891, s. 66–67.

w rosyjskiej historiografii pracą tego rodzaju, jej głównym punktem wyjścia było zaś założenie, gramatyka stanowi całościową naukę o języku. Pierwszy tom podręcznika dzielił się na dwa rozdziały: etymologia i składnia. W pierwszym z nich Busłajew opisywał fonetyczną strukturę słów, w drugim zaś pochodzenie i odmianę poszczególnych części mowy. Samo pojęcie „języka rosyjskiego” było zaś u niego niezbyt ostre. Jak podkreśla współczesny badacz, oznaczał on dla niego język wspólny wszystkim Słowianom wschodnim, a więc zawierającym w sobie „dialekty” wielko, mało- i białoruskie, które miały wywodzić się z języka średniowiecznej Rusi Kijowskiej⁴⁹.

Innym popularnym podręcznikiem do gramatyki używanym w szkołach średnich Królestwa Polskiego była *Gramatyka rosyjska* (*Русская грамматика*, 1856) Władimira Kłassowskiego. Kłassowski, idąc śladami Busłajewa opierał się na metodzie historyczno-porównawczej, jednak za główny cel stawiał sobie zapoznanie uczniów z „fizjonomią słów i zdań”, by następnie „przekazać im zasady, które ukształtowały się w toku nauczania gramatyki”⁵⁰. Całość tego obszernego tekstu (398 stron) dzieliła się głównie na rozdziały dotyczące praktycznych aspektów posługiwania się językiem rosyjskim w zależności od poszczególnych części mowy: czasownika, rzeczownika, przysłówka, przyimka, spójnika i wykrzyknika, kończąc na zagadnieniach dotyczących prawidłowej składni oraz ortografii.

Epilog. Recepcja podręczników wśród społeczeństwa polskiego

Ze względu na konieczność trzymania się ram czasowych mojego artykułu wymieniłam tylko niektóre podręczniki do nauczania języka rosyjskiego w szkołach Królestwa Polskiego. Przywołane tu przykłady chrestomatii i gramatyk dają jednak, jak sądzę pewien wgląd w używane podczas zajęć klasowych książki oraz tendencje w nauczaniu języka, które były przez nie reprezentowane. O ile dla władz rosyjskich i rosyjskich pedagogów podręczniki te były traktowane za narzędzie ułatwiające nauczanie języka państwowego i rozpowszechnianie rosyjskiej kultury, która miała zdominować powszechną w Kraju

49 A. В. Алексеев, *Историческая грамматика русского языка. Учебник и практикум для академического бакалавриата*, Москва 2016, s 10–11.

50 В. И. Класовский, *Русская грамматика*, Санкт-Петербург 1856, s. I.

Nadwiślańskim kulturę polską, o tyle dla uczniów polskich były one po prostu symbolami rosyjskiej opresji. W najbardziej charakterystyczny sposób swą awersję do nauczania języka rosyjskiego wyraził oczywiście Stefan Żeromski w *Szyfowych pracach*. W gimnazjum męskim opisywanym na kartach powieści, przedmiot ten oznaczał przede wszystkim ogrom żmudnych ćwiczeń i schematycznie pisanych wypracowań, najgorszym zaś wykroczeniem uczniów były, w przekonaniu rosyjskich pedagogów, popełniane przez nich „polonizmy”⁵¹. Również w relacjach Aleksandra Kraushara lekcje języka rosyjskiego polegały głównie na niewolniczym przepisywaniu dyktowanych przez nauczyciela zdań przy wielkiej ostrożności by nie popełnić „polonizmów”, które miały być traktowane za „rodzaj zbrodni popełnionej przeciw majestatowi rosyjskości i karanych surowo zmniejszeniem stopnia i pozbawieniem prawa do «promocji»”⁵². W innych relacjach wspominało o metodzie nauczania, w którym ważniejsze od zrozumienia treści było pamięciowe opanowanie podręcznika⁵³ oraz wyniesionym ze szkoły obrzydzeniu, które wzbudzała w nich jakakolwiek nauka gramatyki⁵⁴. Kwestia używanych podręczników gimnazjalnych do nauczania języka rosyjskiego była najczęściej pomijana milczeniem. Dla autorów pamiętników nie miało – w perspektywie kilkudziesięciu lat po opisywanych zdarzeniach – większego znaczenia jaki program nauczania był proponowany przez rosyjskie władze oświatowe w zaborze rosyjskim. Pamięciowe przyswajanie utworów „Puszkiców, Lermontowów i Gogolów”, drobiazgowo analiza gramatyczna literatury pięknej miały być wyłącznie przykładem przemocy na kulturze polskiej i na samych uczniach, którzy pozbawieni byli możliwości zapoznania się z literaturą ojczystą. O ile – mając w perspektywie egzamin maturalny z tego przedmiotu – godzono się z koniecznością uczenia się języka rosyjskiego ze względu na wymogi programowe, to – jak pisał Stanisław Grabski:

[...] dom rodzinny inteligenta polskiego był ściśle zamknięty dla wszystkich rosyjskich wpływów. Nie przyjmowano w nim Rosjan [i] nie było w nim rosyjskich książek [...] Słowa „Roty” Konopnickiej „Twierdzą nam będzie każdy próg” były dosłowną prawdą⁵⁵.

51 S. Żeromski, *Szyfowe prace...*, s. 231–232.

52 A. Kraushar, *Czasy szkolne za Apuchtina...* Warszawa 1915, s. 22–23, idem, wyd. 2, s. 26.

53 E. Czekalski, *W cieniu zamkowego zegara*, Warszawa 1957, s. 146–147.

54 St. Grabski, *Pamiętniki*, [t.] 1, do druku przygot. i wstępem opatrzył W. Stankiewicz, Warszawa 1989, s. 65.

55 *Ibidem*, s. 24–25.

Takie podejście było również przez długi czas charakterystyczne dla opracowań naukowych. Moim zadaniem nie jest tutaj wchodzenie w polemikę z przekonaniem o opresyjności oświaty rosyjskiej w Królestwie Polskiego. Sam fakt zepchnięcia języka polskiego na margines szkolnictwa średniego wraz z wyrugowaniem możliwości porozumienia się po polsku w konwersacjach prywatnych między uczniami był z całą pewnością aktem przemocy wobec społeczeństwa polskiego. Bliższe przyjrzenie się poszczególnym podręcznikom w kontekście szkolnym daje jednak podstawy do zadania pytań dotyczących rosyjskiej polityki kulturalnej w dawnej Kongresówce.

O ile badacze nie mają wątpliwości, że reformy oświaty drugiej połowy XIX wieku wprowadzały w szkołach imperium rosyjskiego „odgórny nacjonalizm” na wzór niemieckiego czy francuskiego, o tyle słabo rozpoznany został problem relacji między modelem tożsamościowym wprowadzanym w Rosji centralnej i na jej peryferiach. Jak wynika z lektury oficjalnego periodyku Warszawskiego Okręgu Naukowego, a zwłaszcza relacji nauczycielskich, dla rosyjskiego grona pedagogicznego w Królestwie Polskim, ważniejszym od utożsamienia uczniów „ze wszystkim co rosyjskie” była skuteczna nauka języka rosyjskiego. Dobra znajomość tego języka i wpojone przekonanie o rosyjskiej dominacji kulturowej było bowiem traktowane jako probierz prawomyślności uczniów. W praktyce szkolnej koncentrowano się przede wszystkim – z tego względu – na czytaniu stosunkowo prostych tekstów napisanych wzorcowym (i współczesnym!) rosyjskim językiem literackim. Lektura baśni lub przysłów ludowych miała przede wszystkim rozbudzić potrzeby czytelnicze i stanowić atrakcję dla dzieci rozpoczynających dopiero naukę języka rosyjskiego, lub tych które opanowały jedynie jego podstawy. I choć bez wątplenia czytane lektury miały „zbliżyć” je do rosyjskości, nie oznacza to jednak, że miały je do rosyjskości asymilować. Uznanie szkoły za pas transmisyjny rosyjskiego nacjonalizmu nie oznaczało zatem totalnej unifikacji kulturowej wszystkich uczniów. Rosyjskie gimnazja (klasyczne i żeńskie) przeznaczone dla dzieci z warstw uprzywilejowanych nie były instytucjami egalitarnymi, ani pod względem społecznym, ani narodowym. Polscy uczniowie nie byli traktowani jako „element” godny zaufania. Różnice kulturalne między nimi, a ich rosyjskimi kolegami traktowane były jako argument za dyskryminacją tych pierwszych. Przywilej „prawdziwego Rosjanina” należał do uczniów prawosławnych, podział wyznaniowy był zaś traktowany jako „naturalny” i niezmienny. Dlatego też pełne utożsamienie się polskich uczniów z „rosyjskim ludem” czy „rosyjskim krajobrazem” nie było wcale brane pod

uwagę. O ile bowiem w Rosji centralnej podstawowe napięcie wynikało ze sprzeczności między przekazywaną w szkołach wiedzą „klasyczną” przeznaczoną wyłącznie dla elit, z ukazaniem źródeł rosyjskiej tożsamości jako wywodzących się z kultury warstw nieoświeconych, o tyle w Kraju Nadwiślańskim, głównym źródłem napięcia było dążenie do pozyskania sobie polskich uczniów, którzy mieli pozostać jednak „elementem” obcym.

MARIA PRZECISZEWSKA

Chrestomathies and grammar books for learning Russian language and literature in secondary schools of the Warsaw Scholar District in the light of Russian educational policy in the Kingdom of Poland, 1864–1915

Both the ‘great reforms’ of Alexander II, as well as the outbreak and suppression of the January Uprising in Poland under Russian rule brought changes to the official state ideology of Russia. While it was still based on the triad *Orthodoxy-Autocracy-Nationality* formulated by count Sergey Uvarov, the changes emphasized its last element: *Natonality*. From then on the latter meant not only the national tradition in the broad sense, but also Russian ethnicity, considered as the foundation of the Russian nation. Thus, the gymnasium school textbooks (chrestomathies and grammar books) discussed in the article referred to the ethnic understanding of the nation, which was expressed by Russian fairy tales, folk poetry and proverbs on a par with the poetry of Russian Romanticism. Therefore, as in Germany or France, Russian gymnasiums also were to be a ‘transmission belt’ for Russian nationalism. However, some texts published in the *Circular of the Warsaw Scholar District (1869–1915)* show that in the Kingdom of Poland, school books had a different function than in the Russian-speaking core of the Empire. Instead of a total cultural unification of Polish students, Russian educational authorities were striving to effectively teach the Russian language and disseminate the belief in Russian cultural domination over Polish culture.

JAN OKOŃ

orcid: 0000-0003-4874-5426

e-mail: j02.okon@gmail.com

Programy teatralne (*sumariusze*) z Biblioteki Pisarzy (Generała) Societatis Jesu w Rzymie. Przegląd i problematyka*

DOI: 10.36155/RBN.53.00007

Wiadomość o istnieniu tytułowych sumariuszy podał jako pierwszy książd Stanisław Bednarski (1896–1942) w swym aktualnym wciąż „studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego” z roku 1933: *Upadek i odrodzenie szkół jezuičkih w Polsce*. Wydał je w Krakowie u Księży Jezuitów, ale z inicjatywy i jak zapewniał w przedmowie – wręcz pod naciskiem wielkiego Mistrza z zakresu organizacji i badań oświaty w Polsce, profesora Stanisława Kota¹. Nazwisko Kota ma tu podstawowe znaczenie: jeśli bowiem ks. Bednarski w ciągu dziewięciu lat spędzonych na zbieraniu materiałów przewertował wszystkie niemal liczące się archiwa i biblioteki polskie („nie dopuszczono” go jedynie, jak pisał, „do trzech bibliotek kościelnych i jednego archiwum prywatnego”), to jednak promotor najwyraźniej nie oczekiwał od niego pełnego zdania sprawy z zasobów bibliotecznych i archiwalnych, a tym bardziej możliwie całościowej relacji z zakresu teatru szkolnego

* Omówienie opiera się na materiałach zebranych w toku realizacji projektu Narodowego Centrum Nauki w Krakowie Nr UMO-2014/13/B/HS2/00524 (program ‘Opus 7’, panel Nauki Humanistyczne 2) pt. Civic Education in the Jesuit School Theatre in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the 16th – 18th Centuries – „Kształcenie obywatela na scenach jezuičkih w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Programy teatralne w archiwach wileńskich i rzymskich SJ oraz w wybranych bibliotekach polskich”. Projekt w latach 2015–2018 realizowany w Wyższej Szkole Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie (kierownik projektu: Jan Okoń, wykonawcy: Clarinda Calma, Katarzyna Gara i Jolanta Rzegocka).

¹ Por. dla przypomnienia: *Stanisław Kot – uczoney i polityk. Pokłosie sesji naukowej*, [red. naukowy A. Fitowa], Kraków 2001.

jezuitów. I jeśli bynajmniej nie była intencją autora nowa (po fundamentalnej monografii *Jezuici w Polsce* Stanisława Załęskiego) „próba apologii” zakonu, to ukazany w wielkim skrótowym przekroju obraz zbiorowej a intensywnej pracy Towarzystwa Jezusowego nad wychowaniem społeczeństwa i przygotowaniem go do nowych wyzwań cywilizacyjnych XVIII wieku stawał się osiągnięciem na miarę czasu i w pełni godnym akceptacji Mistrza.

Dodajmy od razu: „studium” ks. Bednarskiego było osiągnięciem nowatorskim, o uogólnionym obrazie całości – bez wchodzenia w szczegóły bibliograficzne i archiwalne. Zwłaszcza zaś może w szczegóły z zakresu właśnie teatru. Dla teatru szkolnego nie znalazł bowiem Bednarski w swej książce zbyt wiele miejsca ani też nie poświęcił mu osobnej uwagi, lecz omówił go jedynie w ramach rozdziału XIII, jako jeden z elementów „Wychowania religijno-moralnego i obywatelskiego”, ledwie na 7 stronach (s. 431–438). W rezultacie, w kręgu spraw, które nas tu obchodzą, wykorzystał wprawdzie zasoby zwłaszcza Biblioteki Jagiellońskiej oraz trzech bibliotek wileńskich: uniwersyteckiej, Wróblewskich i Towarzystwa Przyjaciół Nauk, nadto głównych bibliotek warszawskich (choć wspominał tu już tylko o „kolekcji bpa J. Załuskiego, powróconej szczęśliwie do kraju”), wreszcie zaś biblioteki Ossolińskich (wówczas we Lwowie) – ale z żadnej z nich materiałów z zakresu występów szkolnych nie przytoczył. Jedynie zresztą przy okazji „kolekcji bpa J. Załuskiego” przyznał wprost, że zawiera materiał, „jaki należy zbadać”, dopiero zatem w przyszłości.

Nie znaczy to bynajmniej, że materiałów teatralnych Bednarski nie znał. Szedł jednak głównie drogą wskazaną przez innego mistrza – Stanisława Windakiewicza, i w ślad za nim przewertował zachowane w zbiorach Akademii Umiejętności w Krakowie rękopiśmienne *libri dramatum* – oryginalne „księgi dramatów”, wypełniane jako dokumentacja działalności szkolnego teatru, w tym wypadku kolegów z Poznania i Krasnegostawu (odpowiednio rękopisy PAU w Krakowie, nr 729 i 1752). Streszczał też wybrane stąd utwory, by zilustrować podejmowaną w teatrze szkolnym walkę z nałogami społecznymi i wadami narodowymi: pijaństwa, lenistwa i próżniactwa, anarchii czy zbyt interesownego współubiegania się o urzędy itd. Przy wertowaniu kodeksów znajdował zresztą jeszcze inny wzór badacza, mianowicie sławistę duńskiego pochodzenia, Adolfa Stender-Petersena (1893–1963), który po sukcesie inauguracyjnej dysertacji z Heidelbergu: *Die Schulkomödien des Paters Franciszek Bohomolec. Ein literar-historischer Beitrag zur Kenntnis der Anfänge der modernen polnischen Komödie* (1923) wydał był właśnie monografię szkolnego teatru w Poznaniu z lat 1597–1624, w postaci opisu zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali

kodeksu R. 380: *Tragoediae Sacrae. Materialien und Beiträge zur Geschichte der polnisch-lateinischen Jesuitendramatik der Frühzeit*, Dorpat 1931². Do niej to zresztą dopisywał Bednarski z miejsca uwagi krytyczne i wskazywał zarazem na inne jeszcze, cenne opracowanie szkolnego teatru, tym razem w kręgu niemieckiego obszaru językowego: niewiele wcześniej wydane w dwu tomach dzieło Johannes Müllera SJ *Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge vom Anfang (1555) bis zum Hochbarock (1665)*, Augsburg 1930 – przynosiło ono „bogate wiadomości bibliograficzne” i bodaj w zestawieniu z nim tym bardziej podkreślał Bednarski, że swoich „kilka słów” poświęca „wyłącznie wychowawczej stronie teatru szkolnego, abstrahując od kwestji autorstwa, źródeł, wpływów i wartości literackiej”³.

Zbierał też w dalszym ciągu Bednarski teatralia szkolne już bodaj nawet po wydaniu wspomnianej książki. Z zachowanej po nim kartoteki, spisywanej pod hasłem „Teatr szkolny”⁴, wynika, że obok Biblioteki Ossolińskich, wraz ze zbiorem Pawlikowskich, przebadał ponadto zbiór druków z Muzeum Czapskich w Krakowie oraz rękopisy Biblioteki Jagiellońskiej, odnalezione zaś druki konfrontował z ich zapisem w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera. Główny jednak trzon owej kartoteki to zapisy z omawianej tu Biblioteki Pisarzy TJ w Rzymie, a konkretnie ze zbioru objętego numerem-sygnaturą 837. Opisał mianowicie wszystkie pochodzące stąd pozycje, poza ostatnią – nr 30 w zestawieniu przedstawionym poniżej. Rzecz w tym, że jedynie część z nich, jak zobaczymy, uwzględnił w swoim *Upadku i odrodzeniu*.

Wśród „mnóstwa utworów”, które napotkał w toku zbierania materiałów teatralnych, wyodrębnił mianowicie Bednarski pięć grup, które wydzielił „pod względem tendencji i morału”, a zatem według kryterium wychowawczego:

1. „sztuki o charakterze misteryjnym”, przedstawiające „dogmaty czy fakta wiary katolickiej” (jak misteria i dialogi pasyjne);
2. „sztuki religijne o tendencji moralnej”, przedstawiające męstwo w wierze (męczenników z pierwszych wieków chrześcijaństwa i z okresu misji jezuickich);

2 Por. ostatnią, pełną edycję internetową Kodeksu uppsalskiego R 380, opracowaną w latach 2002–2004 w ramach grantu „Łacina w Polsce” w Ośrodku Badań nad Tradycją Antyczną w Uniwersytecie Warszawskim (współautorzy: Jerzy Axer, Andrzej Kruczyński, Jan Okoń). Opracowanie dostępne poprzez bibliotekę Artes Liberales UW.

3 S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933 (przedruk: Kraków 2003), s. 432.

4 W posiadaniu piszącego.

3. tragedie i dramaty „historyczno-narracyjne, nie posiadające wybitnego morału”;
4. utwory „o tendencjach obyczajowych (cnoty i wady prywatne i obywatelskie, zwłaszcza wady młodzieży);
5. utwory „wyłącznie panegiryczne”.

Dla ilustracji owych pięciu grup przytoczył Bednarski przykłady sztuk, których egzemplarze odnalazł m.in. właśnie w Rzymie, w „Bibl[iotece] Generała T.J.”, jak pisał, choć to właściwie Biblioteka Pisarzy Societatis Jesu, zgodnie z formalną nomenklaturą (o czym niżej). Były to kolejno⁵:

- wśród dramatów o męstwie męczenników (grupa 2.):
  - *Violenta Vinolenta Bacchi sacra*, z kolegium w Nowogródku⁶, „o bohaterstwie młodego Maksencjusza”;
  - *Stella e Crucis firmamento*, Wilno 1722, „z historii prześladowania katolików w Japonji”;
  - *Regnator Fluviorum Sarmatiae Vistula*, Warszawa 1718, „o męczennikach sandomierskich, wspaniała wystawa techniczna, autor Antoni Chądzyński”;
- wśród dramatów historyczno-narracyjnych (grupa 3.):
  - *Pupilla Poloniae*, Połock 1730, „o odzyskaniu wzroku przez Mieszka I”;
  - *Acies ignea*, Połock 1724, „o nawróceniu Rusi za Włodzimierza”;
- wśród „dramatów o tendencji obyczajowej”, w tym zwłaszcza polityczno-obywatelskich (grupa 4.):
  - *Sanguis non sitiens sanguinem*, Warszawa 1719, „o św. Wacławie, przeciw pijaństwu”;
  - *Fax mentis*, Płock⁷ 1729, „o karze, jaką Władysław Herman poniósł za niezachowanie postu”;
  - *Currus⁸ gloriae Dei*, Warszawa 1729, „o św. Franciszku Borgiaszu, przeciw pijaństwu i obżarstwu”;

5 W wykazie pomijamy grupę 1., którą Bednarski ilustrował przykładami spoza „Biblioteki Generała T.J.”.

6 Jak zobaczymy, nie odczytał Bednarski chronogramu: 1731.

7 U Bednarskiego błędnie: Połock.

8 U Bednarskiego błędnie: *Cursus*.

- *Fortuna Palladi foederata*, Płock 1698, „o świątym cesarzu chińskim, rozdającym urzędy tylko mądrym, i o buncie złych mandarynów”⁹;
  - *Dapes honorum*, Drohiczyn 1717, „o królu Olbrachcie, jako miłośniku nauk i wodzu”;
  - *Pyrrhus extra Epirum*, Wilno 1721, „o Stanisławie Ciołku jako uczonym i kanclerzu Jagiełły”¹⁰;
  - *Mansio sapientiae*, Mohylew 1732, „o mądrym księciu angielskim, który podźwignął upadające państwo”;
- wśród utworów „wyłącznie panegirycznych” (grupa 5.):
    - *Caput dexterrimae manus*, Pułtusk 1726, „historja legendarnego protoplasty rodu Zielińskich, Głowacjusza”;
    - *Gemma in rostris Gosieviani alitis*, Witebsk 1737, „o Aleksandrze Gosiewskim, obrońcy kresów Rzeczypospolitej za Zygmunta III”.

W sumie wymienił Bednarski 14 utworów z Biblioteki Generała (Pisarzy) TJ w Rzymie. Utworów tych bliżej nie opisywał – nie informował zresztą wprost, że są to druki, ani też, że nie chodzi o pełne teksty sztuk, lecz o programy, czy raczej sumariusze teatralne¹¹.

Odkrywał w ten sposób Bednarski nieznaną wcześniej zbiór – właśnie sumariuszy teatralnych. Zbiór ten stawał się cenny, tym bardziej że aż cztery w nim pozycje nie były znane Estreicherowi i jego *Bibliografii polskiej*. Były to:

- *Caput dexterrimae manus*, Pułtusk 1726;
- *Currus Glorae Dei*, Warszawa 1729;
- *Gemma in rostris Gosieviani alitis*, Witebsk 1737;
- *Pyrrhus extra Epirum*, Wilno 1721.

Wartości zbioru nie umniejsza bynajmniej fakt, że już znacznie wcześniej wszystkie te utwory zostały odnalezione i opisane, i to właśnie jako sumariusze.

9 Cytat przystosowany.

10 W utworze: Erazm Ciołek, co poprawia Bednarski. Samą sztukę określa, nieco na wyrost jako „polityczno-obywatelską”, skoro fabuła jej obraca się głównie wokół spisku przeciwników Ciołka (choć on sam przedstawiony jest jednak jako autor poematu o bitwie pod Grunwaldem).

11 O pojęciu „sumariusze teatralne” jako bardziej adekwatnym zob. J. Okoń, *Programy teatralne teatru szkolnego jezuitów jako źródło i jako przedmiot badań*, w: Świat teatru – świat wartości. Wychowanie obywatelskie w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. *Księga zbiorowa*, pod red. J. Okonia, Kraków 2017, s. 17–45.

Dokonał tego rosyjski historyk teatru, w tym teatru szkolnego na terenach dawnej Rzeczypospolitej, Władimir Iwanowicz Riezanow w książce *Szkolnyje dramy polsko-litowskich jezuitskich kolegij*¹². Opisał je (przyczacząc niekiedy nawet wybrane fragmenty sumariuszy, zwłaszcza „argumenty” sztuk, to jest źródła ich fabuły) na podstawie egzemplarzy Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego – z zasobów której, jak wspomniano, Bednarski również korzystał, tyle że nie w zakresie teatraliów¹³.

Opisy Riezanowa nie mogły i nie mogą zastąpić samych egzemplarzy, ani tych z Rzymu, ani z Wilna. Przekonuje o tym dobitnie wydana tymczasem w roku 1976 fundamentalna bibliografia *Dramat staropolski*, w tomie poświęconym jezuickim programom teatralnym: prawie żaden z druków znanych Bednarskiemu, z wyjątkiem trzech, nie został w nim opisany z autopsji, na podstawie egzemplarzy – autorom nie udało się już bowiem do nich dotrzeć¹⁴. Z różnych względów, o czym niżej.

Tak się zarazem składa, że piszący te słowa mógł być tymczasem pójść tropem ks. Bednarskiego i zapoznać się z całością odkrytych przez niego w Rzymie materiałów teatralnych. Dzięki życzliwej uprzejmości krakowskich jezuitów: ks. dra Bronisława Natońskiego¹⁵ oraz ks. Czesława Michalunia, dyrektora biblioteki, jeszcze przed rokiem 1970 otrzymałem do wglądu fotograficzne odbitki omawianego tu zbioru sumariuszy¹⁶ – tyle że z uwagi na zakres chronologiczny przygotowywanej wówczas obszernej pracy o teatrze szkolnym XVII wieku można je było tylko w drobnej części wykorzystać¹⁷. W pewnym stopniu materiały te posłużyły wówczas również do przygotowania wspomnianej bibliografii *Dramat staropolski*¹⁸.

* * *

12 *Школьные драмы польско-литовских иезуитских коллегий*, описал Вл. Резанов, Нежин 1916.

13 Pomijamy tu inne prace Riezanowa, w tym również uwzględniające szkolne sumariusze teatralne.

14 *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*, t. 2, *Programy drukiem wydane do r. 1765*, cz. 1, *Programy teatru jezuickiego*, oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska, M. Szymańska, Wrocław 1976. Por. recenzję: J. Okoń, „Ruch Literacki” 1980, t. 21, z. 2, s. 143–148.

15 Zob. *Natoński Bronisław*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 453. Zob. też J. Okoń, *Ks. Bronisław Natoński TJ (1914–1989)*, „Ruch Literacki” 1990, t. 31, z. 4–5, s. 347–349.

16 Mikrofilm oznaczony: „Institutum Studiorum/ Ecclesiasticorum/ Phototeca Centralis /MF. 1A2 45. 1/ BGSI. SCR. R. 122-E-14”. Fototypiczne odbitki wykonano w Archiwum Prowincji Małopolskiej TJ.

17 Zob. J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970.

18 Zob. np. *Dramat staropolski [...]. Bibliografia*, t. 2, cz. 1, pozycje nr 537, 577, 598.

Tym bardziej warto dziś powrócić do sprawy i na podstawie przeprowadzonej ponownie w Rzymie kwerendy przedstawić na nowo – i w pełni! – ów zbiór sumariuszy z biblioteki rzymskiej Towarzystwa Jezusowego¹⁹. Można też było odtworzyć przy okazji jego genezę, a to dzięki konfrontacji zasobów trzech bibliotek: Generała (Pisarzy) TJ w Rzymie, Uniwersytetu Wileńskiego oraz Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

Kwerenda potwierdziła znaną już wcześniej zawartość zbioru rzymskich teatraliów, o których tu mowa. Obejmuje on ogółem 30 pozycji, łącznie ze wskazanymi już przez Bednarskiego: wśród 16 pozostałych, a pominiętych w książce *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich* (pominiętych w omówieniu, co jednak nie znaczy, że nieznanych mu – jak o tym była mowa wyżej), znalazł się na samym końcu, jako pozycja nr 30, tylko jeden druk odmienny: panegiryk udramatyzowany, w postaci gratulacji Prowincji Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego, składanych Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu z okazji jego koronacji na króla Polski.

Analiza zbioru pozwoliła ustalić, że stanowią go dublety z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Na wszystkich egzemplarzach zachowały się, dopisane ręcznie ołówkiem, tamtejsze sygnatury – te same, które odnotowane zostały w bibliografii *Dramat staropolski* przy egzemplarzach wileńskich (zapis według schematu: sala – szafa – miejsce w szafie). Obok nich zapisane też zostały (tym razem piórem) jeszcze inne, choć podobnie oznaczane sygnatury – jako najpewniej rezultat przeprowadzanej w Wilnie reorganizacji księgozbioru²⁰.

Pewne światło na pochodzenie rzymskiego zbioru rzuca katalog Biblioteki Jagiellońskiej. Odnotowano w nim (w ramach „zbioru Bednarskiego”) analogiczne dublety z tej samej Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Jest ich tu zdecydowanie mniej, rozsianych po różnych miejscach magazynu, z uwagi na inną organizację zbiorów. Ich karty katalogowe (w tzw. starym katalogu) zaopatrzone mianowicie w powtarzającą się wciąż informację: „Otrzymano //1884// kupnem od// Bibliot[eki]// Wileńsk[iej]// kop[iejek] 10” – za tak podaną, jednolitą cenę egzemplarza znalazło się jednak w „Jagiellonce” jedynie pięć sumariuszy-dubletów z Wilna. Podwójne to jakby przy tym dublety, wobec bowiem obecnych również w bibliotece rzymskiej (wszystkie jednak spoza przedstawionej wyżej

19 Zob. przypis wstępny. Kwerenda przeprowadzona w toku reorganizacji i przeprowadzki Biblioteki Pisarzy.

20 Na ostatnich stronach egzemplarzy zachowały się ponadto ołówkowe zapiski, być może inwentarzowe (?), z cyframi i formułą: „in/on kop.[?]” (kopiejkach?) oraz skrótem: „Wil.”.

listy ks. Bednarskiego)²¹. Cała „akcja” przekazywania dubletów mogła również odbywać się w tym samym czasie, to jest około roku 1884.

W Rzymie, na nowym miejscu, wszystkie egzemplarze zostały zebrane i nie tylko opatrzone wspólną sygnaturą 837, ale też ujęte w rodzaj wspólnie oprawnego kodeksu, mimo nawet pewnych (drobnych jednak) różnic w formacie. Ułożono je tu obecnie w porządku czysto chronologicznym (lata 1694–1737 i dodatkowo nr 30: 1764) – zostały też ponumerowane od 1 do 30, podobnie jak oznaczone zostały również karty, od 1 do 125. Wszystkie egzemplarze, poza numerem 1, mają też nowe pieczątki własnościowe, z napisem w otoku: „Biblioth[eca] – Priv[ata] – Praep[ositi] – Gen[eralis] – Societatis – Iesv” (a zatem: Generała) oraz w centrum: „Scriptor[um]”, to jest Pisarzy²².

Stan taki potwierdzają fotokopie sprzed 1970 roku. Wspomniana kartoteka Stanisława Bednarskiego dowodzi jednak, że około 1930 roku zastał on zupełnie inną kolejność, być może inwentarzową, o czym się tu już szerzej, z braku miejsca, trudno rozwozić²³.

Dla oceny zbioru istotne jest natomiast, że w sumie 10 obecnych w nim pozycji (doszło sześć spoza listy ks. Bednarskiego) nie odnotował Estreicher w *Bibliografii polskiej*. Co więcej, okazało się, że wobec kolejnej reorganizacji księgozbioru w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego nie do wszystkich podstawowych tam wobec dubletów pozycji można mieć dostęp. W rezultacie wszystkie wileńskie sygnatury odnotowane w bibliografii *Dramat staropolski* stały się nieaktualne i nie do wszystkich też w toku prowadzonej i tam równoległe „naszej” kwerendy udało się dotrzeć – bywa więc, że egzemplarze z Rzymu stają się niekiedy (choć trudno powiedzieć czy już na stałe) unikatami.

Zasady opisu

Przedstawiony poniżej wykaz odtwarza pełny zbiór 29 programów (sumariuszy) sztuk jezuitów z Biblioteki Generała SJ w Rzymie zawartych w klocku

21 Na pełnej liście poniżej są to kolejno numery 4, 8, 11, 17 i 28.

22 Zob. reprodukcje w: J. Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa w teatrach szkolnych jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2018, s. 140, 410, 412, 438, 452, 459.

23 Wśród pozycji omówionych w druku przez Bednarskiego byłyby to kolejno w naszym wykazie (w nawiasach odpowiednie nry w kartotece Bednarskiego): nr 13 (2), 25 (4), 7 (7), 27 (9), 26 (12), 22 (13), 2 (14), 20 (16), 18 (20), 10 (21), 29 (21!), 23 (24), 9 (25), 16 (27). Kolejność pozycji pominiętych w druku przez Bednarskiego: 19 (4!), 28 (5), 24 (10), 14 (15), 21 (17), 3 (18), 5 (19), 8 (22), 6 (23), 12 (28), 4 (29), 15 (30), 1 (31!), 11 (31!), 17 (32!). Nie odnotował natomiast Bednarski wierszy powitalnych na cześć króla Stanisława Augusta (obecnie nr 30).

o sygnaturze 837. Zachowany stąd został obecny w nim układ chronologiczny, to jest z lat 1694–1737. Obejmuje on różne kolegia, wyłącznie jednak z dawnej prowincji litewskiej (w sumie 12 kolegiów, w tym głównie Warszawa: 9 i Wilno: 7, ponadto Drohiczyn, Płock i Połock: po 2, oraz Bobrujsk, Braniewo, Mińsk, Mohylew, Nowogródek, Pułtusk i Witebsk – po jednym). Ostatnie w zbiorze (nr 30) to osobno wydane gratulacje dla nowo wybranego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z okazji jego koronacji w dniu 25 listopada 1764 – wydane w Warszawie, ale imieniem Prowincji Mazowieckiej TJ (powstałej z podziału prowincji litewskiej w roku 1759).

W opisach wykorzystuje się zasady zastosowane w bibliografii *Dramat staropolski* (zob. DS II, 1). Łączy się w nich tradycyjny opis bibliograficzny z informacją teatrologiczną.

I tak, po miejscu i dacie wystawienia następuje ogólna notatka bibliograficzna, zawierająca skrót tytułu, doraźnie również nazwisko autora, adres wydawniczy i format druku. Osobno podaje się (w skrótach) podstawowe bibliografie uwzględniające daną pozycję, a następnie liczbę kart i sygnatury.

Następuje dalej wierny odpis karty tytułowej, w tym pełny zapis tytułu (tu zaznaczony krój pisma oraz podział wierszy i ich zakończeń; zachowane wielkie litery, natomiast „s” długie zastąpione zwykłym „s”), po czym argument sztuki, wraz ze wskazanym w nim źródłem (rozwiązany w wypadku skrótu), zawartość druku i jego język (niekoniecznie tożsamy z językiem sztuki!) oraz podział sztuki, z zaznaczeniem aktów, liczby scen oraz intermediiów.

Osobne miejsce zajmuje treść utworu, mniej lub bardziej dokładna, w zależności od rodzaju wątku i konkretnego tematu, tak by uchwycić założenia sztuki i cel inscenizacji. W miarę potrzeby zaznaczamy też różnice w stosunku do źródła sztuki.

Na końcu każdego z opisów podaje się zachowane egzemplarze z innych bibliotek, wraz z sygnaturami oraz ewentualną literaturę przedmiotu.

Bibliografia (skrót):

Bednarski – S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933 – <https://rcin.org.pl/publication/9445> [dostęp: 26.04.2022]

Bieńkowski, *Motywy antyczne* – T. Bieńkowski, *Motywy antyczne i ich funkcja w jezuickim dramacie szkolnym w Polsce*, „Meander” 1961, t. 16, nr 1, s. 26–43; nr 2, s. 99–112; nr 3, s. 149–165

- Brown, *Biblioteka* – J. Brown, *Biblioteka pisarzy asystentów polskiej Towarzystwa Jezusowego: powiększona dwoma dodatkami, z których pierwszy zawiera polskie i rosyjskie tłumaczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych asystentów należących w Polsce i Rosji*, napisana we Lwowie od r. 1852 do 1855 [...], przekł. z łac. W. Kiejnowskiego, Poznań 1862 – <https://www.dbc.wroc.pl/publication/13246> [26.04.2022]
- DS II, 1 – *Dramat staropolski od początków do powstania Sceny Narodowej. Bibliografia*, oprac. zespół pod kierunkiem W. Korotaja, t. 2, *Programy drukiem wydane do r. 1765*, cz. 1, *Programy teatru jezuickiego*, Wrocław 1976 (skrót: og. – tu opis ogólny, bez dostępu do egzemplarza)
- E. – K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 8–9, 12–34, Kraków 1891–1951
- Estreicher, *Teatra* – K. Estreicher, *Teatra w Polsce*, t. 1–3, Kraków 1873–1879 – <https://bc.radom.pl/publication/40222> [t. 1]; <https://bc.radom.pl/publication/40223> [t. 2]; <https://bc.radom.pl/publication/40224> [t. 3] [26.04.2022]
- Okoń 1970 – J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970
- Okoń, *Poetyka Sarbiewskiego* – J. Okoń, *Poetyka Sarbiewskiego i niektóre problemy baroku w dramacie szkolnym wieku XVII*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie” nr 168: 1968, z. 14, s. 41–66
- Okoń, *Teatralia* – J. Okoń, *Teatralia w zbiorze Adama Wolańskiego i nieznanne materiały do dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, „Pamiętnik Literacki” 1965, t. 56, z. 3, s. 167–178 – [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1965-t56-n3-s167-178/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1965-t56-n3-s167-178.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1965-t56-n3/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1965-t56-n3-s167-178/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1965-t56-n3-s167-178.pdf) [30.06.2022]
- Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa* – J. Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa w teatrach szkolnych jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2018
- Poplatek – J. Poplatek, *Materiały archiwalne do dziejów jezuickiego teatru szkolnego, religijnego i ludowego w Polsce w latach 1568–1640*, t. 1–2, rkps APMP, nr 1537
- Riezanow – W. I. Riezanow, *Szkolnycje dramy polsko-litowskich jezuitskich kolegij*, Nieżyn 1916 [*Школьные драмы польско-литовских иезуитских коллегий*, описал Вл. Резанов, Нежин 1916] – <https://www.prilib.ru/item/844413> [26.04.2022]
- Simon – L. Simon, *Dykcjonarz teatrów polskich czynnych od czasów najdawniejszych do r. 1863*, Warszawa 1935 – <https://encyklopediateatru.pl/ksiazka/590/dykcjonarz-teatrow-polskich-czynnych-od-czasow-najdawniejszych-do-roku-1863#> [26.04.2022]

- Sinko, *Historia poezji – Historia poezji łacińskiej humanistycznej w Polsce*, w: *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, cz. 1, Kraków 1918, s. 122–178 – <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/20691> [26.04.2022]
- Sinko, *Poezja nowołacińska* – T. Sinko, *Poezja nowołacińska w Polsce*, w: *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, cz. 1, wyd. 2, Kraków 1935
- Sommerv. – *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, [éditeur scientifique C. Sommervogel], *Première partie: bibliographie*, par Aug. et Al. De Backer; *Seconde partie: histoire*, par A. Carayon; nouvelle édition, t. 1–12, Bruxelles-Paris 1890–1960; [por. wydanie pierwsze:] *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques: 1. de tous les ouvrages publiés par les membres de la compagnie de Jésus depuis la fondation de l'ordre jusqu'à nos jours; 2. des apologies, des controverses religieuses, des critiques littéraires et scientifiques suscitées à leur sujet*, série 1–7, Liège 1853–1861 – <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10520829> [30.06.2022]
- Świat teatru – *Świat teatru – świat wartości. Wychowanie obywatelskie w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Księga zbiorowa*, pod red. J. Okonia, Kraków 2017
- [Titius], *Rys histor.* – [J. Titius], *Rys historyczny przedstawień teatralnych, mianowicie w języku polskim, na Litwie*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczest Nowy” 1840, t. 16–18 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/155617> [26.04.2022]; 1841, t. 19–21 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/155756> [26.04.2022]
- Załęski, *Jezuici w Polsce* – S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, *Dzieje 153 kolegiów i domów jezuitów w Polsce*, cz. 1, *Kolegia i domy założone za królów Zygmunta Augusta i Stefana Batorego 1564–1588*, Kraków 1905, s. 97 – <https://pbc.biaman.pl/publication/1859> [26.04.2022]; cz. 2, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III 1588–1608*, s. 875, 877 – <https://pbc.biaman.pl/publication/1860> [26.04.2022]

Skróty bibliotek i inne

- c., cap. – *caput* (rozdział)
 d. – dawny
 k. – karta
 l., lib. – *liber* (księga)
 nlb. – nie liczbowany
 nsygn. – nie sygnowany
 og. – opis ogólny
 prow. – proweniencja, proweniencyjny
 s.l. – *sine loco* (brak miejsca druku)
 sygn. – sygnatura

wzm. – wzmianka, wzmianki

zdz. – zdjęcie

APMP – Archiwum Prowincji Małopolskiej TJ w Krakowie

Bibl. Lit. AN – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie

BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie

BUWno – Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego

Krak. MN – Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiór Czapskich

Ossol. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich PAN we Wrocławiu

Pozn. TPN – Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

Sand. Sem. – Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu

Warsz. Sem. – Biblioteka Seminarium Duchownego w Warszawie

Programy teatralne – sumariusze

(kolejność opisu według miejsca w kodeksie)

Wilno 1694, przed 24 II

1. Naufragium vitae et regni aqv̄is evitatum a Patharito Insubrum Rege atque Actu antecinerali Ab Illustri ac Magnifica Iuventute Academica in Alma Universitate Vilmensi S.I. repraesentatum. Anno 1694. [Wilno, Druk. Coll. S.I., przed 24 II 1694]. 2°. K. nlb. 1.

Sommerv. VIII 803; DS II, 1, nr 537 (og.).

K. nlb. i nsygn. 1.

[Tytuł nagłówkowy:] NAVFRAGIVM /VITAE ET REGNI/ AQVIS EVITATUM/ à Patharito Insubrum Rege/[kursywa:] atque [antykwia:] Actu antecinerali/ Ab Illustri ac Magnifica Iuventute Academica in Alma Universitate Vilmensi S.I. re-/praesentatum. Anno 1694.

Niżej: ARGUMENTVM (podane źródła: Michael Pexenfelder in *Con[cionator] hist[oricus]*; Pau[lus] Dia[conus: *Historia Longobardorum*] l. 4, cap. 48; Andreas Brunner, *Anna[lium] [Boiorum] Par[s] I, I[ib.] 5* [druk: Monachii 1629]).

K. A,r-v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: tragikomedya zapustna.

P o d z i a ł: Prologus. Actus primus sc. 1ma –7ma. Saltus epheborum regionum. Chorus primus. Interludium (treść nie podana). Actus secundus sc. prima – 8va.

Chorus secundus. Actus tertius sc. 1ma–11ma. Saltus fatorum. Scena ultima. NB. Brak zwykłej w drukach jezuickich końcowej formuły: Ad M. D. Gloria itp.

Treść wzięta z roczników i egzemplów kaznodziejskich, wskazanych w argumencie. Patharitus, król celtyckiego plemienia Insubrów w płn. Italii, na wieść o śmierci swojego brata Gundeberta, zadanej przez Grimoalda, władcę Benewentu, ucieka do króla Hunów. Gdy dowiaduje się o grożącej i tam wojnie, postanawia powrócić i powierzyć się łaskawości tyrana. Gdy wraca, zostaje entuzjastycznie przyjęty przez senat i lud, co wzbudza zazdrość Grimoalda. Ten postanawia zgładzić go w czasie uczyty. Patharitus zostaje jednak ostrzeżony przez wiernego sługę i zamiast wina, pije na uczyty wodę, a na pozór pijany, zostaje zaprowadzony do łóżka, po czym ucieka i ukrywa się w lasach. Po różnych perypetiach, ukazanych w dalszym ciągu dość zawikłanej fabuły, w tym w postaci spisków i fałszywych oskarżeń, Grimoalda spotyka kara Boża, a pobożny Patharitus wraca na tron.

Inscenizacja na scenie sukcesywnej, z wymienną dekoracją bogato wyposażoną, z użyciem flugów, zapadni i latarni magicznej. W intermediach zbiorowe salty: efebów-dworzan królewskich (po a. I), salt anagramatyczny ze zwycięskimi palmami (a. II, sc. 3), taniec fatów, bóstw losu (a. III, po sc. 11).

NB. Jednokartkowy egzemplarz, bez zaznaczonego końca (defekt?), ma obie strony oznaczone piórem: 33 i 34, co świadczy, że należał do nieznanego większego zbioru. Brak na nim dawnych sygnatur Biblioteki Uniw. Wileńskiego, ale na stronie verso wpisane są cyfry i skrót: „Wiln.,” wskazujący na pochodzenie z Wilna.

Egzemplarz: Bibl. Script., nr 1 (unikat).

Literatura: Okoń 1970, s. 201–202, 204, 252, 327 (opis); DS II, 1, nr 537 (og.).

Płock 1698, ok. 31 VII

2. *Fortuna Palladi foederata, ignaviae adversa, in Xunchio Chinarum imperatore et lama eiusdem imperii, profligatissimo tyranno, orbi universo exhibita, nunc vero in scenam metagymnasticam proposita atque honori et gloriae immortalis perillustris reverendissimi D. Stanislai Francisci Kiewnarski, canonici cathedralis Plocensis etc., inscripta a perillustri etc. iuventute Coll. Plocensis S.J., anno Domini 1698. [S.l., 1698]. 2°.*

E. XVI 268; Sommerv. VI 900; Riezanow 271; Simon 151; Bednarski 433; DS II, 1, nr 274.

K. nlb. 6, sygn.)⁶.

[Tytuł:] FORTUNA /PALLADI FO-EDERATA,/ IGNAVIAE ADVERSA,/ IN XUNCHIO CHINARUM IM-/PERATORE ET LAMA EJUSDEM/ IMPERII,/ Profligatissimo Tyranno,/ [kursywa:] *Orbi Universo exhibita*,/[antykwa:] nunc verò/ in Scenam Metagymnasticam proposita,/ atqve/ HONORI ET GLORIAE IMMORTALI/[kursywa:] *PERILLUSTRIS REVERENDISSIMI*/ D.D. STANISLAI/ FRANCISCI/ KIEWNARSKI,/ CANONICI CATHEDRALIS PLOCEN-/SIS PRAEPOSITI ECCLESIAE COLLEGIATAE/PLOCENSIS AD S. MICHAELEM FOR-/ DANENSISq[ue] PRAEPOSITI,/ &&/ INSCRIPTA,/ D.D.D./ a Perillustri Magnifica Juventute Collegij/[kursywa:] *Plocensis Societatis JESU*,/ Anno Domini 1698.

K.)_(1v)_(2v): dedykacja łac., z pochwałą rodu i cytatami z Seneki, Owidiusza, Klaudiana, Dantego, Barcleia, bez podpisu. K.)_(3r): Argumentum, łac. („Ex historica Relatione de Ortu et Progressu Fidei Orthodoxae in Regno Chinensi”). K.)_(3r)_(6r): tekst, łac.-pol.

J ę z y k: łaćski i polski.

P o d z i a ł: Antiprologus. Prologus. Actus primus. Prothesis sc. 1–4. Apodosis sc. 4–6. Chorus (treść nie podana). Intermedium. Actus secundus. Prothesis sc. 1–4. Apodosis sc. 5–7. Chorus (treść nie podana). Intermedium. Actus tertius. Prothesis sc. 1–6. Apodosis 7–9. Epilogus.

T r e ś ć. W protasis cesarz Xunchius dekretem wydanym w trybunale mandarynów skazuje na wygnanie Lamę, głównego przywódcę spisków i rozbojów, a w pościg za Lamą wysłał Talingę, przywódcę mandarynów. Tymczasem Kamhi i Mafa, zwolennicy Lamy, zawiązują spisek przeciw cesarzowi i gdy ten ucztuje, fałszywie przez nich poinformowany o ucieczce Lamy, Talinga zostaje otruty, a Lama wdziera się do pałacu z wojskiem i więzi cesarza. Gdy jednak zasiada na tronie, twarz jego zmienia się w koczodana, kota morskiego, czym wzburzeni mandarynowie zabijają jego i spiskowców, a na tron powraca Xunchius. W apodosis: pochwała rodu Kiewnarskich herbu Lubicz, jego wierności wobec królów i zasług dla ojczyzny, mimo ciągłych knoń Zdrady i Nieumiejętności; one też próbują wzbudzić „dawnych snem śmiertelnym uspionych ukraińskich i zaporoskich junaków”, daremnie jednak. Budzi ich dopiero Geniusz kanonika Kiewnarskiego²⁴ i wzywa do „ukraińskiego skoku” i pochwał na cześć nowego króla, Augusta II.

24 O postaciach Geniuszy w teatrze, nie tylko jezuickim, a rozpowszechnionych szczególnie w pierwszej połowie XVIII wieku zob. B. Judkowiak, *Przyczynki do genealogii i charakterystyki teatralnych Geniuszów*, w: *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka)*. Profesorowi Janowi Okoniowi przez przyjaciół i uczniów na 70. urodziny zebrane, cz. 2, *Tradycje literackie i teatralne*, pod red. K. Płachcińskiej i M. Kurana, Łódź 2010, s. 424–439.

Egzemplarze: Bibl. Script., nr 2; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/492 (nieaktualna).

Literatura: Okoń, *Poetyka Sarbiewskiego*, s. 60: egzotyka orientalna; Okoń 1970, s. 69, 124–126 (analiza porównawcza), 156, 249, 259, 318, 376; S. Herbst, *Okres załamania – lata 1580–1700*, w: *Dzieje Płocka*, [red. nauk. A. Gieysztor], Płock 1973, s. 168: wymowa polityczna skierowana przeciwko szlachcie.

Wilno 1713. 25 II

3. Hilaria mortis fraternae luctu sanctiori Arnoldi principis vitae praeludentia inter hilares Bacchi ferias ab in Academia Vilnensi S.I. hilarijs dedita Juventute ludis antecinerilibus condita, anno 1713, 25 Februarii. [Wilno, Druk. Akad. S.I., przed 25 II 1713]. 2°.

Sommerv. VIII 800; Riezanow 37; DS II, 1, nr 577 (opis z mikr. J. Okonia).

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł nagłówkowy]: HILARIA/MORTIS FRATERNAE LUCTU/ Sanctiori ARNOLDI Principis Vitae/ PRAELUDENTIA:/ Inter Hilares Bacchi Ferias/ Ab Illustrissima, Perill[u]stri, Praenobili, ac Magnifica/ TULLIANIS, in Academia Vilnensi Soc: IESU/ HILARIJS dedita JUVENTUTE,/ Ludis Antecinerilibus/ CONDITA:/ Anno, Mortis suae luctu, Vitae Mortalium praeludentis, &/ exhilarantis Orbem Salvatoris MDCLXXX,/ Communium vero ex Nato DEO, mundi/ HILARIUM MDCCXIII. 25. Februarij, [listewka ozdobna].

Niżej: «Argumentum» (źródło: „Miraeus Aubertus in *Notitia Episcopatum Orbis Christiani*, lib. 5 fol. 363, teste P[at]re Oliverio Manaraeo com. p. I”).

K. [a₁]r–[a₂]v: tekst.

Język: łąciński.

Gatunek: tragedia zapustna.

Podział: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Interludium. Actus II sc. 1–3. Chorus. Interludium. Actus III sc. 1–5. Chorus. Interludium. Actus IV sc. 1–3. Chorus. Interludium. Actus V sc. 1–6. Epilogus.

Trzeci. Leontius, najstarszy syn księcia Meklemburgii Hugolinusa, otrzymuje wróżbę, że jego najmłodszy brat Arnoldus wstąpi do zakonu, a po śmierci brata obejmie tron. By zapobiec takiej hańbie, jak sądzi, prosi ojca, by nie pozwolił Arnoldowi zostać zakonikiem. Tymczasem Falinus, jego przyjaciel, któremu się zwierza, zaczyna knuć intrygę i namawia Leontiusa, by to on wstąpił do zakonu, a średniego brata, Richarda, by przejął władzę. Richarda ogarnia żądza władzy i wynajmuje on nawet płatnego mordercę, by w czasie uczty zabił Arnolda, ale

gdy odkrywa intrygi Falinusa, przebija go sztyłem. Tymczasem najęty morderca zabija omyłkowo Richarda, a w czasie ucieczki sam zostaje zabity. W końcu Arnoldus z ojcem odprowadzają ciało brata do klasztoru, w którym przebywa Leontius. Arnold pozostaje w klasztorze, a Leontius zaczyna rozumieć prawdziwy sens przepowiedni.

Chóry ukazywały życie ludzkie jako żeglowanie statkiem Fortuny, miotanym przez fale niebezpieczeństw i wiatry ludzkich słabości, na skutek których ławowierna młodzież nie może dopłynąć do Portu Dobrej Nadziei. W epilogu dusze w łodzi Charona piją wodę z Lety i zapominają, co robiły na świecie – a to dowodzi, jak marne są wszystkie uciechy życia.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 3; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/801) IV 18018.

Wilno 1715. 13 IV

4. [Gizbert Bogusław]: Saltus citra motum e Rhodo insula in caelum quiete beatifica terminatus, olim a tribus Rhodiensibus martyribus adornatus, nunc a rhetorica iuventute Acad. Vilmensis S.I. tragica scena reproductus, anno 1715 die 13 Aprilis. [Wilno, Druk. Akad. S.I., przed 13 IV 1715]. 2°.

E. IX 52; XVII 151 (błędnie: Gizbert Bolesław); Sommerv, III 1495; Riezanow 45; Simon 236; DS II, 1, nr 585.

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł nagłówkowy, pierwszy wyraz inicjałami]: SALTUS/ CITRA MOTUM/ è Rhodo Insula in Caelum,/ quiete beatifica/ TERMINATUS./ *Olim / a Tribus Rhodiensibus Martyribus,/ immobili constantia pro CHRISTO/ morientibus,/ ad uniformem Fidei concentum/ ADORNATUS./ Nunc vero/ Ab Illustrissima, Perillustri, Praenobili, ac Magnifica Rhe-/torica Juventute, Academiae Vilmensis Societatis IESU,/ Intra lugubres Patientis DEI Ferias,/ Maesto Spectatori/ Tragica Scena/ REPRODUCTUS./ Anno Salientis è Montibus aeternis in terras Incarnati/ DEI, 1715. Die 13. Aprilis. [Linia ozdobna składana].*

Poniżej: ARGUMENTUM (podane źródła: Jan Kwiatkiewicz „in *Annalibus Ecclesiasticis* ad Annum 1522”; Johannes Gotofredus [pseud., nazwisko: Abelin Johann Philip] in *Archontologia cosmica*, dissertatione de Ordine Equitum Melitensium [m.in. Frankfurt a. M. 1628; 1638; 1646]).

K. [a₁]v– [a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: tragedia na Wielki Tydzień.

P o d z i a ł: Prologus. Protasis sc. 1–5. Chorus, Catastasis sc. 1–5. Chorus. Catastrophe sc. 1–8. Comus.

T r e ś ć. Akcja skupia się wokół proroctwa zawartego w zdaniu „Skok przynie- sie zbawienie synom i ojcu”. Słyszcy je Zemisses, wraz z synami, z ust Wielkiego Mistrza zakonu Joannitów, gdy podnosi jego berło, które spadło na ziemię, gdy Wielki Mistrz wyszedł na spotkanie Solimana po zdobyciu przez niego wyspy Rodos i witał go jako zwycięzcę, wręczając mu klucze. Co znaczy tajemnicze zdanie, próbuje się Zemisses dowiedzieć od świątobliwego pustelnika, który utwierdza go i jego synów w wierze i rozdaje im krucyfiksy. Soliman tymczasem przyjmuje Zemissesa i jego synów na swój dwór, jako krewnych, a równocześnie ujawnia swą nienawiść do chrześcijan i zaczyna ich prześladować. Wielki Mistrz ratuje się ucieczką na okręcie, ale Zemisses zostaje fałszywie oskarżony przez kanclerza Selima, że obdarzał chrześcijan przywilejami. Ogarnięty gniewem Soliman nakłania Zemissesa i synów do porzucenia wiary, ale gdy ci pozostają nieugięci, skazuje ich na śmierć. Dusze świętych męczenników zabierają anio- łowie z miejsca do nieba, niejako „skokiem z Rodos”, zgodnie z proroctwem, ale i z przysłowiem, *Hic Rodus, hic saltus*, które usłyszał Zemisses w lesie, gdy wracał z synami od pustelnika. Orator na końcu sławi wielki Skok Boga-Człowieka: z nieba na ziemię i ze źłóbka na krzyż, dla zbawienia ludzkości.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 4; BJ 33600. III Mag. St. Dr. Dopisek na s. tyt.: „R. P. Boguslai Gizbert”; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 2/397 (nieaktualna).

Warszawa 1716. 1 VIII

5. Ignea acies ingenii, igne probata, in Ignatio Chinensium literatorum principe, qui immensam vim profanorum yoluminum, Christo Patri luminum, immolans, iisdem flammis extinxit caliginem superstitionis, reaccendit, sibi diem immortalis Sapientiae postridie Divi Ignatii principalis literarum instauratoris, a perillustri etc. iuventute Coll. Varsaviensis S.I. dramatico stylo explorata anno 1716. [Warszawa, Druk. Coll. S.I.?, przed 1 VIII 1716]. 2°.

Sommerv. VIII 471; Riezanow 127; DS II, 1, nr 455. (E. – O.)

K. nlb. 2, sygn. A².

[Tytuł nagłówkowy:] IGNEA ACIES/ INGENII,/ IGNE PROBATA,/ IN/ IGNATIO/ CHINENSIUM LITERATORUM PRINCIPE,/ QUI/ immensam vim Profanorum voluminum, Christo Patri lu-/minum, immolans, iisdem flammis extinxit caliginem superstitio-/nis, reaccendit, sibi diem immortalis Sapientiae/ postridie DIVI IGNATIJ/ PRINCIPALIS LITERARUM INSTAURATORIS,/ à

Perillustri, Magnifica @ Praenobili Juventute,/ Collegij Varsaviensis SOCIETATIS JESV,/ DRAMMATICO STYLO EXPLORATA,/ Anno Libri Vitae in lucem editi 1716.
2°. K. 2.

[Niżej:] HISTORIOLOGIA (podane źródło: Ludovicus Janinus l. 2 *Asiaticae historiae*).

Język: łaciński.

Gatunek: dramat.

Podział: Archiprologus. Prologus. Actus primus sc. 1–5. Chorus. Interstitium ludicrum: *Doctior est Domino bibliotheca suo*. Actus secundus sc. 1–5. Interlocutio comica: *Haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro*. Actus tertius. sc. 1–4. Epilogus.

Treść. Wielki uczyony chiński, Chitaisi Flammiungus z Nankinu, pełen ambicji autor licznych ksiąg, lecz pogrążony w mrokach pogaństwa, chcąc zasłużyć na wieczną sławę, postanawia powtórzyć cud uczyty Ignacego, patriarchy Jerozolimy i zaprasza uczonych na ucztę z księgami, a gdy próba się nie udaje i zaproszeni goście rozchodzą się, rozczarowani, słyszy proroczy głos, że jego wieczna sława powstanie z płomienia. Po wielu nieudanych próbach wzywa wreszcie czternastoletniego syna Pavillianchusa, ucznia jezuity Franciszka Martineza, by złożyć go na ofiarę na stosie. Syn przybywa i godzi się umrzeć, ale w publicznej dyspacie wyjaśnia najpierw ojcu tajemnicę prawdziwej ofiary Syna zawartej w prawdziwej *Księdze życia*, to jest ofiary Chrystusa. Na widok palonych na stosie chrześcijan przyjmuje chrzest, z imieniem Ignatius, wybierając wskazaną mu jedyną prawdziwą *Księgę życia*. Sługom każe spalić wszystkie swoje księgi i sam również ofiaruje się na śmierć za wiarę.

Exemplarze: Bibl. Script., nr 5; BUWno (d. sygn.: 3. XXIV. 1/681) IV 31653.

Literatura: W. Korotaj, *Z problematyki staropolskich programów teatralnych*, w: *Wrocławskie spotkania teatralne*, Wrocław 1967, s. 100: interludia typowo szkolne, dydaktyczne; Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 410: treść, zdj. s. tyt.

Warszawa 1717. 26 III

6. [Naramowski Adam Ignacy]: Roma Musurmanicae cornibus lunae inversa pro septicolli urbe ad colles Constantinopolitanos, in decollato capite Josue Seu Jesu Amurathis filio, amoris fraterni obside erecta, deraum affini Leclio in lugubre spectaculnm, patientis Satvatoris Jesu ferijs, ab illustrissima,

perillustri, illustri, magnifica Tulliano Sarmatica Iuuentute Varsaviensi S.J. exhibita. Anno Conditoris, inversae urbis 1717. [Warszawa, Druk, Coll. S. I., przed 26 III? 1717]. 2°.

E. XIX 109; Sommerv. IV 920; Riezanow 129; DS II, 1, nr 457.

K. nlb. i nsygn. 1.

[Tytuł nagłówekowy, pierwszy wyraz inicjałami:] ROMA/ MUSURMANICAE CORNIBUS LUNAE/ INVERSA/ PRO SEPTICOLLI URBE AD COLLES CONSTANTINOPOLITA-/NOS, IN DECOLLATO CAPITE JOSUE seu JESU/ AMURATHIS FILIO,/ Amoris fraterni obside/ ERECTA,/ *Demum Affini Lecho in lugubre spectaculum, Patientis Salvatoris/ JESU ferijs,*/ Ab ILLUSTRISIMA, PERILLUSTRI, ILLUSTRIS, MAGNIFICA TULLIANO SARMATI-/CA IUVENTUTE VARSAVIENSI SOC. JESV exhibita./ Anno Conditoris, inversae Urbis, ROMAE 1717.

[Linia ozdobna z węzełków]

[Niżej:] EPITOME HISTORICA (cytat i podane źródło:) Petrus Bizarus de Turc. lib. 9 (właściwie: Bizzarri Pietro, *Persicarum rerum historia...*).

J ę z y k: łaćński.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Actus II sc. 1–5. Chorus. Actus III sc. 1–5. Epilogus.

T r e ś ć. Fabuła uwikłana w niezliczoną liczbę cytatów wróżebnych, których sens ujawnia się w działaniach postaci. Po zdobyciu kolejnych prowincji cesarz turecki Amurat ogłasza, że wzięci do niewoli chrześcijanie będą skazani na śmierć po księciu. Wyznacza też swoim następcą młodszego syna, Josuego. Zagniewany tym starszy brat Mechmet nasyła zabójcę na niego. Gdy Amurat dowiaduje się o tym, skazuje syna na śmierć. Ten, będąc w więzieniu, pisze list do brata z prośbą o ratunek. Josue odwiedza go w więzieniu, zmienia z nim szaty i pozwala mu wyjść. Sam jednak, nierozpoznany, ginie od miecza. Ofiara z siebie za brata ma być obrazem śmierci Chrystusa.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script. nr 6. Na pierwszej stronie dopisek: „P. Ada. Naramo[wski?]”; BUWno (d. sygn.: 3. XXIV. 2/463) IV 33135.

Drohiczyn 1717. 31 VII

7. [Lang Kazimierz?]: Dapes honorum Ioanni Alberto Poloniarum regi in orbe Polono appositae, nunc Joannis Krasnodębski benedictione ad publicam theatralis apparatus mensam metagymnastico dramate propositae, a Iuuentute

Athenaei Drohicinensis Soc. Jesu 1717, pridie Calendas Augusti. Supraśl, Druk. Bazylianów, [przed 31 VII 1717]. 2°.

E. XV 54; Riezanow 225; Simon 36; DS II, 1, nr 54 (pełny opis, z egz. BN).

K. nlb. 6, sygn. A–B² [C²].

[Tytuł, pierwszy wyraz inicjałami]: DAPES/ HONORUM/ *post Scientiarum opsonia @ cruda Martis bellaria/ ad Regalis solij mensam,/ JOANNI ALBERTO/ Serenissimo Poloniarum Regi/ in Orbe Polono appositae;/ Nunc/ Praevia Avitae Crucis/ Perillustris Magnifici Domini/ JOANNIS/ KRASNODĘBSKI/ SUBDAPIFERI PODLACHIAE/ Domini ac Mecaenatis Munificentissimi/ Benedictione/ Convivanti spectatoris oculo/ ad publicam Theatralis apparatus mensam/ Metagymnastico Dramate ad delibandum/ propositae./ A Perillustri ac Magnifica Iuventute/ Athenaei Drohicinensis Societatis JESU/ Anno ad Mensam Crucis discumbentis DEI 1717./ Pridie Calendas Augusti, [listwa z ozdobników] Typis Supraslensibus PP. Basilianorum.*

Odwrot k. tyt.: drzeworyt z herbem Krasnodębskich „Pobóg II”, z podkową, krzyżem w środku i półkrzyżem na podkowie, poniżej cztero- i ośmiowiersz łąc. na herb. K. A₂r.–B₂v.: dedykacja Janowi Krasnodębskiemu, podpisana przez Rezydencję S] w Drohiczynie. K. [C₁]r.: „Argumentum” (źródła: „Albertus Ines Lechados part. 3. Crom [tj. M. Kromer]: *de rebus gestis Pol[onorum]* lib. 29 et 30. Kojałowicz *Hist[oriae] Lit[uanae]* part. 2 lib. 5”). K.[C₁]r–[C₂]v: tekst.

Ję z y k: łaćński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus: prothasis, apodosi. Actus I sc. 1–5, Chorus: prothasis, apodosi. Interludium. Actus II sc. 1–5. Chorus: prothasis, apodosi. Interludium. Actus III sc. 1–7. Epilogus.

T r e ś ć. Akcja rozwija się wokół zdań wróżebnych. Gdy po śmierci Kazimierza Jagiellończyka dostojnicy debatuja, komu oddać koronę, Orzeł polski spuszcza ją z napisem: „Temu korona, kto włoży na głowę laur”. Stąd wszyscy wskazują na Jana Olbrachta, słynącego z wiedzy. Budzi to sprzeciw Aleksandra, jego brata oraz księcia mazowieckiego Janusza. Ten drugi sprowadza Tatarów, którzy z jego poduszczenia biorą też do niewoli Aleksandra. Na wieść o tym Jan Olbracht wyrusza z wojskiem, gromi Tatarów i uwalnia Aleksandra, a ten zrzeka się tronu i oddaje koronę Olbrachtowi. Gdy z odnalezionego listu do chana Olbracht dowiaduje się o zdradzie księcia Janusza, odbiera mu księstwo i rozdaje zasłużonym w boju rycerzom, księżę Janusz zaś umiera ze zgrozy. Wcześniej chan tatarski z rozpaczy sam przebija się mieczem.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., Rzym, nr 7. Na stronie tytułowej notka piórem: „M. Casimiri Langk”; BJ. 33698. III Mag. St. Dr.; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. I/325.) IV 17839; Pozn. TPN. 10868. III; BN. XVIII. 3.25; Warsz. Sem. III. B.1.28.

L i t e r a t u r a: Brown, *Biblioteka*, s. 22; Estreicher, *Teatra*, t. 1, s. 69; Świat *teatru*, s. 227: treść i przesłanie utworu (w kontekście nru 30); Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 452: treść, zdj. s. tyt.

Warszawa 1718. 4 IV

8. [Koryzna Mikołaj?]: Mare Rubrum ex nigro heroo sanguine rubescens nec non gemmam martyrum nostro saeculo proferens, nempe nobilem Stanislaum Halicki, nunc theatri luctu adumbratus ab palaestra eloquentiae in Collegio Varsaviensi S. J., anno 1718 aprilis die 4ta. Warszawa, Druk. Coll. S.J., [przed 4 IV 1718]. 2°.

E. XXII 147–148; Sommerv. IV 1193; Riezanow 132; Simon 229; DS II, 1, nr 461 (opis pełny, z egz. BJ).

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł, pierwszy wyraz inicjałami]: MARE/ RUBRUM EX NIGRO/ HEROO SANGVINE RUBESCENS/ NEC NON GEMMAM MARTYRUM NOSTRO SAECULO/ PROFERENS/ Nempè/ Nobilem Gelono-Polonum/ STANISLAUM HALICKI/ qui/ [wierszem w środku:] *Ad Mare Nigrum in Taurica natus,/ In Polonia è sacro fonte renatus,/ In Patria fuso pro fide cruore denatus/ Recentissimis temporibus Anni 1695/ Antiquae fortitudinis exempla renasci fecit,/ Nunc vero:/ Sub luctuosas ferias Patientis/ DEI HOMINIS/ THEATRALI LUCTU/ ADUMBRATUS/ Ab/ Illustrissima ac Praenobili Palaestra Ligatae Eloquentiae/ Jn Collegio Regio-Jagellonico Varsaviensi/ SOCIETATJS JESU/ ANNO/ Agni RUBICONE Sui Sangvinis mundum dealbantis/ 1718./ APRILIS DIE 4ta./ [Listewka z ozdobników] *Typis COLLEGII Varsaviensis SOCIETATIS JESU.* [Listewka z ozdobników].*

Odwrót k. tyt.: „Historiologia” (źródło: „*Auctuarium annalium* P. [Jan] Kwiatkiewicz ad annum 1695”, tj. *Suplement rocznych Dziejów kościelnych*, 1706). K. [a₁]v–[a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaćciński.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Archiprologus. Prologus. Actus I sc. 1–6. Chorus. Actus II sc. 1–6. Chorus. Actus III sc. 1–8. Epilogus.

T r e ś ć. Fabuła skupia się na realizacji wróżby, którą z kołczanu otrzymuje Tatar Gelonus Tamerlukus przed wyprawą na Polskę, że ziemia polska wyznaczy mu właściwe kroki. Domyśla się, że będzie musiał uciekać. Ponieważ wkrótce Polacy faktycznie zwyciężają, Gelonus chroni się w lepiance żebraka, przebiera się w jego łachmany i zawiesza na piersi krzyż. Gdy jednak Polacy uprowadzają żebraka w jego stroju, on sam, tak przebrany, zostaje wzięty do niewoli przez Tatarów, a gdy ci chcą go zabić, krzyż nagle strzela i Tatarzy uciekają. Zdumiony takim cudem Gelonus postanawia przyjąć chrzest. Gdy w a. II odpoczywa pod jabłonią, ta zmienia się w laur, a jemu we śnie pojawia się Koloman król halicki oraz Bogna, matka św. Stanisława biskupa, i każą mu przybrać na chrzcie imię Stanisław oraz nazwisko Halicki. Gdy tak się staje, otrzymuje też herb Złotogoleńczyk – ale z kolei dostaje się do niewoli tureckiej i gdy nie chce porzucić wiary, a nawet profanuje Koran, zostaje ścięty, poćwiartowany i wrzucony do Morza Czarnego. Aniołowie zbierają jego szczątki i zanoszą do kościoła św. Klemensa w Rzymie.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 8. Notka piórem na stronie tytułowej: „M. Nicolai Koryznae”; BJ. 33623 III. Mag. St. Dr. Notka na stronie tytułowej: „R. M. Nicolai Koryznae” (zakup z „Bibliot. Wileńsk.,” 1884, za 10 kopiejek); BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/262) IV 32532.

Warszawa 1718. 9 IV

9. [Chądzyński Antoni?]: Regnator Fluviorum Sarmatiae Vistula purpuram martyrum indutus, in Regio Jagellonico Archigymnasio Collegii Varsaviensis Societatis Jesu sub tristes Passionis ferias theatralibus lachrymis dilutus, nec non maesto Auditori propinatus, ab illustrissima oratoriae facultatis Juventute anno 1718, die nona Aprilis. [Warszawa, Druk. Coll. S.J., przed 9 IV 1718], 2°. K. 2. Sommerv. II 1195; Riezanow 133; Bednarski 432; DS II, 1, nr 462.

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł:] REGNATOR/ FLUVIORUM/ SARMATIAE/ VISTULA/ PURPURAM/ MARTYRUM/ INDUTUS;/ JN REGIO JAGELLONICO ARCHIGYMNASIO COLLEGII/ VARSAVIENSIS SOCIETATIS JESU,/ Sub Tristes Passionis Ferias,/ Theatralibus Lachrymis Dilutus,/ Nec non maesto Auditori propinatus,/ Ab ILLUSTRISSIMA, PERILLUSTRI, MAGNIFICA ORATO-/RIAE FACULTATIS JUVENTUTE/ Anno Fontis Salutis ex Divinis Vulneribus Erumpentis/ 1718./ Die Nona Aprilis./ [listwa ozdobna] *Typis COLLEGII Varsaviensis SOCIETATIS JESV./* [linia ozdobna].

Odwrót k. tyt.: „*Epitome historica*” (źródło: „*Cromerus de Rebus Pol: Lib: 9*”, tj. M. Kromer: *De origine et rebus gestis Polonorum*, Bazylea 1555 i nast.).

Język: łaciński.

Genus: tragedia.

Podział: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Actus II sc. 1–5. Chorus. Actus III sc. 1–7. Epilogus.

Treść. Sztuka nawiązuje do historycznych wydarzeń z czasu II najazdu tatarskiego na Małopolskę w roku 1260 i przedstawia śmierć męczeńską Piotra z Krępy, kasztelana sandomierskiego, przodka rodu Oleśnickich, oraz jego brata Zbigniewa, obrońców Sandomierza. Piotr, mimo przestrogi otrzymanej we śnie, jak też ostrzeżeń ze strony brata Zbigniewa, wita uprzejmie księcia bełskiego, Lwa (późniejszego Lwa I Halickiego) i jego braci Romana i Bazylego-Basiliscusa, którzy oferują mu przyjaźń i wsparcie wojsk tatarskich. Nie zważa nawet na prorocze zdanie o śmierci męczeńskiej nie tylko już 49, ale i 51 świętych męczenników. Gdy w a. III przybywa do obozu wroga, zostaje podstępnie zabity, wraz z bratem, a jego ciało zostaje wrzucone do Wisły. Miasto zostaje zdobyte i następuje rzeź mieszkańców, a krew mordowanych spływa do Wisły – zbierają ją Geniusze niebiescy-Aniołowie i w tryumfalnym epinicjonie ogłaszają słowa: „Sandomierz świętych 51 męczenników”.

W ten sposób sztuka rozwija opowieść o męczeńskiej śmierci bł. Sadoka i 48 jego towarzyszy, dominikanów sandomierskich zamordowanych przez Tatarów, i nawiązuje do kultu zatwierdzonego przez Bonifacego VIII w 1295 roku²⁵. Uzupełnia też (na podstawie opowieści Abrahama Bzowskiego z *Propago Divi Hyacinthi*) informację Kromera z *Epitome historica* o odpustach z tej okazji potwierdzonych m.in. przez Urbana VIII dla rzymskiego kościoła S. Maria ad Martyres – NMP od Męczenników (tj. Panteonu).

W epilogu warszawska Syrenka z kolumny Zygmunta zapisuje na pomniku tryumfalne elogium: *Polonus Petrus Christum non negavit* – „Polski Piotr nie zaparł się Chrystusa”, w nawiązaniu do okazji wielkopiątkowej.

Emplary: Bibl. Script., nr 9. Na stronie tytułowej notka piórem: „R. P. Antonij Chądzyński”; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/405) IV 31986 (tu notka prow.: G. Szostakowski).

Literatura: Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 140: treść, autor, zdj. s. tyt.

²⁵ Portal Rodzina Dominikańska, Bł. Sadok i 48 braci – <https://web.archive.org/web/20100706114657/http://www.rodzina.dominikanie.pl/swieci/sadok.php> [26.04.2022].

Warszawa 1719. 18 II

10. [Wolski Jerzy?]: Sanguis non sitiens sanguinem olim Extinguende Sanguinariae Bacchi siti, a Boleslao Profusus. Nunc demum antecinerali Dramate a Perillustri, Magnifica, ac Praenobili Sarmatico-Tulliana Palaestra, Collegij Varsaviensis Societatis Jesu, in Venceslao Bohemiae Duce, Lechaeo iuncto Sanguini, Praesentatus Anno, quo, Extincta Mortalium sitis Sanguine ejus, cujus Nece Salvi facti Sumus 1719, Die 18. Februarij. [Warszawa, Druk. Coll. S.I., przed 18 II 1719]. 2°.

E. XXXIII 296–297; Sommerv. VIII 471; Riezanow 135; Simon 229. Bednarski 433; DS II, 1, nr 464.

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Korona ozdobna u góry, poniżej w środku maskaron i tytuł]: SANGUIS/
NON SITIENS SANGUINEM/ OLIM/ Extingvendae Sanguinariae Bacchi siti,
a Boleslao/ PROFUSUS./ Nunc demum ante-cinerali Dramate a Perillustri,
Magnifica, ac/ Praenobili Sarmatico-Tulliana Palaestra, Collegij Varsaviensis/
Societatis JESU,/ in Venceslao Bohemiae Duce, Lechaeo iuncto Sanguini,/
PRAESENTATUS/ ANNO, quo,/ Extincta Mortalium sitis Sanguine ejus, cujus/
NECE SALVI facti Sumus/ 1719./ Die 18. Februarij./ [listwa ozdobna] Typis COLLEGII
Varsaviensis SOCIETATIS JESV./ [linia ozdobna].

Odwrot k. tyt.: „Argumentum” (źródło: „Cosm. Prag”, tj. Cosmas Pragensis, *Chronica Bohemorum*). Poniżej, do k. [a₂]v: tekst, na końcu plakietka ozdobna. Druk nieczysty w odbiciu, w tekście poprawki ręczne.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Interludium. Actus II sc. 1–4. Chorus. Interludium. Actus III sc. 1–6. Chorus. Epilogus.

J ę z y k: łaćski.

G a t u n e k: tragedia.

T r e ś ć. Sztuka przedstawia zbrodnię bratobójstwa dokonaną przez księcia czeskiego Bolesława na bracie Waławie. W argumencie, dla przeciwstawienia, wzmianka o królestwach Polski i Czech jako rezultacie braterskiej zgody ich założycieli: Lecha i Czecha. Polska i Czechy wsławiły się bowiem tym, że twórcami ich królestw byli bracia Lech i Czech, ale ta wspólnota krwi została zbrukana przez Bolesława, okrutnika i rozpustnika, który zabił księcia czeskiego Waławę, jak Kain Abla. Waław męczennik czczony jest jednak odtąd jako święty.

W prologu Geniusz Bolesława wywołuje ze Styksu potwora Tyfona i przedstawiciele innych zbrodni bratobójstwa: egipskiego Ozyrysa zamordowanego przez brata, Romulusa jako zabójcę Remusa, a z historii m.in. króla angielskiego Henryka jako zabójcę brata Roberta, i króla węgierskiego Belę I, który pokonuje

w bitwie 1060 roku brata Andrzeja, a ten umiera z powodu ran odniesionych w bitwie.

Akcja sztuki łączy realia historyczne z różnego typu fikcyjnymi wróżbami i prorocstwami. W a. I Bolesław, ogarnięty nienawiścią wobec chrześcijan, gdy próbuje pić z przyniesionego sobie pucharu, wpada w przerażenie, gdy dostrzega w nim wino zamienione w krew, i wzywa magów o wyjaśnienie zjawiska, po czym każe wypić zatruty kielich Morulusowi, jedynemu synowi Vadingi, przywódcy dworzan. Gdy ten ginie, ojciec składa wota w bazylice św. Wita i modli się o wskrzeszenie syna. Tymczasem Waclaw wraca ze zwycięskiej wyprawy i składa na ołtarzu ofiarowane mu przez cesarza Ottona ramię świętego, po czym przywraca zmarłego do życia, jak też wznosi kolumnę zwycięstwa z wrytym na niej swoim imieniem. Widzi też jednak prorocze słowa z 2 Księgi Królewskiej: „Krew twoja na głowę twoją”. W a. II Bolesław poznaje najpierw przez magię (latarnia magiczna?) sukcesy wojenne Waclawa, po czym dowiaduje się o nich z ust posłańca Solona – i zamyśla podstępnie spisek przeciwko bratu, wciąż z udziałem magów. Rozwijają się też poboczne wątki, gdy m.in. Waclaw przyprowadza wskrzeszonego Morulusa ojcu, a ten go nie poznaje. W a. III Bolesław najpierw sam próbuje daremnie przebić mieczem Waclawa w drodze na nabożeństwo do świątyni świętych Kosmy i Damiana. Waclaw nie wznosi też później pucharu na cześć tych świętych, ale w końcu zostaje przebity mieczem w drodze na wieczorną modlitwę i umiera w kaplicy pod krzyżem. Bolesław zaś wpada w furię i przebity mieczem przez wiernego sługę, kończy swoją przemowę przedstawienie.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 10. Na stronie tytułowej notka piórem: „P. Georg Wolski”; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/647) IV 32073. Na stronie tytułowej zapis: „P. Georgij Wolski Soc. JESU m[anu] pp [propria]”.

L i t e r a t u r a: Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 459: treść, autor, zdj. s. tyt.

Wilno 1720. 10 II

11. [Wolski Jerzy?]: *Thesaurus absconditus inter publica Bacchi et debacchantium dispendia, s. Marcellus in terra defossus, ad umbras scenicas antecinerales ab Juventute Acad. Vilnensis S.I. praesentatus*. [Wilno, Druk. Akad. S.I., przed 10 II 1720]. 2°.

E. XXXI 142; Sommerv. VIII 807; Riezanow 58; Simon 236; DS II, 1, nr 598 (pełny opis, z mikr. BUWno.).

K. nlb. 2, sygn. A².

[Tytuł]: THESAURUS/ ABSCONditUS/ Inter/ Publica Bacchi & Debacchan-/ tium dispendia/ S. MARCELLUS/ in Terra defossus,/ ad/ Umbras scenicas antecinerales/ a/ Gemma Sobole Erythrisq[ue]/ non degenerere sanguine,/ Illustrissima, Perillustri, Magni-/fica, ac Generosa Juventute/ Tulliana Academiae Vilnensis/ Societatis IESU,/ PRAESentATUS/ Anno Domini/ De Thesauro suo Nova & Vetera pro-/ferentis; & in quo sunt omnes Thesauri./ 1720. Die 10. Februarij.

Odwrót k. tyt.: „Argumentum” (źródło: *Martyrologium Romanum*). K. A₁v–A₂v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: tragedia zapustna.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–6. Chorus. Interludium: *Ebrius omnis, est aliis ludus, ludus et ipse sibi*. (źródło: *Neot[erycy]*). Actus II sc. 1–4. Chorus. Interludium: *Ebrietas ut vera nocet, sic fieta juvabit* (źródło: Owidiusz). Actus III sc. 1–6. Epilogus.

T r e ś ć. Na wpół legendarna, przejęta z *Martyrologium rzymskiego*, jest opowieścią o śmierci św. Marcelego, męczennika z Chalons-sur-Saône. Poprzez jego losy sztuka potępia pijaństwo oraz żądzę bogactwa.

Akcja rozpoczyna się zdobyciem Lyonu przez pogańskiego tetrarchę Priscusa, który wymusza na mieszkańcach skarby i drogie kamienie jako okup, a równocześnie przygotowuje miasto do święta Bachusa. Gdy syn tetrarchy, Priscillus, obchodzi miasto ze złotym pucharem, zazdrosny o to kapłan-ofiarnik zamienia mu puchar i gdy Priscillus pije z niego, zamienia się w skałę. Z kolei wodzowie i dworzanie wpadają w szaleńczy taniec pod tajemniczym wpływem kamieni. Jako winnego tym zjawiskom, tetrarcha skazuje kapłana na stos. Wtedy to włącza się do akcji Marceli. Wybrany najpierw skarbnikiem, opuszcza jednak dwór, a spotkawszy Priscilla w postaci skały, przywraca mu życie po skropieniu krwią męczenników i nawraca na wiarę. Obaj też wyjednują u tetrarchy darowanie życia kapłanowi. Gdy jednak odmawiają udziału w obrzędach na cześć Bachusa, rozwścieczony tetrarcha skazuje syna na strącenie ze skały, zaś Marcelego na pogrzebanie żywcem.

W epilogu Geniusze niebiescy zbierają prochy Marcelego do złotej klepsydry, która odmierza szczęśliwe godziny po smutkach życia, i uczą, że wszystkie uciechy ludzkie zamieniają się w proch.

NB. Niejasne co do inscenizacji są interludia, jako ilustracje do literackich sentencji, przytoczonych z neoteryków z I w. p.n.e., że „każdy pijak jest

pośmiewiskiem dla siebie i dla innych” (po a. I) oraz z Owidiusza, że „pijaństwo jak prawdziwie szkodzi, tak fałszywie bawi”.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 11; BJ 33584 III Mag. St. Dr.; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/691) IV 16833. Notka przy tytule: „R. P. Georgij Wolski”.

Warszawa 1720. 23 III

12. [Kossowski Władysław?]: Parnassus bicollis, in Bungensibus erectus petris, victricibus prope veris primitias reflorescens laureis, geminorum martyrum Japonensium, Jorami eiusque filii, profusa pro orthodoxa fide sanguinis Hypocrena irrigatus, atque sub lugubres Dominicae Passionis ferias ab Illustrissima etc. Iuventute Apollinea Coll[egii] Vars[aviensis] S. J. tragico dramate circumscriptus, anno 1720, 1-mo Kalendas Aprilis. [Warszawa, Druk. Coll. S.l., przed 1 IV 1720]. 2°.

E. XX 144; Sommerv. IV 1203; Riezanow 140; Simon 229; DS II, 1, nr 469 (og.). K. nlb. 1, sygn.)('.

[Tytuł nagłówkowy:] PARNASSUS BICOLLIS,/ JN BUNGENSIBUS ERECTUS PETRIS,/ Victricibus prope Veris primitias reflorescens Laureis,/ *Geminorum martyrum Japonensium*,/ JORAMI Eiusq[ue] filii,/ Profusa pro Orthodoxa Fide Sangvinis Hypocrena/ JRRIGATUS; atq[ue]/ Sub Lugubres Dominicae Passionis Ferias/ Ab Illustrissima, Perillustri, Magnifica ac Praenobili Iuventute Apollinea Coll. Vars. Soc. IESV/ TRAGICO DRAMATE CIRCUMSCRIPTUS./ Anno Divinioris Apollinis in Golgothao Parnasso triumphales/ Lureas Colligentis 1720. 1mo Kalendas Aprilis.

Poniżej: „Argumentum” (źródło: „Sachinus in historia Soc. par.5, l: 9 A Chri: 1539. soc: 50”, tj. Sacchinus Franciscus, *Historiae Societatis Jesu... pars quinta*, Romae 1661). K.)(, r.-v: tekst.

NB. Tekst częściowo na marginesach, druk ścisły, trudno czytelny.

J ę z y k: łaćciński.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Actus II sc. 1–5. Chorus. Actus III sc. 1–6. Chorus. Epilogus.

Treść. Fabuła sztuki, w dużej mierze fikcyjna, wiąże się z dziejami misji jezuickich w Japonii. Wobec rozszerzania się chrześcijaństwa w królestwie Bungi, przywódca bonzów Thuringus napomina króla Goscimionusa, że zaniedbuje ojczysty kult węża. Król w odpowiedzi wydaje dekret przeciwko chrześcijanom, ale gdy podpisuje go, otrzymuje przestrogi wróżebne: drętwieje mu prawa ręka,

korona spada z głowy, a na liściach cyprysu widzi napis: „Kto straszy, sam bardziej się złąknie”. Tymczasem książę Falangus, któremu król powierzył wykonanie dekretu, zawiązuje spisek z udziałem Tutanusa i Fidinusa. Podejrzenia o chrześcijaństwo padają w pierwszym rządzie na Joramusa i jego syna Carinusa. Tutanus, dotąd życzliwy wobec chrześcijan, ostrzega Joramusa, a ten udaje się na modlitwę przed krucyfiksem i także otrzymuje wróżebne pouczenie. On sam waha się, podczas gdy bardziej stały w wierze jest syn Carinus. Trwa tymczasem spiskowa nagonka na chrześcijan. Ostatecznie Joramus i Carinus zostają oskarżeni i wtrąceni do więzienia, a gdy król wydaje na nich wyrok, giną śmiercią męczeńską na krzyżu. Króla dręczą jednak zjawy piekielne i gdy wpada z przestachu w szal, przebija się mieczem – tak spełnia się pierwotna wróżba. W epilogu Apollo wręcza męczennikom zwycięskie palmy, Aniołowie zaś zanoszą ich dusze do nieba.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script. nr 12. U dołu strony tytułowej dopisek: „M. Lad. Kossowski Soc. Jesu”; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/368) IV 32006.

Płock 1720. 13 II

13. [Pakoślawski Jan?]: Fax mentis honestae gloria Vladislao Hermanno extincta, ad fundatrices ceras lucernam, scilicet Karnkoviani Plocensis Soc: Jesu Collegij, per Illustrem Apollineam luventutem scenicis in Quadragesima ignibus reacensa, in cereos ac resolutos ad frangenda jejunia. Anno Lactati Salvatoris, quo tempus jejuniorum in oleo Polonia Inlbat, neCqVIsqVaM fIde rVpta, tenebat ILLa. Seneca in *Hippolyt.* [S.l., przed 13 II 1720]. 2°.

E. XVI 182; Sommerv. VI 87, 900; Riezanow 274; Simon 151, 155; Bednarski 433; DS II, 1, nr 277.

K. 1, sygn. (1)¹.

[Tytuł nagłówkowy:] FAX MENTIS HONESTAE/ GLORIA²⁶/ VLADISLAO HERMANNO/ *Extincta*,/ Ad Fundatrices Ceras²⁷ Lucernam scilicet Karn-/koviani Plocensis Soc: *JESU* Collegij,/ *Per Illustrem Magnificam Praenobilem Apollineam/ luventutem, scenicis in Quadragesima ignibus/ REACCENSA*,/ In cereos ac resolutos ad frangenda jejunia./ *Anno/ Lactati Salvatoris, quo tempus jejuniorum in oleo Polonia/ In: lbat, neC/qVIsqVaM fIDE/ rVpta, tenebat ILLa. Seneca in Hippolyt.*

26 Tu odsyłacz: (1) do źródła: „Silius” (tj. Silius Italicus, z którego cytat w tytule).

27 Tu odsyłacz: (2): „*Lucerna ejus Agnus. apoc.*” (tj. cytat z Ap 21,23: „a jego lampą – Baranek”).

Poniżej: „Argumentum” (źródło: „*Crom. l. 5*”, tj. Kromer – zob. nr 7 i 9).

Język: łaciński.

Gatunek: dramat.

Podział: Prologus. Anti-Prologus. Protasis ind. I–III. Chorus. Epitasis ind. I–III. Catastasis ind. I–III. Catastrophe ind. I–III. Epilogus. (W prologu cytaty: *Inter arma silent leges* – „W czasie wojny milczą prawa”; w antyprologu, chórach i epilogu cytaty z Mt 22, 21, św. Ambrożego, św. Hieronima, Piotra Skargi i in.).

Treść. Zgodnie z informacją Kromera przytoczoną w argumencie, przedstawienie ukazywało karę, którą oblegający Nakło Władysław Herman poniósł za to, że nie przestrzegał czterdziestodniowego Wielkiego Postu: prześladowały go cienie nieprzyjaciół, a gdy uciekał, Pomorzanie podpalili obóz i ścigali go. W sztuce rzecz jednak zbeletryzowano poprzez fikcyjne uzupełnienia, w nawiązaniu do sentencji antycznych i biblijnych. Tytułową „pochodnię uczciwego rozumu” jest dwunastoletni bratanek Władysława, Mieczysław, który uczującemu księciu ukazuje Chrystusa i radzi jeść ryby. Nagle jednak spada pochodnia trzymana przez Figloquiusa i strąca zarówno berło Władysława, jak i krzyż Mieczysława. Mimo tak nieprzychylniej wróżby, Herman wyznacza Mieczysława przywódcą ataku na Nakło, wbrew sugestii Sieciecha, aby został nim jego 12-letni syn Młodosław. Mieczysław tymczasem wpada w chorobę, widzi zjawy, trwa też w obozie spór o pierwszeństwo i wyznaczenie następcy po Hermanie. Mieczysław umiera, Herman grzebie go w jaskini, Pomorzanie zaś palą obóz.

Emplary: Bibl. Script. nr 13. U dołu strony tytułowej dopisek: „M. Joan. Pakosławski S. I.”; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/426 (nieaktualna).

Literatura: Sinko, *Poezja nowołacińska*, Kraków 1918, s. 170; Kraków 1935, s. 133: Połock jako miejsce wyst. (omyłkowo); A. Zahorski, *Dzieje polityczne i wojskowe Płocka do początków Sejmu Czteroletniego*, w: *Dzieje Płocka*, [red. nauk. A. Gieysztor], Płock 1973, s. 181.

Płock 1720, przed 29 III

14. [Wilkinowicz Ignacy]: Manus congregatorum Ioannis, Petri et Andreae, ad martyrii lauream extensa, a perillustri etc. iuventute rhetorica coll. Karnkoviiani Plocensis S.J. in tragicam scenam data anno 1720, [S.l., przed 29 III 1720]. 2°. Sommerv. VI 901; VIII 1136 (podany autor); Riezanow 275; DS II, 1, nr 279 (og.). K. nlb. i nsygn. 1.

[Tytuł nagłówkowy:] MANUS/ CONGREGATORUM/ IOANNIS, PETRI ET ANDREAE,/ AD MARTYRII LAUREAM extensa,/ A Perillustri, Illustri, ac Magnifica Iuventu/te Rhetorica Collegij Karnkoviani Plocen/sis Societatis JESU./ In tragicam scenam data Anno 1720.

Poniżej: „Argumentum” (źródło: „Iuvenc. parte 5, l. 20”, tj. Iuvencius (Jouvancy) Iosephus, *Historia Societatis Iesu, pars quinta, tomus posterior, ab anno 1591 ad 1616*, Roma 1710).

NB. W prologu i chórach liczne cytaty, m.in. z M. K. Sarbiewskiego, Alberta Inesa, C. Baroniusza, Klaudiana, Caspara Barlaeusa.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus. Actus II sc. 1–3. Chorus. Actus III sc. 1–7 (brak: Chorus).

T r e ś ć. Z podanej w argumencie relacji Jouvancy’ego można wnosić, że chodzi o wydarzenia z dziejów misji jezuickich w Japonii. Mowa tu o Janie, sławnym z bogactwa, pochodzenia i pobożności, który wraz ze swymi synami: dwunastoletnim Piotrem i sześćioletnim Andrzejem (tak nazwanym w sztuce) zginął za wiarę w Chrystusa; syn najmłodszy, zbudzony ze snu przez liktora oznajmiającego mu wyrok, błagał, by mógł zginąć wraz z ukochanym ojcem.

W sztuce fabuła rozwija się wokół dość złożonego spisku Dolonusa, który chcąc pogrzyźć znenawidzonego przez siebie Jana, rezygnuje z funkcji prefekta i oddaje urząd Fallinusowi, by ten z kolei zamienił się władzą z Malonem, prefektem u króla Cansugedono, w którego państwie przebywają chrześcijanie. Ma w rezultacie miejsce skomplikowana intryga: nie podejrzewający podstępu Jan zamienia się władzą z Fallinusem, potwierdzając rzecz wymianą tajemniczych pierścieni, w końcu jednak zostaje oskarżony o otrucie królewskiego wnuka i skazany na śmierć wraz z synami. Przed oskarżeniem zdąży jeszcze ochrzcić swoich synów.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script. nr 14; BUWno d. sygn. 3. XXIV.1/815 (nieaktualna).

Warszawa 1721. 29 III

15. Campus electoralis ex Africae hortis, in quibus Ioannes de Petra Brabantinus ad perennem coronam electus et coronatus, nunc vero ab Iuventute Apollinea Regii Athenaei Varsaviensis S.I. reproductus anno 1721 mense Martio die 29. [Warszawa, Druk. Coll. S.I., przed 29 III 1721]. 2°.

Sommerv. VIII 472; Riezanow 143; DS II, 1, nr 472.

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł nagłówekowy:] CAMPUS/ ELECTORALIS/ Ex Algerensibus Africae Hortis,/ In quibus olim,/ IOANNES de PETRA Brabantinus,/ Trium Polonorum Martyrum ibidem Collega;/ Post sangvinolentam Censuram Candidatorum/ Ad Perennem Coronam/ ELECTUS & CORONATUS:/ Nunc vero in Urbe ad Campum Electoralem sita,/ Inter lugubres Ferias Floris Campi,/ supra Golgothaeam Plantati Petram/ *Ab Illma, Perillustri, Magnifica, ac Praenobili/ Iuventute Apollinea Regij Athenaei Varsav:/ SOCIETATIS JESU/* Aperto doloris Campo/ REPRODUCTUS./ Anno Dni MDCCXXI Mense Martio Die. 29.

Poniżej: „Argumentum” (źródło: „Joannes: Bapt: Gramay *Hist. Algerit:* fol. 3”, tj. J. B. Gramaye, *Diarium rerum Algerae gestarum, ab anno 1619*).

K. [a₁]r K. [a₁]v–[a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaćciński.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus, Actus II sc. 1–5. Chorus. Actus III sc. 1–6. Epilogus.

T r e ś ć. Legendarna opowieść, z alegorycznymi nawiązaniami do antyku, o Janie de Petra, chrześcijaninie z Brabancji, wziętym do niewoli i ukrzyżowanym w Afryce za wiarę w Chrystusa. Już jednak w tytule, a także poprzez imiona postaci: Hortullibonus i Neronianzer sztuka nawiązuje do ogrodów Nerona w Rzymie skropionych krwią męczenników.

W sztuce Jan de Petra, wystawiony na targu niewolników w Algierze, zostaje za namową mużułmańskiego chłopca Hortullibonusa (imię znaczące, związane z ogrodem jako miejscem wydarzeń) wykupiony przez jego ojca, Neronianzera, i podejmuje pracę jako szczególnie uzdolniony, w ogrodzie pełnym tajemnic. Z miejsca zaprzyjaźnia się z chłopcem i uczy go wiary chrześcijańskiej. W ogrodzie zasadza dwa krzyże, wróżebne, jak się okaże, a gdy Neronianzer chce je wyciąć, tryskają z nich iskry. Zjawiska nie mogą wytłumaczyć ani mużułmański derwisz, ani wyrocznia. Neronianzer próbuje nawrócić Jana na mahometanizm, ale ten udowadnia mu nieprawdziwość jego wiary. Gdy nakazuje następnie włożyć koronę cierniową na głowę Jana, ta zmienia się w złotą. Na wieść o tym, że Jan zamierza uciec razem z jego synem, ogarnięty szałem, skazuje ich obu na ukrzyżowanie (po wcześniejszej wymianie symbolicznych bukietów mirry). Samą egzekucję derwisz pokazuje mu przy użyciu lampy magicznej (nb. poznanej już wyżej²⁸ i popularnej w teatrze szkolnym). Neronianzer i derwisz ponoszą jednak karę: zamieniają się w poczwary i wzajemnie zabijają.

28 Zob. nr 1: *Naufragium vitae et regni*.

W chórze po a. I Tyrania Afrykańska odnajduje proroczo w „winnicy Chrystusa” (*Vinea Christi*) również złote grona trzech polskich męczenników, wspomnianych w tytule (w ślad za Janem Tannerem, autorem-jezuitą).

W epilogu chrześcijański Apollo przypomina o ogrodzie męki Chrystusa i ogłasza, że jest ona źródłem wiecznego szczęścia.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script. nr 15; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/189 (nieaktualna); Krak. MN. 475.

L i t e r a t u r a: Poplatek, *Materiały archiwalne*, t. 2, s. 279; Okoń, *Teatralia Wolańskiego*, s. 171, 173.

Wilno 1721. 1 VIII

16. [Kossakowski Dominik? Dochterowicz Fabian?]: Pyrrhus extra Epirum, in Sarmatico Latio pretium et praemium Parnassi Sigillari gemma concludens. Erasmus Ciołek, olim a Vladislao Jagellone, coronato eruditorum capitum Mecaenate, authoritatis poeticae suffragio regni signatura insignitus, nunc vero ex Augusti privilegio, sigillato Palladis Augustali, ad latinam Joannis divinioris cancellarii portam salutatus, ab illustrissima etc. Juventute Academiae Vilmensis S.J. anno 1721, kalendis Augusti. [Wilno, Druk. Akad. S.I., przed 1 VIII 1721]. 2°.

Sommerv. IX 556; Riezanow 62; Simon 236; Bednarski 433; DS II, 1, nr 603.

K. 2, sygn. (1)¹–(2)¹.

[Tytuł nagłówkowy:] PYRRHUS/ Extra/ EPIRUM,/ IN SARMATICO LATIO/ *Pretium et praemium Parnassi Sigillari gemma*/ CONCLUDENS ERASMUS CIOŁEK,/ Olim/ A Vladislao Jagellone, Coronato Eruditorum/ Capitem Mecaenate,/ Authoritatis Poeticae Suffragio, Regni Signatura/ INSIGNITUS,/ NUNC VERO/ *Ex Augusti Privilegio, Sigillato Palladis Augustali,*/ *Ad latinam IOANNIS, Divinioris Cancellarii, Portam*/ SALUTATUS,/ Ab Illustrissima, Perillustri, Magnifica, ac Praenobili/ Juventute Academiae Vilmensis Societatis JESU/ *Anno DEI, pretium salutis humanae unione signantis.*/ 1721. Kalendis Augusti. [listwa ozdobna].

Poniżej, k. (1) r–v: „Argumentum” (źródło: „Simon Okolski, *Orbi Poloni* tomo 1. Nicolaus Zalaszowski Archi-Diaconus Posnaniensis” [w DS dodany tytuł: *Ius Capituli seu Tractatus novus... cum adiecta illustrissimorum Episcoporum Posnan. Historica Synopsi*]). – W streszczeniach scen cytaty z Kromera, Plutarcha, Mikołaja Chwałkowskiego i Jana Kwiatkiewicza.

J ę z y k: ła ci ń s k i.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Interludium. Actus I sc.1–5. Chorus I. Interludium. Actus II sc.1–6. Chorus II. Interludium. Actus III sc. 1–5. Chorus. Epilogus.

Treść. W tytule i argumencie wyrażona główna idea sztuki – władca Epiru Pyrrus miał więcej szczęścia w oddawaniu czci Apollinowi i Muzom, niż jako przeciwnik Rzymu, ale i w tym musiał ustąpić pierwszeństwa przed poetą Ciołkiem, który wywodząc się z rzymskiego rodu Vitelliusów (w utworze zwany Vitellianusem) osiągnął jako pierwszy w Sarmacji autorytet poety.

NB. W sztuce utożsamia się tytułowego Erazma Ciołka, zwanego tu Vitelliusem (zm. 1522), sekretarza królewskiego, mówcę i miłośnika ksiąg, a w końcu kano- nika i biskupa płockiego za czasów Zygmunta Starego, ze starszym niemal o sto lat Stanisławem Ciołkiem (zm. 1437), poetą i koncyliarystą na dworze króla Jagiełły, uczestnikiem rokowań z Krzyżakami, a w końcu podkanclerzym i biskupem poznańskim (1428)²⁹.

Vitellianus pojawia się już w pierwszej scenie jako poeta, który utrudzony poetyckim opisem zwycięstwa pod Grunwaldem, pieczętuje pierścieniem pochwałą króla, ale znajduje też napisany tajemniczą ręką monastych: *Pro vitulo capies Aquilam, titulumque tenebis* – „Za cieleń Orła zdobędziesz i tytuł otrzymasz”. Poruszony wróżbą, udaje się do przyległego lasu, poświęconego muzom. Usłyszawszy przy wejściu lament, wzywa zbrojną straż i znajduje przy- wiązanego do drzewa młodzieńca – okazuje się, że uciekiniera (wagarowicza?) z Akademii, którego zwycięzcy Polacy uznali za jeńca. Znajduje też ośmiu mło- dych Krzyżaków, zbiegłych do lasu, a wystraszonych z kolei przez żubra. Głowę żubra i owych młodych jeńców ofiarowuje królowi, a ten obdarza go srebrnym pierścieniem z orłem. Rozpoczyna się też tu jednak skomplikowana intryga: młodzieniec Bovius wręcza królowi poemat Vitellianusa, który mu wypadł był z zanadru. Król jest uradowany poematem, ale wspomniani w nim żartobliwie Wilczevius i Lissovius organizują spisek przeciwko autorowi, nasycają trucizną pieczęć i oskarżają Vitellianusa. Ten trafia do więzienia, ale po różnych perype- tiach zostaje w końcu uwolniony, a król podziwia z kolei jego *Tristia*, napisane w więzieniu na wzór Owidiusza³⁰, i wśród radosnych tańców grupy ośmiu daw- nych jeńców, obdarza go godnością kanclerza.

W epilogu Apollo, przy dźwiękach cytry, głosi pochwały cesarzy Augusta, Gracjana i Honoriusza jako mecenasów wielkich poetów: Wergiliusza, Auzoniusza

29 Zob. przypis 10.

30 W przypisach sumariusz wspomina tu (w ślad za Janem Kwiatkiewiczem) odnaleziony nad brzegami Morza Czarnego przez Jana Zamoyskiego grób Owidiusza.

i Klaudiana. Geniusz Vitellianusa dołącza pochwałę Władysława Jagiełły jako mecenasa i dołącza nazwiska uczniów nagrodzonych przejściem do klas wyższych.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script. nr 16. U dołu strony tytułowej dopisek: „M. D. Dominicus Kossakowski [?]”; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/669) IV 31340. Tu dopisek: „M. Dochterowicz” (u góry dopisek późniejszy (katalogowy?): „Franciszek Dochterowicz”).

L i t e r a t u r a: Bednarski, s. 433 (autor: Dominik Kossakowski); Bieńkowski, *Motywy antyczne*, s. 41; Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 438: treść, zdj. s. tyt.

Warszawa 1722. 14 II

17. [Morykoni Karol?]: Cantus olorum ad incarcerationam laetitiam Praeclai Poloni herois tragico-comicis antecinalibus ludis propositus ab Oratoria Palaestra Coll. Varsaviensis S.I. [Warszawa, Druk. Coll. S.I., przed 14 II 1722]. 2°.

E. XIV 48–49; XXII 578; DS II, 1, nr 475 (pełny opis, z egz. B).

K. nlb. 2, sygn. (I)₂.

[Tytuł nagłówkowy]: CANTUS/ OLORUM/ Cruentis Varnensis Praelij fluctibus/ ad Bosphori, & Vitae Portum delatorum,/ in Turri Othomanicae Portae,/ velut in Porta Mortis, & ferali Cavea/ Lethi Candidatorum/ ad Incarcerata[m] laetitiam,/ PRAECLAI/ Poloni herois,/ & aliquot ejusdem Gentis & Sortis Comitum:/ Palinodiam post Cantata funera canente Tyrannide;/ atq[ue] succedentibus gaudijs restitutae Libertatis ad Patria remeandi Littora/ in Laetum Celeusma/ MUTATUS,/ nunc vero/ Liberi Patris Mancipijs/ in gaudia aeterno luctu terminanda solutis,/ sub Olorino Innocentis Laetitiae Schemate/ Tragico-Comicis Antecinalibus Ludis/ PROPOSITUS/ *Ab Oratoria Palaestra Collegij Varsav. Soc. JESU.*/ Anno MDCCXXII./ Die 14ta Februarij.

K. (I) r–v: „Argumentum” (źródło: „P. Alex. Lorencowic Soc. Iesu Dom. 3 Epiph. folio 64”, tj. *Kazania na niedziele całego roku*. Kalisz 1670 – Niedziela 3. po Trzech Królach).

K. (I)₁v–(I)₂ v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Interludium. Actus I sc. 1–5, Chorus. Interludium. Actus II sc. 1–5. Chorus. Interludium, Actus III sc. 1–3, Epilogus.

T r e ś ć. Pomysł sztuki wyprowadzono z kaznodziejskiego *exemplum* jezuita Lorencowicza o przedziwnych zmianach losu, ukazanych na przykładzie stolnika

królewskiego Przeclawa h. Warnia (Rak) z czasów panowania Ludwika, króla Węgier i Polski. Uwięziony wraz z innymi Polakami w wieży nad Bosforem, nie stracił on radości życia, lecz śpiewał po polsku wesołe pieśni. Zdumionemu tym wezyrowi Solimanowi wyjaśnił na posiedzeniu tureckiego Dywanu, że będąc w rękach Stwórcy świata, więźniowie radują się w Bogu i oczekują nagrody za swą wiarę i ufność. Wezyr w odpowiedzi nakazał otworzyć bramy więzienia i wypuścić tak radosnych polskich geniuszy.

Prostą tę opowieść w sztuce udratyzowano i rozbudowano w zawiłą i niezbyt spójną intrygę. Już w pierwszej scenie ukazuje się tryumfalny wjazd Solimana do Konstantynopola po zwycięstwie pod Warną (tu pomyłka, zamiast: pod Mohaczem): jego wóz ciągną jeńcy polscy, a wśród nich Przeclaw niesie na misie głowę poległego króla Ludwika. Mdleje on jednak z ran i wyczerpania, a uznany za martwego, zostaje wrzucony do Bosforu. Równocześnie na zdobytym przez Turków sztandarze Przeclawa znak Orła i Raka zamienia się w znak Łabędzia, zaś słońce na niebie cofa się do znaku Raka. Widzi to Soliman i trwoży się, ale Factionanzer uspokaja go i wróży mu pomyślny wynik. Tymczasem bracia Przeclawa: Gratysław i Kordysław mają zginąć w pojedynku, lecz odmawiają walki. Wyłowiony z kolei z Bosforu Przeclaw staje przed Solimanem, a ten obdarcza go wolnością. Jako wolny, zamierza z kolei uwolnić braci. Wcześniej chce jednak pochować głowę króla Ludwika. Wśród grobowców greckich spotyka obu braci gotujących się na śmierć. Przerażeni Turcy uciekają, uznając, że to duch Przeclawa. Bracia korzystają z zamieszania i próbują uciec. Soliman tymczasem budzi się ze snu, w przekonaniu, że właśnie zamordował Muftiego. Dla ekspiacji nakazuje wrzucić wszystkich jeńców do morza. Bracia, wraz z innymi, trafiają do wieży nad Bosforem. Tam śpiewają o śmierci jako jedynej wybawicieli. Soliman słyszy ich mężny śpiew i uwalnia ich, a nawet podejmuje ucztę i tańcem. Karę ponosi natomiast Factionanzer, jako sprawca wcześniejszych intryg, w tym śmierci Muftiego.

Epilog nawiązuje do psalmu 137: Duszę, płaczącą „nad rzekami Babilonu” (*super flumina Babylonis*) i tęskniącą za prawdziwą ojczyzną, pociesza Religia i wręcza „eucharystyczną lutnię Jezusa” (*Eucharisticam Cytharam JESU*).

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 17; BJ. 33667. III. Na stronie tytułowej notka: „P. Caroli Morikoni J.”; BUWno d. sygn. 3. XXIV (nieaktualna); Krak. MN. 477. Def.: górny brzeg obcięty; Sand. Sem. 21696 (egz. nie odszukany).

L i t e r a t u r a: Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 1, s. 97; cz. 2, s. 875, 877: wzmianki o Karolu Morykonim, jako profesorze Akademii Wileńskiej oraz prepozytorze i rektorze kolegium w Warszawie; Okoń, *Teatralia Wolańskiego*, s. 170.

Wilno 1722. 28 III

18. [A. M.?] Stella e Crucis Firmamento Empyrium ascendens Caelum Dominicus Catzo in Regni Firoximensi Illustrissimis Natalibus Orbis in lucem datus, Amore magis quam morte Christo commoriens in Cruce. Astris illustrior Inter eclipsatos emorientis Salvatoris dies Lugubri compatientis spectatoris pupilla Theatrali Astrolabio Demonstratus, Ab Illustrissima, Perillustri, Magnifica Palaestra Oratoria Almae Universitatis & Academiae Viln: Societ: Iesu Anno Domini 1722 Quinto Kalendas Aprilis. [Wilno, Druk. Coll. S.I., przed 28 III 1722]. 2°.

E. IX, 82; XXIX, 281; Sommerv. VIII 807; Riezanow 64; Simon 236; Bednarski, s. 432; DS II, 1, nr 605 (og.).

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł nagłówkowy:] STELLA/ e Crucis Firmamento³¹/ Empyrium ascendens Caelum/ DOMINICUS CATZO/ in Regni Firoximensi/ *Illustrissimis Natalibus Orbis in lucem datus,*/ *Amore magis quam morte*/ Christo commoriens in Cruce./ Astris illustrior Inter eclipsatos emorientis Salvatoris dies/ Lugubri compatientis spectatoris pupillae/ *Theatrali Astrolabio*/ DEMONSTRATUS,/ Ab Illustrissima, Perillustri, Magnifica Palaestra Oratoria/ *Almae Universitatis & Academiae Viln: Societ: IESU*/ Anno Domini 1722./ *Quinto Kalendas Aprilis.*

Niżej: „ARGUMENTUM” (źródło: „Lyraeus A.: De Imitat[i]one Christi Patientis... lib. 4 c. 5, ex Ioan. Hayo in Histor. Japon.”). K. [a₁]r-[a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaćniński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–4. Chorus. Actus II sc. 1–4. Chorus. Actus III sc. 1–7. Epilogus.

NB. Liczne odsyłacze i erudycyjne objaśnienia źródłowe.

T r e ś ć. Fabuła zaczerpnięta z przytoczonej przez jezuitę A. Lyraeusa zwięzłej informacji o wysoko urodzonym młodzieńcu Dominiku Catzo, z japońskiego królestwa Firoximen, który skazany za wiarę w Chrystusa, nie zgodził się na śmierć samobójczą w postaci harakiri, ale doprowadzony na górę pod krzyż, ukląkł pod nim i z radością oddał się modlitwie, w nadziei, że umrze na wzór Chrystusa.

Relacja ta została w sztuce zbeletryzowana i włączona w ciąg tajemniczych wydarzeń, pełnych wróżb i przepowiedni. Gdy Dominik oddaje się najpierw studiom, wraz z gronem młodzieży, pod jego ręką wybucha płomień, a na karcie pojawia się napis „*Unicus hic tota est Bibliotheca liber*”, a następnie uzbrojona

31 Tu odsyłacz: „S. Andr. Ierosol: *de exaltatione S. Crucis*” i objaśnienie, że „*Crucis Firmamento*” to taki firmament, w którym mocno tkwi Słońce sprawiedliwości.

prawica Ukrzyżowanego; gdy zaś Dominik wzywa na pomoc rodzimych bogów i chce zniszczyć wizerunek, słyszy z kolei proroczy głos: „*Hanc qui ferit, perit; gerenti, haec sed salus*”. Zdanie to powraca w toku rozwijania się fabuły, gdy Dominik zostaje następnie uratowany z niebezpieczeństwa, po czym zanurzony w świętym źródle chrzcielny przez dwu chrześcijan Hindusów, głoszących nową wiarę. Ale też, wobec zagrożenia dawnego kultu rodzimych bogów, władca kraju wydaje dekret przeciwko chrześcijanom. Dominik Catzo zostaje oskarżony o wyznawanie obcej religii i skazany na śmierć na krzyżu. Przyjmuje ją i wręcz wybiera, mimo że stoi przed nim kariera w państwie. Zanim jednak zginie, musi sam wcześniej odczytać tajemnicze zdania i wróżby, z których pojmuje, że to Chrystus go wybrał i wezwał, by stał się Jego świadkiem w królestwie.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 18; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/102) IV 32511 adl. 1.

L i t e r a t u r a: [Titius], *Rys. histor.*, 1841, t. 20, s. 100 (dopisek na egz.: «R. P. A. M.»); J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, Wilno 1842, t. 4, s. 237–238; Ż. Pauli, *Teatr i muzyka w Polsce*. Rps Krak. BJ. 5400. [przed 1895], s. 229; M. Rulikowski, *Teatr polski na Litwie, 1784–1906*, Wilno 1907, s. 7.

Drohiczyn 1722. 31 VII

19. Epulum in libro liberale quia libertate conditum olim ligato poetae divo Iosepho caelitus apparatus, nunc in theatri mensa sub auspiciis Ioannis Vladislai Zaleski propositum, ab Iuventute Athenaei Drohicinensis S. I. Anno 1722, pridie Calendas Augusti. [Supraśl?, Druk. Bazylianów?, przed 31 VII 1722]. 2°.

E. XVI 80; Riezanow 228; Simon 36; DS II, 1, nr 57

K. nlb. 5, sygn., [a¹] A–B².

[Tytuł]: EPULUM/ in/ LIBRO/ Liberale quia libertate conditum/ olim ligato Poetae Divo Iosepho Caelitus/ *apparatus*./ Nunc/ In Theatri Mensa sub Auspicijs/ *Perillustris Magnifici Domini/ JOANNIS VLADISLAI/ a Cygiemberg in Zalessie/ ZALESSKI/ DAPIFERI NURENSIS/ CAPITANEI SURASENSIS/ Satiando Spectatoris oculo/ Propositum./ a Perillustri, Praenobili, ac Magnifica Juventute/ Apollinea Athenaei Drohicinensis/ Societatis JESU./ Anno/ Propria Carne Nos pascentis, ac in libertatem/ Filiorum DEI asserentis CHRISTI/ 1722./ Pridie Calendas Augusti.*

Odwrót k. tyt.: drzeworyt z herbem „Chomaćo” Cygenberg-Zaleskich i łacińskim dwuwierszem na herb.

K. [A₁]r–A₂v: „DEDICATIO”, podpisana przez Rezydencję Drohiczyńską SJ, z pochwałą Jana Władysława Zaleskiego, m.in. przy użyciu obszernych cytatów z księgi III *Liryków* M. K. Sarbiewskiego, z ody kolejno 3. (właściwie: 10) oraz 1., i przystosowaniu do adresata zawartych tam poetyckich pochwał cnót i sławy królewicza Władysława oraz Franciszka kard. Barberiniego.

K. B₁r: „Argumentum” (źródło: „P. Joannes Nadasi in anno *Caelesti*. 3 Aprilis”, tj. J. Nadasi S. J., *Annus Caelestis Jesu Regi et Mariae Reginae, sanctisque omnibus sacer*, m.in. ed. 5: Köln 1687; Toruń 1696 i nast., oraz w przekładzie Franc. Iworskiego SJ, *Rok niebieski albo przewodnik do szczęśliwej wieczności*, Kalisz 1697 i nast.).

K. B₁r–B₂ v: tekst.

Ję z y k: łaciński; prolog, epilog i chóry – polskie.

G a t u n e k: tragedia.

P o d z i a ł: Prologus: Protasis, Apodosis. Actus I sc. 1–6. Chorus I: Protasis, Apodosis. Interludium. Actus II sc. 1–7. Chorus II: Protasis, Apodosis. Interludium. Actus III sc. 1–6. Interludium. Epilogus.

Treść. Przytoczone w argumencie źródłowe *exemplum* przypominało prawdę, że stoły (i uczyty) sybarytów wcale nie są bardziej szlachetne od stołów tych, którzy skąpią sobie jedzenia i głodem zniewalają umysł. Ukazywało jednak zarazem „sławnego niegdyś” poetę, Józefa z Konstantynopola, który morzony głodem w więzieniu na Krecie, gdy zjadł podaną mu przez św. Mikołaja księgę, odzyskał wkrótce wolność i powrócił do ojczyzny. Przykład miał być zachętą do korzystania z duchowej uczyty zawartej w księgach.

W sztuce nawiązano do idei mądrości zawartej w księgach. Oto król Krety Althemenes, wcześniej zaś wódz Dorów, chce nauczyć syna Charillusa sztuki rządzenia i każe przynieść sobie księgę prawa, przez pomyłkę jednak otrzymuje księgę o prawie do nieśmiertelności, którą – zgodnie z elegią I Owidiusza – daje poeta. Postanawia więc wysłać syna po naukę do Aten, ale na razie udaje się na polowanie. Dowiedziawszy się o planach króla Fallinus, nauczyciel sztuki wojennej, przestrzega jego syna, Charillusa, przy pomocy wróżby zapisanej również w księdze, i obaj postanawiają zgładzić króla.

Tymczasem wygłodniały Józef, wygnany z Konstantynopola, otrzymuje od Eremity w lesie księgę Biblii i słyszy prorocze słowa: *Te liberabit, in cibum dum liberabit* – „Wyzwoli cię, gdy przemieni księgę na pokarm”, w Biblii zaś znajduje zdanie z Apokalipsy (10, 9): „Weź księgę i połknij”, tuż po tym zaś widzi w wizji sennej dwie Muzy, które ozdabiają go cyprysem, przy żałobnym wtórze pieśni. Obudzony, ofiarowuje Bogu gotowość na wszelki los.

Dwa tak różne wątki i miejsca akcji, a zarazem dwie różne książkowe wizje mogły być pokazane na scenie przy użyciu wymiennej dekoracji bądź znanej już nam latarni magicznej. Nie kończył się zresztą na tym akt I. W dalszym jego ciągu król Althemenesa próbuje nieudolnie zabić sztyletem na polowaniu namówiony przez Fallinusa żebrak – wkrótce sam zostaje on zabity przez tegoż Fallinusa, z obawy, że spisek się wyda. Król z kolei wydaje dekret grożący więzieniem wszelkim cudzoziemcom przybyłym do jego królestwa.

W a. II i III rozwija się tytułowy wątek, w ramach rozbudowanej intrygi. Poeta Józef przybywa na Kretę, gdzie trafia do więzienia. Uwalnia go stamtąd ulubieniec króla, Carinus – dzięki też jego pochwałom i za jego wstawiennictwem Józef zostaje (przy uczcie i tańcach) przyjęty na dwór królewski. Zazdrosny Fallinus znów wymyśla intrygę: nasącza trucizną jego stale czytaną księgę – truże się jednak i umiera Charillus, gdy z ciekawości potajemnie przegląda skrzynię Józefa z księgami. Ten, fałszywie oskarżony, zostaje skazany na śmierć głodową. Na jego żarliwe prośby zjawia się jednak św. Mikołaj i daje mu świętą księgę: Józef zjada ją i uwolniony cudownie z więzów, udaje się do Konstantynopola – spełnia się zatem przepowiednia z księgi Eremity. Tymczasem kara spotyka Fallinusa: podejrzany o uwolnienie Józefa, zajmuje w więziennym lochu jego miejsce (znów zgodnie z kolejną wróżbą, o losie spełniającym się na inicjatorze zamysłu). W epilogu następowało zamknięcie protasis chórów: Zemsta zabija Zdradę, która wpadła we własne sidła, zaś Geniusz Józefa zaleca młodzieży księgi rozłożone przez Religię, a stolnikowi Zaleskiemu dziękuje za obecność. Wcześniej w apodosi chórów podkreślono, że cnoty stolnika zasługują na wszelkiego rodzaju godności.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 19. Def.: górny prawy róg k. tyt. urwany; Pozn. TPN. 10825. III; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/434) IV 31542; Wr. Ossol. XVIII. 14396. IV.

L i t e r a t u r a: Estreicher, *Teatra*, 1879, t. 3, s. 7.

Wilno 1724. 31 VII

20. Acies ignea et facies leonis ignem spirantis, in Volodimiro Roxolaniae principe, thaumaturgos inter ignes illaeso sacro volumine ad amplectendam et tuendam orthodoxam religionem animato, metagymnastici dramatis theatralibus ignibus adumbrata, a perillustri magnifica humanitate Athenaei Regio-Batoreano-Polocensis S.l., sub sacram ignis a Deo illati divi Ignatii Loiolae diem, anno 1724. [S.l., przed 31 VII 1724]. 2°.

E. XII 22–23; Sommerv. VI 955; Riezanow 280; Simon 155; Bednarski 432; DS II, 1, nr 287 (og.).

Knlb. i nsygn. 2.

ACIES IGNEA/ ET/ FACIES LEONIS IGNEM SPIRANTIS,/ in VOLODIMIRO/ ROXOLANIAE PRINCIPE,/ thaumaturgos inter ignes/ *Illæso Sacro volumine/ Ad amplectendam et tuendam Orthodoxam Religionem/ ANIMATO,/ Metagymnastici Dramatis Theatralibus ignibus/ ADUMBRATA,/ a Perillustri Magnifica Humanitate Athenæi Regio-Ba-/toreano-Polocensis Soc. IESU,/ Sub Sacram ignis a DEO/ illati Divi IGNATII Lojolæ Diem,/ ANNO/ Aciem igneam instruentis DEI-Hominis 1724./ [listewka ozdobna].*

Niżej – [a₁]v: „ARGUMENTUM” (źródło: „*Baronius. Anno 886*”, tj. C. Baronius: *Roczne dzieje kościelne*). K. [a₁]v–[a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

P o d z i a ł: Prologus. Interludium. Actus I. sc. 1–5. Chorus. Interludium. Actus II. sc. 1–5. Chorus. Interludium. Actus III. sc. 1–5. Epilogus.

Treść. Sztuka miała ilustrować baśniową opowieść Baroniusza o chrzcie księcia Włodzimierza i całej Rusi (ściślej: Rusi Kijowskiej od 978 roku, a wcześniej księcia nowogrodzkiego i połockiego). Chcąc zawrzeć pokój z nim i upewnić się co do zachowania jego warunków, cesarz Bazyli (tj. Bazyli I Macedończyk, cesarz 867–886) postanowił wymusić przyjęcie w księstwie wiary chrześcijańskiej. Wysłał w tym celu na Ruś uczonego nauczyciela (w sztuce nazwanego Teofilem), który miał przekonać poddanych do nowej wiary. Przewrotny lud domagał się jednak cudownego znaku, zaś Włodzimierz postawił warunek, że przyjmie nową wiarę, jeśli mądrość jej sprawdzi się w ogniu. Teofil przyjął wyzwanie i wrzucił księgę Pisma w ogień – gdy ta pozostała nietknięta, „zdumieni barbarzyńcy” poddali się niebiańskiej nauce wielkiego mędrca.

W sztuce rozbudowano motyw księgi (głównie jako księgi mądrości), wprowadzono też do fabuły liczne wróżby i przepowiednie, a nawet skonkretyzowano na scenie (w prologu) lwy, symbole i godła Rusi, jako silniejsze od Samsona i mocniejsze od Herkulesa, lecz ustępujące przed Religią chrześcijańską. Już w sc. 1 a. I Włodzimierz, niepewny, czy wprowadzaniem ustalonej z Bazyliem religii chrześcijańskiej nie wzbudzi gniewu bogów domowych, udaje się do lasu i tam spotyka obrażonego lwa – również jednak proroczą księgę o Chrystusie Wcielonym, przy otwarciu której znajduje słowa z księgi Eklezjastyka: „Naukę mądrości i rozumu spisałem w tej księdze [...]” (Syr 50, 27–29). Księgę oddaje chłopcu Charientilowi, sam zaś na próżno domaga się wróżby od swoich bogów. Po powrocie widzi z kolei rękę piszącą nad tronem słowa: „Pismo da szczęście

Włodzimierzowi” – wszystkie jednak księgi wrzuca do ognia. Nieco później w popiołach pojawiają mu się ogniste litery (A. E. J. O. V.), których znaczenia znów próbuje rozpoznać anagramatycznie (np. jako *a Jove* – od Jowisza). Późniejsza fabuła obejmuje też (rutynowe już wtedy na scenie szkolnej) intrygi i spiski, które towarzyszą wątkowi głównemu: oto przybywa z poselstwem Teofil, jako najwyższy po cesarzu dostojnik Bizancjum, i zostaje przyjęty z wielkimi honorami, sam zaś przywozi jako dary: księgę praw Chrystusa i miecz – niejako do wyboru, z żądaniem bowiem przyjęcia religii. Włodzimierz uzyskuje trzy dni do namysłu. Gdy rozwija się tymczasem (w a. III) intryga wokół wróżebnych zdań, Włodzimierz zwołuje radę dostojników i w rezultacie fabuła toczy się zgodnie ze źródłem. Pomyślnie wróżby sprawdzają się, a rzecz kończy się ogólną radością i tańcami.

W epilogu Geniusz Wymowy wznosi młodzieży ognistą piramidę i odczytuje nazwiska uczniów promowanych do klas wyższych

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 20; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/5 (nieaktualna).

L i t e r a t u r a: Riezanow 243: argument w tłumaczeniu rosyjskim i podany podział sztuki; J. Lewański, *Związki literackie polsko-rosyjskie w dziedzinie dramatu wieku XVII i XVIII*, w: *Prace historycznoliterackie na IV Międzynarodowy Kongres Słowistów w Moskwie 1958*, [red. S. Fiszman], Warszawa 1958, s. 67.

Bobrujsk 1725. 31 VII

21. [I. M. ?]: Academia sapientum regia Alexandri, cuius primas princeps philosophorum et promotus persona ac moderator Aristoteles, a Philippo rege Macedonum fundata, ab Alexandro arte et Marte invictissimo confirmata. Sub auspiciis Alexandri Henrici Michaelis Rutski ab Iuventute in Residentia Tryznana Bobroycensis S. I. repraesentata, anno 1725, pridie Kalendas Augusti. Wilno, Druk. Coll. S.I., [przed 31 VII 1725]. 2°.

E. XXVI 500; Riezanow 309; DS II, 1, nr 1 (opis z egz. BN).

K. nlb. 8 [brak ostatniej, prawdopodobnie czystej,], sygn, A-D².

[Tytuł]: ACADEMIA/ SAPIENTUM/ REGIA ALEXANDRI./ Cujus Primas Princeps Philosophorum,/ &/ Promotus Persona ac Moderator/ ARISTOTELES,/ a Philippo Rege Macedonum Fundata,/ ab ALEXANDRO Arte @ Marte invictissimo/ CONFIRMATA./ Sub auspiciis/ ILLUSTRISSIMI DOMINI,/ D. ALEXANDRI HENRICI,/ MICHAELIS/ RUTSKI/ Rososzyccensis @c:/ CAPITANEI/ ad Serenissimu[m] Tribunal M. D. L. Deputati secu[n]do/ a Perillustri, Illustri, Praenobili ac Magnifica Iuventute Studiosa Athenaei in / Residentia TRYZNANA, Bobroycensis. Societatis

IESV./ REPRÆSENTATA,/ Anno/ Incarnatae SAPIENTIAE aeternae 1725./ Pridie Kalendas Augusti,/ [nota – źródło:] (a) Horologium Principum Guevarrae cap: 46 pag: 213. [listewka z ozdobiaków] VILNAE, Typis Universitatis Societatis JESU.

Odwrót k. tyt.: stemma na herb Rutskich: tytuł, drzeworyt z herbem „Wąż”[?] i dwa dystychy łac. na herb. K. A₂r.–B₂v.: *DEDICATIO* łac., z pochwałą rodu Rutskich i Aleksandra Henryka Michała Rutskiego jako mecenasa, podpisana przez „Humaniorum Literarum Juventus Tryznani Bobroscensis Athenaei Societatis Jesu”.

K. C₁r: „Argumentum” (źródło: Guevara Antonio, *Horologium Principum seu de vita M. Aurelii Imp. Libri III*; Opmerus Petrus, *Chronographia a mundi exordio ad sua usque tempora. Ad annum 3634*).

K. C₁r–D₁r: tekst. K. D₁v: czysta.

J ę z y k: łaćciński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Antiprologus. Prologus, Interludium. Actus I sc. 1–8. Interludium. Chorus I. Actus II sc. 1–2, 2 [zam. 3!], 4–8. Interludium. Chorus II. Actus III sc. 1–6. Epilogus.

T r e ś ć. O koncepcji sztuki i jej treści zadecydowała sytuacja panegiryczna: występ miał miejsce w pierwszym roku po długiej przerwie z lat 1707–1725, spowodowanej wojną północną (w jej toku w 1708 roku miasto znad Berezyny zostało ponownie zniszczone). Jednym z uczniów był bliski krewny obecnego na przedstawieniu mecenasa, Aleksandra Rutskiego, starosty rososzyckiego. Stąd w dedykacji znalazły się pochwały przodków rodu Rutskich: metropolity kijowskiego Velamina Rutskiego oraz dawnych dygnitarzy powiatu rzeczyskiego: Stefana Michała, notariusza, i Adama, oboźniczego, zaś w antyprologu Geniusz ojczyzny i Astrea, bogini sprawiedliwości, pochwały te wypowiadają na powitanie Geniusza mecenasa Rutskiego, po czym prowadzą go do auli Honoru, Honor zaś sadza go na tronie i prezentuje mu symbole przyszłych godności. Ideę przewodnią sztuki oparto na żywocie cesarza Marka Aureliusza, spisany przez Antonio de Guevarę: to wzór idealnego władcy, wodza i zarazem filozofa. Fabułę z kolei oparto na opowieści o Aleksandrze Wielkim jako łączącym cechy wodza i mecenasa (względ na zasadę stosowności nakazywał łączyć adresata spektaklu i bohatera sztuki poprzez wspólne imię). Stąd w prologu Mars i Pallada spierają się o pierwszeństwo. Przerzywa spór Geniusz Aleksandra i przedstawia Geniusza Arystotelesa³² jako godnego tronu, ten zaś wprowadza w treść sztuki.

32 O postaciach Geniuszy zob. przypis 19.

W a. I pojawia się Aleksander Wielki jako zwycięzca i na posiedzeniu senatu nagradza mędrców i bohaterów. Arystoteles otrzymuje laur, a Phoenicius prefekturę skarbu z dyplomem. Za sugestią senatu Aleksander udaje się do mauzoleum ojca, Filipa Macedońskiego. Słyszy tam tajemnicze zdanie (w dystychu), a z sarkofagu unosi się księga, z której opada napis: „Arystoteles”. Pojawiają się też inne napisy, a gdy wraz z senatem udaje się Aleksander do wyroczni, następuje zaćmienie słońca. Zaniepokojony, występuje do Arystoteles, by zjawiska te wytłumaczył – i z tą chwilą zaczyna się rozwijać w sztuce fabularna intryga, oparta na zazdrości Phoeniciusa i młodego Solina, jego syna. Dołącza do nich Anasarch, wróg Arystoteles. Przejmują oni odpowiedź Arystoteles i nasycają pismo trucizną. Aleksander dowiaduje się o tym i Phoenicius zostaje ukarany. Solinus przejmuje jednak kolejnego posłańca i książkę *O magii* i oskarża z kolei Arystoteles, że z króla chce zrobić maga. Arystoteles zostaje aresztowany. Gdy wyjaśnia królowi, że to nauka o magii naturalnej, a więc o właściwościach takich ciał, jak bursztyn czy magnez, zostaje zwolniony. Wyjaśniają się przy okazji inne tajemnicze wcześniej zjawiska i napisy, w tym także zaćmienie słońca. W rezultacie Solinus ma być skazany na wygnanie.

Przy tak korzystnym rozwoju wydarzeń Aleksander zarządza radosny taniec anagramatyczny chłopców z włóczyniami. Gdy ze strzał tancerze tworzą litery A, H, M, następuje wymiana uprzejmości: Aleksander odczytuje skrót jako *Aristoteles Honor Majestatis*, zaś Arystoteles jako *Alexander Hercules Macedoniae* – obaj jednak zgadzają się na pochwałę mecenas, uobecnionego w trzech imionach Rutskiego: *Alexander, Henricus, Michael*. Wśród powszechnej radości Arystoteles otrzymuje godność przedstawiciela tytułowej Akademii Mędrców, za jego zaś zachętą Aleksander okazuje łaskawość władcy i daruje karę Solinowi.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 21. U dołu strony tytułowej notka: „R. M. Adalberto Woznicki S. I. // I. M. S. I.”; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/39 (nieaktualna); BN. XVIII. 3. 157. Prow.: „R.M. Josepho Baka S.J. // I.M.S.J.”

L i t e r a t u r a: Bieńkowski, *Motywy antyczne*, s. 40: Aleksander Wielki jako opiekun nauk; Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa*, s. 412: treść, zdj. s. tyt.

Pułtusk 1726. 31 VII

22. [Hołownia Ludwik?]: Caput dextrimae manus congregatorum septem heroum fratrum Zielinsciana Domus, a Pallade et Marte coronatum, nunc

Iosepho Zieliński adoratam per luventutem Pultopolitani Collegii S.J. anno 1726. [Warszawa?, Druk. Coll. S.J., przed 31 VII 1726]. 2°.

Simon 163; Bednarski 433; DS II, 1, nr 330 (opis z egz. BN).

K. nlb. 28, sygn. A-O².

[Tytuł]: CAPUT/ *Dexterrimae MANUS/* Congregatorum Septem Heroum Fratrum/ Immarcescibilis ZIELINSCIANAE Domus/ Aboriginum/ GŁOVACCIUS/ a PALLADE @ MARTE/ CORONATUM./ *Nunc vero/* IN NOMINALI MANIPULO/ Collectorum Proavitae Gloriam decorum/ *Per[i]llustri Magnifico Domino D[omi]no/* JOSEPHO/ ZIELIŃSKI/ *Castellanidae Sierpscensi./* Metagymnastico Filiae CAPITIS Palladis Cultu/ ADORATUM./ *Per Illustrissimam Perillustrem ac Magnificam Juventutem/* Pultopolitani Collegij Societatis JESU./ Anno/ a DEXTERA Domini descendente in Terram/ CAPITIS Generis humani 1726./

Odwrot k. tyt.: drzeworyt: herb Zielińskich „Świnka”, poniżej dwa czterowiersze łac.

K. A₂r-E₂r: „Dedicatio panegyrica” Józefowi Zielińskiemu, podpisana przez „Athenaeum Pultoviense” Soc. Jesu. K. E₂v- F₁r: „Fundamentum” (źródło: „Cromerus [iber] 28. Okolski in Orbe Polono” – tj. M. Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum* lib. 28, i S. Okolski, *Orbis Polonus*; w tekście m.in. Ł. Paprocki SJ: łac. „traktat o początku h. Grzymała”).

K. F₁r-M₁v: tekst. K. M₁v: Epilogus.

W egz. BN ponadto (cyt. za DS II, 1, nr 330):

K. M₂r: „TERMIN Bezterminalney bo wiekopomney Sławy Prześwieznego ULIŃSKICH Domu Lotem Herbownych STRZAŁ tudzież Traktem PODKOWY WYMIERZONY a Przy Terminie Antagonistów Pallady, literalne Kursy doroczną nauką pracą terminujących w Imieniu Wielmożney IeymCi Paniey ANNY Z ULIŃSKICH ZIELIŃSKIEY Kasztelanicy Sierpskiej Rozliczne Cnoty, godne pobożności, y mądrości przymioty KORONUJĄCY». K. M₂v: drzeworyt: herb „Dołęga I”, niżej czterowiersz i dwuwiersz w jęz. pol. K. M₂r-N₂v: dwie panegiryczne ody na cześć Anny z Ulińskich Zielińskiej, po polsku. K. O₁r-O₂r: „Żywot Pobożnego Tomasza Zielińskiego”. K. O₂r-v: „Elenchus Actorum”.

J ę z y k: łaćski i polski (streszczenia).

G a t u n e k: panegiryk udratyzowany.

P o d z i a ł: Archiprologus. Prologus. Actus I sc. 1-6. Chorus. Actus II sc. 1-4. Chorus. Actus III sc. 1-4. Chorus. Actus IV sc. 1-4. Chorus. Actus V sc. 1-3. Epilogus.

T r e ś ć. Epicka bardziej niż dramatyczna fabuła jest panegiryczną opowieścią (w zamyśle: rekonstrukcją historyczną?) o nieokreślonej w czasie obronie

zamku Pomorzany na Ukrainie³³ przez Głowacciusa-Głowackiego, legendarnego przodka rodu Zielińskich. Ma on siedmiu braci, z których jeden, Dragomir, przebywa od lat w niewoli tatarskiej, reszta zaś udała się dla nauki i kariery do różnych krajów Europy. Stąd w archiprologu Pallas Sarmacka wystawia na ich cześć siedem kolumn, a Sława domu Zielińskich wypisuje na nich imię Zielińskiego i dedykuje mu sztukę. W prologu ta sama Pallas Sarmacka prowadzi okręt Zielińskich ku nieśmiertelnej sławie – ród ma nią przewyższać „kolumny Bolesławowskie i Herkulesa”.

W kolejnych aktach występuje pewien ciąg fabularny, przy zmianie zarazem miejsc akcji. W rozbudowanym a. I Głowacki dowiaduje się od niewolników tatarskich, zatrudnionych przy umacnianiu zamku, o siedmiu koszach tatarskich, które przygotowują się do najazdu. Martwi się tym Głowacki, podobnie jak losem braci, ale w księdze czyta prognostyk, że bracia wrócą – i rzeczywiście pojawiają się, przywożąc różne insygnia: birety doktorskie, księgi, „sfery” (kule) matematyczne itd. Głowacki otrzymuje też „upominki” od wodza tatarskiego Aidara, z pogroźkami zniszczenia zamku. Więzień tatarski Przybysław, niegdyś towarzysz walki Jana Zielińskiego, wojewody mazowieckiego, z Tamerlanem, przywozi również, ukryty w strzale, list od Dragomira, z braterskim pozdrowieniem.

W a. II akcja przenosi się do obozu Aidara: trwają tam przygotowania do najazdu. W a. III Dragomir zostaje wysłany na przespiesi do zamku, tu jednak, gdy strzały mu nie szkodzą, zostaje ujęty, ogolony – i rozpoznany jako dawno utracony, jeszcze jeden brat. W a. IV znów trwają w obozie Aidara przygotowania i w a. V prowadzi on wielkie zastępy wojska. Głowacki „samosiódm z bracią” staje przeciwko nim i je „na głowę poraża” – wykazując, że „polska dzielność nie liczbą, lecz męstwem triumfuje”.

Towarzyszą temu kolejne pochwały rodu Zielińskich, również poprzez przypomnienie sławnych uczniów pułtuskiego *Athenaeum*: Stanisława Kostki (skoligaconego z Zielińskimi) i Macieja Sarbiewskiego, którego wersety zamieszczono w sumariuszu.

W ramy występu włączono też pochwały żony kasztelana Zielińskiego – Anny, z domu Ulińskiej, herbu „Dołęga I”. Rozpoczyna je chór II, w którym Głowa św. Władysława, dana świątyni w Pułtusku w r. 1587 przez Annę Jagiellonkę, a „mowna przez czary Hydry”, głosi chwałę Anny Zielińskiej i stawia jej szczodropliwość na równi z hojnością królowej. W sumariuszu poświęcono jej też

33 Zachowany do dzisiaj w ruinie.

osobną dedykację (zob. opis), z wyeksponowaniem „rozlicznych cnót” adresatki oraz jej „pobożności i mądrości przymiotów”.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 22. Def.: brak kart M₂r– O₂v.; BN. XVIII. 3. 420. Na k. tyt. notka: „Labor viri insignis et erudit. R. M. Hołownia S.J.” (powtórzona na k. M₂r: „Labor RM. Hołownia S.I.”); BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/39 (nieaktualna)

L i t e r a t u r a: P. Buchwald-Pelcowa, *Satyra czasów saskich*, Wrocław 1969, s. 194: program sztuki jako wzorzec dla parodii sumariuszy teatralnych; S. Kotarski, *Z dziejów szkolnictwa i kultury w Pułtusk*, w: *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 1, Warszawa 1969, s. 113.

Warszawa 1726. 6. III

23. [Gierłowicz Ignacy?] Currus Glorïae Dei ad proterendum oculatis Rotis avito Vitellinorum stemmate provector in Ioanne Borgia Szadursciana domus aborigine reproductus, in Michaele Ciołek Szadurski Lupercalium dies in publicam lucem promotes, ab luventute oratoria Varsaviensis Collegii S. I. [Warszawa, Druk. Coll. S.I., przed 6 III 1726]. 2°.

Riezanow 155; Bednarski 433; DS II, 1, nr 488 (opis z egz. Warsz. Sem.).

K. nlb. 19, sygn. A–I² K¹.

[Tytuł]: CURRUS// GLORIAE DEI/ Ad proterendum oculatis Rotis/ Caecum Carnisprivij Luxum/ Avito VITELLINORUM Stemmate/ PROVECTOR,/ In/ JOANNE BORGIA/ De VITELLINORUM Stirpe/ Duce Gandiae, Pro-Rege Catalauniae,/ SZADURSCIANA Domus Aboriginæ/ REPRODUCTUS/ In Perillustri M. D./ MICHAELE/ CIOŁEK/ SZADURSKI/ DAPIFERO LIVONIAE/ Gloriosum Cursum benemeritorum consummans,/ Regia Virtutum via progrediens:/ Inter devios a recto, Lupercalium dies,/ In publicam Lucem/ PROMOTUS/ Ab Illustrissima, Perillustri, Magnifica Juven-/tute Oratoria Athenaei Regio Varsaviensis/ Collegij Societatis JESU/ Anno invectae in mundum Salutis 1726.

Odwrot k. tyt.: „In Proavita Decora Perillustrium Mecaenatum”, niżej dwu- i jednowersowe cytaty z Marcjalisa, Sarbiewskiego, Seneki i św. Damazego, papieża; miedziorytowa (?) tarcza z herbami: „Ciołek”, „Pobóg”, „Korczak”; czterowersz łac. na herby, z podpisem: „D. Venant[ius] Fortunatus”.

K. A₂r–I_v: „Dedicatio”, z uzasadnieniem wyboru tematu, przeglądem herbów i dziejami rodu w Polsce, podpisana przez „Regio-Varsaviense Athenaeum Societatis Jesu”.

K. [I₂]r: „Argumentum” (źródło: „Spond: Joan. Rho: Luc: Papr.”; tj. H. Spondanus, *Annales ecclesiastici...*, Joannes Rhodius i Łukasz Paprocki).

K. [I₂]r–[K₁]v: tekst.

Język: łaciński.

Gen: dramat historyczno-panegiryczny.

Podział: Archiprologus. Prologus. Interludium. Actus I sc. 1–6. Chorus. Interludium. Actus II sc. 1–6. Chorus. Interludium. Actus III sc. 1–4, sc. ultima [5]. Epilogus: Prothesis, Apodosis.

Treść. W tytule podano, że Jan Borgia, książę Gandii, wicekról Katalonii, z rzymskiego rodu Vitelli, jest przodkiem rodu Szadurskich herbu *Ciołek* (łac. Vitellus). Argument z kolei informował, że nigdy on nie zasiadał w zapusty do stołu, jeśli nie zaprosił do uczty Chrystusa, w osobie biednego pielgrzyma – i że dlatego czczony jest w Gandii jako święty. W sztuce rozwinięto legendarną opowieść o Borgii jako ascetycznym księciu Gandii i połączono ją z pochwałą Szadurskiego jako stolnika inflanckiego i mecenasa (w *Dedykacji* m.in. wzmianka o fundacji Świętej Lipki)³⁴. Stąd w alegorycznym archiprologu Religia prowadzi wóz Chwały Bożej, przepędza ślepych sybarytów i ślepy Zbytek, a Geniusza Borgiasza zaprasza do okrągłego stołu. W prologu ślepa Fortuna przygotowuje stół zaszczytów dla Geniusza Szadurskiego, a jego Cnota (Virtus) przywraca jej wzrok. Chóry i apodosis epilogu kontynuowały pochwałę rodu Szadurskich.

W sztuce w sc. 1 pojawia się Borgias (tak pisany!) jako zaniepokojony rodzającymi się w Hiszpanii i Gandii buntami, na tle tajemniczej przestrogi zawartej w zdaniu-prognostyku: *Vita Quadrigam* (Życie kwadrygą). Powołuje stąd Borgias cztery legiony i nadaje im nowe chorągwie, ze znakami orła, lwa, ciołka i bohatera, jak też stosowne nazwy. Przychodzą z kolei starzy dowódcy i proszą o uwolnienie z obowiązków. W rezultacie dokonuje się wybór nowych dowódców, wśród sporów między nimi. Najbardziej żądnym władzy okazuje się Quadrijuganus, który bezskutecznie stara się o dowództwo nad legionem orlim. Borgias otrzymuje wieść o rebelii. Równocześnie zjawiają się czterej Pielgrzymi. Borgias przyjmuje ich łaskawie i nakazuje dać im jałmużnę oraz przyjąć do stołu po drodze (pielgrzymce?) do Compostelli, a na opiekuna ich wyznacza Quadrijuganusa. Ten jednak, rozzarowany, skarży się najpierw Fidinusowi, a następnie osadza pielgrzymów pod strażą w więzieniu. Pojawia

³⁴ Por. informację w *Encyklopedii wiedzy o jezuitach* (s. 679), że w roku 1631 Stefan Sadorski (!), sekretarz królewski, przekazał jezuitom istniejącą tam kaplicę i dom w Świętej Lipce.

się tymczasem szpieg z obozu rebeliantów, Ulyssinoldus, w przebraniu pielgrzymy, i porozumiewa się z Ouadrijuganusem. Fidinus rozpoznaje jednak zamiary Quadrijuganusa i przedstawia je księciu. Wraz z Essedinem ujmują szpiega, po czym demaskują Quadrijuganusa. Książę rozpoznaje, że to do niego odnosiła się przestroga *Vita Quadrigam*. Rebelia zostaje zażegnana, pielgrzymi uwolnieni i zaproszeni do uczyty z księciem. Podczas niej książęcy stół unosi się do nieba wśród śpiewu Geniuszów niebiańskich.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 23. Na dolnym brzegu k. tyt. notka nieczytelna (nadpisana?); Bibl. Lit. AN, sygn. L-18/2 – 136/1-15. Notka na stronie tytułowej: Ignacy Gierłowicz; BUWno d. sygn. 3. XXIV, 1/323 (nieaktualna); Warsz. Sem. III. B. 1. 22.

Mińsk 1729. 31 VII

24. Corona scientiarum, in avitis decoribus per auspaticissimi connubii nexum colligatis, Perillustris ac Magnifici Domini, D. Josephi Iwanowski subdapiferidae Wiłkomiriensis, Nec non Perillustris ac Magnificae Dominae, D. Mariannae Zyzemska Notaridis Minscensis. PUBLICO CULTUI EXPOSITA; atq. In triumphali Zarini Principis Ormusiae Ad Paternum solium gradatione, Actu Metagymnastico CELEBRATA, Eorundemq[ue] gratiosissimorum Mecoenatum suorum HONORI et MAGNO NOMINI DEDICATA A Perillustri Iuventute Athenaei Minscensis SOCIETATIS JESU. Anno Domini MDCCXXIX. Pridie Kalendas Augusti. [linia ozdobna] Vilnae, Typis Coll. Acad. S. J.

K. nlb. 9, sygn. [a¹], A-D².

[Tytuł:] CORONA/ SCIENTIARUM,/ In/ Avitis Decoribus/ Per Auspaticissimi connubii nexum colligatis,/ PERILLUSTRIS ac MAGNIFICI DOMINI,/ D. JOSEPHI/ IWANOWSKI/ SUBDAPIFERIDAE WIŁKOMIRIENSIS,/ Nec non/ PERILLUSTRIS AC MAGNIFICAE DOMINAE,/ D. MARIANNAE/ ZYZEMSKA/ NOTARIDIS MINSSENSIS./ Publico cultui/ EXPOSITA;/ atq[ue]/ In triumphali Zarini Principis Ormusiae/ Ad Paternum solium gradatione,/ Actu Metagymnastico/ CELEBRATA,/ Eorundemq[ue] Gratiosissimorum Mecoenatum suorum/ HONORI & MAGNO NOMINI/ DEDICATA/ A Perillustri, Illustri, ac Magnifica Iuventute Athenaei Minscensis/ SOCIETATIS JESU./ Anno Domini MDCCXXIX./ Pridie Kalendas Augusti./ [linia ozdobna] Vilnae. Typis Colleg[ii] Acad. Societatis JESU.

Odwrot k. tyt.: „In Avita Illustrissimorum Ivanovsciorum & Zyzemsciorum decorata”. Niżej tarcza (miedzioryt) z herbami „Rogala” i „Lew”, pod nimi dwa

cztero- i dwa dwuwiersze (w środku) na herby; przy pierwszym czterowierszu źródło: *Ovid. Metam.* K. A₁r.-B₂v.: „DEDICATIO”, podpisana przez „Devinctissima humaniorum Literarum Juventus Minscensis Athenaei, Societatis JESU”. K. C₁r.-C₂v: tekst łac.; k. D₁r.- D₂v: tekst polski.

K. C₁r: „Argumentum” (źródło: „*Stengel: cap. 7*”, tj. Georgius Stengel SJ, *Exempla in septem capitalium vitiorum detestationem, per quadragesimam an. 1646 narrata*, Ingolstadt 1649).

J ę z y k: łaciński i polski.

G a t u n e k: dramat historyczno-panegiryczny.

P o d z i a ł: Prologus. Actus primus sc. 1ma–5ta. Chorus primus. Actus secundus sc. 1ma–7ma. Chorus secundus. Actus tertius sc. 1ma–7ma. Epilogus.; Prolog. Akt pierwszy, sc. pierwsza–piąta. Chor pierwszy. Akt wtory, Sc. Pierwsza–Siodma. Chor wtory. Akt trzeci, Sc. Pierwsza–Siodma. Epilog.

NB. Druk nieznanym Estreicherowi, ani też DS II, 1; nie zauważył go również Bednarski.

T r e ś ć. W argumencie i zarazem źródle sztuki Zaryni książę Ormuzji jest przedstawiany jako przykład nagrody dla tych, którzy trawią nieprzespane noce na zdobywanie mądrości. On bowiem królestwo, zrujnowane „przez nieuważność ojca swego Solidana”, „mądrością swoją do dawnej przyprowadza perfekcyi” i w nagrodę „najwyższą onych państw ozdobiony godnością, słusznie całemu Ormuzji panował królestwu”.

Prolog przedstawia tę rzecz alegorycznie i odnosi do obu rodów, jako mecenasów godnych królewskich zaszczytów.

W a. I Syakungus, król syneński, tryumfuje po zwycięstwie nad Solidanem, królem Ormuzji, i rozdaje nagrody zasłużonym wodzom. Senat jednak zaleca mu łaskawość wobec Solidana i jego synów. Posłuszny temu zaleceniu Syakungus wysyła wodza Gratillusa, by zapewnił o swej łaskawości Solidana. Gratillus przekazuje najpierw rzecz dwu senatorom spotkanym po drodze, a następnie pogrążonemu w żalach Solidanowi. Ten, po wysłuchaniu posła, wraz z senatem, dostrzega tajemniczy prognostyk na niebie, z napisem: „Strach korona wiatrem są, syna unoszą”, czym podniesiony na duchu, przekazuje buławę Solinowi, średniemu synowi i wzywa go do działania, a pozostałym każe się zająć nauką. Z nich najstarszy nie ma jednak zamiaru się uczyć, a gdy wróżba z księgi czarnoksiężnika zdaje się mu sprzyjać, postanawia zgładzić najmłodszego brata, Zaryna, jako konkurenta do tronu.

W alegorycznym chórze I Pobożność i Mądrość „oparkaniają” laurami doktorskimi i księgami mędrców ogród, w którym rosną kwiatami imiona królów;

odganiają też z ogrodu Pychę, a z laurów Zaryna wiją wieńce dla mecenasów szkół mińskich.

W a. II następuje zawikłanie fabuły. Najmłodszy brat, Zaryn, pilnie się uczy, ale w wolnej chwili tłumaczy wspomniany prognostyk na swoją korzyść. Podstuchuje go Solin i w złości próbuje go zabić, ale gdy mu się to nie udaje (Zaryna broni księga), reflektuje się i obiecuje wsparcie. Tymczasem król Solidan postanawia „doświadczyć mądrości” synów i oddać koronę temu, który z nich „zawiśże kwestye w administracyi Państw najdostateczniej solwować [po]trafi” (a. II, sc. 4). Zwołuje więc senat i przychodzą synowie – ale najstarszy syn, Asmar, znika w gromadzie senatorów i pisze fałszywy list, rzekomo ojca, i wręcza go Syakungowi, jako dowód spisku. Ten, wzburzony, wysyła Asmara z wojskiem i nakazuje uwięzić i zgładzić zarówno ojca, jak braci.

W chórze II wspomniane wyżej Pobożność z Mądrością odpędzają od tronu Geniusza Asmara, zachowując go dla Zaryna; tymczasem Geniusz Szkół Mińskich wstawia się u nich za swoimi mecenasami i za zgodą bogiń „rytraty” ich (tj. podobizny) składa na owym królewskim tronie.

W a. III zawikłanie sięga szczytu, ale w końcu akcja się rozwiązuje. Zaskoczony Zaryn wita przyjaźnie najstarszego brata, ale zostaje wtrącony do więzienia i słyszy nieuchronny wyrok. Tam spotykają go niektórzy z senatorów, gdy słyszą najpierw jego skargi, a potem radzą wspólnie, jak go uwolnić. Zaryn zaleca łagodność wobec brata, a senatorom rozdaje księgi do obrony. Sam, gdy zostaje wyprowadzony z więzienia na egzekucję, odważnie bratu „tyraństwo rozumnie na oczy wymiata”, tj. wypomina, gdy zaś ten, wściekły, próbuje go zabić puginałem, broni się księgą. Zszokowany nieudaną próbą Asmar udaje się ponownie do Syakunga, ten zaś ostatecznie już nabiera pewności co do przejęcia władzy w Ormuzie. Uprzedza go jednak Solin i przybywszy z wojskiem, zwycięża go w bitwie – senatorom służą przy tym za tarcze księgi rozdane im przez Zaryna. Po zwycięskim powrocie senatorowie uwalniają Zaryna i zalecają go do objęcia tronu. Król Solidan przystaje na ich zdanie i zważywszy również jego mądre wcześniej odpowiedzi – „pierwszym po sobie w królestwie czyni [go] dygnitarzem”, z nadzieją na sukcesę po sobie.

W epilogu Pobożność z Mądrością, wysławiając szczęśliwy związek małżeński i hojność obojga mecenasów, wpisuje ich imiona do księgi nieśmiertelności, a „Młódź studencką[!]”, „zasłużoną pracami całego roku w naukach wyzwolonych, do wyższych szkół promowuje”.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 24; BUWno d. sygn. Z. XXI. 1/68 (nieaktualna).

Połock 1730. 21 II

25. [Deboli Adam?]: Pupilla Poloniae, Cor moestissimi Parentis Ziemomisli principis Lechiaie graviter feriens in Miecislao I. filio unico orbato lumine inter laeta conviviorum tripudia ad impositionem ethnico more nominis arcana vi illustrata, Sarmatiam lumine fidei Catholicae serenans, nunc vero ab illustrissima, perillustri, ac magnifica oratoria Iuventute Collegii Bathoreani S.I., ad theatrales ignes antecinerialis actu tragico comica scena in spectaculum offerri mero bacchantium oculis, ut lumen Salutis videant inducta. Anno pupille Patris Aeterni Christi Domini, orbem suo aspectu illustrantis 1730. 12 Kalendas Martii. [S.I., przed 21 II 1730]. 2°. K. 2.

E. XV 92; Sommerv. VI 955–956; Riezanow 282; Simon 155; Bednarski 432; DS II, 1, nr 289 (og.)

K. nlb. 2, sygn. A².

[Tytuł nagłówekowy:] PUPILLA³⁵ /Poloniae,/ Cor Moestissimi Parentis/ Ziemomisli/ PRINCIPIIS LECHIAE/ graviter feriens,/ In/ MIECISLAO I./ Filio unico/ Orbato Lumine/ *inter Laeta conviviorum tripudia,/ ad impositionem Ethnico more nominis,/ arcana vi/ ILLUSTRATA,/ Sarmatiam lumine fidei Catholicae*³⁶/ SERENANS:/ *Nunc vero ab Illustrissima, Perillustri, ac Magnifica Oratoria Iuventute/ Collegii Bathoreani Societatis IESV,/ ad theatrales ignes Antecinerialis actus tragico-Comica Scena/ in spectaculum Offusis mero Bacchantiu[m] oculis, ut lumen Salutis videant/ INDUCTA./ Anno/ Pupillae Patris Aeterni Christi Domini, Orbe[m] suo aspectu illustrantis 1730. 12 Kalendas Martii.*

Poniżej: „ARGUMENTUM” (źródło: „*Pastor: libro Imo*”, tj. Joachim Pastorius, *Florus Polonicus seu Polonicae historiae epitome nova*, Lugdunum Batavorum 1641 i nast.) – <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=11692529&uid=11693424> [26.04.2022]. K. A₁r–A₂v: tekst.

J ę z y k: łaciński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Interludium. Actus I sc. 1–6. Chorus I. Interludium. Actus II sc.1–7. Chorus II. Interludium. Actus III sc. 1–8. Epilogus.

T r e ś ć. Argument przytacza opowieść Pastoriusa o jedynym synu księcia polskiego Ziemomysła, niewidomym od urodzenia, który odzyskuje nagle

35 Tu odsyłacz: (a) i objaśnienie u dołu: „Pupilla Patris est Filius unicus. Valer[ius] Max[imus]”.

36 Tu odsyłacz: (b) i objaśnienie u dołu: „Sub Miecislao Imo, invecta est in Poloniam Religio Christiana. *Annal. Polon.*”.

wzrok w czasie uczty wydanej przez ojca z okazji postrzyżyn. Imię Mieczysław³⁷, które otrzymał, miało – zdaniem wieszczków – oznaczać tego, który przyniesie Polsce światło; nie inne (jak dodaje Pastorius), niż światło wiary katolickiej, które w czterdziestogodzinnym nabożeństwie oświeca grzeszników we czci Najświętszego Sakramentu.

W sztuce opowieść ta została wprowadzona pod koniec złożonej i fantastycznej fabuły, osadzonej w realiach antycznych i orientalnych.

W alegorycznym prologu bogini Fortuna oślepia blaskiem zasiadających do stołu cesarza Augusta, Ferdynanda II oraz króla Hiszpanii Filipa II i wzywa do „fatalnego” tańca, z pucharem znanym z uczt egipskich, z napisem „Ślepej bogini”. Religia, przepędziwszy Fortunę, przywraca tymczasem księciu wzrok i zapowiada światło wiary dla Polski.

W a. I Vandalinus, jako opiekun niewidzącego syna Ziemomysła, prowadzi go, przy miłym śpiewie, drogami królewskiego ogrodu do drzewa rosnącego niegdyś u Peruwianów i na wyspie Madagaskar, mającego liście ukoronowane oczami – nie znając jednak drogi, gubi się. Zaczyna się też podstępna intryga krewnego księcia, Leszka (Lesconus), oraz Dymitra (Demetrius). Księżę, pozbawiony przewodnika, podąża, niby drugi Tezeusz, za nicią Ariadny i błądząc, trafia do pobliskiego lasu. Tam spotyka rabusiów, zgłodniałych i posilających się ziołami. Ci widząc wspaniale ubranego księcia, zamieniają się z nim strojem. Księżę natrafia na tajemnicze kamienie, z wróżebnymi napisami i spotyka się z magiem, który zapowiada księciu szczęśliwe rozwiązanie.

W alegorycznym chórze I Geniusze Leszka i Dymitra próbują na próżno wydrzeć Fortunę Polski, którą ma w rękach Geniusz księcia.

W a. II pojawia się Ziemomysł, pogrążony w żalu z powodu ślepoty syna. Pocieszają go dostojnicy i radzą, by złożył ofiarę Janusowi Dwugłowemu. Wtem przybywa Vandalinus, z wieścią o zagubieniu się księcia – i napełnia skargami i żalem cały dwór. Zdruzgotany wieścią Ziemomysł odchodzi od zmysłów, zwyczajem z Cejlonu chce wydtubać sobie prawe oko, a gdy przeszkadzają mu w tym dostojnicy, udaje się do wróżbitów. Tymczasem księżę, w łachmanach, leczy się bez skutku u maga w lesie. Nie rozpoznają go Leszko i Dymitr i są już pewni, że udał się ich podstęp i obejmą wkrótce władzę. Leszkowi również zresztą nie pomaga na oczy lek z egzotycznych roślin.

37 W druku: *Mieciślaus* – z mieszaną etymologią polsko-łac.: *mieci* – rzuca, *laus* – chwala, sława. Postać polską: *Mieczysław* zapisał Jan Długosz.

W chórze II obaj Geniusze: Leszka i księcia, ślepi, błąkają się po lesie skarżąc się na swój los – ten pierwszy jednak ginie od dzikich zwierząt, a Geniusz księcia zostaje uwolniony i wyniesiony na tron.

W a. III oślepiiony Leszko błądzi po lesie i skarży się na swój los, a potem w żalonym śpiewie dodaje sobie otuchy. Słyszac śpiew, znajduje go Vandalinus, który akurat szuka obu towarzyszy księcia, i uznaje, że spotkała ich słusznie kara Boża. Odnajduje też pogrążonego w śnie Dymitra. Spiskowcy smutnym głosem nawołują księcia. Księżę tymczasem, w ogrodzie blisko lasu, trzymając się drzewa, przy którym go zostawiono, słyszy głos Vandalina i głodny a przestraszony, wzywa go na wpół żywym głosem. Tamten przybiega, rozpoznaje księcia, pada mu do nóg, błaga o przebaczenie i przebiera go w nowy strój, a widząc drzewo ze znakami, wróży mu ojcowski tron. Słyszac rozmowę, przybywają tymczasem pozostali poszukiwacze księcia i prowadzą do ojca. Ten cieszy się i płacze zarazem, całuje i tuli syna, a ogarnięty radością, każe przygotować stoły. W czasie uczyty, przy tańcach i muzyce, księżę odzyskuje nagle wzrok. Otrzymuje też imię Mieczysław, a prorocze zapowiedzi wróżbitów spełniają się: oświeci on Polskę światłem wiary.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 25; BUWno d. sygn. 3. XXIV. 1/562 (nieaktualna).

L i t e r a t u r a: [Titius], *Rys histor.*, t. 19, 1841 s. 97: przytacza dopisek na egz.: «P. Adami Deboli S.J. Polociae»; Sinko, 1918 s. 170; 1936, s. 133, 134.

Nowogródek 1731. 7 III

26. [Wilkinowicz Ignacy?]: *Violenta Vinolenta Bacchi sacra, Inter convivales ludos, vina[ue] praelis elisa falernis Praelia pro Christo subeunti Christiana Maxentio Juveni In odium Fidei a truce Licinio Rege Thraciae Instaurata, Ad Martyris gloriam & Bacchi odium, a Celsissima, Perillustri, Illustri, ac Magnifica Studiosa Juventute Coll. Nowogrodensis S.J. sub convivales Lyaei ferias Antecinerali Dramate Proposita. Anno quo IVstls nostra DabVnt aLlos hoDle ConVIVla LVDos.* [S.l., przed 7 III 1731]. 2°. K. 2.

E. XXXIII 13 (ods.), 54; Sommerv. V 1883; VIII 1136; Riezanow 265; Bednarski 432; DS II, 1, nr 229 (og.)

K. nlb. 2, sygn. A².

[Tytuł nagłówkowy:] VIOLENTA VINOLENTA/ Bacchi sacra,/ Inter convivales ludos, vinq[ue] praelis³⁸ elisa falernis,/ Praelia pro CHRISTO subeunti Christiana/ MAXENTIO Juveni/ In odium Fidei/ a/ truce LICINIO Rege Thraciae/ INSTAURATA./ Ad/ Martyris gloriam & Bacchi odium/a / Celsissima, Perillustri, Illustri, ac Magnifica Studi-/osa Juventute, Collegii Novogrodensis/ Societatis JESU/ sub convivales Lyaei ferias/ Antecinerali Dramate/ PROPOSITA./ Anno quo/ – – – IVstls / nostra DabVnt aLlos hoDie³⁹ ConVIVla LVDos.

Niżej: „ARGUMENTUM” (źródło: „*Nic: Eccl hist: lib: 7. fol: 296.*” – tj. Nicephorus Callistus Xanthopoulos, *Ecclesiasticae historiae libri decem et octo*, Basel 1555 i nast.).

K. A₁r–A₂v: tekst.

Ję z y k: łąciński.

P o d z i a ł: Prologus. Interludium. Actus I sc. 1–6. Interludium. Chorus I. Interludium. Actus II, sc. 1–7. Interludium. Chorus II. Interludium. Actus III, sc. 1–7 i ultima. Epilogus.

NB. W druku marginalia i odesłania źródłowe, zwłaszcza do *Eneidy* Wergiliusza.

T r e ś ć. Źródłem fabuły jest podana w argumencie opowieść o młodzieńcu Maksencjuszu, żyjącym na dworze króla Tracji, Licyniusza, lennika cesarza Konstantyna. Jako ulubieniec króla, wzbudził on zazdrość u innych dworzan, którzy odkryli też, że jest chrześcijaninem. Gdy donieśli o tym królowi, ten użył podstępów. W ogrodzie królewskim było mianowicie źródło, nad którym znajdował się posąg Bachusa, a w pobliżu zaś także winorośl. Gdy król przybył ze świtą dworzan, nakazał Maksencjuszowi zrywać winne grona i kłaść u stóp Bachusa na ofiarę. Gdy Maksencjusz odmówił i przyznał, że jest chrześcijaninem, zdarto z niego szaty i złożono go na ofiarę.

Wyrok ten zamyka w sztuce rozbudowaną fikcyjną fabułę, w której główną rolę odgrywają spiski, intryga i tajemnicze zdania-prognostyki o wieloznaczonej treści, która ujawnia się w toku rozwijania się akcji.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 26; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/200) IV 31367.

L i t e r a t u r a: [Titius], *Rys. histor.*, 1841, t. 19, s. 96: opis egz., notka o autorze; M. Rulikowski, *Teatr polski na Litwie*, s. 7.

38 Tu odsyłacz: (a) i na marginesie objaśnienie: *Proper[tius]*.

39 Tu odsyłacz: (b) i na marginesie objaśnienie: *Iuv[enalis:] Sat: 11.*

Mohylew 1732

27. Mansio sapientiae coronata in triumphali Anroldi principis Angliae ad paternum solium gradatione erecta, Michaeli Jurgielewski dedicata, ab iuventute Athenaei Mohiloviensis S.I. actu metagymnastico celebrata, anno 1732. [S. I., 1732]. 2°.

E. XVIII 673. Riezanow 303. Simon 119. Bednarski 433. DS II, 1, nr 212 (opis z egz. BN).

Knlb. 7, sygn. [a¹] A–C².

[Tytuł]: MANSIO SAPIENTIAE/ CORONATA,/ In/ *Triumphali ANROLDI PRINCIPIS Angliae/ Ad Paternum solium gradatione/ ERECTA,/ Triumphaljs Honoris soleato tramite,/ Sub victorioso avitae Crucis Signo,/ Innubis affectus radio,/ Sub Ignatianis ad splendorem Nominis succensis flammis,/ PERILLUSTRI ac MAGNIFICO DOMINO,/ D. MICHAELI/ JURGIELEWSKI,/ |VENATORI GRODNENSI,/ INDIGITATA,/ Ejusdemq[ue] Gratosissimi Mecoenatis sui/ HONORI & MAGNO NOMINI/ DEDICATA,/ Atq[ue]/ a Perillustri, Illustri, ac Magnifica Juventute/ Athenaei Mohiloviensis Societatis JESU,/ Actu Metagymnastico/ CELEBRATA,/ Anno locatae ab Increata Sapientia in Carne Humana/ Mansionis 1732./ Pridie transmigratonis ad Paternas mansiones Studiosae/ Juventutis.*

Odwrot k. tyt.: na tarczy herb Jurgielewskich „Ślepowron” (drzeworyt), niżej 5 dystychów łac. na herb. K. A₁r.–A₂v.: plakietka ozdobna, pod nią „DEDICATIO”, z pochwałą Jurgielewskiego i jego rodu, podpisana: „Devinctissima Humaniorum Literarum Juventus Mohiloviensis Athenaei Societatis Jesu”.

K. B₁ r– C₂v: tekst, w każdej części kolejno łac. i polski.

K. B₁ r: „Argumentum” (źródło: „Aloysius Sandaeus”).

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus I. Actus II sc. 1–7. Chorus II. Actus III sc. 1–7. Epilogus.

T r e ś ć. Argument przypominał, że „pilna aplikacyja”, a więc przykładanie się do prac „mądrej Pallady”, to jest do nauki, „dla nabycia mądrości”, nie może pozostać bez nagrody i że „wyćwiczonym w naukach najwyższy honorów należy [się] stopień”. Prawdę tę pokazano w sztuce na przykładzie królewicza angielskiego Anrolda. On to, po „wielkiej aplikacji” do nauk, gdy „angielskie państwo, za Ethelreda króla do ostatniej nachyliło się ruiny”, tak cnotą, jak też mądrą radą „do pierwszej przyprowadził perfekcyi”, a w nagrodę otrzymuje właśnie – w scenie ostatniej – obietnicę objęcia tronu po ojcu⁴⁰.

40 Por. nr 24: *Corona scientiarum* (Mińsk 1729) i analogiczną naukę, jak też fabułę, na przykładzie Zariniego, księcia Ormuzji (Ormuzu).

Prolog uogólniał symbolicznie ideę sztuki: gdy Geniusz Angielski upada pod ciężarem królestwa, Ambicja i Nienawiść usiłują go wesprzeć, ale bez skutku, i dopiero Pobożność z Mądrością przynoszą ratunek – i odnosił rzecz panegyrycznie poza scenę: widząc to bowiem, Geniusz Szkół Mohylewskich głosił pochwałę Jurgielewskiego, mecenasa godnego najwyższej nagrody.

Jako wprowadzenie do fabuły pojawiają się w scenie pierwszej a. I dwaj bracia, Ulredus i Anroldus, którzy „pilność czynią” w naukach – ale też „od potajemnych chrześcijan w mądrości Boskiej i ludzkiej oświecenie biorą”. Sama fabuła rozpoczyna się od kolejnej sceny. Oto król angielski Ethelredus, „dla podeśzłego wieku” radzi się Czarnoksiężnika (łac. *a Mago*), którego z trzech synów ma wybrać na następcę. Otrzymuje tajemną odpowiedź w zdaniu, że „Mądry ma trafić do twojej korony [...]”. Postanawia więc „w naznaczonym czasie” doświadczyć synów, który z nich najmądrzej rozwiąże „zadane o administracyi państw kwestie”. Równie tajemny prognostyk, z obietnicą tronu, otrzymuje najmłodszy syn, Anroldus. Gdy słyszy to Ulredus, przypada z mieczem i próbuje go zabić. Po nieudanej próbie ślubuje jednak bratu wierność i pomoc. Zawzięty pozostaje jednak najstarszy brat, Zardynus, który sprzymierza się z hetmanem Doryllem i planuje zabić ojca i braci.

Tymczasem Ethelredus zwołuje radę i urządza przesłuchanie synów. Zardynus unika w nim udziału i kieruje Dorylla do ataku. Ten napada z wojskiem na zamek i wtrąca Anrola do więzienia. Gdy odnajdują go tam senatorowie, Anroldus radzi im, by użyli w bitwie ksiąg jako tarczy. Dochodzi do walki między wojskami Ethelreda i Zardynusa. Zardynus ponosi klęskę i ratuje się ucieczką, Senatorowie zaś uznają Anrola za następcę tronu. Zgadza się z tym zdaniem Ethelred i przy „hucznych aplauzach”, każe wnieść tron, deklarując pewną „sukcesyją po śmierci swojej”.

W Epilogu Pobożność z Mądrością wpisują imię mecenasa do księgi nieśmiertelnej chwały, a „Młódź Studeńską, herbownemi przybraną klejnotami”, w nagrodę za podjęte prace, „promulgują” do laurowej korony, to jest ogłaszają promocje do następnych klas.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 27; BN. XVIII. 3. 461. Prow.: „Ex Libris Ioannis Popowski” (XVIII w.); BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 2/249) IV 32555.

Braniewo 1735. 31 VII

28. Fortuna exulum sapientia, captivum et exulem Daniele Prophetam ad supremum in Babylone principatum evehens, a ligatae Eloquentiae Iuventute

Archi-Athenaei Brunsbergensis S.I. actu metagymnastico in scenam producta anno 1735 pridie Kalendas Augusti. [Braniewo, Druk. Coll. S.I., przed 31 VII 1735]. 2°.

E. XVI 268; Riezanow 201; Simon 16; DS II, 1, nr 44 (pełny opis, z egz. BJ).

K. nlb. i nsygn. 2, [a²].

[Tytuł nagłówkowy:] FORTUNA EXULUM/ SAPIENTIA/ Captivum & Exulem/ DANIELEM PROPHETAM/ ad Supremum in Babylone Principatum/ EVEHENS,/ *Ab/ Illustri, Magnifica, ac Prae-Nobili, Ligatae Eloquentiae/ Juventute, Archi-Athenaei Brunsbergensis Societatis JESU/ Actu Metagymnastico/ in Scenam/ PRODUCTA/ Anno Incarnatae Sapientiae/ 1735. Pridie Kalendas Augusti.*

Niżej: „Argumentum” (źródło: „Ex Danielis capite: 1, 2, 3, 4, 5, 6 & 14” – tj. Dn 1–6 i 14).

K. [a₁]r–[a₂]v: tekst.

J ę z y k: łaćński.

G a t u n e k: dramat.

P o d z i a ł: Prologus. Actus I sc. 1–5. Chorus I. Interludium. Actus II sc. 1–7. Chorus II. Interludium. Actus III sc. 1–5. Chorus III. Interludium. Actus IV sc. 1–7. Chorus IV. Interludium. Actus V sc. 1–5. Epilogus.

T r e ś ć. Argument przypomina, że nie tylko mocni, ale i mądrzy znajdują wszędzie ojczyznę. Ilustracją tej prawdy są przedstawione w sztuce losy biblijnego Daniela. Wzięty do niewoli i uprowadzony do Babilonu, nie tylko zyskał on uznanie i przyjaźń trzech kolejnych władców: Nabuchodonozora, Baltazara i Dariusza, ale też zdobył nieśmiertelną pamięć we wszystkich prowincjach babilońskich.

W prologu Geniusz wziętego do niewoli Daniela żali się, że Fortuna i inne rodzaje szczęścia są żartem tylko. Przychodzi jednak Mądrość, uspokaja go i pociesza, po czym wprowadza na tron.

Sztuka uwzględnia wszystkie wydarzenia związane z pobytem Daniela i trzech jego towarzyszy w niewoli babilońskiej, na dworze trzech kolejnych władców: Nabuchodonozora, Baltazara i Dariusza, zgodnie z opisem w Dn 1–6; zachowane są też imiona postaci drugoplanowych (Asphenasius, Ariochus), a w sumariuszu cytuje się nawet stosowne zdania i formuły słowne z Biblii. Dramaturgiczną nowością jest natomiast skonkretyzowanie przeciwników Daniela: są to doradcy kolejnych królów, satrapowie Nocentinus i Cerberinus (imiona mówiące), którzy śledzą Daniela i towarzyszy i donoszą na nich, wymuszając nakładanie na nich kar.

W a. I, po zdobyciu Jerozolimy, na rozkaz Nabuchodonozora, Asphenasius, przełożony dworzan, wybiera spośród młodzieńców z królewskiego rodu Daniela i jego trzech towarzyszy do służby na dworze. Już w sc. 3 ma miejsce sen Nabuchodonozora, po czym król wzywa wróżbitów, by wyjaśnili go. Gdy następnie ci są bezradni i ponoszą karę, a Daniel zgłasza się i wyjaśnia sen, zostaje przez króla nagrodzony godnością zwierzchnika nad wszystkimi prowincjami i zdobywa szczególną pozycję na dworze, jego zaś towarzysze zostają zarządcami prowincji.

A. II ukazuje wydarzenia z rozdz. 3 i 4 *Księgi Daniela*. Nabuchodonozor wznosi tu złoty posąg i nakazuje oddawać mu cześć boską. Oskarżeni za opór wobec tego trzej towarzysze Daniela zostają wrzuceni do pieca ognistego i uratowani przez anioła, a Nabuchodonozor ułaskawia ich, po czym przeżywa kolejny złowróżbny sen. Daniel znów go wyjaśnia, a Nabuchodonozor ponosi karę i przybiera postać byka.

W a. III Nabuchodonozor odzyskuje postać ludzką i przekazuje władzę synowi Baltazarowi. Gdy ten urządza ucztę i pojawiają się tajemnicze słowa pisane na ścianie, Daniel znów je wyjaśnia – zgodnie też z jego zapowiedzią jeszcze tej samej nocy Baltazar ginie z ręki żołnierza perskiego.

W a. IV Nowy władca Babilonu, Dariusz, ustanawia najpierw Daniela przełożonym nad wszystkimi satrapami Babilonu, co tym bardziej wzbudza zazdrość doradców. Pod ich wpływem wydaje dekret, że on sam tylko jest godzien słuchania próśb. Daniel zostaje oskarżony za składanie próśb do swego Boga i wrzucony do jaskini lwów, znów jednak ocala go anioł. Karę ponoszą oskarżyciele i zostają wrzuceni lwom na pożarcie, Dariusz zaś wyznaje wiarę Boga Daniela. Daniel wykazuje następnie królowi (zgodnie już z Dn 14, 1–22), jak fałszywy jest kult boga Bela, a żywność składaną posągowi zjadają sami kapłani i ich rodziny. Dariusz oddaje zatem cześć Bogu żyjącemu i ustanawia Daniela przełożonym wszystkich przyjaciół i książąt Babilonu.

A. V przedstawia ostatni czyn Daniela (z Dn 14, 23–42): smoka, któremu składano dotąd ofiary, karmi on plackami z siarki, łożu i włosia, a smok rozpęka się i ginie. Oburza to Babilończyków i Daniel zostaje ponownie wrzucony do jamy lwów – przebywa tam sześć dni i ma zginąć z głodu. Posiła go jednak prorok Habakuk, przeniesiony tam w cudowny sposób z Judei przez anioła, a król Dariusz czci go na końcu wspaniałą ucztą i nadaje godność swego towarzysza (*colega*). Wydaje też edykt, by wszyscy mieszkańcy składali cześć Bogu Daniela.

Alegoryczne chóry towarzyszyły wydarzeniom na sposób alegoryczny, z udziałem z jednej strony Zazdrości i Podstępu oraz Szału, Zabobonu i Buntu, a z drugiej zaś Mądrości, Roztropności i Religii, które też w końcu zwyciężają. W epilogu Mądrość nawiązała do słów z prologu, wskazując na dzieje Daniela jako dowód, że jest ona najpewniejszą ostoją wygnańców. Przybyła też Pallada, by wymienić nazwiska uczniów nagrodzonych promocją.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 28. Def.: górny brzeg obu kart uszkodzony (brak tekstu); BJ 33834 III; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/198) IV 31364.

L i t e r a t u r a: F. Bucholz, *Prof. Dr Georg Lühr 1855–1939*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1939, H. 82, s. 9 – http://his.ermlandfamilie.de/index.php/zeitschrift-fuer-die-geschichte-und-altertumskunde-ermlands.html?file=files/his/HIS%20content/HVE/ZGAE/ZGAE%20digital/ZGAE_27_1939_42_Heft_82_84.pdf [26.04.2022].

Witebsk 1737. 31 VII

29. Gemma in rostris Gosieviani alitis avitum Corvinorum annulum coronans, post saecularem annorum evolutionem ad fundatorium nomen illustrissimi excellentissimi domini Boguslai Corvini Gosiewski, episcopi Smolenscensis, reversa, olim illustrissimi excellentissimi domini Alexandri Corvini Gosiewski fundatoria manu gestata, nunc perillustri tulliano-apollineae iuventuti Athenaei Gosieviano-Vitebscensis metam metagymnastico actu consignans, anno 1737, 31 Julii. [Wilno, Druk. Akad. S.I., przed 31 VII 1737]. 2°. K. 6.

Riezanow 293; Simon 240; Bednarski 433; DS II, 1, nr 676 (og.).

K. nlb. 6, sygn. A–B².

[Tytuł:] GEMMA IN ROSTRIS/ GOSIEVIANI Alitis/ Avitum CORVINORUM Annulum/ CORONANS/ Post saecularem annorum evolutionem/ Ad Fundatorium Nomen/ ILLUSTRISSIMI EXCELLENTISSIMI DOMINI,/ D. BOGUSLAI CORVINI/ GOSIEWSKI/ EPISCOPI SMOLENSCENSIS/ REVERSA./ Olim/ ILLUSTRISSIMI EXCELLENTISSIMI DOMINI,/D. ALEXANDRI CORVINI/ GOSIEWSKI/ Fundatoria Manu/ GESTATA,/ Nunc/ Perillustri Tulliano-Apollineae Juventuti/ Athenaei GOSIEVIANO-Vitebscensis metam/ Metagymnastico Actu/ CONSIGNANS./ Anno 1737. 31. Julij./ [listwa ozdobna] VILNAE./Typis Academicis Societatis [IESU].

Odwrót k. tyt.: drzeworyt z herbem „Ślepowron” rodu Gosiewskich i czterowiersz na herb. K.₂r–B₂v: „Dedicatio” bpowi Bogusławowi Korwin Gosiewskiemu, z prezentacją stulecia kolegium jako okazji do wystawienia sztuki i pochwałą rodu, podpisana przez „Collegium Vitebscense Societatis Jesu”.

K. C₁r: „Argumentum” (źródło: „*Epitome vitae M. S. Węśławski in Victore & Victo c. I & II*”, tj. Samuel Węśławski, *Victor et Victus Vincentius Corvinus Gosiewski*, Wilno 1691. – W tekście odesłania do S. A. Bzowskiego, tj. *Annalium ecclesiasticorum...*).

Język: łaciński.

Gatunek: panegiryk udramatyzowany.

Podział: Prologus. Actus I sc. 1–5. Interludium. Chorus I. Actus II sc. 1–5. Interludium. Chorus II. Actus III sc. 1–5. Interludium. Epilogus.

Treść. W argumencie przedstawiono postać Aleksandra Korwin Gosiewskiego i jego zasługi dla ojczyzny, szczególnie fundację kolegium jezuitów w Witebsku w dniu 29 sierpnia 1637 roku, jako spełnienie wotum, które Gosiewski podjął w roku 1609 przy zdobywaniu zamku Białą. Równy wielkim rzymskim Korwinom, a z rodu królów węgierskich, zwany potocznie „młotem na nieprzyjaciół” – wykazywał się Gosiewski także zaletami ducha: pobożnością, propagowaniem chwały Boga i Bogarodzicy, jak również troską o dobro publiczne.

W alegorycznym prologu Religia i Męstwo wznosiły wielką jubileuszową Kolumnę Mądrości na zakończenie stu lat działalności witebskich szkół i przyozdabiały ją herbowymi liliami i różami Urbana VIII, którego decyzją szkoły powstały; na kolumnie umieszczały imiona zasłużonych dla szkół obu Gosiewskich, Aleksandra i Bogusława: fundatora oraz biskupa, jako godnego najwyższych w ojczyźnie stanowisk.

Trzy kolejne akty ukazywały dokonania Aleksandra Gosiewskiego, dość ogólnie i na tle dziejów Polski za panowania Zygmunta III. Król zresztą był główną postacią dramatu. W sc. 1 a. I pojawiał się on jako zatroskany o los kraju i oddający się w modlitwie opiece Bożej. Gdy przychodzi wiadomość o najeździe Tatarów, pojawia się też informacja, że znosi ich i strzeże granic Aleksander Korwin. Posłaniec przynosi następnie wieści o rebelii przeciwników króla, w tym innowierców, i o zwycięstwie hetmana Koniecpolskiego. Na koniec aktu I król, w uznaniu zasług Korwina, powierza mu pieczę nad królewską biblioteką. Nawiązano w ten sposób do kolejnych nominacji i funkcji Gosiewskiego: jako marszałka sejmu nadzwyczajnego w roku 1613, pisarza wielkiego litewskiego od 1615, wojewody smoleńskiego w 1625 itd. Dramaturgiczną fabułę urozmaicał zarazem, wprowadzony już w sc. 1, a znany już z wcześniejszych sztuk, tajemniczy prognostyk, nawiązujący tym razem do biblijnej Księgi przysłów. Oto do modlącego się króla zlatywał Orzeł i zsyłał miecz, z wyrytą na nim sową i zdaniem o pełnej ufności

na drodze życia⁴¹. Co zdanie znaczy i do kogo się odnosi, ma się dopiero okazać. Kolejne tajemnicze prognostyki pojawiają się zresztą w toku dalszych działań.

W a. II zawiązuje się alegoryczna i na wpół fikcyjna intryga. Powodzenie Gosiewskiego i okazywane mu królewskie względy wzbudzają bowiem zazdrość konkurentów, niewymienianych jednak z nazwiska – na scenie pojawiają się Livorinus i Vafrinus, jako uosobienia zawiści i podstępów. Pograżonemu w śnie Gosiewskiemu zamieniają oni królewski pierścień i nasycają go trucizną, po czym Livorinus udaje przed Gosiewskim przyjaźń i otrzymuje od niego ów wróżebny miecz. Obaj, Livorinus i Vafrinus, przygotowują wtedy wobec króla i senatu podstępne oskarżenie – nie przynosi ono jednak skutku i Vafrinus zostaje zde-maskowany. W a. III nie udaje mu się nawet atak mieczem na Gosiewskiego: chroni go księga, a Livorinus sam pada od miecza. Król, zadowolony z ustania rebelii, wysławia boską Opatrzność i jej opiekę nad Korwinem. Ogłoszone też zostaje uwolnienie Smoleńska spod wrogiego oblężenia 1637 roku, a to za wstawiennictwem św. Alojzego Gonzagi (zgodnie z zapisem w historii kolegium) – król ogłasza go patronem ojczyzny. Korwin zaś, pomny na wcześniejsze wotum, przedkłada królowi prośbę o zatwierdzenie fundacji⁴². Król w nagrodę mianuje Korwina wicekrólem i uznaje, że to w nim zrealizowała się początkowa biblijna zapowiedź.

W epilogu Apollo, w towarzystwie witebskich Muz, głosi pochwały biskupa Bogusława Korwin Gosiewskiego i rozdaje nagrody wychowankom kolegium.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 29. Def.: urwany dolny prawy róg k. tyt.; BUWno (d. sygn. 3. XXIV. 1/667) IV 21572.

Warszawa 1764

30. Serenissimo ac Potentissimo Principi Stanislao Augusto Regi Poloniarum Magno Duci Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Volhiniae, Podoliae, Podlachiae, Kijoviae, Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czerniechoviae etc. etc. Inter festivas populi exultantis acclamationes coronato, Domino suo Clementissimo Provincia Masoviae Societatis Jesu gratulatur. [Warszawa, Druk. Soc. Jesu, po 25 XI 1764?]. 2°.

41 W sumariuszu zapis w postaci chronogramu, z podaniem Prz 3 jako źródła: „aMbVLabls fIDVClalIter (reX) In Via Vitae. Prov. 3”, co wprowadzało zarazem rok 1737 jako włączony do fabuły „prognostyk” jubileuszowego występu. Tekst w Prz 3, 5–6 nieco jednak odmienny.

42 Poza kolegium w Witebsku Aleksander Gosiewski fundował jeszcze dwa inne kolegia: w Smoleńsku 1611 i Dyneburgu w 1629 roku.

K. nlb. 2, sygn. A².

[Tytuł nagłówkowy:] *SERENISSIMO/ AC POTENTISSIMO/ PRINCIPI/ STANISLAO AUGUSTO/ REGI POLONIARUM/ MAGNO DUCI LITHVANIAE, RUSSIAE, PRUSSIAE, MASOVIAE, SAMOGITIAE,/ VOŁHINIAE, PODOLIAE, PODLACHIAE, KIJOVIAE, LIVONIAE, SMOLENSCIAE,/ SEVERIAE, CZERNIECHOVIAE &c. &c./ Inter festivas populi exultantis acclamationes/ CORONATO/ DOMINO SUO CLEMENTISSIMO/ PROVINCIA MASOVIAE SOCIETATIS JESU/ GRATULATUR.* [listwa ozdobna] *Egredimini, et videte REGEM Salomonem in diademate, quo corona- vit eum Mater sua.* Cantic. 3.

[Niżej:] K. A₁r–A₂v: tekst.

J ę z y k: łacina, francuski, polski.

G a t u n e k: panegiryk wierszem, dialogizowany.

Postaci mówiące: Mater Ecclesia (łac.); Mater Patria (franc.); Mater Familia (polski).

T r e ś ć. Mater Ecclesia (16 wersów) wychwala cnoty nowego króla, kształtowane od dzieciństwa, i zapewnia o umocnieniu się wiary pod nowym berłem. Mater Patria (ponad 2 strony) głosi pochwałę zalet umysłu i dzielności króla, jako kontynuatora mężnych Jagiellonów. Mater Familia przypomina tradycje i cnoty rodowe dawnych Ciołków, zapisane w ich herbie; królewska cnota mądrości jest gwarantem, że nowy król stanie się obrońcą Kościoła i Ojczyzny⁴³.

E g z e m p l a r z e: Bibl. Script., nr 30; BUWno d. sygn. 3. XXV. 2/345 (nieaktualna).

Próba podsumowania

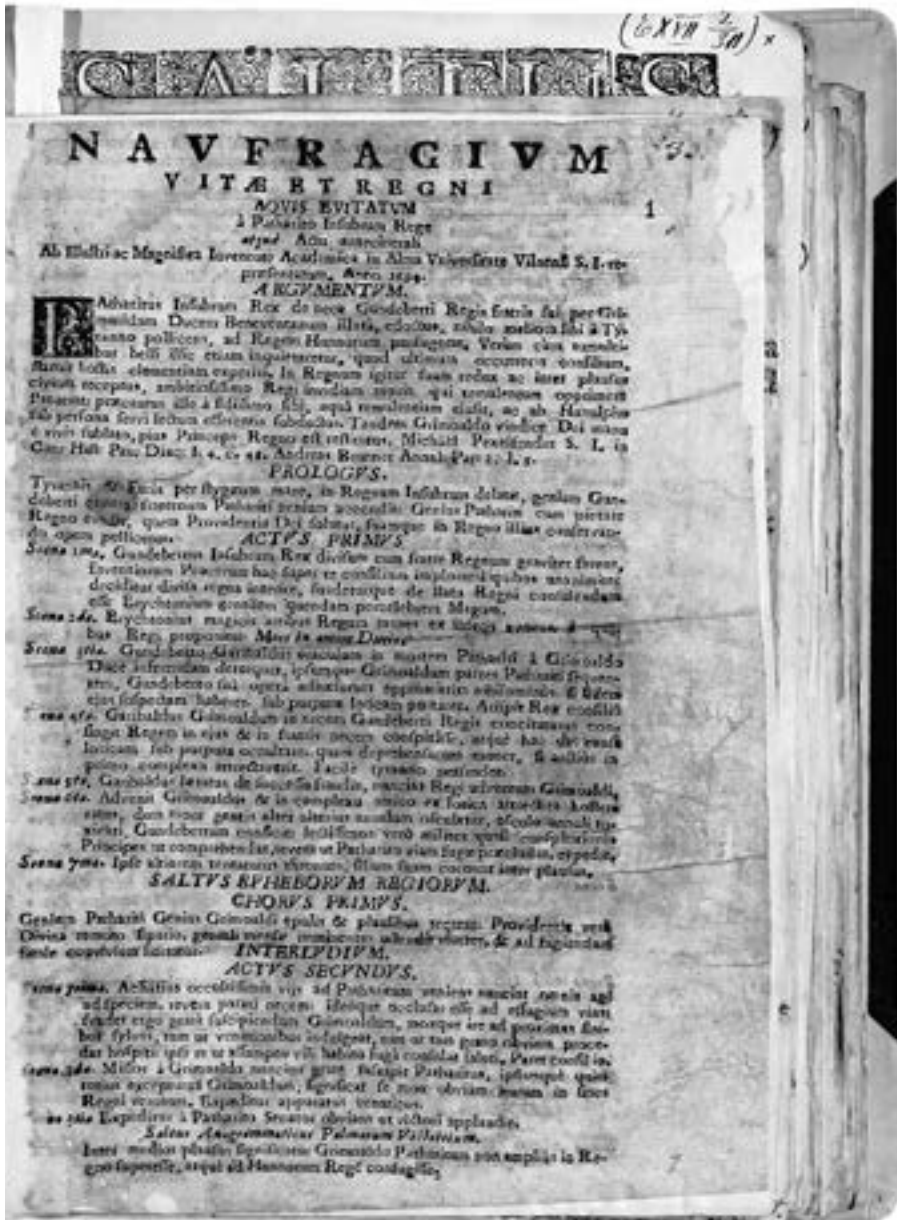
Przedstawiony materiał to drobna jedynie część jakże bogatej, a tak ważnej działalności teatrów szkolnych zakonu jezuitów, tym razem głównie w pierwszej połowie XVIII wieku, w niezbyt politycznie cenionych czasach saskich. Częśćka to zarazem z pewnością wybrana i trudno stąd uznać, czy reprezentatywna dla ogółu kolegów: przeważający w niej udział mają dwa największe ośrodki

43 Druk był jedną z inicjatyw powitalnych wobec nowo wybranego Stanisława Augusta Poniatowskiego ze strony Prowincji Mazowieckiej TJ, równoległą do występu uczniów na scenie warszawskiej w listopadzie 1764 roku pt. *Cnota i mądrość ukoronowana w Stanisławie Auguście, królu polskim* (zob. *Dramat staropolski...*, t. 1, nr 144). Por. I. Kadulska, *Ze studiów nad dramatem jezuickim wczesnego Oświecenia (1746–1765)*, Wrocław 1974, s. 123–130; J. Okoń, *Etos władcy a etos obywatela w szkolnym teatrze jezuitów w Polsce XVI–XVIII w.*, w: *Revitalizace hodnot: umění a literatura*, III, ed. J. Dohnal, Brno 2017, s. 214.

dawnej Rzeczypospolitej, w stołecznej Warszawie bowiem i Wilnie, w dodatku zaś w postaci druków, jako rezultatu dodatkowej mobilizacji każdego z kolegów: organizacyjnej, jak też finansowej i technicznej, z zakresu bowiem sztuki drukarskiej. Materiał ten ma stąd, co prawda, sam w sobie niewątpliwą wartość dokumentacyjną, prowadzi zarazem jednak i zachęca do podjęcia bardziej szczegółowych badań zarówno nad dawnym teatrem, jak też nad wychowaniem szkolnym, a nawet stanem oświaty w ogóle, w tym zwłaszcza na dalekiej nawet prowincji: polskiej, litewskiej i białoruskiej w ogóle.

Już teraz jednak, nawet ten pobieżny przegląd inscenizacji pozwala na kilka choćby uogólnień, możliwie aktualnych zresztą również dzisiaj:

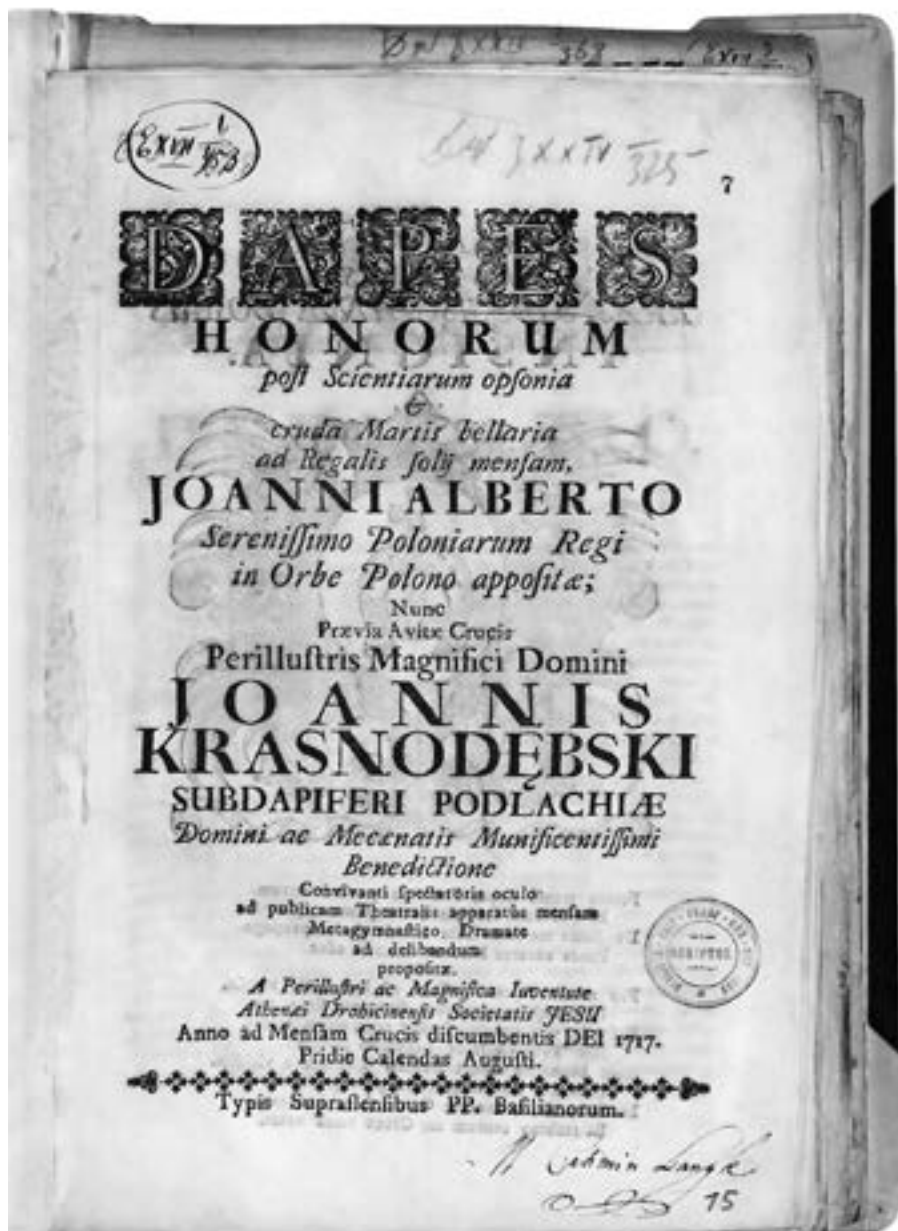
- teatr szkolny objął mianowicie cały obszar dawnej Rzeczypospolitej, choć przede wszystkim tereny dawnego księstwa litewskiego, a w nich również ośrodki prowincjonalne;
- teatr ten uczestniczył aktywnie w procesie zarówno kształcenia, jak i wychowania młodzieży oraz przygotowania jej do udziału w życiu publicznym;
- zakresem kształcenia objął teatr źródła historyczne, obce i rodzime, zarówno dawne, jak też współczesne, w tym media jak najbardziej aktualne, jak kazania czy nowiny;
- sięgając po dzieje lokalne, teatr wskazywał przy tym na wartość wiedzy i nauki i zachęcał do ich zdobywania i uprawy, zwłaszcza poprzez ukazywane wzory osobowe i nagrody, należne zwłaszcza dla zasług społecznych;
- wskazując je brał teatr udział w wychowaniu młodych pokoleń, w tym zwłaszcza w promocji cnót obywatelskich i służby dla ogółu społeczeństwa, w tym dla społeczności lokalnej; ukazywał zarazem mechanizmy władzy, niekiedy nawet pozytywne;
- przygotowywał wreszcie teatr bardzo praktycznie do udziału w życiu publicznym poprzez umiejętność prezentowania się i wygłaszania różnego rodzaju mów oraz zdobywania umiejętności tańca i muzyki.

1. *Naufragium vitae et regni* (Wilno, zapusty 1694; nr 1 wykazu) – unikatowy egzemplarz, dla publiczności. Widoczne typowe elementy sumariusza: tytuł, miejsce i czas wystawienia, argument i źródło sztuki oraz treść kolejnych części. Zwracają uwagę salty (tańce): po a. l. „efebów” (młodzieńców) z dworu królewskiego. Na zdjęciu w tle widoczny blok kodeksu

2. *Fortuna Palladi foederata* (Płock, 31 lipca? 1698; nr 2) – ozdobny sumariusz, z apoteozą adresata. Strona tytułowa. Pochwałę wiedzy, z okazji zakończenia roku szkolnego, połączono z pochwałą rodu adresata, kanonika Stanisława Franciszka Kiewnarskiego, mecenasa kolegium

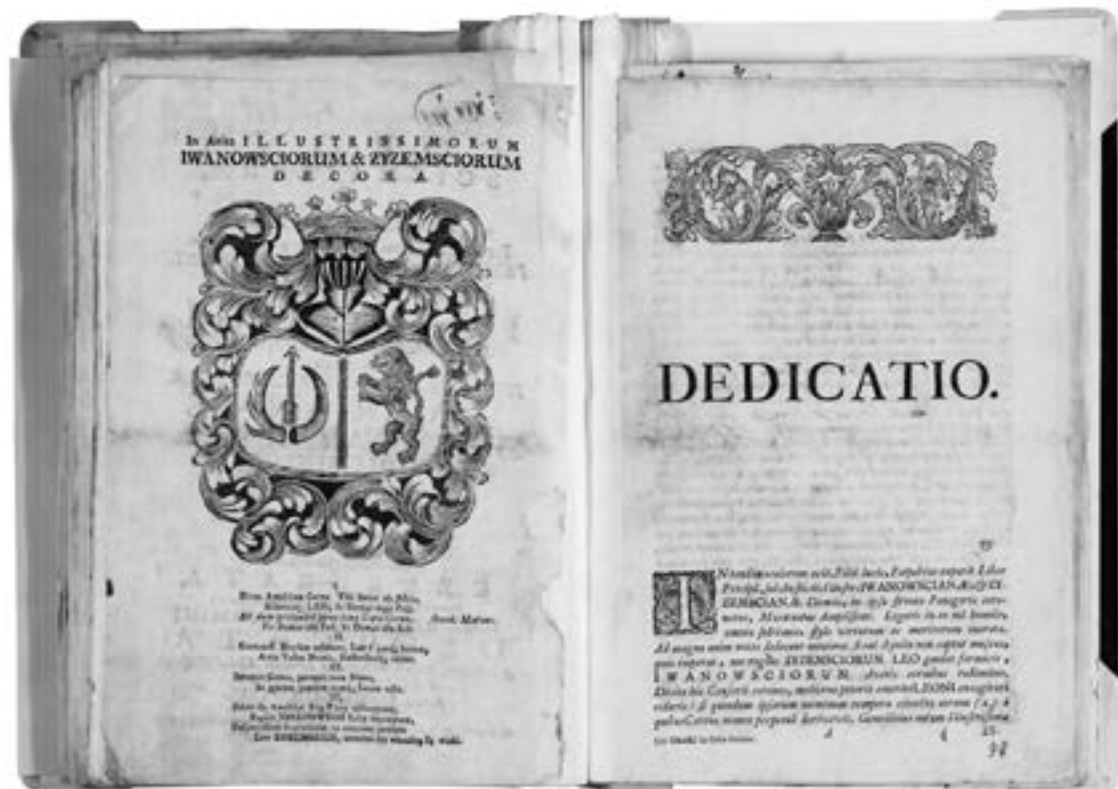

3. *Dapes honorum Ioanni Alberto Poloniarum regi* (Drohiczyn, 31 lipca 1717; nr 7). Strona tytułowa, z dedykacją dla podstole Jana Krasnodębskiego, mecenasu kolegium – potwierdziły one szlachectwo rodu. Druk u Bazyljanów w Supraślu. Pod tytułem autograf (?) autora: „[Sztuka] M[agistra] Kazimierza Langka”

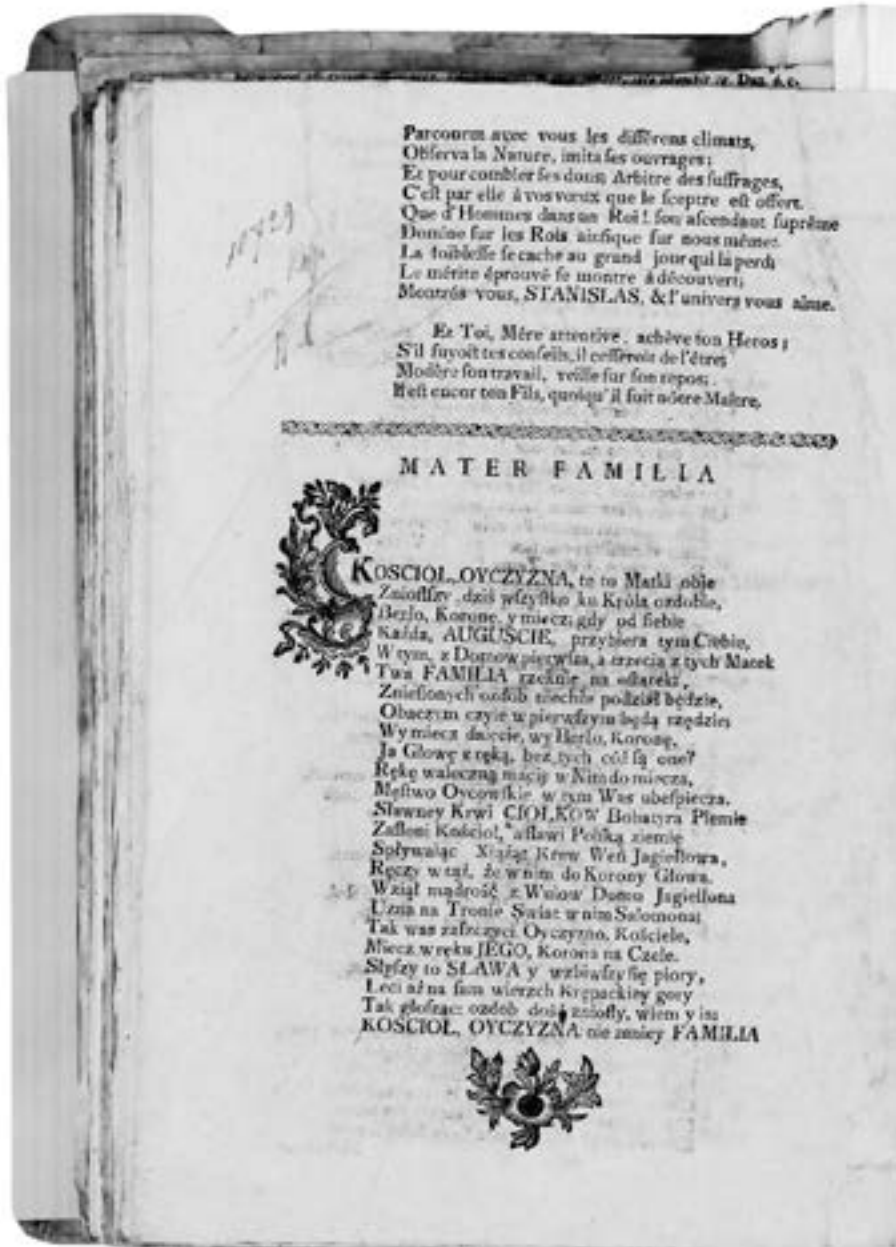
4. *Regnator Fluviorum Sarmatiae Vistula purpuram martyrum indutus* (Warszawa 1718, 9 kwietnia; nr 9) – trzyaktowy dramat klasy retoryki (profesorem i autorem o. Antoni Chądzyński) o męczeńskiej śmierci Piotra z Krępy i jego brata Zbigniewa, protoplastów rodu Oleśnickich, obrońców Sandomierza przed Tatarami w roku 1260. W epilogu warszawska Syrenka z kolumny Zygmunta pisze tu na pomniku tryumfalne elogium: *Polonus Petrus Christum non negavit* – „Polski Piotr nie zaparł się Chrystusa”, w nawiązaniu do okazji wielkopiątkowej

5. *Corona scientiarum, in avitis decoribus, per auspiciatissimi connubii nexum colligatis* (Mińsk 1729, 31 lipca; nr 24) – unikatowy sumariusz, nieznanany dotąd. Tu: *stemma* (wiersze na herby) oraz dedykacja. Nagrody dla uczniów, za trud nauki, połączone z gratulacjami młodej parze małżeńskiej, Mariannie z Zyzemskich h. Lew i Józefowi Iwanowskiemu herbu Rogala, podstolemu wiłkomirskiemu; stąd też wersja dwujęzyczna sumariusza

6. *Serenissimo ac Potentissimo Principi Stanislao Augusto Regi Poloniarum...* (Warszawa 1764; nr 30) – pierwsza i ostatnia strona poetyckich gratulacji Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu: po łacinie, francusku i po polsku

---

JAN OKOŃ

Theatre programmes (*sumariusze*) from the Library of Writers (of the Superior General) of the Societas Jesu in Rome. An overview

The article presents, in the form of bibliographic descriptions, including theatrical elements, 29 theatrical programs (*sumariusze*) of Jesuit plays from the Library of the Superior General of Societas Jesu in Rome from the years 1694–1737. These were collected in one codex, from copies-doublets from the Vilnius University Library at the end of the 19th century. They were published by various colleges from the former Lithuanian Province of the Jesuit Order (12 colleges, mainly Warsaw and Vilnius 9 and 7 such books, respectively; Drohiczyn, Płock and Połock: 2 each; while Bobruysk, Braniewo, Minsk, Mogilev, Nowogródek, Pułtusk and Witebsk: 1 each). The last one in the collection (no. 30) are separately published (in Warsaw, but with the name of the Masovian Province SJ) congratulations to the newly elected Polish King, Stanislaus II Augustus Poniatowski, on the occasion of his coronation in November 1764.

In addition to full bibliographic descriptions, the article introduces abundant information related to the theatre itself (sources of plays, genres, structures, characters, plots, ideas of plays, occasions of performances, etc.). In total, it provides a picture of almost half a century of activity of theatres of Jesuit schools in the Lithuanian province, especially in Warsaw and Vilnius.

MICHAŁ MURASZKO

orcid: 0000-0003-3816-576X

e-mail: muraszkomichal@gmail.com

Pozostałości księgozbioru kardynała Bernarda Maciejowskiego (1548–1608) w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*

DOI: 10.36155/RBN.53.00008

Jedynie nieliczne księgozbiory członków polskiego episkopatu doby nowożytnej posiadają kompleksowe opracowania naukowe, zdecydowana większość z nich wciąż oczekuje na swoją kolej¹. Nie inaczej rzecz ma się z dawnym księgozbiorem

* Artykuł powstał w ramach projektu grantowego finansowanego z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: Najstarsza księga święceń polskiego duchowieństwa z lat 1514–1530 (0029/NPRH7/H11/86/2018), kierownik – prof. dr hab. Krzysztof Kaczmarek.

1 Spośród publikacji poświęconych księgozbiорom przedstawicieli polskiego episkopatu XVI i XVII wieku wymienić można między innymi następujące prace: L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961; L. Grzebiń, *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542–1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1971, t. 22, s. 61–168 – <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/6791/6312> [dostęp: 20.10.2022]; S. Rybandt, *Supereklibrisy prymasa Stanisława Karnkowskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiорami Historycznymi” 1991, t. 11, s. 5–26 – <http://www.bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/414/389> [20.10.2022]; idem, *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego. Źródło badań nad kulturą umysłową dostojnika kościelnego XVI w.*, w: *Kolekcje wyznaniowe*, [red. nauk. B. Bieńkowska], Warszawa 1992, s. 117–130; A. Ochmańska, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego*, „Biblioteka” 2001, t. 14, s. 7–16 – [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2001-t5_\(14\)/Biblioteka-r2001-t5_\(14\)-s7-16/Biblioteka-r2001-t5_\(14\)-s7-16.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2001-t5_(14)/Biblioteka-r2001-t5_(14)-s7-16/Biblioteka-r2001-t5_(14)-s7-16.pdf) [20.10.2022]; A. Wagner, *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil: w pięćsetlecie powstania pierwszego polskiego ekslibrisu*, Warszawa 2016; M. Bartoszak, *Pozostałości księgozbioru prymasa Stanisława Karnkowskiego w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, „Roczniki Biblioteczne” 2017, t. 61, s. 35–65 – <https://wuwr.pl/rbibl/article/view/3672/3538> [20.10.2022]; J. M. Marszałska, *Prymasi: Jakub ze Sienna (1413–1480), Maciej Drzewicki (1467–1535) i Stanisław Karnkowski (1510–1603) – bibliofile, erudyci i pisarze*, w: *Urząd prymasa w Polsce: geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. W. Graczyk, J. M. Marszałska, L. Zygnier, Warszawa – Ciechanów 2018, s. 143–153; M. Muraszko, *Oprawy ksiąg arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha Baranowskiego*, w: *O miejsce książki w historii sztuki*,

Bernarda Maciejowskiego, biskupa łuckiego (1588–1600) i krakowskiego (1600–1607), kardynała (od 1605) oraz arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski (1607–1608). Przyszły kardynał przyszedł na świat jako syn Bernarda, kasztelana lubelskiego, oraz Elżbiety z Kamienieckich, a zarazem bratanek biskupa krakowskiego Samuela Maciejowskiego, którego zalicza się obecnie do najwybitniejszych rodzimych bibliofilów doby renesansu². Zapewne jednak to nie ten ostatni zaszczeplił w nim pragnienie gromadzenia książek, gdy umierał w 1550 roku Bernard miał zaledwie dwa lata. Wiadomo, że jednym z wychowawców Maciejowskiego był słynny polemista, pedagog i wykładowca – później jezuita – Benedykt Herbest (ca 1531–1598)³. Posiadał on bogaty księgozbiór, który przed wstąpieniem w szeregi Towarzystwa Jezusowego „rozdarował i rozprzedał”⁴. Bernard uczył się w kolegium jezuickim w Wiedniu, a także „uczestniczył w życiu dworskim cesarzy Ferdynanda I i Maksymiliana”. Wkrótce po powrocie do kraju został chorążym nadwornym koronnym. Za sprawą Stanisława Hozjusza (1504–1579), z którym utrzymywał stałe kontakty, a także Antonio Possesvina (1533–1611) i Piotra Skargi (1536–1612) – decydując się na wstąpienie do stanu duchownego – wybrał karierę kościelną⁵. Uzupełnił swoje wykształcenie studiując kanonistykę w Perugii oraz teologię w Collegium Romanum. Obcowanie

cz. 2, *Państwo i Kościół. W rocznicę chrztu Polski*, red. A. Gronek, Kraków 2019, s. 107–116; J. M. Marszałska, *Polonica in the book collection of Piotr Dunin-Wolski (1531–1590), senator and Bishop of Płock*, „Saeculum Christianum. Pismo Historyczne” 2020, t. 27, wyd. specjalne, s. 17–29 – <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/sc/article/view/6403/6839> [20.10.2022]; T. Garwoliński, K. Kamiński, *Księgozbiór biskupa warmińskiego Jana Dantyszka – woluminy zachowane w Bibliotece „Hosianum” w Olsztynie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2021, t. 312, nr 2, s. 311–327 – <https://doi.org/10.51974/kmw-135541> [20.10.2022].

2 W. Dworzaczek, *Maciejowski Samuel h. Ciołek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974, s. 64–69.

3 Zob. np. I. Zarębski, *Herbest Benedykt*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 434–436; M. Kosman, *Herbest Benedykt*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa 1981, s. 251.

4 Jak podaje ks. Leon Formanowicz, zbiory duchownego uległy rozproszeniu: „To, co przypadło jezuitom poznańskim, dostało się wraz ze złupioną w r. 1657 przez Szwedów biblioteką kolegium jezuitów do Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali [...]. Kilka książek darował Herbest cystersom w Wągrowcu. Kilkadziesiąt zaś nabył dla biblioteki klasztornej opat wągrowiecki Andrzej Dzierżanowski”, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, z. 1 [Spis alfabetyczny], Poznań 1939, s. 23 – <https://polona.pl/item/katalog-inkunabułow-biblioteki-kapitulnej-w-gnieźnie-z-1-spis-alfabetyczny,ODK3NDQyODc/4/#info:metadata> [dostęp: 30.09.2022].

5 Zob. np. J. Korytkowski, *Pralacy i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 3, Gniezno 1883, s. 559–592 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/51510> [30.09.2022]; J. Dziegielewski, J. Maciszewski, *Maciejowski Bernard h. Ciołek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, s. 48–52; K. R. Prokop, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 192–195; idem, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec 2001, s. 54–61; K. Śmigiel, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002, s. 177–183; idem, *Prymasostwo polskie: instytucja, prymasi, dokumenty*, Warszawa 2018, s. 489.

ze środowiskiem dworów wiedeńskiego i krakowskiego, studia i czas spędzony w Italii, jak również znajomość z wiodącymi przedstawicielami miejscowego i zagranicznego kleru stworzyło niewątpliwie wiele okazji do kształcenia się i pogłębiania bibliofilskich skłonności Maciejowskiego. Wkrótce po odnalezieniu swej drogi życiowej uzyskał wiele godności kościelnych. Nie bez znaczenia dla oceny przywołanego umiłowania książki pozostaje również fakt, że duchowny – będąc już biskupem krakowskim – przesłał, poprzez misjonarzy karmelitańskich, szachowi perskiemu Abbasowi I (1571–1629), niezwykle cenną, bogato iluminowaną trzynastowieczną Biblię. Maciejowski wszedł w jej posiadanie prawdopodobnie w czasie jednego z pobytów w Rzymie⁶.

W niniejszym artykule szczegółowo przeanalizowane zostanie pięć, wcześniej nieznaną nauce⁷, woluminów (*in folio*) należących do dawnych zbiorów hierarchy, na które natrafiłem w trakcie kwerendy przeprowadzonej w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Pozostałe księgi przynależące niegdyś do zbiorów Maciejowskiego znajdują się między innymi w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie⁸, Bibliotece Jagiellońskiej⁹, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁰ oraz Archiwum i Bibliotece Kapituły Katedralnej Łowickiej¹¹. W niniejszych rozważaniach część spośród nich posłuży jako materiał pomocniczy dla możliwie szerszego zobrazowania charakteru omawianego

6 Zob. A. Birkenmajer [rec.], *A book of old testament illustrations of the middle of the thirteenth century sent by Cardinal Bernard Maciejowski to Shah Abbas the Great, King of Persia [...]*, „Przegląd Biblioteczny” 1929, t. 3, z. 2, s. 195–206 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/55> [30.09.2022]; idem, *Jeszcze o Biblii Bernarda Maciejowskiego*, „Przegląd Biblioteczny” 1930, t. 4, z. 2, s. 216–217 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/60> [30.09.2022]; *Biblia kardynała Bernarda Maciejowskiego*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer i in., Wrocław 1971, kol. 142–143.

7 Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku [BWSDP], sygn.: SD/XVI/124; SD/XVI/125; SD/XVI/126; SD/XVI/192; SD/XVI/204. O egzemplarzach tych wspomina ks. Waldemar Graczyk oraz Jolanta M. Marszałka (*Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Kraków 2010, s. 48–49, 180, 184, 205–206, 236, 268), jednak bez identyfikacji ich pierwotnego właściciela.

8 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [AAG], sygn.: BK 1568; BK 4767; BK 6089; BK 6475; BS 2760; BS 2903; BS 3144; BS 3195; BS 5889.

9 Biblioteka Jagiellońska [BJ], sygn.: Cam. A. IX. 9; Cam. P. VI. 7; Cam. P. XII. 1; Cim. 587. Za informację o trzech z wyszczególnionych tutaj woluminach składam podziękowanie kierownikowi Sekcji Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej dr. Jackowi Partyce.

10 Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [BOssol.], sygn. XVI.Qu.2029.

11 Por. Z. Skiełczyński, *Superekslibrisy z Biblioteki Kapitulnej w Łowiczu*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1990, t. 28, nr 1, s. 244, 254 – [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1990-t28-n1/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1990-t28-n1-s243-259.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1990-t28-n1/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1990-t28-n1-s243-259/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1990-t28-n1-s243-259.pdf) [30.09.2022]; S. Poniatowski, *Biblioteka kapituły łowickiej (zarys dziejów)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, t. 13, s. 121 – <http://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/525/491> [30.09.2022].

księgozbioru z uwzględnieniem jego profilu tematycznego oraz zewnętrznego wyglądu¹². Przywołane relikty stanowią zaledwie niewielki ułamek – być może zupełnie niereprezentatywny – zasobnej niegdyś biblioteki. Mam jednak nadzieję, że poniższe uwagi przyczynią się do identyfikacji kolejnych egzemplarzy stanowiących pierwotnie własność duchownego, a co za tym idzie poszerzenia wiedzy o omawianym zbiorze oraz samym hierarsze, a zatem jego zapotrzebowaniach i upodobaniach czytelniczych, bibliofilskich skłonnościach, estetycznych preferencjach, itd.

Wśród druków należących niegdyś do Maciejowskiego, a przechowywanych obecnie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, znajdują się trzy tomy *Annales ecclesiastici*, pióra kardynała Cezarego Baroniusza (1538–1607), oratorianina i zwierzchnika Biblioteki Watykańskiej. Dzieło to powstało w odpowiedzi na ewangelickie *Centurie magdeburgskie*, obejmuje okres od narodzenia Chrystusa do 1198 roku. Jak stwierdza autor zostało napisane: „przeciw dzisiejszym nowościom, w obronie ołtarza świętej Tradycji i władzy Kościoła rzymskiego”¹³. Mimo, że pozostaje pozycją o charakterze apologetyczno-polemicznym, cechuje się wyższym od *Centurii* poziomem metodycznym¹⁴. Maciejowski posiadał z całą pewnością przynajmniej czwarty, szósty oraz ósmy z 12 tomów tego bardzo popularnego wówczas opracowania. Ukazały się one w Rzymie (Stamperia Apostolica Vaticana) w 1595, 1599 oraz 1600 roku.

Kolejny druk stanowi pierwsze wydanie opracowania *Bibliotheca selecta*, pióra Antonio Possesvina, jezuita oraz legata papieskiego w Polsce, które ukazało się w Rzymie (Stamperia Apostolica Vaticana) w 1593 roku. Adresowane do „jezuickich wychowawców i przewodników duchowych młodzieży”¹⁵ jest ono postrzegane jako odpowiedź na *Bibliotheca universalis* Konrada Gesnera

12 Księgę opatrzoną prawdopodobnie supereklibrisem Maciejowskiego odnotował również Rudolf Kotula, *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarnieckiego mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, Lwów 1929, s. 61 – <https://pbc.gda.pl/publication/22403> [30.09.2022]; zob. także: K. Piekarski [rec.], *Rudolf Kotula: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarnieckiego mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, „Przegląd Biblioteczny” 1929, t. 3, z. 3, s. 391 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/56> [30.09.2022].

13 M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytne 1517–1758*, Warszawa 1989, s. 184; zob. także: J. Kłoczowski, *Baronius Cesare*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 61–62; J. Wahl, *Baronius, Caesar, ven.*, w: *The New Catholic Encyclopedia*, 2nd ed., vol. 2, *Baa–Cam*, Detroit 2003, s. 105–106 – <https://cudvn.files.wordpress.com/2018/05/new-catholic-encyclopedia-vol-2.pdf> [30.09.2022]; J. Serczyk, *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Toruń 1994, s. 179.

14 Zob. J. Serczyk, *25 wieków historii...*, s. 179.

15 D. Kuźmina, *Walka o dusze w «Cultura ingeniorum» Antonio Possesvina SJ*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2021, t. 116, s. 210 – <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/13202/11850> [30.09.2022].

(1516–1565)¹⁶. Dzieło miało „być zarówno informatorem i poradnikiem bibliograficznym, jak i zbiorem wskazówek dotyczących postępowania moralnego oraz interpretowania tekstów różnych ksiązek”¹⁷, a także prezentować „sposoby i narzędzia do prowadzenia działalności misjonarskiej”, jak również służyć „jako skuteczna pomoc w zwalczaniu heretyków”¹⁸.

Ostatni z woluminów zawiera dwa druki wydane w Wenecji (Francesco de Franceschi) w 1596 roku. Na pierwszy z nich składa się zbiór 59 traktatów – *Opuscula omnia* – kardynała Tomasza de Vio Kajetana (1468–1534), dominikanina, jednego „z najwybitniejszych komentatorów św. Tomasza z Akwinu”¹⁹, który przeprowadził w 1518 roku słynne przesłuchanie Marcina Lutra (1483–1546)²⁰. Część z przywołanych traktatów ma wyraźnie polemiczną wymowę skierowaną przeciw poglądom tego herezjarchy. Kolejny druk zawiera dzieło *De sacramentis Ecclesiae Christi axiomata*, będące komentarzem do fragmentu *Summy teologicznej* Akwinaty, autorstwa niderlandzkiego teologa i filozofa Augustinusa Hunnaeusa (1521–1578)²¹.

Większość z wyszczególnionych tytułów można byłoby śmiało zaklasyfikować jako pozycje mające wymowę apologetyczno-polemiczną. Niestety, na obecnym etapie badań nie sposób określić, czy stanowią one dobrą reprezentację dla całości Bernardowego księgozbioru, a zatem czy należy postrzegać je jako skromną pozostałość po zasobnej niegdyś grupie tego typu opracowań, a może raczej zaliczały się w jego bibliotece do rarytasów. Mimo powyższych wątpliwości, skłonny jestem założyć, że dzieła apologetyczno-polemiczne mogły stanowić dość pokaźny zbiór. Wpisywały się bowiem w kontrreformacyjnego ducha epoki, której Maciejowski – gorliwy i skuteczny realizator odnowy potrydenckiej w Rzeczypospolitej, inicjator powstania ułożonej przez Łukasza Doktorka

16 M. Lenart, «Il soldato christiano» w kontekście działalności Antonia Possevina SJ jako bibliografa katolickiego, w: Antonio Possevino SJ (1533–1611): życie i dzieło na tle epoki, pod red. D. Quirini-Popławskiej, Kraków 2012, s. 498 – https://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl/sites/wydawnictwo/files/publikacje_pdf/a_possevino_zycieidzieło.pdf [30.09.2022]; D. Kuźmina, *Walka o dusze...*, s. 210.

17 K. Obremski, *Psalmodia polska: trzy studia nad poematem*, Toruń 1995, s. 29.

18 M. Lenart, «Il soldato christiano»..., s. 499.

19 S. Świeżawski, *Byt: zagadnienia metafizyki tomistycznej*, Kraków 1999, s. 76.

20 Zob. np. P. Moskal, *Kajetan, Thomas de Vio*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 338–339; J. A. Weisheipl, *Cajetan (Tommaso de Vio)*, w: *New Catholic Encyclopedia...*, s. 853–855.

21 A. J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, Deel 8, Tweede stuk, Haarlem 1867, s. 1469 – https://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog10_01/aa_001biog10_01.pdf [30.09.2022]; A. Polet, *Une gloire de l'humanisme belge: Petrus Nannius (1500–1557)*, [reprint], Nendeln 1967, s. 303 – https://ia601004.us.archive.org/O/items/HumanisticaLovaniensia/Humanistica%20Lovaniensia%20Vol.%205%2C%201936_Une%20gloire%20de%20l%27humanisme%20belge%20PETRVS%20NANNIVS%201500-1557.pdf [30.09.2022].

Pastoralnej oraz pierwszego polskiego indeksu ksiąg zakazanych – był niewątpliwie jednym z czołowych, rodzimych reprezentantów²².

Wśród pozostałych znanych mi druków z omawianego księgozbioru – przechowywanych obecnie w zbiorach AAG, BJ oraz BOssol. – znajdują się opracowania z zakresu: egzegezy biblijnej (*Doctissima in omnes D. Pauli apostoli Epistolas commentaria*²³ św. Tomasza z Akwinu; *Commentariorum et disputationum in Genesim*, tom 2²⁴, 3²⁵, 4²⁶ oraz *Commentariorum in Daniele prophetam libri sexdecim*²⁷ Benito Pereiry; *Opera*, tom 2²⁸ Stanisława Sokołowskiego), teologii moralnej (*Institutiones morales*, tom 1²⁹ Jana Azora) i pastoralnej (*Tractatus aureus*³⁰ Martina Alfonso Vivaldo), kaznodziejstwa (*Flores aurei*³¹ Abrahama Stanisława Bzowskiego; *Sermones*³² Johannesa Taulera), apologetyki i polemiki (*Confessio*, tom 1³³ Stanisława Hozjusza), liturgiki (*De sacrosancto Christi corpore*³⁴ Angelo Rocciego), historii Kościoła (*Martyrologium Kosciola Rzymskiego*³⁵), a także filozofii i logiki (*De rebus naturalibus libri XXX*³⁶ oraz *Opera logica*³⁷ Giacomo Zabarelli). Pomiędzy zachowanymi szczątkami księgozbioru znalazły się ponadto dzieła ojca zachodniego monastycyzmu – św. Jana Kasjana (*De institutis renuntiantium...*³⁸),

22 Por. np. J. Fijałek, *Pastoralna Ks. Bernarda Maciejowskiego w redakcji z r. 1601 i korekturze rzymskiej z r. 1608, zatwierdzona przez papieża Urbana VIII w r. 1629: z historii recepcji prawa trydenckiego w kościele polskim*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925, 1, Referaty, sekcja 4*, Lwów 1925, s. 1–12 – <https://kpbk.umk.pl/publication/35926> [30.09.2022]; S. Nasiorowski, „List pasterski” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin 1992; P. Guzowski, *Pierwszy polski indeks ksiąg zakazanych*, „Studia Podlaskie” 2022, t. 12, s. 173–202 – https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2532/1/Studia_Podlaskie_12_Guzowski.pdf [30.09.2022].

23 Antverpiae: apud Petrum Bellerum, 1591. 2°; BJ, sygn. Cam. A. IX. 9.

24 Romae: ex typographia Aloysii Zannetti, 1592. 2°; AAG, sygn. BS 2903.

25 Romae: ex Typographia Vaticana, 1595. 2°; AAG, sygn. BS 3195.

26 Romae: apud Aloysium Zannettum, 1599. 2°; AAG, sygn. BK 6089.

27 Romae: apud Georgium Ferrarium, 1587. 2°; AAG, sygn. BS 2760.

28 Cracoviae: in architypographia regia et ecclesiastica Lazari, 1598. 2°; AAG, sygn. PL 383.

29 Romae: apud Aloysium Zannettum, 1600. 2°; AAG, sygn. BK 6475.

30 Venetiis: apud Georgium Variscum, 1599. 8°; AAG, sygn. BS 5889.

31 Venetiis: apud Societatem Minimam, 1601. 8°; AAG, sygn. BK 4767.

32 AAG, sygn. BKD 57. Należy odnotować, że zachowała się jedynie oprawa woluminu, stąd trudno o identyfikację konkretnej edycji.

33 Colonia: apud Maternum Cholinum, 1573. 8°; BJ, sygn. Cim. O 587. Maciejowski miałby otrzymać ten wolumin „w darze od autora”; A. Birkenmajer [rec.], *A book of old testament illustrations...*, s. 203.

34 Romae: apud Guillelmum Facciottum, 1599. 4°; AAG, sygn. BS 942.

35 Kraków: w drukarni Andreia Piotrkowczyka, 1591. 4°; BOssol., sygn. XVI.Qu.2029.

36 Coloniae: sumptibus Lazari Zetzneri, 1597. 2°; AAG, sygn. BS 3144.

37 Coloniae: sumptibus Lazari Zetzneri, 1597. 2°; AAG, sygn. BS 3144.

38 Lugduni: sumptibus Petri Landry, 1606. 8°; BJ, sygn. Cam. P. VI. 7.

prace św. Bernarda z Clairvaux (*Opera omnia*³⁹), jak również mowy greckiego oratora i filozofa Diona Chryzostoma (*Orationes octoginta*⁴⁰).

Pięć woluminów z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku ma bliźniaczo podobne oprawy⁴¹. Zostały one wykonane z fazowanych desek bukowych, które powleczone jasną skórą. Fazowania sprowadzają się do ścięcia środkowej części krótszych krawędzi okładczyń, czynności tej poddano również przeciwległe do książkowego grzbietu dłuższe krawędzie, sporządzając fazy w ich środkowych strefach⁴². Bloki książek scalają każdorazowo trzy podwójne związki sznurowe, którym towarzyszą dwa związki fałszywe. Ich niewielkie garby tworzą na grzbiecie wyzbyte dekoracji kompartymenty. Obcięta kart zostały wybarwione na czerwono. Oprawy mają, częściowo zachowane, zapięcia mosiężno-skórzane. Górne okładziny (**il. 1**) wyposażono w zapinki sztyftowe w typie „klinowym”, które wraz z zaczepami pokryto rytą dekoracją. Zdobienia każdej z okładczyń wykonano przy wykorzystaniu strychnulca, radełek, plakiet oraz tłoków, tworząc ramową kompozycję ze stosunkowo obszernym zwierciadłem. Konsekwentnie na dekorację ram zewnętrznych składają się ślepe radełkowania prezentujące cztery sceny ze Starego i Nowego Testamentu, które w trzech przypadkach wzbogacono podpisami: kuszenie Adama i Ewy („PECCATVM”), Zmartwychwstanie („IVSTIFICACIO”), Ukrzyżowanie („SATISFACTIO”), Wywyższenie Węża Miedzianego (bez podpisu). Z kolei, ramy wewnętrzne zostały wypełnione ślepymi wyciskami nieco węższego radełka z wyobrazeniami czterech Ewangelistów. Świętym – ukazanym w pozycji siedzącej, w trakcie pisania – towarzyszą ich atrybuty: anioł, orzeł, byk i lew. Powyżej każdej z postaci widoczny jest motyw kotary oraz prostokątna tabliczka z napisem identyfikacyjnym: „S MATHE[us]”, „S IOHAN[nes]”, „S LVCA[s]”, „S MARC[us]”. Co istotne dla identyfikacji opisywanego narzędzia, przedstawieniu św. Łukasza towarzyszy litera: „L”, którą wkomponowano poniżej prawego przedramienia Ewangelisty. Analogicznie, wizerunek św. Mateusza wzbogacono o literę: „G”⁴³. W przypadku okładczyń górnych dodatkowe elementy

39 Parisiis: Compagnie de la Grand-Navire, 1602. 2°; BJ, sygn. Cam. P. XII. 1.

40 Venetiis: apud Hieronymum Zenarum et fratres, 1585. 2°; AAG, sygn. BK 1568.

41 Stan zachowania pięciu prezentowanych opraw należy ocenić jako stosunkowo dobry. Na szczególnych okładziny widoczne są otwory po owadach, nieliczne przetarcia oraz uszkodzenia niewielkich fragmentów skóry.

42 Na temat fazowania okładczyń opraw zob. np. J. Zamrzycka, *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku. Typologia cech warsztatowych*, Toruń 2014, s. 31–32.

43 Jako pierwsza na wskazane litery zwróciła ostatnio uwagę Aleksandra Wajnert (*Wybrane oprawy z krakowskiej introligatorni Wilhelma*, w: *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, Toruń 2021, s. 377–388). Jej zdaniem mogą one mieć „związek z łacińską wersją imienia” krakowskiego introligatora Wilhelma, jednak „przy aktualnym stanie badań trudno stwierdzić, do czego odnosi się litera «L», może do nazwiska?”.

RYC. 1. Górna okładzina oprawy rzymskiego druku z 1599 roku

RYC. 2. Supereklibris Bernarda Maciejowskiego

stanowią wyciskane na złoto napisy – odnoszące się do treści oprawionych druków. Zostały one wpasowane w poziome, wyznaczone strychulcem, listwy ulokowane w górnych oraz dolnych strefach tychże okładczy. Dekoracje obu zwierciadeł wykonano każdorazowo w technice wycisku złotanego. W przypadku okładczy górnych ich centra zdobi okazały wycisk owalnej plakiety, na papierowej podkładce⁴⁴, ze sceną Ukrzyżowania. Została ona ujęta w otok z napisem: „CHRISTVS FACTVS EST PRONOBIS OBEDIENS VSQVE AD MORTEM MORTEM AVTEM CRVCIS PHI. 2”. Zwierciadła okładczy dolnych przyozdobiono okazałym supereklibrisem Maciejowskiego (**il. 2**). Przynależące doń godło herbu Ciółek zostało umieszczone w rollwerkowym kartuszu, któremu towarzyszą pontyfikalia

Jednocześnie autorka nie wyklucza, że mogą być „to inicjały rzemieślnika, który wykonał” omawiane radełko; zob. także: eadem, *Wybrane oprawy ksiąg kanonika gnieźnieńskiego Stanisława Grota (zm. 1624)*, „Biblioteka” 2019, t. 23 (32), s. 270 – <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/view/22057/21083> [30.09.2022].

⁴⁴ Na temat papierowych podkładek wykorzystywanych w przywoływanym okresie przez introli-gatorów zob. A. Wagner, *Supereklibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 471–472; idem, *Oprawy książkowe XIV–XVIII wieku w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, cz. 1, *Rzeczpospolita, Prusy, Dolny Śląsk*, Toruń 2018, s. 116.

w postaci mitry i pastorału⁴⁵ oraz inicjały: „B[ernardus] M[aciejowski] || E[piscopus] C[racoviensis] || D[ux] S[everiensis]”⁴⁶. Księgoznak wskazuje, że zlecenie na oprawy zrealizowano w okresie, w którym hierarcha piastował godność biskupa krakowskiego, a zatem najpóźniej w 1606 roku. W świetle literatury przedmiotu ich wykonanie należałoby łączyć z Wilhelm – introligatorem posiadającym warsztat w podwawelskim grodzie i świadczącym usługi między innymi na rzecz Akademii Krakowskiej oraz rady miejskiej Krakowa⁴⁷. Małopolską proveniencję prezentowanych opraw potwierdzać mogą również znaki wodne widniejące na wyklejkach ich okładin⁴⁸.

Warto nadmienić, że przedstawione oprawy mogą być bez wątpienia uznane za „reprezentacyjny wytwór rodzimego introligatorstwa” przełomu XVI i XVII wieku⁴⁹. Istotne, że są one bliźniaczo podobne do kilku Maciejowianów (w formie *in folio*) przechowywanych obecnie w zbiorach AAG – zarówno jeśli chodzi o materiały, z których je wykonano, jak i pokrywające ich okładziny dekoracje⁵⁰. Również te egzemplarze pochodzą z czasów krakowskiego pontyfikatu Bernarda oraz zostały sporządzone w przywołanej wcześniej pracowni introligatorskiej. Warto na marginesie odnotować, że w AAG znajduje się jeden⁵¹ natomiast w BJ trzy woluminy należące pierwotnie do omawianego księgozbioru, których oprawy opatrzone superekslibrisem duchownego, z tą

45 Według Michała Bartoszaka: „prawdopodobnie identyczną infułę oraz krzywaśń pastorału zastosowano w superekslibrisie [opata na Łysej Górze] Michała Maliszewskiego” (*Superekslibrisy prymasów Polski z XVI i XVII wieku znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2018, t. 110, s. 44 – <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/9644/7994> [30.09.2022]).

46 Mylącą charakterystykę wskazanego superekslibrisu, zresztą bez identyfikacji jego właściciela, podaje ks. Waldemar Graczyk oraz Jolanta M. Marszałka (*Księgi rękopiśmienne i stare druki...*, s. 268): „superekslibris herbowy, umieszczony w owalu z wyobrażeniem głowy byka [sic!] w kartuszu. Nad kartuszem znajduje się mitra biskupia, z wyłączonymi inicjałami «B-M», «E-G» [sic!], «D-S»”.

47 Por. BJ, sygn. Przyb. 93/80; A. Wajnert, *Wybrane oprawy z krakowskiej introligatorni...*, s. 377–388; zob. także: A. Lewicka-Kamińska, *Biblioteka Jagiellońska w latach 1492–1655*, w: *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, red. I. Zarebski, Kraków 1966, s. 189, 218; eadem, *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, t. 16, z. 1–2, s. 58; J. Storm van Leeuwen, *The golden age of bookbindings in Cracow 1400–1600*, Kraków 2011, s. 154–155.

48 Wskazane filigrany, przedstawiające herby Jelita oraz Lewart, łączy się w literaturze przedmiotu z niezidentyfikowaną papiernią małopolską oraz młynem ulokowanym w Kocku lub Lublinie; zob. *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego. Powtórnie wydał i uzupełnił Włodzimierz Budka*, Wrocław 1971, nr 185; J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969, s. 12–13; K. Darwaj, *Znaki wodne z przełomu XVI i XVII wieku w księgach kancelarii grodzkiej w Lublinie*, „Kalendarz Lubelski” 1985, t. 28, s. 73–74 – <https://biblioteka.teatrn.pl/publication/9452> [30.09.2022]).

49 Oprawę wykonaną z analogicznych materiałów oraz pokrytą dekoracją o zbliżonej kompozycji prezentuje Arkadiusz Wagner, *Oprawy książkowe...*, s. 120.

50 AAG, sygn.: BK 1568; BK 6089; BK 6475; BS 2760; BS 2903; BS 3195; PL 383.

51 AAG, sygn. BKD 57.

różnicą, że zamiast mitry i pastorału znalazło się tam każdorazowo miejsce dla kapelusza kardynalskiego⁵², daty (1606), a także inicjałów wskazujących na otrzymanie purpury oraz godności arcybiskupa gnieźnieńskiego – „B[ernardus] M[aciejowski] C[ardinalis] E[t] A[rchiepiscopus] G[nesnensis]”. Opatrzanie opraw księgoznakiem dokonało się jeszcze przed ingresem do gnieźnieńskiej katedry, który odbył się pod koniec marca 1607 roku. Mimo, że wskazane egzemplarze pochodzą z innej małopolskiej pracowni introligatorskiej⁵³, nawiązują do wcześniej zaprezentowanych rozwiązań materiałowo-kompozycyjnych. Ich okładziny wykonano z desek, które powleczono białą skórą oraz opatrzone łądząco podobną dekoracją⁵⁴. Czy może to sugerować, że hierarsze zależało na zachowaniu w miarę jednorodnego wyglądu zewnętrznego powiększającego się księgozbioru? Analogiczny przykład w tej kwestii stanowić może biblioteka arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski Wojciecha Baranowskiego (1548–1615)⁵⁵. Wśród zachowanych ksiąg, pierwotnie do niego należących, zdecydowana większość posiada tekturowe oprawy, które obciążnięto jasną skórą i ozdobiono w technice ślepego wycisku. Na dekoracje te składają się koncentryczne ramy strychniowo-radełkowe, obejmujące znaczną część powierzchni okładzin. Zwierciadła tych ostatnich wypełniają z kolei każdorazowo supereklibrisy

52 Warto nadmienić, że przywołany kartusz, wyobrażenie kapelusza kardynalskiego, jak również mitry i pastorału – wyciśnięte najpewniej wskazanymi w niniejszym komunikacie narzędziami – znajdują się, w różnych konfiguracjach, na dwóch oprawach krakowskich akt czynności biskupich Maciejowskiego (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie [AKMK], A. Ep., sygn.: 36; 37), a także trzech księgach, przeprowadzonych za jego pontyfikatu, wizytacji (AKMK, AV, sygn.: 4; 19b; Cap. 22).

53 Na podstawie analizy zdobień przywołanych opraw wydaje się, że wyszczególniony warsztat przejął przynajmniej jedno z radełek, którymi posługiwał się wcześniej introligator krakowski Kasper Rajman Starszy (zm. ok. 1600). Na jego dekorację składają się medaliony popiersiowe w wieńcach, które przeplata ornament kandelabrowo-roślinny; zob. M. Muraszko, *Oprawy ksiąg z warsztatu introligatora krakowskiego Kaspra Rajmana Starszego*, w: *Zbiory polskie*, s. 339–357 (tam zebrana starsza literatura dotycząca tego rzemieślnika). Małopolską proveniencję omawianych tutaj opraw sugerują również znaki wodne znajdujące się na wyklejkach jednego z woluminów (BJ, sygn. Cam. A. IX. 9), które przedstawiają „nieprawidłowy pod względem heraldycznym układ herbów Doliwa i Leliwa”; zob. J. Siniarska-Czaplicka, *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800*, Łódź 1983, s. 13.

54 Zdobienia dolnych okładzin opraw z tego warsztatu charakteryzują się mniejszą starannością wykonania, jeśli chodzi o naniesiony na nie supereklibris. W trzech przypadkach nachodzi on częściowo lub w całości na dekorację radełkową.

55 Wydaje się, że chęć utrzymania w miarę jednolitego wyglądu zewnętrznego księgozbioru dostrzec można również w przypadku opraw woluminów pozostałych po – wspomnianym już – Benedykcie Herbeście; por. np. AAG, sygn.: BK 46; BK 322; BK 699; BK 851; BK 878; BK 880; BK 1547; BK 1599; BK 1652; BS 1695; BS 3198; zob. także M. Muraszko, *Oprawy trzech ksiąg opata trzemeszeńskiego Aleksandra Mielińskiego*, w: *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, Toruń 2017, s. 121; idem, *Neringowska oprawy trzech druków z księgozbioru opata trzemeszeńskiego Wojciecha Mielińskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2017, t. 67, s. 216–217 – http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-27bd2069-99c7-4050-8326-fcf07177ad50/c/2017_007.pdf [30.09.2022].

(właściwe) z herbem duchownego. Przedstawiony schemat, przyjęty w czasie, w którym Baranowski – poprzez urząd podkanclerzego koronnego – był bliżej związany z Krakowem, został konsekwentnie zachowany po tym, jak dostojnik ten przeniósł się na biskupstwo płockie. Wskazana formuła materiałowo-kompozycyjna jest bowiem reprezentatywna dla opraw pochodzących z małopolskiego warsztatu Kaspra Rajmana Starszego – a zatem powstałych w okresie, w którym Wojciech piastował godność biskupa przemyskiego – jak również egzemplarzy wykonanych nieco później w pracowni gdańskiego introligatora S.S. – czyli już w czasie jego płockiego pontyfikatu⁵⁶. Czy podobna chęć zachowania jednolitej szaty zewnętrznej księgozbioru mogła przyświecać również kardynałowi Maciejowskiemu? Obecnie na skutek wciąż bardzo wąskiego rozpoznania materiału źródłowego nie sposób tego założenia potwierdzić. Nie jest jednak wykluczone, że identyfikacja kolejnych Maciejowianów rzuci w przyszłości nieco więcej światła na stosunek hierarchy do sposobów opracowania należących doń książek.

Pozostaje jeszcze pytanie, jaką drogą omawiane egzemplarze trafiły do Płocka? Wiadomo, że Bernard miał przekazać w testamencie swój księgozbiór powołanemu w 1602 roku seminarium duchownemu w Gnieźnie, stając się jednym z pierwszych donatorów tworzącej się przy nim biblioteki. Woluminy znalazły się tam ostatecznie w roku 1613, kilka lat po śmierci ofiarodawcy⁵⁷. Bezpośrednim, a zarazem najstarszym świadectwem przynależności prezentowanych w niniejszym komunikacie druków do biblioteki seminaryjnej są siedemnastowieczne wpisy własnościowe naniesione na strony tytułowe trzech z nich⁵⁸. W 1718 roku gnieźnieńską placówką, zgodnie z decyzją arcybiskupa Stanisława Szembeka (1650–1721), kierować zaczęli księża misjonarze św. Wincentego a Paulo⁵⁹. Jednym

56 Zob. M. Muraszko, *Oprawy ksiąg arcybiskupa...*, s. 107–116; idem, *Małopolska oprawa „Liber de modo acquirendae divinae gratiae...” z księgozbioru arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha Baranowskiego*, „Studia o Książce i Informacji” 2017, t. 36, s. 246 – <https://wuwr.pl/bibl/article/view/1767/1718> [30.09.2022].

57 Zob. AAG, A. Cap. B, sygn. 23, k. 117; J. Rył, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie*, w: *Księga Jubileuszowa Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie 1602–2002*, red. P. Podeszwa, W. Polak, Gniezno 2002, s. 113. Warto przy tym odnotować, że przynajmniej trzy woluminy z księgozbioru hierarchy trafiły do kamedułów na krakowskich Bielanych (BJ, sygn.: Cam. A. IX. 9; Cam. P. VI. 7; Cam. P. XII. 1), z kolei po jednym powędrowało do „kanoników regularnych przy kościele Bożego Ciała w Krakowie” (BOssol., sygn. XVI.Qu.2029) oraz „jezuitów krakowskich u św. Macieja i Mateusza” (BJ, sygn. Cim. 587); por. A. Birkenmajer [rec.], *A book of old testament illustrations...*, s. 203.

58 Przywołane noty posiadają następujące brzmienie: *Inscriptus catalogo librorum Seminarii Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis*; zob. BWSDP, sygn.: SD/XVI/125; SD/XVI/192; SD/XVI/204.

59 Zob. np. B. Przybylski, *Teologia dogmatyczna*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, *Wiek XIX i XX*, cz. 1, pod red. M. Rechowicza, Lublin 1976, s. 159; M. Aleksandrowicz, *Początki Seminarium*

z przejawów ich bibliotekarskiej aktywności są noty proveniencyjne pozostawione między innymi w egzemplarzach będących przedmiotem niniejszego artykułu⁶⁰. Świadcstwo działalności na tym polu stanowi także sygnatura – „Ar. 3. Litt. C. Tr. 2.” – naniesiona na wewnętrzną stronę górnej okładziny księgi, na którą składa się *Opuscula omnia* Tomasza de Vio Kajetana oraz *De sacramentis Ecclesiae Christi axiomata* Augustinusa Hunnaeusa⁶¹. Analogiczne oznaczenia z łatwością znaleźć można w innych egzemplarzach przynależących niegdyś do biblioteki seminaryjnej. Wynika z nich, że przynajmniej niektóre przechowywane w księżnicy woluminy były umieszczone w ponumerowanych szafach (*armarium*), przyporządkowane do konkretnej litery – oznaczającej prawdopodobnie dany dział tematyczny – ulokowane na określonej półce (*transtrum*) i odpowiednio na niej uszeregowane⁶². Analogiczny sposób segregacji istniał w bibliotekach księży misjonarzy w Warszawie i Lublinie, na co wskazują ich ekslibrisy⁶³. Wydaje się wobec tego, że w gnieźnieńskim seminarium zaadaptowano sprawdzone rozwiązania organizacyjne stosowane w innych księgozbiorach zgromadzenia. Najpewniej to za pośrednictwem misjonarzy omawiane woluminy z księgozbioru Maciejowskiego przekazano do prowadzonej przez nich parafii w Dmosinie⁶⁴.

Duchownego w Gnieźnie (1602–1718), w: *Księga Jubileuszowa...*, s. 23; P. Mroczkowski, *Biblioteka Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie*, Gniezno 2022, s. 6.

60 W przypadku trzech ksiąg wpisy te posiadają następujące brzmienie: „Congregationis Missionis Seminarii Gnesnensis”; zob. BWS DP, sygn.: SD/XVI/124; SD/XVI/126; SD/XVI/192. Jeśli chodzi o dwa pozostałe woluminy, wspomniane wcześniej, siedemnastowieczne noty proveniencyjne zaktualizowano tutaj jedynie poprzez dopisanie frazy: „Congregationis Missionis”; zob. BWS DP, sygn.: SD/XVI/125; SD/XVI/204.

61 BWS DP, sygn.: SD/XVI/204.

62 Przywołane spostrzeżenia rzucają nieco światła na kwestię uporządkowania oraz sposobu przechowywania książek w bibliotece seminaryjnej. Jest to o tyle istotne, że jak stwierdziła Jadwiga Rył: „O pomieszczeniach bibliotecznych i ich wyposażeniu nic, poza ogólnym stwierdzeniem, że takowe w gmachu (każdym kolejnym budynku) seminaryjnym były, nie da się powiedzieć. Niewiele też można rzec o metodzie, stopniu uporządkowania czy spisach ksiąg [...]. Księgozbiór seminaryjny musiał być jednak od początku uporządkowany według jakiegoś bliżej nie określonego systemu (powszechnie wówczas stosowano podział rzeczowy), a także osygnowany i spisany” (*Biblioteka Seminarium...*, s. 116).

63 Zob. K. Gonet, *Biblioteka Księży Misjonarzy u Św. Krzyża w Warszawie. Zarys problematyki*, „Nasza Przeszłość” 1996, t. 86, s. 93 – http://www.naszaprzeszlosc.pl/files/tom086_03.pdf [30.09.2022]; zob. także: idem, *Warszawska Biblioteka Księży Misjonarzy w Domu Głównym zgromadzenia u św. Krzyża na Krakowskim Przedmieściu. Zarys problematyki*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, t. 14, s. 139 – <http://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/433/408> [30.09.2022].

64 Świadczy o tym wpis proveniencyjny – „Ex libris Ecclesiae Dmosinensis” – naniesiony na jeden z druków; zob. BWS DP, sygn.: SD/XVI/192. Wydaje się, że analogiczną drogą do Płocka – poprzez bibliotekę seminaryjną w Gnieźnie, a następnie parafię w Dmosinie – przebyły między innymi woluminy (BWS DP, sygn.: SD/XVI/168; SD/XVII/369; SD/XVII/370) będące niegdyś własnością kanoników gnieźnieńskich Tomasza Josickiego (zm. 1616) oraz Stanisława Grota (zm. 1624); por. także: *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1625–17/IV–1925)*, Kraków 1925, s. 99 – <https://pbc.biaman.pl/publication/5411> [30.09.2022].

Wyszczególnione druki znalazły się koniec końców w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku⁶⁵.

Czy zaprezentowane w niniejszym artykule egzemplarze stanowić mogą reprezentatywną grupę książek przynależących pierwotnie do księgozbioru Bernarda Maciejowskiego, zarówno jeśli chodzi o ich zawartość treściową, jak i szatę zewnętrzną? W świetle stosunkowo ubogiego materiału źródłowego trudno jednoznacznie na to pytanie odpowiedzieć. Nadużyciem nie będzie chyba jednak założenie, w myśl którego omawiany księgozbiór składał się w większości z opracowań teologicznych, wśród których znalazło się również miejsce dla dzieł o wymowie apologetyczno-polemicznej. Z kolei bliźniaczo podobne względem siebie oprawy przedstawionych woluminów wpisują się w rodzimy typ dekoracji, charakterystyczny dla przełomu XVI i XVII wieku. Co istotne wszystkie one zostały opatrzone superekslibrisem hierarchy z okresu jego krakowskiego pontyfikatu. Nie jest przy tym wykluczone, że Maciejowskiemu zależało na utrzymaniu w miarę jednorodnego wyglądu zewnętrznego włączanych do zbioru wielkoformatowych książek. W świetle przeanalizowanego materiału źródłowego można również postawić hipotezę, że duchowny nie miał w zwyczaju zlecać opatrywanie należących do niego druków odręcznymi notami proweniencyjnymi, zadawalając się zdecydowanie szlachetniejszą wśród bibliofilów wersją informowania o ich własności, za którą uznać należy księgoznak w postaci superekslibrisu.

65 Jak podaje ks. Waldemar Graczyk oraz Jolanta M. Marszalska (*Księgi rękopiśmienne i stare druki...*, s. 48–49): „Oprócz ksiąg zaklasyfikowanych jako tzw. dublety sandomierskie zasób Biblioteki WSD w Płocku uzupełniają księgi pochodzące ze skasowanych klasztorów niemal całej Rzeczypospolitej”. Omawiane w niniejszym komunikacie woluminy autorzy zaliczyli do drugiej z wymienionych grup, wskazując, że „nie zachowały się żadne informacje o tym, w jaki sposób księgi te trafiły do Płocka”.

MICHAŁ MURASZKO

Remains of the book collection of Cardinal Bernard Maciejowski (1548–1608) in the collection of the Library of the Seminary in Płock

The subject of this communication are five volumes belonging to the former collection of Cardinal Bernard Maciejowski (1548–1608), encountered by the author during a search query conducted in the Library of the Seminary in Płock. These contain six printed publications, most of which have an apologetic and polemical purpose. Their twin-like bindings fit in with the local type of decoration, characteristic of the turn of the 16th and 17th centuries. They were probably drawn up in Wilhelm's bookbinding workshop and each time they were provided with the supralibros of the Cardinal from the period of his service in Kraków.

EMIL KALINOWSKI

orcid: 0000-0003-4726-6458

e-mail: e.kalinowski@bn.org.pl

Księgozbiór Jana Greczewskiego według inwentarza z drugiej połowy XVII wieku

DOI: 10.36155/RBN.53.00009

Opisując dzieje tytułowego zbioru książek, nie sposób uciec od wytartej kliszy, jaką jest ulubione łacińskie przysłowie bibliologów *habent sua fata libelli*¹. Książki, o których będzie tu mowa, ich właściciel Jan Greczewski ocalił z wojennej zawieruchy potopu szwedzkiego (1655–1660), niedługo potem utracił je jednak wskutek zajazdu. W 1662 roku wypędził go przemocą z dzierżawionej wsi Sobótka na Podlasiu jej właściciel, cześnik ziemi bielskiej Apollo Mokrzecki². We dworze pozostało sporo należących do Greczewskich ruchomości, których inwentarz zachował się w aktach grodu w Brańsku. Najciekawsza z naszego punktu widzenia część owego rejestru to katalog książek³.

* * *

Badania nad staropolskimi księgozbiorami szlacheckimi mają dość długą tradycję. W dobie PRL nie mogły się swobodnie rozwijać ze względu na wrogi

1 Zob. J. Soszyński, *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi – kontynuacja i zmiany*, „Z Badań Nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2006, t. 1, s. 6 – <http://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/228/237> [dostęp: 15.08.2021].

2 Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі [Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku – NGAB], fond 1708, opis 1 [NGAB, f. 1708, op. 1], nr 153, k. 525–525v, 543v.

3 Ibidem, nr 45, k. 322v–323v.

stosunek komunistycznej władzy i marksistowskiej nauki do dziedzictwa szlachty⁴, choć wraz z upływem lat sytuacja na tym polu stopniowo się poprawiała. Symbolem przełomu w podejściu do szlachetczyzny w kulturze popularnej były kosztowne ekranizacje dwóch części „Trylogii” Sienkiewicza (1969, 1974). Na polu naukowym podobny status mają prace takich uczonych jak Andrzej Wyczański, Janusz Tazbir czy Jarema Maciszewski⁵, w dziedzinie studiów bibliologicznych zaś opracowanie Barbary Bieńkowskiej⁶. Ponad trzy dekady temu, u progu przemian demokratycznych, ówczesny stan wiedzy następująco podsumowała Krystyna Korotajowa:

Biblioteki szlacheckie nie są jeszcze dostatecznie zbadane. Były to księgozbiory niewielkie, średnio nie przekraczały 200 woluminów. [...] Liczba książek uzależniona była w dużej mierze od możliwości finansowych właściciela, profil zaś kształtował się w zależności od jego zainteresowań kulturalnych, literackich czy religijnych. Na podstawie znanych dotychczas spisów bibliotek szlacheckich, zwłaszcza z w. XVII, można przyjąć, iż biblioteczka średnio zamożnego szlachcica składała się przeważnie z kilku dzieł prawniczych, z konstytucji, kalendarzy, książek dewocyjnych oraz z literatury pięknej, głównie panegirycznej. Bogatsze i bardziej zasobne były księgozbiory szlachty różnowierczej⁷.

Także po 1989 roku nie powstało zbyt wiele opracowań księgozbiorów szlacheckich z XVI–XVIII wieku, wciąż też brak naukowej syntezy na ich temat. Warto wspomnieć dwa tomy omawiające kolekcje starodruków z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz wcześniejsze ustalenia Joanny Partyki dotyczące rękopisów w posiadaniu polskiej szlachty⁸. Profesor Stanisław Roszak recenzując jej pracę, celnie zauważył, że przyczyną „dominacji” mieszczańskich

4 Por. S. Zajczkowski, *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa 1993, s. 5 (o sytuacji w roku 1961): „o szlachcie należało pisać inwetywnie (a najlepiej nie pisać wcale) tak więc publikacja nie będąca ujadaniem na karmazynową przeszłość w języku rzekomo naukowym wzbudziła już nie zainteresowanie, ale wręcz stała się sensacją”.

5 A. Wyczański, *Polska Rzecz Pospolitą szlachecką 1454–1764*, Warszawa 1965; J. Tazbir, *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII w.*, Warszawa 1967; idem, *Kultura szlachecka w Polsce: rozkwit – upadek – relikt*, Warszawa 1978; J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969.

6 B. Bieńkowska, *Staropolski świat książek*, Wrocław 1976.

7 K. Korotajowa, *Biblioteki*, w: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze – renesans – barok*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław 1990, s. 92.

8 J. Partyka, *Książka rękopiśmienna na dworze szlacheckim*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1994, t. 38, s. 79–89 – http://rcin.org.pl/Content/26454/PDF/WA303_42493_A512-38-1994_OiR-Partyka.pdf [17.01.2022]; eadem, *Rękopisy dworu szlacheckiego dobry staropolskiej*, Warszawa 1995; *Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, t. 1–2, Warszawa 2004–2009.

wykazów bibliotecznych nad szlacheckimi nie jest brak źródeł, lecz ich „duże rozproszenie”, a „nowe spojrzenie wnieść tu mogą dopiero systematyczne studia nad testamentami, wykazami nieruchomości, żmudna kwerenda w księgach grodzkich”⁹. Przed dekadą Arkadiusz Wagner w podobnym duchu pisał o trudnościach, jakie napotykają „próby odtworzenia kształtu dawnych księgozbiorów” z XVI wieku, podkreślając brak „systematycznych badań bibliotekoznawczych”. Skonstatował przy tym, że „tym większym sukcesem badawczym są pojawiające się co jakiś czas pogłębione studia nad wybranymi księgozbiorami z tego okresu”. Aczkolwiek zastrzegł, iż „scharakteryzowane w nich sylwetki kolekcjonerów i ich zbiorów stanowią jednak wciąż drobne fragmenty w panoramie staropolskiego bibliofilstwa, poza którymi obraz jest zamazany, czy wręcz niedostrzegalny”¹⁰. Podobnie wygląda to obecnie, także w odniesieniu do studiów nad XVII stuleciem.

Nie ma chyba potrzeby rozpisywać się o celowości badań nad jeszcze jednym, dotąd nieznanym staropolskim księgozbiorem. Jan Greczewski nie był zwykłym hreczkosiejem, lecz postacią o ciekawych parantelach i niemniej interesujących losach. I choć proveniencja kolekcji jest w znacznej mierze pruska, jej przenosiny na Podlasie mówią też nieco o kulturowym obliczu tego wciąż mało rozpoznanego pod kątem dziejów książki i czytelnictwa obszaru w drugiej połowie XVII wieku¹¹. Wszystko to sprawia, że wprowadzenie do obiegu naukowego wiedzy na temat ksiąg Greczewskiego wydaje się wartościowe.

„*Catalogus* ksiąg pozostałych w Sobótce”¹² zachował się w księdze grodzkiej brańskiej relacji z 1667 roku przechowywanej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku. Tamtejszy zasób akt sądowych z Brańska należy do archiwaliów najowocniej wykorzystanych do przedstawienia sylwetki właściciela księgozbioru. Przydatne okazały się również wypisy z nich

9 S. Roszak, [rec.] Joanna Partyka, „*Rękopisy dworu szlacheckiego dobrego staropolskiej*”, Warszawa 1995, „Pamiętnik Literacki” 1998, t. 89, z. 1, s. 139 – https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1998-t89-n1/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1998-t89-n1-s138-141/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1998-t89-n1-s138-141.pdf [17.01.2022].

10 A. Wagner, *Wstęp, w: Księgozbiór wielkopolskiego magnata: Andrzej Opaliński (1540–1593)*, red. idem, Poznań 2011, s. 7–8.

11 Por. E. Kalinowski, *Księgozbiór parafii w Kuleszach-Rokitnicy na Podlasiu oraz osoby go kształtujące w okresie staropolskim w świetle zachowanych inwentarzy*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, t. 51, s. 260–261 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/90841_Rocznik-51-Kalinowski-s-259-286%20.pdf [17.01.2022].

12 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 45, k. 322v–323v [dalej: KK].

wykonane na przełomie XVIII i XIX wieku przez Ignacego Kapicę¹³. Pomniejsze szczegółowe ustalenia poczyniono w oparciu o inne źródła, które każdorazowo zacytowano w przypisach. Choć byłoby to wskazane dla wzbogacenia części genealogicznej niniejszego studium, utrudnienia związane z pandemią w latach 2020–2021 sprawiły, że nie przeprowadzono kwerendy w aktach miasta Torunia. Przejrzano natomiast toruńskie ewangeliczne akta metrykalne do roku 1658 włącznie¹⁴. Identyfikację poszczególnych pozycji książkowych przeprowadzono w oparciu o dostępne w internecie bazy danych, przede wszystkim: Bibliografię Staropolską Estreichera¹⁵, katalogi Biblioteki Narodowej¹⁶, NUKAT¹⁷, WorldCat¹⁸ i GoogleBooks¹⁹. Cennym źródłem informacji o autorach okazał się internetowy tezaurus Consortium of European Research Libraries (CERL) – Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych²⁰.

W cytatach źródłowych w języku polskim w tekście artykułu oraz w wydaniu źródła zastosowano się do reguł instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego²¹. Zrezygnowano jednak z przypisów tekstowych, zaś w katalogu książek pozostawiono charakterystyczne przeinaczenia i błędy bez emendacji, zaznaczając je przy pomocy *sic!* w postaci [s]. Partie łańciskowe tekstu oddano według przepisów analogicznego opracowania autorstwa Adama Wolffa²². W katalogu książek nie rozwinięto łańciskich sigli, aby lepiej oddać postać rękopiśmienną

13 Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Zygmunta Glogera [AN Kraków, ZZG]; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD], Kapicjana. Ze względu na zakres chronologiczny tematu nie skorzystano z „Kapicjanów” lwowskich i kijowskich.

14 Archiwum Państwowe w Toruniu [AP Toruń], Ewangelicka Gmina Wyznaniowa Staromiejska w Toruniu [EGW StM Toruń], nr 20a [Chrzty 1616–1735], s. 1–289; nr 21 [Małżeństwa 1600–1756], s. 1–161; Ewangelicka Gmina Wyznaniowa Nowomiejska w Toruniu, nr 76 [Księga chrztów 1605–1702], s. 1–565; nr 77 [Małżeństwa 1652–1793], s. 1–26; Ewangelicka Gmina Wyznaniowa św. Jerzego w Toruniu, nr 67 [Chrzty i małżeństwa 1629–1840], s. 1–113, 249–266. Za pomoc w dotarciu do tych źródeł serdecznie dziękuję Jakubowi Dobrzyńskiemu z Uniwersytetu w Białymstoku.

15 Bibliografia Staropolska Estreichera [BSE], wersja elektroniczna – <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/> [15.08.2021].

16 Katalogi Biblioteki Narodowej [KatBN] – https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP [04.09.2021].

17 NUKAT – <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> [15.08.2021].

18 WorldCat [WCat] – <https://www.worldcat.org/> [15.08.2021].

19 GoogleBooks [GB] – <https://books.google.pl/> [15.08.2021].

20 Consortium of European Research Libraries – CERL Thesaurus – https://data.cerl.org/thesaurus/_search [06.10.2021].

21 K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953, *passim*.

22 A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „Studia Źródłoznawcze” 1957, t. 1, s. 155–184 <https://rcin.org.pl/publication/39176> [26.04.2022]; por. K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza...*, s. 33.

źródła. Tytuły starodruków w przypisach podano zgodnie z zasadami przyjętymi w Bibliotece Narodowej²³, z wyjątkiem ligatur, które wyrażono za pomocą dwóch znaków, np. & = et, æ = ae itd.

Właściciel księgozbioru i jego krąg rodzinny

Jan Greczewski i jego żona Emerencjanna Bonarówna pochodzili ze znakomitych, niegdyś patrycjuszowskich rodów o niemieckich korzeniach, które w XVI wieku uzyskały nobilitację i weszły w szeregi polskiej szlachty. Krakowscy Bonerowie (Bonarowie) to rodzina dobrze znana, choć małżonka Jana Greczewskiego pochodziła z bocznej, słabo rozpoznanej pod względem genealogii linii tej rodziny²⁴. Być może łączyło ją coś z Janem Bonarem, pisarzem wójtowskim i radzieckim podlaskiego Bielska, notowanym w zachowanych aktach tego miasta z lat 1672–1700, który w roku 1678 występował jako wójt jurydyki plebańskiej („poświętleńskiej”)²⁵. Teodor Bonar, zapewne syn Jana, na początku XVIII wieku zasiadał w bielskiej ławie miejskiej²⁶. Obaj byli określani przez źródła mieszczańskim predykatem „sławetny” (*famatus*). Natomiast „urodzona” (*generosa*) Elżbieta Bonarówna wraz ze zmarłym przed 1690 rokiem mężem Janem Braumem (Braunem) dzierżyła wójtostwo we wsi Hołody w starostwie bielskim²⁷. Jej małżonek pochodził może z nobilitowanej w 1620 roku rodziny szwedzkich wygnańców, której członkowie zasilili patrycjat Elbląga, a potem sprawowali urzędy ziemskie na Warmii²⁸.

23 Biblioteka Narodowa. Przepisy katalogowania – <https://przepisy.bn.org.pl/przepisy-katalogowania/starodruki#2-strefa-tytulu-i-oznaczenia-odpowiedzialnosci> [24.11.2021].

24 K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. 2, Lipsk 1839, s. 229 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/600679/display/PDF> [26.04.2022]; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 1, Aaron – Boniccy, Warszawa 1899, s. 384 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416466/display/PDF> [26.04.2022]; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, współudź. A. A. Kosiński, A. Włodarski, t. 1, Warszawa 1904, s. 304–305 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/56068> [26.04.2022]; J. Ptaśnik, *Bonerowie*, „Rocznik Krakowski” 1905, t. 7, s. 79–81 – <http://mbc.malopolska.pl/publication/15096> [26.04.2022].

25 AGAD, Księgi miejskie bielskie [Ks. m. biel.], nr 1, k. 6v, 23, 24, 525. Badacz podlaskich miast błędnie określił go wójtem innej z tamtejszych jurydyk, podzameckiej, mylnie też odczytując datę – 1618 zamiast 1678, zob. J. M. Szczerba, *Jurydyki i libertacje królewskich miast podlaskich do połowy XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 1990, t. 1, s. 63, przypis 87 – <https://pbc.biaman.pl/publication/33192> [26.04.2022].

26 AGAD, Ks. m. biel., nr 1, k. 509, 515v, 521, 533, 541v. Zapiska z 1678 roku wspomina syna Jana Bonara, nie podając jednak jego imienia (ibidem, k. 23).

27 Zob. NGAB, f. 1708, op. 1, nr {?}, k. 570v–571v; por. AGAD, Metryka Koronna [MK], dz. XVII, Lustracje, nr 64, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka XX. Czartoryskich [MN Kraków, B. Czart.], nr 1099, s. 571; s. 841.

28 Zob. AGAD, MK, nr 166, k. 26v–28; K. Niesiecki, *Herbarz...*, t. 2, s. 289; A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 2, 1900, s. 115; por. M. Wagner, *Jan Wawrzyniec Braun – polski lekarz królewski z drugiej połowy XVII w.*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1992, t. 55, z. 3–4, s. 336, 345.

Greczewscy (niem. Grätsch, Gretsch) byli rodziną toruńską²⁹. Historyk Artur Semrau domyślał się, że mogła wywodzić się z Grodziska Wielkopolskiego (Grätz), a do Torunia przybyć z Elbląga lub Chełmna pod koniec średniowiecza³⁰. Autorem społeczno-majątkowego awansu tej rodziny był Andrzej (1501–1551), piwowar, kupiec, rajca i ławnik nowomiejski³¹. Dwaj jego synowie, Maciej (1528–1564) i Jan (1530–1587) sprawowali urząd burmistrza, natomiast trzeci, Andrzej młodszy (–1591), był ławnikiem nowomiejskim tak jak ojciec³². Żyjący w następnym stuleciu właściciel badanego księgozbioru, wnuk i syn Jana, sam również nosił to imię, a także ochrzcił nim swego syna. Jak bowiem zauważył Krzysztof Mikulski: „imię odgrywało w rodzinach [...] patrycjatu toruńskiego rolę bardzo ważnego nośnika tradycji genealogicznej [...] jako element rozpoznawczy poszczególnych gałęzi rodziny”³³. Najstarszy z owych Janów wraz z bratem Andrzejem juniorem, w uznaniu zasług otrzymali od Stefana Batorego w 1580 roku nobilitację i własny herb³⁴. Dokument był pieczętowany przez potomnych, a po przeprowadzce na Podlasie w 1664 roku został wpisany w akta grodzkie drohicke, co uczynił Jerzy Gretsch, syn Jerzego³⁵. Wkrótce potem ową oblatę przepisał w księgi brańskie jego stryjeczny brat,

29 Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 4, op. 1, nr 52, s. 424, [J. K. Dachnowski], Pruski herbarz primarias illustrans paraphrasi genealogias aliaque decoris et honoris huic operi colorari a multo labore subministrans; K. Niesiecki, *Herbarz...*, t. 4, 1839, s. 278; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, 1907, s. 371; T. Borawska, *Wykaz rodów szlachty Prus Królewskich z połowy XVII wieku (na podstawie herbarza J. K. Dachnowskiego)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1982, nr 18 (128), s. 157 – [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_\(128\)/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_\(128\)-s149-168/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_\(128\)-s149-168.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_(128)/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_(128)-s149-168/Acta_Universitatis_Nicolai_Copernici_Nauki_Humanistyczno_Spoleczne_Historia-r1982-t18_(128)-s149-168.pdf) [26.04.2022].

30 A. Semrau, *Katalog der Geschlechter der Schöffensbank und des Ratsstuhles in der Altstadt Thorn 1233–1602*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” 1938, H. 46, s. 43 – <https://kpbc.umk.pl/publication/31393> [26.04.2022].

31 B. Herdzin, P. Oliński, *Inwentarz ksiąg Macieja Grätscha, burmistrza toruńskiego*, „Folia Historica Toruniensia” 2000, t. 1, s. 53; B. Herdzin, *Grätsch Andrzej (1501–1551)*, w: *Toruński Słownik Biograficzny* [TSB], pod red. K. Mikulskiego, t. 3, Toruń 2002, s. 83–84.

32 B. Herdzin, *Grätsch Maciej (1528–1564)*, w: TSB, t. 3, s. 86–87; eadem, *Grätsch Jan (1530–1587)*, ibidem, s. 84–85; A. Kardas, *Elity władzy w Toruniu w XVII wieku. Mechanizmy kształtowania się i wymiany grup rządzących*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 2004, t. 91, z. 1, s. 132–134.

33 K. Mikulski, *Kryterium imionowe w badaniach nad genealogią patrycjatu toruńskiego w XIV–XVI wieku na przykładzie rodziny Hitfeldów*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej: prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięćlecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 317–318 – <https://kpbc.umk.pl/publication/31862> [26.04.2022].

34 S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, s. 371; A. Semrau, *Katalog der Geschlechter...*, s. 43.

35 AGAD, Kopicjana, nr 7, s. 329–338; AN Kraków, ZZG, nr 29, s. 111–112.

bibliofil Jan III³⁶. Ojciec tego ostatniego, Jan (Johann, Hans) II, współwłaściciel wraz z braćmi Jerzym i Danielem dóbr w Zakrzewku i Turznie był żonaty z Dorotą Amend, córką Jerzego, burmistrza toruńskiego³⁷. Majątek ów przejął później wspomniany Jerzy Gretsche junior, ożeniony z kolei z Polką, szlachcianką Elżbietą Dziegielewską (ślub w 1639 roku)³⁸. Ten związany był również z województwem brzesko-litewskim, gdzie brał udział w życiu sejmikowym w latach 1670–1672³⁹. Turzniańska gałąź rodziny przyjęła całkowicie ziemiański tryb życia⁴⁰.

Nie znamy daty narodzin właściciela badanego księgozbioru. Kwerenda w toruńskich ewangelickich księgach metrykalnych nie przyniosła rezultatu. W aktach kościoła mariackiego udało się tylko odnaleźć notatkę z 1641 roku o ślubie Krystyny, siostry Jana Greczewskiego, w której występuje imię ich zmarłego ojca⁴¹. Jeśli przyjmując, że ta gałąź Gretschtów związana była na stałe z ową parafią, można hipotetycznie założyć, że Jan III przyszedł na świat przed 1616 roku – datą najstarszych zachowanych zapisek o chrztach stamtąd. W uniwersyteckiej metryce Albertyny w Królewcu 16 stycznia 1623 roku zapisał się „Johannes Gretsche, Borussus”⁴². Źródło to określa tak również mieszkańców Prus Królewskich, w tym torunian⁴³, jest więc możliwe, iż chodziło o późniejszego Greczewskiego. Według danych z drugiej ćwierci XVIII wieku zaprzysiężeni studenci mogli mieć 15 lub 16 lat⁴⁴.

36 AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 562, 565–576.

37 G. Praetorius, *Carmen nuptiale, in honorem genere et virtute praestantis iuvenis Joannis Gretschi sponsi, nec non lectiss. pudicissimaeque virginis Dorotheae, amplissimi prudentissimique viri domini Georgii Amandi consulis Thoruniensis filiae, sponsae, Thorunii 1596* (cyt. za: BSE); B. Herdzin, *Grättsch Jan...*, s. 85, A. Kardas, *Elity władzy...*, s. 133; O Jerzym Amend zob.: M. Gumowski, *Herbarz patrycjatu toruńskiego*, Toruń 1970, s. 24; S. Salmonowicz, J. Dygdała, *O genealogiach patrycjatu toruńskiego XVI–XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1977, t. 42, nr 3, s. 89.

38 [J. K. Dachnowski], *Pruski herbarz...*, s. 424; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, s. 371; A. Kardas, *Elity władzy...*, s. 133, przypis 989.

39 Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею, т. 4, Акты Брестскаго земскаго суда, Вильна 1870, s. 109, 126, 146, 154 – <https://pbc.biaman.pl/publication/716> [26.04.2022].

40 M. Gumowski, *Herbarz...*, s. 70. Pomyłką jest przypisanie tutaj tej gałęzi rodu spolszczenia nazwiska na „Gręzowski”, co wyniknęło z powtórzenia błędu Juliusza Ostrowskiego, a ten z kolei zapewne z opatrzonego odczytania herbarza Niesieckiego, gdzie nazwisko to sąsiaduje z opisem herbu Gretz, por. J. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, cz. 1, Warszawa 1897–1906, s. 163, nr 906 (przez M. Gumowskiego błędnie zacytowany jako nr 936) – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416374/display/Default> [26.04.2022]; K. Niesiecki, *Herbarz...*, t. 4, s. 278.

41 Ibidem, EGW StM Toruń, nr 21, s. 115. O śmierci ojca świadczy podany przy nim skrót „s.” – od niem. *selig* – tu: „zmarły, świętej pamięci”.

42 *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 1, *Die Immatrikulationen von 1544–1656*, hrsg. von G. Erler, Leipzig 1910, s. 266 – <https://pbc.gda.pl/publication/14511> [26.04.2022].

43 Por. np. ibidem, s. 159, 205, 266, 394, 401, 462.

44 Ibidem, s. LXXXVII.

Natomiast na tej samej stronie metryki z 1623 roku występuje określenie *minorrennis*, które oznacza osobę małoletnią. Zapisany bez tej adnotacji student miał widocznie odpowiedni wiek, czyli urodził się około 1606–1607 roku. Byłoby to prawdopodobne, gdyż mijała wówczas dekada od ślubu rodziców naszego Gretscha (1596)⁴⁵. Lecz wówczas należałoby też przyjąć, że doczekał on ostatniego dziecka w wieku 80 lat (1687), co nie zdarza się często.

Nie wiadomo, kiedy dokładnie Greczewscy trafili na Podlasie. Miało to miejsce jeszcze przed najazdem szwedzkim (1655–1660). Jak wiadomo, „szczególne stosunki łączyły patrycjat miast pruskich z litewskimi Radziwiłłami”⁴⁶, a po potopie kilka innych rodzin toruńskich patrycjuszy udało się pod skrzydła księcia Bogusława, protektora ewangelików. Greczewscy również mieli związki z tym wielmożą. Wspomniana siostra Jana, Krystyna, była od 1641 roku żoną Macieja Apollosa Starzyńskiego (zmarł około 1659/1660), kalwińskiego kaznodziei w radziwiłłowskim Węgrowie, wcześniej w Orli, niegdyś uczestnika sławnego Colloquium Charitativum w Toruniu (1645)⁴⁷. Sam Greczewski lub jego syn i imiennik – tu określony jako Gryczewski – jeszcze w lutym 1655 roku oblatował w podlaskim Brańsku pismo w interesie Bogusława Radziwiłła – chodziło o zapłatę zaległego żołdu dowodzonemu przez niego regimentowi⁴⁸. Rok wcześniej w brańskich księgach zapisał się szlachcic Krzysztof Gryczewski, będący świadkiem zeznania woźnego w pewnej sprawie. Mógł to być syn Jana Greczewskiego, notowany w późniejszych latach⁴⁹. Greczewski senior miał dobre kontakty wśród klienteli Radziwiłłów, a jednocześnie elity ziemi bielskiej, o czym świadczy sytuacja parę lat późniejsza. W 1661 roku, pomagając siostrze w procesie o dług z Żydem z Orli, poddanym radziwiłłowskiemu, otrzymał – choć może nie bezinteresownie – wsparcie ze strony chorążego

45 G. Praetorius, *Carmen nuptiale...* (cyt. za: BSE).

46 K. Mikulski, *Szlachta i patrycjat w Prusach Królewskich w XV–XVIII wieku – próba określenia wzajemnych relacji*, w: *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku*, red. J. Wijaczki, Kielce 1997, s. 106 – <https://kpsc.umk.pl/publication/31865> [26.04.2022].

47 AP Toruń, EGW StM Toruń, nr 21, s. 115; J. Greczewski senior do K. Starzyńskiej, Orla 25 XI 1661, AGAD, Archiwum Radziwiłłów [AR], dz. V, nr 4696, s. 4; K. Starzyńska do B. Radziwiłła, s.l., s.d. [1661], ibidem, nr 15028, s. 8; J. Niewiarowski do B. Radziwiłła, Łochów 13 X 1660, ibidem, nr 10457, s. 6–7 (zob. M. Gochna, „Porządki jako największe i najlepsze”. *Bogusław Radziwiłł w dziejach Węgrowa – rola magnata w funkcjonowaniu miasta prywatnego*, Węgrów 2016, s. 123, przypis 519); Z. Trawicka, *Działalność polityczna i reformacyjna Piotra Kochlewskiego*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1963, t. 8, s. 142 – <https://rcin.org.pl/publication/21857> [26.04.2022]; B. Radziwiłł, *Autobiografia*, wyd. T. Wasilewski, Warszawa 1979, s. 349; U. Augustyniak, *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2009, s. 277.

48 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 39, k. 51–51v; AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 345.

49 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 148, k. 388; AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 340; por. ibidem, s. 736.

bielskiego Mikołaja Skaszewskiego, trybuna tutejszej szlachty oraz wziętych miejscowych prawników⁵⁰.

Swój los Greczewski związał jednak nie z Radziwiłłami, lecz z królową Ludwiką Marią. Ta w 1658 roku wynagrodziła go za „znaczne i ustawiczne zasługi”⁵¹ nadaniem trzech włók w Putyskach (dziś Puciska koło Hajnówki). Owa dopiero powstająca wioska wchodziła w skład leśnictwa bielskiego, którego Jan był wówczas pisarzem prowentowym. Z donacji dowiadujemy się, że pracował na rzecz monarchini „przez kilkanaście lat [...] w pomienionym starostwie i leśnictwie bielskiem”⁵². Możliwe zatem, że skierowała go tam niedługo po tym, gdy w 1646 roku Władysław IV zapisał jej oprawę m.in. na dobrach bielskich⁵³. Stanowisko pisarza prowentowego objął później, być może po zajeździe tej królewskiej na rzecz Ludwiki Marii w 1652 roku. Ten radykalny krok ze strony dworu królewskiego był pokłosiem konfliktu z Hieronimem Radziejowskim, drugim mężem tutejszej dzierżawczyni Elżbiety Słuszcanki, *primo voto* Adamowej Kazanowskiej⁵⁴. Wcześniej, w roku 1651, funkcję pisarza prowentowego sprawował tu szlachcic Tomasz Snarski związany z magnatką⁵⁵. Słuszcanka wprawdzie dalej dzierżyła te dobra, lecz pod czujnym okiem dbającej o swój interes królewskiej małżonki⁵⁶. Nadanie dla Greczewskiego w marcu 1658 roku zbiegło się niemal w czasie z wydzierżawieniem leśnictwa bielskiego dla Krzysztofa Sapiehy, mogło być więc swego rodzaju zabezpieczeniem dla wiernego sługi dworu królewskiego⁵⁷. Jan III Gretsch wystarał się jeszcze o potwierdzenie owej daniny przez króla, które otrzymał z datą 5 czerwca 1659. Oryginalny dokument wkrótce utracił podczas niszczycielskiego najazdu wojsk moskiewskich na Podlasie na przełomie lat 1659/1660, lecz szczęśliwie oblatował go wcześniej w aktach brańskich. Dzięki swej zapobiegliwości zdobył kopię przywileju, przy pomocy której mógł

50 J. Greczewski senior do K. Starzyńskiej, Orla 25 XI 1661, AGAD, AR, dz. V, nr 4696, s. 1.

51 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 40, k. 366v. Przywilej Ludwicy Marii dla J. Greczewskiego seniora i jego żony E. Bonarówny, Warszawa, 26 III 1658; odpis w: AN Kraków, ZZG, nr 19, s. 996.

52 Ibidem.

53 Zob. *Volumina legum* [VL], wyd. J. Ohryzko, t. 4, Petersburg 1859, s. 46 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/47936> [26.04.2022]; AGAD, MK, nr 189, k. 605v.

54 Zob. *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*, wyd. K. W. Wóycicki, t. 2, Warszawa 1846, s. 208 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/55846> [26.04.2022].

55 AGAD, MK, Księgi Referendarskie [Ks. Ref.], nr 9, k. 116; por. protestację T. Snarskiego w imieniu E. Słuszcanki z 1655 r., NGAB, f. 1708, op. 1, nr 39, k. 65v.

56 Por. Z. Ćwiek, *Z dziejów wsi koronnej XVII wieku*, Warszawa 1966, s. 54.

57 Zob. M. Nagielski, *Sapieha Krzysztof Franciszek (1623–1665)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [PSB], t. 35, Wrocław 1994, s. 73.

uzasadnić swoje prawo do tej ziemi przed lustratorami, rewidującymi podlaskie dobra królewskie kilka lat później⁵⁸.

W międzyczasie, w roku 1661, Greczewski z żoną wydzierżawili wieś Sobótkę (dawniej Sobocze) niedaleko Bielska od cześnika bielskiego Apollona Mokrzeckiego, gdzie przenieśli się z całym dobytkiem. Rychło jednak doszło do sporu między dzierżawcami a właścicielami na tle finansowym. Mokrzeccy oskarżali Greczewskich o niewywiązanie się z umowy, w końcu zdecydowali się na zbrojny zajazd Sobótki i wypędzenie z niej niechcianych lokatorów. Nastąpiło to w lipcu 1662 roku, przy czym obeszło się bez rozlewu krwi, choć napadnięci zostali znieważeni, obrabowani i przez kilka dni byli trzymani pod strażą⁵⁹. Proces wytoczony agresorom ciągnął się kilka lat. Dzięki niemu powstał rejestr utraconych w Sobótkce ruchomości, w tym katalog książek, oblatowany przez Jana Greczewskiego juniora w Brańsku w 1667 roku⁶⁰. Niestety nie wiadomo, kto ostatecznie zwyciężył w sądowej batalii i czy przybyšom z Prus Królewskich udało się odzyskać zagrabione mienie.

Kolekcjonowanie książek w rodzinie Gretschów nie było zjawiskiem nowym. Interesujący księgozbiór miał już Maciej, przedwcześnie zmarły w 1564 roku prastryj Jana III, o którym była mowa wyżej⁶¹. Żyjący również w XVI wieku krewny lub przodek żony Jana, Emerencjanny, Franciszek Bonar (zm. 1552), także posiadał prawdopodobnie bogaty zbiór ksiąg⁶². Ciekawą zapewne bibliotekę pozostawił po sobie również szwagier Greczewskiego, Maciej Apollon Starzyński. Księgozbiór, zgodnie z wolą męża, wdowa przekazała Bogusławowi Radziwiłłowi:

Biblioteka też nieboszczyka dobrodzieja jest piękna, którą ja na dyspozycją W. Ks. M. zostawuję, bo i nieboszczyk tego sobie życzył, aby w domu przezacnym radziwiłłowskim się ostała i niemało za nią wydał⁶³.

Potwierdza się cytowana wyżej opinia o szczególnym zamięłowaniu różnowierców do książek. Pomimo dysydenckich tradycji zarówno we własnej rodzinie, jak

58 AGAD, dz. XVIII, nr 64, s. 582–583.

59 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 153, k. 525–525v, 543v; nr 45, k. 324–324v, 336.

60 Ibidem, nr 45, k. 322v–323v.

61 B. Herdżin, P. Oliński, *Inwentarz ksiąg...*, s. 53–57; K. Maleczyńska, *Z dziejów księgozbiorów mieszczańskich w Polsce 1506–1572*, Wrocław 1991 (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 1157; Bibliotekoznawstwo, nr 14), s. 22, 26–27, 47, 49, 53.

62 K. Maleczyńska, *Z dziejów...*, s. 26; o nim zob. W. Budka, *Bonar Franciszek (zm. 1552)*, w: PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 295–296.

63 K. Starzyńska do B. Radziwiłła, s.l., s.d., AGAD, AR, dz. V, nr 15028, s. 5–6.

i u małżonki⁶⁴, a może też studiowania w królewieckiej Albertynie, Jan III Gretsch dokonał prawdopodobnie konwersji na katolicyzm. Wiadomo, że w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, mieszkając w Andriankach, Greczewscy uczęszczali do kościoła w Boćkach⁶⁵. Począwszy od 1680 roku dysponujemy metrykami katolickimi z Łubina, o których będzie jeszcze mowa. Także kilka tomów o tematyce religijnej utraconych w 1662 roku sugeruje przejście na konfesję rzymską. Może więc dlatego pomimo powinowactwa z księżącym kaznodzieją Greczewski nie szukał zatrudnienia w latyfundiach Radziwiłłów, ale w dobrach królewskich, zarządzanych przez katolików⁶⁶.

Jan senior zwieńczył swą karierę w administracji podlaskich królewskich stanowiskiem podstarościego bielskiego, które sprawował przy dzierżawcy Janie Kazimierzu Kowalkowskim w latach 1665–1666⁶⁷. Być może utracił tę funkcję dopiero po śmierci królowej Ludwiki Marii w 1667 roku oraz przejściu starostwa i leśnictwa bielskich w ręce Branickich. Niedługo potem znalazł nowego patrona w osobie kasztelana lubelskiego Zygmunta Szczęsnego Parysa. Greczewski był przez pewien czas (wzmianki w latach 1669–1672) jego „starostą dubińskim”, czyli administratorem posapieżyńskich dóbr Dubno w ziemi bielskiej⁶⁸. Magnat ów korzystał też z usług Jana Greczewskiego jako zastępcy prawnego⁶⁹. Greczewski wciąż czuł się związany z rodzinnymi stronami, bo jeszcze w latach siedemdziesiątych określał siebie jak mieszkańca (łac. *incola*) województwa chełmińskiego⁷⁰. W 1671 roku kupił od Bobrownickich prawem zastawu czwartą część Andriank w ziemi drohickiej, gdzie przez pewien czas zamieszkał wraz z żoną i trzema synami: Janem juniorem, Andrzejem i Krzysztofem⁷¹. Niestety i tutaj rodzinę prześladował pech, trafili bowiem na złego sąsiada Samuela

64 Zob. S. Uruski, *Rodzina...*, t. 1, s. 304–305; J. Ptaśnik, *Bonerowie*, s. 80; Z. Pietrzyk, *W kręgu Strasburga. Z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997 (Bibliotheca lagellonica. Fontes et Studia, t. 7), s. 70.

65 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 49, k. 348v (1672).

66 A. Kazanowski i E. Słuszczyńska byli m.in. fundatorami klasztoru karmelitów w Bielsku, zob. J. M. Szczerba, *Jurydyki i libertacje...*, s. 26.

67 NGAB, f. 1708, nr 159, k. k. 208v; nr 160, k. 106; AN Kraków, ZZG, nr 19, s. 1300. Kowalkowski był dzierżawcą starostwa i leśnictwa bielskiego od 1664 roku; NGAB, f. 1708, op. 1, nr 159, k. 242.

68 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 165, k. 346–346v; nr 167, k. 88; nr 49, k. 73.

69 Ibidem, nr 167, k. 172.

70 AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 632, 674.

71 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 168, k. 506–506v, 605; AN Kraków, ZZG, nr 13, s. 213–215; AGAD, Kopicjana, nr 21, s. 422–423, 428–429; ASK, dz. I, nr 70, k. 120v, 186, 371, 439v, 449 (spisy podatku poglównego województwa podlaskiego z lat 1673–1674). O synach zob. AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 670, 736. W źródłach sądowych zazwyczaj wymieniano synów w porządku starszeństwa, stąd wniosek, że zapisany przed Janem juniorem Andrzej był starszy. Krzysztofa być może zapisano już w aktach brańskich w 1654 roku; zob. ibidem, s. 340.

Krasnodębskiego, który nawet groził Andrzejowi śmiercią⁷². Dlatego przed 1676 rokiem Greczewscy scedowali zastaw na innego Krasnodębskiego, Marcina, i powrócili do Putysk⁷³. Parę lat później (1679) Jan junior otrzymał od ojca donację na dobra w Hukowiczach w starostwie bielskim i w „nowinach” Nowego Berezowa w tamtejszym leśnictwie oraz udziały w młynie tej pierwszej wsi⁷⁴. Dobra te Greczewski senior uzyskał zapewne po 1664 roku, ponieważ nie wspomina się o nich w lustracji⁷⁵. Po 1676, a przed 1680 rokiem zmarła Emerencjana z Bonarów, ponieważ pod tą drugą datą niemłody już Jan III Gretsch stanął na ślubnym kobiercu z miejscową szlachcianką Heleną Borowską⁷⁶. Ona zapewne wniosła mu w posagu dobra dziedziczne w Łubinie Kościelnym, które następnie powiększył poprzez różne transakcje⁷⁷. W 1683 roku zamienił z podsędkiem bielskim Kazimierzem Kanigowskim trzy włóki w Putyskach na ziemię w Łubinie⁷⁸. Z nową małżonką doczekał się jeszcze czworga dzieci: Franciszka (ur. 1681), Marianny (ur. 1683), Teofili (ur. 1685) i Antoniego (ur. 1687)⁷⁹. Warto zauważyć, że chrzestnymi większości z nich były znaczące osobistości ze szlachty ziemi bielskiej, jak wspomniany podsędek, potem sędzia ziemski Kazimierz Kanigowski, podczaszy podlaski i major wojsk królewskich Jan Kazimierz Żelski oraz jego bratowa łowczyzna trocka Jadwiga Ludwikowa Żelska czy wreszcie regent kancelarii grodzkiej brańskiej Aleksander Gąsowski, który później miał zwieńczyć swą karierę podkomorstwem⁸⁰. Dzieciństwo przeżyły tylko córki, obaj chłopcy zmarli przed rokiem 1689. Wówczas dobiegający kresu życia Greczewski scedował na Jana juniora prawa do sumy 1500 zł, za co ten zobowiązał się nie tylko dochować ojca, ale też zaopiekować się po jego śmierci siostrami⁸¹. W pierwszej połowie 1690 roku Jan Greczewski załatwiał jeszcze

72 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 49, k. 348v.

73 AGAD, Kapicjana, nr 22, s. 371–372; MN Kraków, B. Czart., nr 1099, s. 843.

74 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 174, k. 670, 673v.

75 Por. AGAD, MK, dz. XVIII, nr 64, s. 577; ASK, dz. I, nr 70, k. 371. Być może miało to miejsce jeszcze wtedy, gdy Greczewski był podstarościm bielskim, nie udało się jednak odnaleźć stosownych dokumentów.

76 Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta stanu cywilnego parafii Łubin Kościelny (mikrofilmy) [AP Białystok, ASC Łubin Kościelny (mf.)], nr 1, k. 141v. Za pomoc w dotarciu do tego źródła serdecznie dziękuję Jakubowi Dobrzyńskiemu z Uniwersytetu w Białymstoku.

77 Zob. NGAB, f. 1708, op. 1, nr 176, sk. 948, k. 474; nr 177, k. 159v; nr 55, k. 59v.

78 Ibidem, nr 52, k. 144–145v; nr 176, k. 474; nr 177, k. 159v. Jeszcze w 1692 r. ta część Putysk zwała się Greczewszczyzna, zob. AGAD, Księgi grodzkie brańskie, nr 52, k. 152.

79 AP Białystok, ASC Łubin Kościelny (mf.), nr 1, k. 50v–51, 54v, 60v, 68v.

80 Zob. AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 725; *Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 165–166, 170, 199.

81 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 190, k. 587v.

sprawy rodzinne żony Heleny. Przez nie znów popadł w sąsiedzki konflikt, tym razem z Piotrem Łubą, synem podwojewódzkiego podlaskiego⁸². Wkrótce jednak, chyba jeszcze w tym roku, Greczewski zmarł. Helena Borowska już w lutym 1691 roku wyszła ponownie za mąż za Kazimierza Niwińskiego⁸³.

Syn i imiennik Jana Greczewskiego poszedł w ślady ojca – na przełomie XVII i XVIII wieku był pisarzem prowentowym leśnictwa bielskiego (wzmianki z lat 1700 i 1702)⁸⁴. Ostatni raz w metrykach z Łubina Jan junior pojawił się pod koniec listopada 1700 roku⁸⁵, potem chyba pozbył się dóbr w tej wsi. O Krzysztofie Greczewskim wiemy tylko tyle, że w 1686 roku był żonaty z Konstancją Lisowską⁸⁶. Nie udało się ustalić dalszych losów Andrzeja. Co zaś do córek Jana seniora z drugiego małżeństwa, Marianna została wydana w 1708 roku za Stanisława Wojtkowskiego, a Teofila w 1714 roku za Walentego Niwińskiego⁸⁷. Obaj ich mężowie należeli do miejscowej drobnej szlachty, wśród której w XVIII wieku „rozplynęli się” Greczewscy.

Źródło informacji o księgozbiorze

Katalog ksiąg to tylko jedna z części inwentarza oblatowanego w 1667 roku. Oryginał dokumentu najprawdopodobniej się nie zachował, nic nie wiadomo o domowym archiwum Greczewskich i jego losach. Pierwsza część rejestru została zatytułowana: „Wydatek pieniędzy gotowych, część za wiadomością samego jmp. Apollona Mokrzeckiego, cześnika ziemie bielskiej, jako i samej jmp. Jadwigi Brzostowskiej małżonków, tak pierwszej, jako i drugiej raty w roku 1661 i 1662 *ad ultimam diem Maii Anni suprascripti*”⁸⁸. Treść odpowiada tytułowi – na kilku stronicach skrupulatnie wyliczono kolejne kwoty, które wyłożył z własnej kiesy Greczewski nie tylko na poczet sumy umownej, ale też na różne zachcianki właścicieli, na utrzymanie Sobótki, a nawet dla wojska przemaszerowującego wówczas przez te okolice. Po tym spisie następuje katalog książek,

82 Ibidem, nr 57, k. 265–265v, 287.

83 AP Białystok, ASC Łubin Kościelny (mf.), nr 1, k. 150.

84 AGAD, MK, Ks. Ref., nr 21, s. 139; nr 32, k. 19, 41; M. Woźniakowa, *Księgi Referendarii Koronnej z czasów saskich. Sumariusz*, t. 1, (1698–1732), Warszawa 1969, s. 49, 66; M. Borucki, *Temida staropolska: szkice z dziejów sądownictwa Polski szlacheckiej*, Warszawa 1979, s. 165.

85 AP Białystok, ASC Łubin Kościelny (mf.), nr 1, k. 102.

86 AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 736.

87 AP Białystok, ASC Łubin Kościelny (mf.), nr 1, k. 159v, 161.

88 NGAB, f. 1708, op. 1, nr 45, k. 321–322v.

po nim zaś krótki „Registr bydła, które zostało w Sobótce”⁸⁹. Tu wbrew tytułowi opisano całą trzodę: woły, krowy i cielęta, a także owce i jagnięta, kozy, świny, wieprze i prosięta. Na koniec spisu niefortunny dzierżawca niezbyt pochlebnie dla mieszkańców wioski wspominał zbiorczo „inszych rzeczy różnych tak wiele, co chłopci wykradli w Sobótce z spichlerza i z gumna różnemi czasy”, które wycenił na 60 złotych⁹⁰. Całość inwentarza wieńczył własnoręczny podpis Jana Greczewskiego powtórzony w obłacie.

Spis książek został skonstruowany według ówczesnej praktyki z podziałem na trzy grupy pod względem formatu (*in folio*, *in quarto* oraz *in octavo et duodecimo*), nie zaś tematycznie, chronologicznie czy proveniencyjnie⁹¹. Rejestr sporządzono po polsku i po łacinie, być może częściowo lub w całości z pamięci, na co wskazują zapisy typu *liber Gallicus*, powtórzenia i pomyłki co do formatu pojedynczych pozycji. Opis poszczególnych książek bywa niedokładny i pobieżny, zdarzają się też znaczące przekręcenia tytułów i nazwisk autorów, które być może są dziełem osoby przepisującej dokument do akt grodzkich. Bardzo prawdopodobne, że podpisek urzędu grodzkiego nie posiadał dostatecznej wiedzy i wyrobienia językowego, by wiernie oddać treść spisu książek. Wątpliwe, aby była to wina charakteru pisma Greczewskiego, ponieważ znany jest wcześniejszy o parę lat, własnoręcznie przezeń skreślony list do siostry, który jest napisany starannie i czytelnie⁹². Co zresztą nie dziwi, wziąwszy pod uwagę, że Jan III Gretsck był swego czasu pisarzem prowentowym w dobrach królewskich.

Katalog liczy 68 pozycji, z których dwie ostatnie nie były *stricto* księgami⁹³. Wymieniono tam bowiem „książki kamienne”, czyli „woskowe tabliczki do notowania (łac. *pugillares*)”⁹⁴ oraz „herby na kitajce malowane” – może przedstawiające rodzinne godła Gretschów⁹⁵ i Bonarów. Wśród pozostałych 66 tomów

89 Ibidem, k. 323v.

90 Ibidem.

91 Analogicznie było np. w przypadku spisu książek Macieja Grecza czy też sędziego ziemskiego michałowskiego Franciszka Józefa Bajerskiego (zm. 1732), zob. W. Nowosad, *Franciszek Józef Bajerski, sędzia ziemski michałowski, i inwentarz jego majątku z 1733 r.*, „Klio” 2020, t. 54, nr 3, s. 164 – <https://doi.org/10.12775/KLIO.2020.052> [26.04.2022].

92 J. Greczewski senior do K. Starzyńskiej, Orla 25 XI 1661, AGAD, AR, dz. V, nr 4696, s. 1–3.

93 KK, k. 323v.

94 F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 3, Kotar–Kysz, Kraków 1966–1969, s. 271.

95 „Herb [Gretschow – EK] wyobraża tarczę 3-polową, z większym polem u góry i z dwoma mniejszymi u dołu, przy czym w jednym złotym polu ma dwie czarne głowy orle, w drugim białym polu trzy kule złote, a w trzecim białym polu trzy poziome pasy czerwone. W klejnocie nad koroną sterczą dwa rogi bawole złote i półczarne na przemian, labry złote, srebrne i czarne” – M. Gumowski, *Herbarz...*, s. 68. Różni się w detalach od niego opis podany przez Bonieckiego (*Herbarz...*, t. 7, s. 57),

jest sześć powtórzeń, z których jedno z pewnością świadome i zamierzone, pozostałe zaś być może powstałe na skutek pomyłki.

Według katalogu ksiąg wydanych najbardziej okazałe, w „dwójce”, Greczewscy posiadali siedem, 17 w „czwórce”, najwięcej zaś w „ósemce” i „dwunastce” – aż 42⁹⁶. W rzeczywistości było chyba nieco inaczej, ponieważ prawdopodobnie zaszło kilka pomyłek. Jeden tom zamiast *in quarto* był *in octavo* (pozycja nr 18 w rejestrze), trzy natomiast umieszczone w kategorii najmniejszych (nr 42, 58 i 60) w istocie wyszły „w czwórce”. Taki rozkład nie jest zaskakujący, zważywszy nie tylko na ceny i podaż, ale też na praktyczność mniejszych formatów⁹⁷.

Język, proveniencja i atrybucja druków

W księgozbiórze Greczewskiego dominowały pozycje w języku łacińskim, których znajdowało się w nim 40 (61%). Oprócz nich sporo było niemieckich (14 – 21%), o połowę mniej polskich (7 – 11%) i jedna prawdopodobnie francuska (1%). Całości dopełniało kilka książek wielojęzycznych (6%): trzy dwu- (dwie łacińsko-greckie, jedna łacińsko-niemiecka) i jedna trójjęzyczna (łacińsko-niemiecko-polska)⁹⁸.

Kraju pochodzenia nie udało się jednoznacznie lub w ogóle ustalić dla 25 ksiąg, dla 21 ksiąg, czyli prawie 1/3 wszystkich. Spośród nich 9 to popularne prace, które wydawano w różnych państwach. W przypadku reszty trudno nawet w przybliżeniu zaproponować miejsce wydania.

Najwięcej spośród książek o ustalonej proveniencji pochodziło z kręgu kultury niemieckiej – 23. Wśród nich większość stanowiły tomy z samych Niemiec – 18, w tym: sześć z Frankfurtu nad Menem oraz pojedyncze egzemplarze z Hanoweru, Jeny, Lipska, Magdeburga i Wittenbergi. Kilka wychodziło w paru niemieckich miastach. Jedna została wydana w pomorskim Szczecinie, dwie w pruskim Królewcu, kolejne dwie w szwajcarskiej Bazylei. Dziewięć spośród pozycji drukowanych w różnych krajach mogło wyjść w jednym z miast

nieco inny też widzimy na odrysie u J. K. Dachnowskiego (Pruski herbarz..., s. 424) i wzorującego się na nim Niesieckiego (*Herbarz...*, t. 4, s. 278).

96 Odliczając być może omyłkowe powtórzenia odpowiednio: 7, 16 i 38.

97 Zob. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, t. 1, A – M, Warszawa 1939, kol. 733, s.v. *Książka* – <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/publication/11281> [26.04.2022]; H. Szejnowska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Warszawa 1987, s. 38, 154, 165; por. F. K. Rutowski, *O nadużyciach drukarzy, i wadach druku*, „Biblioteka Warszawska” 1844, t. 1, s. 641 (o zaletach książek w „ósemce”) – <https://rcin.org.pl/publication/114064> [26.04.2022].

98 Po odliczeniu możliwych omyłkowych powtórzeń – 36 łacińskich i 13 niemieckich, reszta bez zmian.

Cesarstwa (w tym Pomorza i Śląska) lub Szwajcarii. Co do kolejnych sześciu druków napisanych po niemiecku o nieustalonym miejscu wydania zachodzi uzasadnione podejrzenie, że powstały w którymś z państw tego języka. A zatem maksymalna liczba ksiąg z krajów niemieckich może wynosić nie 23, a nawet 38.

W Rzeczypospolitej wydanych zostało co najmniej 13 pozycji. Po cztery przypadały na oficyny krakowskie i gdańskie. Pojedyncze tomy wydrukowano w Lesznie i Poznaniu. Jedna wyszła albo w Krakowie, albo w Warszawie. Inna zaś bądź w Warszawie, bądź w Toruniu. Jeszcze inna, w której nie podano miejsca wydania, mogła pochodzić z jednej z krakowskich drukarni. Kolejna, należąca do pozycji o trudnym do ustalenia pochodzeniu mogła być wydana w Krakowie lub w Gdańsku, następne trzy zaś w tym drugim mieście. Gdyby w istocie wszystkie te tomy pochodziły z Rzeczypospolitej, ogólna liczba polskich edycji wzrosłaby do 17.

Greczewski miał ponadto trzy książki wydrukowane w Zjednoczonych Prowincjach Niderlandów – dwie z Amsterdamu i jedną z Lejdy. Miejszem wydania dwóch innych były Niderlandy Hiszpańskie, a konkretnie Antwerpia. Po dwie wyszły też we Włoszech (Brescia i Wenecja) oraz we Francji (obie w Paryżu). Dla 11 pozycji wychodzących w różnych krajach, w grę wchodziły Francja, Zjednoczone Prowincje Niderlandów, Niderlandy Hiszpańskie, Włochy, Anglia, Węgry (dzisiejsza Słowacja), a nawet Hiszpania.

W badanym rejestrze ksiąg spotykamy tylko sześć dzieł autorów starożytnych, za to zawierały one pisma cenionych klasyków. Były to uwagi Cycerona o retoryce, komedie Plauta, satyry Juwenalisa i Persjusza (w jednym tomie), gramatyka Donata, dzieła historyczne Justynusa i Wiktora (w jednym tomie) oraz łaciński przekład bajek jedyne go Greka w tym zestawieniu – Ezopa. Greczewski posiadał również komentarze późniejszych twórców do starożytnych dzieł: bizantyńskiego biskupa Leona Magentinoso do *De interpretatione* (gr. *Peri hermēneias*) Arystotelesa oraz włoskiego historyka i filozofa Scipione Ammirato do ustępów o polityce u Tacyta. Warto też wspomnieć niemiecki przekład *Trojanek* Seneki zawarty w zbiorze poezji Martina Opitza oraz dzieło Andreasa Diethera – podręcznik pisania listów na wzór Cycerona.

Pochodzenia autorów nie udało się ustalić wobec dziesięciu pozycji (15% wszystkich). Trzy księgi (4,5%) uznać można za „bezautorskie”, ponieważ zawierały wydanie konstytucji sejmowych i traktatów pokojowych. Jakkolwiek przynależność narodowo-etniczna w epoce nowożytnej bywała rzeczą skomplikowaną, czego dowodem choćby sam Greczewski, można pokusić się o ustalenie jej dla autorów 53 pozycji z jego księgozbioru. Jak już wiemy, sześć dzieł (9% wszystkich)

napisali starożytni. Wśród pozostałych przeważali twórcy z kręgu kultury niemieckiej – odpowiadali łącznie za 23 pozycje (35%). Sześciu spośród nich trudno jednoznacznie zaszeregować, ponieważ byli obywatelami Rzeczypospolitej albo posiadali związki z nią lub ziemiami o silnych wpływach polskich. Pierwszy, Bartłomiej (Bartholomäus) Keckermann, rodowity gdańszczanin, nauczał w tamtejszym Gimnazjum Akademickim⁹⁹. Drugi, Paul Gulden, znany też jako Paweł Guldeniusz, urodził się wprawdzie w Królewcu, ale osiadł w Toruniu, gdzie zasłynął jako farmaceuta, został też aptekarzem królewskim¹⁰⁰. Trzeci – Martin Opitz – większość życia spędził na Śląsku, ale schronił się przed wojną w Toruniu, a potem w Gdańsku, gdzie zmarł¹⁰¹. Kolejny – Rotger zum Bergen – to Inflantczyk, sekretarz króla Władysława IV, który tworzył potem w Prusach Książęcych¹⁰². Pomorzanie ze Słupska, luterański pastor Andreas Pröle, to postać mało znana¹⁰³. Jeszcze mniej wiadomo o Peterze Lange z Królewca, który opracował swój krótki „dyskurs polityczny” w szczecińskim Pedagogium pod kierunkiem słynnego uczonego Johanna Micraeliusa (1597–1658)¹⁰⁴. Autorami sześciu pozycji (9% wszystkich), z których jedna była pracą zbiorową, byli Polacy. Dalej uplasowali się Włosi i Niderlandczycy mający po cztery książki (po 6%). Francuzi i Hiszpanie napisali po trzy księgi (4,5%), Grecy dwie (3%), po jednej (1,5%)¹⁰⁵ zaś Anglik i Duńczyk.

99 Zob. B. Nadolski, *Życie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna. Studium z dziejów Odrodzenia na Pomorzu*, Toruń 1961, passim.

100 Zob. W. W. Głowacki, *Pierwszy polski słownik farmaceutyczny i jego autor – Paweł Guldeniusz*, Toruń 1953, passim – <https://kpbc.ukw.edu.pl/publication/14345> [26.04.2022].

101 Zob. S. Salmonowicz, *Marcin Opitz a środowisko intelektualne toruńskie lat trzydziestych XVII w.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia” 1977, z. 11 (74), s. 53–70 – <https://kpbc.umk.pl/publication/12147> [26.04.2022].

102 Zob. F. Schwartz, *Bergen, Rotgerzum*, w: *Altpreußische Biographie*, Hrsg. im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Christian [Anton Christoph] Krollmann, Bd. 1, *Abegg-Malten*, Königsberg 1941, s. 50; T. Oracki, *Krzysztof Kaldenbach – zapomniany miłośnik języka i kultury polskiej (przyczynek do dziejów piśmiennictwa polskiego w Królewcu w XVII wieku)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1965, z. 2, s. 191 – [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1965-t-n2/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1965-t-n2-s185-196.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1965-t-n2/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1965-t-n2-s185-196/Komunikaty_Mazursko_Warmińskie-r1965-t-n2-s185-196.pdf) [26.04.2022]; E. Kotarski, *Poezja Krzysztofa Kaldenbacha w kręgu „Orbis Poloni”*, w: idem, *Dziedzictwo i tradycja. Szkice o literaturze staropolskiej*, Gdańsk 1990, s. 88.

103 Z. Szultka, *Studia nad piśmiennictwem „starokaszubskim” w szczególności Michała Brüggemanna alias Pontanus albo Mostnika*, cz. 2, „Slavia Occidentalis” 1989–1990, t. 46–47, s. 226.

104 Zob. pozycja nr 10 rejestru ksiąg; o Micraeliusie: von Bülow [imię niepodane], *Micraelius, Johann*, w: *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 21, *Kurfürst Maximilian I – Mirus*, hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1885, s. 700–701 – <https://www.wbc.poznan.pl/publication/488405> [26.04.2022].

105 Dane procentowe zostały przybliżone w ten sposób, że gdy pierwsze miejsce po przecinku dawało wynik powyżej 0,5 oddawano je pełną liczbą wyższą, jeśli poniżej – niższą, a jeśli równo 0,5 to przez 0,5.

Szczegółowa identyfikacja daty wydania powiodła się w przypadku 25 książek (ponad 1/3 wszystkich). Większa lub mniejsza niejednoznaczność ma miejsce w 31 przypadkach. Natomiast niczego pewnego nie udało się ustalić odnośnie do 10 pozycji (15% wszystkich). Najwięcej ksiąg pochodziło z XVII wieku – 38 (57%). Greczewski miał też siedem tomów szesnastowiecznych (11%) oraz 11 nieustalonych edycji dzieł wydawanych w obu tych stuleciach (17%)¹⁰⁶.

Tematyka książek

Tylko w przypadku dwóch dzieł nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie o czym były. Chodzi o *liber Gallicus* oraz *liber Germanicus assertationis*, oba spośród książek najmniejszych formatów (8°–12°). Pozostałe dzielą się według tematyki (lub gatunku)¹⁰⁷ następująco:

1. Religia (9 tomów)
2. Historia (9)
3. Literatura piękna (8)
4. Polityka (6)
5. Publicystyka (6)
6. Prawo (5)
7. Nauka języków (3)
8. Pedagogika i wychowanie (3)
9. Filozofia i etyka (3)
10. Retoryka (2)
11. Epistolografia (2)
12. Kulinaria i obyczaje stołu (2)
13. Geografia (2)
14. Astronomia (2)
15. Astrologia (1)
16. Matematyka (1)

¹⁰⁶ Ze względu na skrócenia do pełnych liczb, suma procentów w tym wypadku nie daje 100, a 101.

¹⁰⁷ Kryterium gatunku przyjęto względem publikacji należących do literatury pięknej oraz publicystyki, ponieważ trudno było tutaj o jednoznaczność tematyczną.

Sam tylko katalog kategorii pokazuje bogactwo tej biblioteki i – przy założeniu, że została planowo ukształtowana – szerokie horyzonty myślowe jej właściciela. Dla ułatwienia orientacji w tej części opracowania w nawiasach przy wymienionych tytułach podawano dodane w edycji rejestru książki numery poszczególnych pozycji.

1. Religia

Religia stanowiła jedną z dwóch najliczniejszych grup. Greczewski posiadał *Exercitia spiritualia* św. Ignacego Loyoli (pozycja nr 43), notabene w niemieckim tłumaczeniu. Kolejne pozycje związane z zakonem założonym przez tego ostatniego to żywot św. Franciszka Ksawerego (nr 53) oraz dwie książki napisane przez jezuitów. Pierwsza z nich to *Próba na obieranie wiary do zbawienia koniecznie potrzebnej* Flamanda Lessiusa w przekładzie z 1616 roku Baltazara Miaskowskiego, późniejszego sufragana wrocławskiego (nr 24). Drugą był *Theopoliticus* pióra Juana Eusebia Nieremberga, Hiszpana o niemieckich korzeniach, traktująca o działaniu Bożej Opatrzności w świecie polityki (nr 28)¹⁰⁸. Greczewski miał również książkę hiszpańskiego cystersa Gaspara Cardillo de Villalpando, zawierającą mowę o Najświętszym Imieniu Jezus, wygłoszoną podczas obrad soboru trydenckiego (nr 20). Posiadał ponadto jeden z pięciu pierwszych tomów zbioru dawnych pism teologicznych wydawanych przez francuskiego benedyktyna Luca d'Achery (nr 42), nie sposób jednak ustalić, który. Znajdująca się w tym księgozbiórze praca Christophorosa Angelosa o Kościele prawosławnym (nr 46) została przetłumaczona z greki na łacinę przez gdańskiego uczonego i pastora kościoła Mariackiego Georga Fehlau. Pozostałe dwie pozycje dotyczyły islamu: pamflet słupskiego pastora opowiadał o rzekomych związkach socynian z mahometanami (nr 37), bliżej nieznane niemieckie dzieło – „o kazaniach tureckich” (nr 21). Odnotujmy tutaj jeszcze odnoszącą się do wyznawców judaizmu broszurę o wiele mówiącym tytule *Swawola wyuzdana żydowska* (nr 23), którą zaliczyliśmy do publicystyki.

108 M. J. Zamora Calvo, *Muerte, alma y desengaño. Las obras latinas del padre Nieremberg*, „Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey” 2006, Núm. 21, s. 115 – <https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcm040> [26.04.2022]. Zob. też Real Academia de la Historia. H. Didier, *Juan Eusebio Nieremberg y Otin* – <https://dbe.rah.es/biografias/6972/juan-eusebio-nieremberg-y-ottin> [22.09.2021].

2. Historia

Historia w księgozbiornie dorównywała liczbą woluminów religii. Przeważały prace dotyczące wieków XV–XVII. Dalej w przeszłość sięgały trzy dwie książki z tej kategorii. Pierwsza z nich (nr 55) to zarys dziejów starożytnych na podstawie pracy Pompejusza Trogusa (I w.) pióra Justynusa (III w.) z dodanymi żywotami cesarzy rzymskich Aureliusza Wiktora (IV w.). W drugiej (nr 2) humanista Sebastian Franck opisywał dzieje Niemiec, poczynając od Noego, aż do czasów cesarza Karola V¹⁰⁹. Trzecia (nr 30) to kompendium historii, zwyczajów i praw Zakonu Maltańskiego przeznaczone dla niemieckojęzycznego odbiorcy. Wyszło ono spod pióra joannity rodem z Turynii Christiana von Osterhausen, który tak jak Greczewski przeszedł konwersję na katolicyzm. Warto wspomnieć jeszcze publicystyczną pracę Jana Werdy o Prusach Królewskich (nr 7), ponieważ autor poświęcił w niej nieco miejsca czasom krzyżackim. Wracając zaś do dzieł *stricte* historycznych, Jan III Gretsch miał w swej bibliotece zbiorową biografię trzech elektorów saskich panujących w pierwszej połowie XVI wieku, gorliwych ewangelików (nr 58). W posiadaniu Greczewskiego była ponadto niewielka *Historia rerum in Polonia gestarum Anno MDCXX* krakowskiego akademika Jana Innocentego Petrycego, syna Sebastiana (nr 60). Opisywała ona z propagandowym zacięciem tytułowy, tragiczny rok klęski pod Cecorą. Nie wiemy, które dwa tomy (nr 15 i 61) wydawanego od końca XVI wieku we Frankfurcie nad Menem cyklu ogólnoeuropejskich relacji historycznych miał Greczewski. Pozostaje tylko odnotować ich istnienie w jego kolekcji. Z tym jeszcze zastrzeżeniem, że mogło dojść do omyłkowego powtórzenia tytułu w inwentarzu. Zainteresowanie właściciela wydarzeniami w Europie, zwłaszcza w Niemczech, obrazuje też obecność w księgozbiornie pozycji dotyczących wojny trzydziestoletniej i późniejszych wypadków. Jedną z edycji dzieła Adolfa Brachela mogła traktować o okresie od 1618 do 1650, 1652 lub nawet – po uzupełnieniu przez kontynuatora – do 1659 roku (nr 26). Książka Johanna Augustina Pastoriusa (nr 45) również opisywała lata 1618–1659.

3. Literatura piękna

Była reprezentowana przez wspomniane już utwory autorów starożytnych: bajki Ezopa (nr 48), satyry Juwenalisa i Persjusza (nr 27) oraz komedie Plauta (nr 49), a także pięć innych książek. Greczewski posiadał słynny przekład *Jerozolimy*

109 J. K. Tanaka, *Historical writing and German identity: Jacob Wimpheling and Sebastian Franck*, w: *Politics and reformations: histories and reformations. Essays in honour of Thomas A. Brady, Jr.*, ed. C. Ocker, M. Printy, P. Starenko, P. Wallace, Leiden 2007, s. 166.

wyzwolonej Torquata Tasso pióra Piotra Kochanowskiego (nr 9). Innym polskojęzycznym utworem było dzieło Samuela Twardowskiego o Władysławie IV (nr 4). W zbiorze autorstwa Rotgera zum Bergen *Apollo acerbo-dulcis* (nr 14) znajdują się łacińskie panegiryki dedykowane zarówno temu monarsze, jak również jego bratu i następcy Janowi Kazimierzowi, a także wierszowane epitafia dla króla Anglii Karola I Stuarta i Wilhelma Henryka, zmarłego w niemowlęctwie syna Wielkiego Elektora. Tom *Deutsche poëmata* Martina Opitza (nr 36) zawierał utwory o bardziej zróżnicowanej treści: „poezję okazjonalną zebraną w pięciu księgach *Lasów poetyckich* (*Poetische Wälder*) oraz m.in. sonety, jeremiady, epigramy, tragedię *Trojanki* (tłumaczenie sztuki Seneki)”¹¹⁰. Ostatnia książka z tej kategorii zawierała niemożliwy do zidentyfikowania niemiecki zbiór „facecji”, czyli krótkich opowiadań o żartobliwej treści (nr 63)¹¹¹.

4. Polityka

Do tego działu zaliczyć można wspomniane już komentarze Scipione Ammirato do Tacyta (nr 35). Greczewski miał też *Monita i exempla politica* sławnego niderlandzkiego uczonego Justusa Lipsiusa (nr 34) oraz *Theatrum politicum* Ambrogia Marlianiego (nr 29), pisarza dziś zapomnianego, ale swego czasu popularnego w całej Europie¹¹². Nie jest pewne, czy Jan III Gretsch posiadał dwa egzemplarze książki *Alamodischer Politicus* Johanna Michaela Moscheroscha (nr 56 i 64), czy może tylko jeden, a podczas spisywania rejestru doszło do pomyłki. Ostatnią książką o tematyce politycznej była praca *De mutationibus rerum publicarum earumque causis* Petera Langego (nr 10).

5. Publicystyka

Do tej kategorii publikacji zaliczyliśmy kilka różnorodnych tematycznie dzieł. Wszystkie oprócz jednego dotyczyły Polski. Owym wyjątkiem była *Pro rege et populo Anglicano apologia* rojalisty Johna Rowlanda (nr 52)¹¹³, wymierzona

110 Por. *Deutsche Poëmata*, Danzig 1641 – <https://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/48206> [03.10.2021].

111 Zob. T. Michałowska, *Facecja*, w: *Słownik literatury staropolskiej...*, s. 204–208.

112 P. V. Sokolov, „*Lucis an calignis theatrum*”. *Theatrical metaphors in the Early Modern „historia literaria”*, w: *Theater as metaphor*, ed. E. Penskaya, J. Küpper, Berlin [2019], s. 149, przypis 17.

113 Zob. W. A. Shaw, *Rowland, John*, w: *Dictionary of National Biography*, vol. 49, *Robinson – Russell*, ed. S. Lee, London 1897, s. 349–350 – <https://ia802208.us.archive.org/2/items/dictionaryofnati-49stepuoft/dictionaryofnati49stepuoft.pdf> [26.04.2022].

przeciwko pismu Johna Milтона¹¹⁴. Tematyka obu broszur oscylowała wokół rewolucji angielskiej (1642–1651). Najstarszym zaś z owych poloników była wydana drukiem mowa posła bądź posłów cesarza Rudolfa II do Rzeczypospolitej z 1587 lub 1596 roku (nr 13). W obu misjach dyplomatycznych brał udział biskup ołomuniecki Stanisław Pawłowski, z urodzenia Ślązak, przy drugiej towarzyszył mu czeski arystokrata Waclaw Berka. Następną w kolejności chronologicznej jest broszura z 1627 roku autorstwa jezuita Fryderyka Szembeka, ukrywającego się pod pseudonimem Józef Pięknorzecki (nr 11). Miała na celu obronę jego zakonu przed zarzutami z o parę lat wcześniejszego druku krakowskiego uczonego Jana Brożka¹¹⁵. Chodziło tu o spór między Akademią Krakowską a kolegium jezuickim działającym w tym mieście. Z czasu bezkrólewia po śmierci Zygmunta III powstał przy inicjatywie arcybiskupa lwowskiego Jana Andrzeja Próchnickiego zbiór pism kilku autorów (nr 8). Odnosiły się one do ważnej wówczas kwestii ułożenia stosunków między stanami duchownym i świeckim. Wzmiankowany wcześniej *Idigenat ziemi pruskiej* Jana Werdy (nr 7), wydany po raz pierwszy w 1645 roku, był głosem w dyskusji na temat separatyzmu Prus Królewskich¹¹⁶. Ostatnia pozycja z tej kategorii, *Swawola wyuzdana żydowska* księdza Bazylego Wąglickiego (nr 23), również już wspomniana, skupiała się na niechęci do Żydów. Zaliczana bywa niekiedy, nieco na wyrost, do „najbardziej zajadłych” przykładów literatury antyżydowskiej doby kontrreformacji¹¹⁷.

6. Prawo

Ta część księgozbioru zawierała zarówno wydawnictwa o charakterze źródłowym, jak i pomocniczym. Do tych pierwszych należały konstytucje sejmu koronacyjnego z 1633 roku (nr 6) oraz aż dwie edycje paktów oliwskich z 1660 roku (nr 17 i 22) – chociaż być może omyłkowo powtórzono ten drugi tytuł na liście ksiąg. Wśród owych pierwszych uchwał za panowania Władysława IV znalazły się regulacje odnośnie do *compositio inter status* oraz sporu Akademii Krakowskiej

114 Zob. L. Miller, *In defence of Milton's „Pro populo anglicano defensio”*, „Renaissance Studies” 1990, vol. 4, issue 3, s. 300–328.

115 Jan Brożek (1585–1652), *Gratis abo Discurs I ziemianina z plebanem*, [Kraków 1625] – <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/657913> [24.11.2021]

116 Zob. S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze...*, s. 15; pełny opis wyżej.

117 A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 185, s.v. *Literatura antyżydowska*; por. omówienie treści broszury w: K. Bartoszewicz, *Antysemityzm w literaturze polskiej XV–XVII w.*, Kraków 1914, s. 134–136 – <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/302164> [26.04.2022].

z jezuitami¹¹⁸, tematów poruszanych przez dopiero co omówione pisma publicystyczne. Jan III Gretsch miał ponadto kompendium prawa procesowego Polski i Prus Królewskich z 1654 roku gdańszczanina Johanna Nixdorffa (nr 54). Ostatnia z prac z tej kategorii to komentarze do prawa cywilnego Nikolausa Vigela (nr 66). Niestety przez lakoniczność zapiski inwentarzowej nie wiemy, który z pięciu wydanych w latach 1562–1566 tomów posiadał.

7. Filozofia i etyka

Jedna z książek z tej kategorii – komentarze arystotelesowskie Leona Magentinosa (nr 19) – została już przedstawiona. Pozostałe dwie to prace dotyczące filozofii praktycznej – rozprawa gdańszczanina Bartholomäusa Keckermanna o etyce (nr 25) oraz kompendium pióra Michaela Wendelera (nr 44), obejmujące również politykę i ekonomikę¹¹⁹. Warto podkreślić, że obaj autorzy prezentowali optykę protestancką.

8. Pedagogika i wychowanie

W badanym księgozbiörze znalazło się napisane przez kalwinistę Sébastiena Castelliona dzieło *Dialogorum sacrorum libri quatuor*. Cieszyło się ono popularnością przez kilkaset lat – od 1545 do 1791 roku wydawano je 130 razy¹²⁰. Zresztą sam Greczewski miał rzekomo dwa egzemplarze (nr 33 i 62), choć dwukrotne wymienienie tej książki w inwentarzu mogło być wynikiem pomyłki.

9. Nauka języków

Dwie pozycje dotyczyły greki – niemożliwa do zidentyfikowania pozycja z gramatyki (nr 51) oraz prawdopodobnie *Lexicon Graeco-Latinum in Novum Domini Nostri Jesu Christi Testamentum* kalwinisty Georga Pasora (nr 39). Łacinę przybliżał podręcznik Aeliusa Donatusa (nr 57) ze wstępem Filipa Melanchtona, wpływowego działacza reformacyjnego. Czwarta i ostatnia książka z tej kategorii to łacińsko-niemiecko-polski farmaceutyczny *Onomasticum trilingue* toruńskiego

118 Zob. VL, t. 3, s. 378–379, 382, 385.

119 Zob. M. Brodnicki, *Spór o istnienie etyki w dawnym Gdańsku*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2007, t. 4, s. 56–57 – https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Gdanskie_Wizje_i_rzeczywistosc/Studia_Gdanskie_Wizje_i_rzeczywistosc-r2007-t4/Studia_Gdanskie_Wizje_i_rzeczywistosc-r2007-t4-s52-63/Studia_Gdanskie_Wizje_i_rzeczywistosc-r2007-t4-s52-63.pdf [26.04.2022].

120 *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. 2, Lublin 1976, s. 1357, s.v. *Castellion Sébastien*.

aptekarza Paula Guldena (nr 16). Jest to jedyna publikacja w tym zbiorze, która tematycznie zahaczała o medycynę i zdrowie.

10. Retoryka

Obie książki z tej dziedziny są trudne do identyfikacji. Pierwszą z nich opisano po prostu jako tom „retoryki łacińskiej i niemieckiej” (nr 38). Druga została określona jako dzieło Cyclerona (nr 31), lecz na podstawie lakonicznego zapisu inwentarzewego nie sposób rozstrzygnąć, czy był to jeden z kilku jego utworów na ten temat, zbiór kilku takich prac, czy może przypisywany mu dawniej podręcznik *Rhetorica ad Herennium*, dziś uznawany za dzieło Kwintusa Kornificjusza¹²¹.

11. Epistolografia

Greczewski miał podręcznik do pisania listów w stylu cyceroniańskim autorstwa Andreasa Diethera (nr 47). Niestety w inwentarzu nie podano żadnych szczegółów, które mogłyby pomóc w ustaleniu konkretnej edycji tej popularnej publikacji. Pokrewną mu pozycją był wybór łacińskich listów duńskiego erudyty Bertela Knudsen Aqiloniusa (nr 18). Ten z kolei wzorował się na stylu Justusa Lipsiusa¹²².

12. Kulinaria i obyczaje stołu

Należąły do tej kategorii dwie pobieżnie scharakteryzowane w katalogu pozycje „księgi niemieckie kredencerskie Gukona de Luch” wydane *in folio* (nr 5) oraz „*Johanni* niemiecki kuchmistrzowski traktat” (nr 12) – w „czwórce”. Lecz nie sposób powiedzieć o nich nic więcej.

13. Geografia

Wiedzę geograficzną prezentowały bogato ilustrowane dwa egzemplarze „Kosmografii” Sebastiana Münstera (nr 1 i 3) z pierwszej połowy XVI stulecia. W tym akurat przypadku powtórzenie tytułu było zamierzone przez autora spisu.

121 Zob. J. Z. Lichański, O Q. *Cornificiusie i jego dziele*, „Forum Artis Rhetoricae” 2019, nr 2 (57), s. 10, 21–22 – <http://www.ips.polon.uw.edu.pl/pliki/forum.artis.rhetoricae.2019.2.pdf> [26.04.2022].

122 Zob. Dansk Biografisk Leksikon, H. A. Hens, *Bertel Knudsen Aquilonius* – https://biografisk-leksikon.lex.dk/Bertel_Knudsen_Aquilonius [10.08.2021].

14. Astronomia

Dwukrotnie wymieniono studium z tej dziedziny pod zniekształconym tytułem *De sphaera astronomiae*. Przy pierwszym wystąpieniu (nr 32) dzięki podaniu rzekomego autora udało się ustalić rzeczywistego – Thomasa Blebela. Przy drugim, zaś (nr 65) nie podano żadnej adnotacji tego typu, przez co – jeśli nie było to powtórzenie omyłkowe – nie można wykluczyć tu także odniesienia do zbliżonego tematycznie dzieła Corneliusa Valeriusa.

15. Astrologia

Do tego nurtu piśmiennictwa wśród ksiązek posiadanych przez Greczewskiego można zaliczyć jedynie kalendarz Paula Felgenhauera (nr 59).

16. Matematyka

Matematyka, a konkretnie arytmetyka, była tematem zapisanego w rejestrze ksiąg dzieła sławnego niderlandzkiego uczonego Gemmy Frisiusa (Jemme Reinerszoona) (nr 50).

Podsumowanie

Chociaż liczba woluminów w badanym zbiorze nie była duża¹²³, treści w nich zawarte stanowiły solidną podbudowę dla osoby ciekawej świata, pragnącej zdobyć przydatną wiedzę ogólną i aspirującej do elity, a nawet mającej ambicje do udziału w życiu publicznym. Jeżeli przyjmiemy, że Greczewski usamodzielniał się najpóźniej po śmierci ojca, a ten nie żył w 1641 roku, możemy zauważyć, iż przynajmniej 19 pozycji w zachowanym inwentarzu miało swe pierwsze wydanie po tej dacie. To zaś świadczy o tym, że nawet jeśli część księgozbioru Jan III Gretsch odziedziczył, sam również nabywał książki. Mało prawdopodobne wydaje się, by wszystkie otrzymał w prezencie. Był więc nie tylko posiadaczem, ale i kreatorem swojej biblioteki. Dlatego jej zawartość może nam sporo powiedzieć o jego zainteresowaniach i wyrobieniu intelektualnym.

123 Biblioteki parafialne liczące ponad 50 tomów w literaturze przedmiotu uznaje się za średniej wielkości (duże powyżej 100); zob. J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 58.

Wyraźnie interesowały go kwestie religijne, także w aspekcie prawnym – o czym świadczy obecność publicystyki i konstytucji sejmowych z okresu walki o prawa dysydentów i o uregulowanie stosunków duchownych i świeckich katolików u progu rządów Władysława IV. Greczewski pozostawał pod wpływem nauczania jezuickiego – z Towarzystwem Jezusowym związanych jest kilka książek *stricte* religijnych oraz praca publicystyczna biorąca stronę zakonu w jego głośnym sporze z Akademią Krakowską. Nieobca mu była jednak także optyka protestancka, zwłaszcza w zakresie filozofii i etyki. Sporo posiadał też prac z zakresu historii, przy czym kilka z nich opisywało wypadki dziejące się na całym Starym Kontynencie, szczególnie w Niemczech. Kilka książek w bibliotece Greczewskiego dotyczyła świata islamu i konfrontacji z nim państw chrześcijańskiej Europy – krucjat, wojen polsko-tureckich, ale też religii mahomekańskiej. Głód wiedzy posiadacza księgozbioru zaspokajały również bogato ilustrowane prace geograficzne, a także pozycje z astronomii czy astrologii. Niemalą przydatność dla osoby „obracającej się w świecie” wykazywały książki dotyczące się sztuki wymowy oraz pisania listów i nauki języków, jak również kompendium polskiego prawa procesowego czy uniwersalne komentarze do prawa cywilnego. W pracy pisarza prowentowego w dobrach królewskich przydawała się z pewnością książka dotycząca arytmetyki, a w życiu codziennym ziemianina – pozycje na temat sztuki kulinarnej i obyczajów stołu.

Większość książek w badanym księgozbiornie napisana została po łacinie, sporo było też niemieckich i kilka polskich. Pod względem proveniencji zarówno tomów, jak i ich autorów dominowały kraje niemieckie. Biorąc pod uwagę korzenie właściciela biblioteki, tak duża ilość ksiąg wydanych w Niemczech lub innych krajach niemieckojęzycznych, czy też w posiadającym zbliżone do nich oblicze kulturowo-etniczne Gdańsku jest wręcz czymś naturalnym. Greczewski musiał znać ten język, może zresztą od kołyski. Z jego listu z 1661 roku wiemy, że także po przeprowadzce na Podlasie jeździł do Elbląga, gdyż pisał do siostry: „Ja bym sam, Bóg widzi, jechał do Księcia Jm. [- -], gdyby nie droga elbieńska”¹²⁴. Bardzo prawdopodobne, iż właśnie podczas takich podróży kupował książki. Przewaga dzieł z ośrodków takich jak Frankfurt nad Menem, Bazylea, Amsterdam czy Antwerpia dobrze oddaje ich znaczenie w drukarstwie europejskim XVI i XVII wieku¹²⁵. Obecność większej liczby druków krakowskich wśród książek polskich jest odbiciem wciąż silnej pozycji oficyn z tego miasta

124 J. Greczewski senior do K. Starzyńskiej, Orla 25 XI 1661, AGAD, AR, dz. V, nr 4696, s. 2.

125 Zob. H. Szejmowska, *Książka drukowana...*, s. 79–82, 92–93, 172.

na krajowym rynku wydawniczym¹²⁶. Podobnie rzecz miała się z Gdańskiem w Polsce północno-zachodniej, skąd wywodził się Greczewski¹²⁷. Zastanawia fakt, że jego rodzinne miasto, Toruń, wypada w tym zestawieniu błado. Charakter tamtejszej produkcji księgarskiej, zdominowanej przez ewangelickie pisma religijne¹²⁸, nie trafił może w gusta Jana III Gretscha – konwertyty na katolicyzm. Choć trzeba zaznaczyć, że posiadał on sporo utworów protestantów.

W ślad za inspirującym studium Wiesława Nowosada¹²⁹ warto na koniec zadać pytanie o książki, których w tym zbiorze nie ma. Brak literatury heraldycznej, chociażby dzieł Bartosza Paprockiego czy Szymona Okolskiego. Greczewski miał tylko malunki herbów, zapewne rodzinnych. Nie ma tu również zielników ani prac *stricte* medycznych, ani też związanych z gospodarstwem i rolnictwem. Pomimo niewątpliwego zainteresowania właściciela księgozbioru historią nie znajdujemy tutaj żadnej kroniki dziejów Polski i Litwy. W rejestrze nie ma najmniejszej wzmianki o wydany z okazji ślubu rodziców Greczewskiego druku okolicznościowym¹³⁰, którego obecności można by oczekiwać w kolekcji syna. Brak wreszcie materiału rękopiśmiennego, mimo że był to czas, gdy szlachta chętnie tworzyła sylwy. Trudno znaleźć odpowiedź na rodzące się pytania, lecz istnieje możliwość, że jakąś część najważniejszych ksiąg i papierów Greczewskim udało się ocalić przed grabieżcami i zabrać ze sobą. Źródła jednak milczą na ten temat.

Do tego przypadku pasuje popularna trawestacja znanego porzekadła: „pokaż mi twoją bibliotekę, a powiem ci, kim jesteś”¹³¹. Jego księgozbiór dobrze odzwierciedla życiorys Jana Gretscha, który stał się Greczewskim. Widać w nim silne zakorzenienie w kulturze niemieckiej, dzielnicowe przywiązanie do Prus Królewskich, protestanckie tradycje, ale i wyraźny jezuicki trop wiodący do konwersji na katolicyzm oraz z wolna dokonującą się polonizację rodu. Przyspieszała ona w kolejnych pokoleniach po przejściu Greczewskich z szeregów mieszczarstwa do stanu rycerskiego (1580). Ani jedna z ksiąg Jana III w języku polskim nie pochodzi z wieku XVI – wszystkie wydano w następnym stuleciu. Za symboliczny moment można uznać katolicki ślub Greczewskiego z podlaską szlachcianką w równo sto lat po nobilitacji rodziny. Choć kolekcja ksiąg

126 Por. *ibidem*, s. 184–185.

127 Zob. *ibidem*, s. 120–123.

128 Por. *ibidem*, s. 125; Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 57, 71, 82 – <https://kpbc.umk.pl/publication/68808> [26.04.2022].

129 W. Nowosad, *Franciszek Józef Bajerski...*, s. 166.

130 G. Praetorius, *Carmen nuptiale...* (wg BSE).

131 Np. A. Kempa, *Sentencje o książkach*, „Bibliotekarz” 2005, t. 62, nr 2, s. 33 – <http://www.bbc.uw.edu.pl/publication/4160> [26.04.2022].

Jana miała ów rys szlachecki, o którym pisała Korotajowa¹³², przypominała też tę pozostawioną przez brata jego dziada, Macieja – niemiecką, innowierczą i mieszczańską.

* * *

Inwentarz księgozbioru Jana Greczewskiego utraconego podczas zajazdu Sobótki.

s.l., s.d. (między 2 VII 1662 a 12 IX 1667)

Oryginał: NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 45, k. 322v–323v.

[k. 322v] Catalogus ksiąg pozostałych w Sobótcie

In folio:

- [1.] Kosmografia niemiecka [z] konterfektami Sebastiani Monter¹³³.
- [2.] Kronika ziemie niemieckiej Sebastiani Franken¹³⁴.
- [3.] Kosmografia niemiecka druga z konterfektami tegoż Montera¹³⁵.
- [4.] Wiersze K. J. M. Władysława VI [s] polskie dedykowane od Samuela Twardow[skiego]¹³⁶.
- [5.] Księgi niemieckie kredencerskie Gukona de Luch¹³⁷.
- [6.] Konstytucyje sejmowe ab Anno 1633¹³⁸.
- [7.] „Indygenat terrarum pruski” [s] Jana Werdy¹³⁹.

In quarto:

132 K. Korotajowa, *Biblioteki...*

133 Sebastian Münster (1488–1552), *Cosmographie*, pierwotnie wydana w 1536–1537 r. we Frankfurcie nad Menem w 4°, potem wiele edycji w Bazylei w 2° – WCat.

134 Sebastian Franck (1499–1542), *Germaniae chronicon* – kilka wydań: Augspurg 1538, Strassburg 1538, Frankfurt am Main 1538 lub 1539, Bern 1539, Ulm 1539 – WCat.

135 Zob. wyżej nr 1.

136 Samuel ze Skrzypny Twardowski (1600–1660), *Wladislaw IV. krol polski y szwedski*, Leszno 1649 – <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=83153> [22.11.2021] lub 1650 – <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/318642/display/Default> [22.11.2021].

137 Dzieło niezidentyfikowane.

138 *Przywileie y constitvcie seymowe za panowania lego Krolewskiej Mci Władysława IV roku Pańskiego M.DC.XXXIII*. – dwa wydania w 1633 roku: Kraków – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991019479099705066 [22.11.2021] lub Warszawa – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991012403649705066 [22.11.2021].

139 Jan Werda (podkomorzy pomorski, starosta nowski, zm. 1648), *Indygenat ziemi pruskiej*, Toruń 1645 – <http://homer.fil.us.edu.pl:8080/dlibra/docmetadata?id=192> [22.11.2021], 2°; wydanie warszawskie z 1652 roku wbrew informacji w BSE opisano jako wydane w 4° – http://libris.kb.se/bib/3165360?vw=full&tab3=full#more_info [22.11.2021].

- [8.] „Opuscula tam ecclesiasticis quam equestris ordinis” Prochymski¹⁴⁰.
 [9.] „Gotofredalk [s] Jerozolimy wyzwolenia” Piotra Kochanowskiego¹⁴¹.
 [10.] „Positiones politici de causis rerum mutatione publicarum” Virgilii¹⁴².
 [11.] Josephi Pięknorzecki „Gratis plebański” polskie¹⁴³.
 [12.] Johanni niemiecki kuchmistrzowski traktat¹⁴⁴.
 [13.] „Rudolphi 2di orationes et deliberationes Poloniae” Sokolski¹⁴⁵.
 [14.] Rotgeri „Apollo acerbo-dulcis”¹⁴⁶.
 [15.] „Relationis historicae semestralis continuatio”¹⁴⁷.
 [16.] Paulo [s] Gulden „Onomastikon trilinguis”¹⁴⁸.

140 *Opuscula tam ecclesiastici, quam equestris ordinis nobilium virorum compositionis inter status negotio servientia*, [red. Jan Andrzej Próchnicki (zm. 1633), Melchior Stephanides (zm. 1638)], Cracoviae 1632 – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991014971539705066 [22.11.2021].

141 Torquato Tasso (1544–1595), *Goffred abo Ieruzalem wyzwolona*, [tłum. Piotr Kochanowski (1566–1620)], W Krakowie 1618 – <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/322/edition/298/content> [24.11.2021].

142 Peter Lange (Petrus Langius, XVII w.), *Discursus politicus de mutationibus rerum publicarum, earumque causis, praesagiis, curatione*, Stetini [1652] – opis: <https://lhgrw.gbv.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=312718225> [22.11.2021]; skan: <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/23559/edition/25262/content> [27.11.2021]. Zapewne przy przepisywaniu rejestru doszło do pomylenia wymienionego na stronie tytułowej Johanna Micraeliusa (Johann Lütkeschwager; 1597–1658), którego najwyraźniej uznano za autora, z Wergiliuszem (Publius Vergilius Maro; 70–19 p.n.e.).

143 Fryderyk Szembek (zm. 1644), *Gratis plebański, gratis wycwiczony w iezwickich szkolach krakowskich [...] to jest respons na dyskurs plebański w collegium jezuickim krakowskim, Gratis nazwany y na dwu inne tegoż autora w teyże materiej*, Poznań 1627 – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991014975779705066 [22.11.2021].

144 Dzieło niezidentyfikowane.

145 Identyfikacja niepewna: Stanisław Pawłowski (zm. 1598), *Rvdolphi secvndi sacratiss. et invictiss Romanorvm imperatoris [...] oratoris ad inclty Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae et ampliss. senatores et nobiliss. equites oratio, in castris apud Varssauiam ad noui regis electionem habita, die 14 mesis Augusti, anno Domini M. D. LXXXVII., s.l., s.d.* [Cracoviae 1587?] - https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991009184289705066 [24.11.2021] lub idem, Vaclav Berka (1554–1600), *Rvdolphi Secvndi sacratissimi et inuictissimi Romanorvm Imperatoris [...] oratorum ad sereniss. Sigismvndvm tertivm, Poloniae et Sueciae regem [...] Oratio in comitiis generalibus Cracoviae habita die 27 mensis Februarii anno Domini 1595.* – trzy wydania w 1595: Noribergae – <https://books.google.pl/books?id=eklcAAAacAA> [22.11.2021], Cracoviae – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991009219139705066 [24.11.2021] i Dantisci – <https://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/publication/50261/edition/45430/content> [22.11.2021].

146 Rotger zum Bergen (1603–1661), *Apollo acerbo-dulcis ad sacrosancta mundi capita; qui jam consuas multorum denuo in publicum procedit huic annectantur variorum epitaphia qua ligata, qua soluta in regicidium Anglorum omnibus adhuc invisa nec lecta*, Regiomonti 1651 – <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/HYP235P3FE2EHPQQ5O56OJDM LZJJP32> [22.11.2021].

147 Niemieckojęzyczny periodyk drukowany we Frankfurcie nad Menem od końca XVI w. do połowy XVIII w. Początki koncepcji publikacji o najważniejszych wydarzeniach w Europie sięgają 1583 r. i wydrukowanego w Kolonii dzieła Michaela von Aitzinga, które następnie kontynuował, a rozwinięto ją we Frankfurcie w latach późniejszych – WCat, BSE.

148 Paul Gulden (Paweł Guldeniusz; 1588–1658), *Onomasticvm trilingve Latino- Germano- Polonicum rerum et verborum ad officinam pharmaceuticam spectantium [...] collectum et conscriptum [...] accesserunt*

- [17.] Jakuba Weysena „Instrumentum wiecznych pakt Korony Polskiej”¹⁴⁹.
[k. 323]
- [18.] Jarulius „Auspicali coniugio”¹⁵⁰.
- [19.] Joannis Magentini „Assertatio”¹⁵¹.
- [20.] Gaspari Bant „Oratio D. N. Joanni Pruti [s] dedicato”¹⁵².
- [21.] Książka niemiecka o kazaniach tureckich¹⁵³.
- [22.] „Instrumentum pacis perpetuae Korony Polskiej”¹⁵⁴.
- [23.] „Swawola żydowska wyuzdana”¹⁵⁵.
- [24.] „Próba na obieranie wiary do zbawienia potrzebna”¹⁵⁶.

In octavo et duodecimo:

quaestiones nonnullae pharmacopolarum tyronibus scitu dignae [...], Regiomonti Palaeopoli 1641 – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991012504369705066 [24.11.2021].

149 *Instrumentum pacis perpetuae, inter S. Regiam Maiestatem et Rempubl. Poloniae eiusque confoederatos S. Caesar. Majestatem et sereniss. Electorem Brandeburgicum ex una et inter S. Regiam Majestatem Regnumque Sveciae ex altera parte ad Gedanum in Monasterio Olivensi III Mai Anno MDCLX*, Gedani [1660] – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma9910870612805606 [24.11.2021]. Wydawcą był Jacobus (Jakob) Weiss.

150 Bertilius Canutius (Bertel Knudsen Aquilonius, 1588–1650), *Epistolarum centuria auspicalis* – dwie edycje w 8° w 1617: Wittebergae – <http://diglib.hab.de/drucke/99-rhet-2s/start.htm> [22.11.2021] lub Rostochii – https://books.google.pl/books/about/Epistolarum_centuria_auspicalis.html?id=9Tm40jVWtwQC [22.11.2021]. Zapewne w rejestrze wystąpiła pomyłka względem formatu, a słowo *centuria* przekreślono na *coniugio*.

151 Leo Magentinos (ok. XIII–XIV w.), *In Aristotelis librum de interpretatione explanatio*, [tłum. Giovanni Battista Rasario (1517–1578)], Venetiis 1545 – opis: <https://opac.bncf.firenze.sbn.it/bncf-prod/resource?uri=MODE024171> [08.09.2021]; skan: <https://books.google.pl/books?id=tOIXAAAACAAJ> [24.11.2021]. Dzieło Magentinoso posiadał w swym księgozbiorniku Zygmunt August, zob. A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona: pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 101.

152 Gaspar Cardillo de Villalpando (1527–1581), *De nomine Iesu oratio ad sacrosanctam Synodum Tridentinum*, Brixiae 1563 – opis: http://www.cervantesvirtual.com/portales/rosalia_de_castro_ga/obra/de-nomine-iesu-oratio-ad-sacro-sanctam-synodum-tridentinum/ [22.11.2021]; skan: <https://books.google.pl/books?id=jvoLD3uasmMC> [24.11.2021]. O autorze zob. D. Yáñez Neira, *Gaspar Cardillo de Villalpando*, w: <https://dbe.rah.es/biografias/10713/gaspar-cardillo-de-villalpando> [22.09.2021].

153 Dzieło niezidentyfikowane.

154 Zob. wyżej nr 17.

155 Bazyli Wąglicki (Wąglicius; ok. XVI–XVII w.), *Obżałowanie wyuzdaney swawoley zydzowskiej* [...] *wypisane* [...]. *Swawola wyuzdana zydzowska*, s.l. [Kraków] 1648 – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991014985059705066 [22.11.2021].

156 Lenaert Leys (Leonardus Lessius; 1554–1623), *Próba na obieranie wiary do zbawienia konieczne potrzebnej*, [tłum. Baltazar Miaskowski (1562–1632)], Kraków 1616 – <https://chamo.buw.uw.edu.pl/lib/item?id=chamo:1039877> [22.11.2021]. W niektórych publikacjach błędnie pisano o drugim wydaniu z 1619 r., co wyniknęło z pomyłki podczas sporządzania bibliografii jezuitów w latach 1852–1862; zob. A. i A. de Backer, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus ou Notices bibliographiques...*, ser. 3, Liège 1856, s. 616; J. Brown, *Biblioteka pisarzy asystentów polskiej Towarzystwa Jezusowego...*, przeł. W. Kiejnowski, Poznań 1862, s. 466–467 (chodziło o notowaną w BSE drugą edycję w innym przekładzie, autorstwa Ludwika Kremera).

- [25.] „Systema ethica” Kier Kiermani [s]¹⁵⁷.
 [26.] Adolphi Tingeli „Nostris speculis [s] rerum belli et pacis gerendam”¹⁵⁸.
 [27.] „Gregorius” D. Junii Juvenalis et Auli Persii Satyri Cornelli [ss]¹⁵⁹.
 [28.] Joannis Eusebii Societatis Jesu „Theopoliticus”¹⁶⁰.
 [29.] Ambrosii Martini „Tenorum politium” [s]¹⁶¹.
 [30.] Cristiani Osterhausen „Statuta”¹⁶².
 [31.] „Rhetorica” M.T. Ciceronis¹⁶³.
 [32.] Bartholomei Sokoben „De sphaera astronomiae”¹⁶⁴.
 [33.] Castellionis „Dialogorum libri quatuor”¹⁶⁵.
 [34.] Justi Lipsi [s] „Monita et exempla politica”¹⁶⁶.
 [35.] Cornelii Taciti „Disertationes politici”¹⁶⁷.

157 Bartholomäus (Bartłomiej) Keckermann (ok. 1572–1609), *Systema ethicae tribus libris adornatum et publicis praelectionibus traditum in Gymnasio Dantiscano*, Hanoviae 1613 – <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=69952> [22.11.2021].

158 Adolf Brachel (zm. 1652), *Historia nostri temporis rerum bello et pace per Europam atq[ue] in Germania maxime gestarum ab anno 1618 usq[ue] ad annu[m] 1650, ex optimis et probatissimis huius saeculi scriptoribus, per seriem annorum ordine distributa*, Coloniae 1650 – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991002061459705066permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991002061459705066 [24.11.2021] oraz późniejsze edycje w tymże mieście z lat 1652, 1653, 1657 i 1659 (8°) lub z Amsterdamu z lat 1655 i 1659 (12°) – GB, WCat.

159 Decimus Iunius Iuvenalis (ok. 60–140), Aulus Persius Flaccus (34–62), *Satyrae cum veteris scholiastae et variorum commentariis*, [ed. Cornelius Schrevelius (Cornelis Schrevel)] – dwie edycje w 8°: Lugduni Batavorum 1648 – https://abn-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/17uelnu/41ABN_ALEPH_DS000410635 [22.11.2021] lub 1658 – <https://books.google.pl/books?id=waWBUqwRpasC> [22.11.2021].

160 Juan Eusebio Nieremberg (1595–1658), *Theopoliticus, sive brevis illucidatio et rationale divinorum operum, atque providentia humanorum*, Antverpiae 1641; 8° – <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11293551?page=1> [22.11.2021].

161 Ambrogio Marliani (1562–1632), *Theatrum politicum in quo, quid agendum sit a principe, et quid cavendum, accurate praescribitur*, Dantisci 1644, 1645, 1655, 1659; 8° – BSE, GB, WCat; opis edycji z 1655: https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma9910878652605606 [24.11.2021].

162 Christian von Osterhausen (1593–1664), *Statuta, Ordnungen und Gebräuche deß Ordens S. Johannes von Jerusalem, zu Malta [...]*, Frankfurt am Main 1644; 8° – <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10455269?page=1> [24.11.2021].

163 Marcus Tullius Cicero (106–43 p.n.e.), dzieło niezidentyfikowane.

164 Thomas Blebel (1539–1596), *De sphaera et primis astronomiae rudimentis libellus [...]* – kilka wydań w 8° w Wittenberdze: 1582, 1588, 1590, 1595, 1598, 1603, 1611 – GB, WCat, NUKAT. Podpisany pod listem na początku książki Bartholomaeus Schönborn w rejestrze zapewne został przeinaczony na „Sokoben”, zob. skan edycji z 1588 r.: <https://books.google.pl/books?id=St7wa-DsPw4C> [24.11.2021].

165 Sébastien Castellion (Chateillon; 1515–1563), *Dialogorum sacrorum libri quatuor* – wiele wydań w 8°, w tym Dantisci 1636 – WCat, BSE.

166 Justus Lipsius (1547–1606), *Monita et exempla politica libri duo, quo virtutes et vitia principum spectant* – dwa wydania w 8°: Parisiis 1605 – <http://opac.uni-erfurt.de/DB=1/LNG=EN/CLK?IKT=12&TRM=151537712> [24.11.2021] lub 1618 – <https://catalogue.bm-lyon.fr/ark:/75584/pf0001721538.locale=fr> [24.11.2021].

167 Scipione Ammirato (1531–1601), *Dissertationes politicae sive Discursus in C. Cornelium Tacitum, nuper ex Italico in Latinum versi, et cum toto rei politicae studiosorum orbe communicati*, Francofurti 1618,

- [36.] Martini Oppiti „Poemata Germanica”¹⁶⁸.
 [37.] „Matheologia” [s] Sociniani¹⁶⁹.
 [38.] Rhetorica Latina et Germanica¹⁷⁰.
 [39.] Georgii Fiscieri „Lingua Graeca”¹⁷¹.
 [40.] Liber Gallicus¹⁷².
 [41.] Liber Germanicus assertationis¹⁷³.
 [42.] Lucae Wecelii „Specilegium de Gallica lingua”¹⁷⁴.
 [43.] S. Ignatii „Exempla” Germanica¹⁷⁵.
 [44.] Basily Welneri „Compendium practicae philosophiae”¹⁷⁶.
 [45.] Wolphi Philippi „Politicus Aeropifer Mener [s]”¹⁷⁷.
 [46.] „Status et ritus ecclesiae Graecae”¹⁷⁸.
 [47.] „Thesaurus contexendarum exemplarum”¹⁷⁹.

w 8° – <https://solo.bodleian.ox.ac.uk/permalink/f/89vilt/oxfaleph013202908> [24.11.2021]. Wcześniejsze edycje w 4°.

168 Martin Opitz (1597–1639), *Deutsche poemata* – kilka wydań w 8°: Breslau 1625, 1629 i 1637 lub Dantzig 1640 i 1641 – WCat.

169 Andreas Pröle (XVI–XVII w.), *Mahometologia sociniana, hoc est: quod sociniani [...] cum Alcorano Turcico [...] conspient, [...] brevis discursus*, Lipsiae 1625, 8° – <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb311536661> [24.11.2021].

170 Dzieło niezidentyfikowane.

171 Identyfikacja niepewna: Georg Pasor (1570–1637), *Lexicon Graeco-Latinum in Novum Domini Nostri Jesu Christi Testamentum* – wiele wydań w 8° od 1619 do 1662 r. – WCat.

172 Dzieło niezidentyfikowane.

173 Dzieło niezidentyfikowane.

174 Luc d’Achery (1609–1685), *Veterum aliquot scriptorum, qui in Galliae bibliothecis, maxime Benedictorum, latuerant spicilegium*, t. 1–5, Parisiis 1655–1661; 4° (zapewne zaszła pomyłka względem formatu) – WCat, Det Kgl. Bibliotek København: <https://soeg.kb.dk> [23.09.2021].

175 Ignacio de Loyola (św. Ignacy Loyola; 1491–1556), *Geistliche ubungen...*, [tłum. Nicolás de Arnaya (1558–1622), Coloniae-Meyntz 1628 albo *Exercitia spiritualia, das ist, Geistliche ubungen...*, Ingolstadt 1645 lub Ynsprugg [Innsbruck] 1649 (wszystkie 8°) – WCat. Zapewne przekręcono *exercitia* na *exempla*.

176 Michael Wendeler (1610–1671), *Practicae philosophiae hoc est, ethicae, politicae ac oeconomicae compendium*, Wittebergae 1650 – <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN656008024> [24.11.2021] lub 1655 – <https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/title/info/9570926> [24.11.2021], obie w 12°.

177 Johann Augustin Pastorius (1624–1661), *Europaischer neuer Teut. Florus: von allen denckwürd. Kriegen Friedenshandl. v. notablen Geschichten de A[nn]o. 1618. biß 1659 [...]*, Franckfurt 1659; 12° – opis: https://hu-berlin.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/jl2ii5/HUB_UB_ALMA_DS21658595640002882 [24.11.2021]. Na s. 1 dokument z podpisem Wolffa (Wolfgang) Philppa Pappenheima (1618–1671) – zob. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/34NYHQWVHVNDXG24PDPGVH5GFNSW32M4> [24.11.2021].

178 Christophoros Angelos (zm. 1638), *Status et ritus ecclesiae Graecae*, Francofurti 1655; 12° – <https://stabikat.de/DB=1/LNG=EN/CLK?IKT=12&TRM=150309694> [24.11.2021].

179 Andreas Diether (1500–1561), *Thesavrvs Contexendarum epistolarum, formandaeq[ue] linguae, ad imitationem Ciceronianae dictionis locupletissimus: ex epistolis ad Atticum, orationibusq[ue] Ciceronis oratoris eloquentissimi, ad usum iuuentutis congestus*, Augustae Vindelicorum 1544 i późniejszej edycji w 8° – WCat.

- [48.] „Fabulae” Esophi¹⁸⁰.
 [k. 323v]
 [49.] Plautus Rodyrii¹⁸¹.
 [50.] „Methodus arithmeticae practicae”¹⁸².
 [51.] „Grammatica Graeca”¹⁸³.
 [52.] „Orationes pro rege et populo aulixano [s]”¹⁸⁴.
 [53.] „De vita B. Francisci Xawerii”¹⁸⁵.
 [54.] „Regni Poloniae terrarumque Prussiae Regalis processus”¹⁸⁶.
 [55.] Justiniani ex Trogi Pompei¹⁸⁷.
 [56.] „Almodischer [s] Politicus”¹⁸⁸.
 [57.] „Donatus puerilis” Philippi Melanchtonis¹⁸⁹.

180 Aisopos (Aesopus, Ezop; VI w. p.n.e.), *Fabulae*, wiele wydań – WCat. Wersję grecko-łacińską tego dzieła w „ósemce” posiadał Maciej Gretsck, zob. B. Herdzin, P. Oliński, *Inwentarz ksiąg...*, s. 56.

181 Tytus Maccius Plautus (ok. 250–184 p.n.e.), *Comoediae quin[que] a mendis purgatae, ac numeris suis, quo ad eius fieri potuit, restituta, quib[us] addidimus Trinummu[m]: Capteivei, Avvlaria, Miles, Menaechmei, Mostellaria, Trinmmvs*, Magdeburgae 1542; 8° – <https://stabikat.de/DB=1/SET=7/TTL=1/SHW?FRST=2> [24.11.2021]. Drukarzem był Christianus Rodergerus (Christian Röding), stąd zapis w rejestrze; zob. D. B. Thomas, *Michael Lotter and reformation printing in Magdeburg, w: Print culture at the crossroads: the book and Central Europe*, ed. El Dillenburger, H. Louthan, D. B. Thomas, Leiden 2021, s. 261.

182 Jemme Reinerszoon (Gemma Frisius; 1508–1555), *Methodus facilis arithmeticae practicae*, Amstelodami 1652; 8° – <http://libris.kb.se/bib/2663057?vw=full&tab=vers> [24.11.2021].

183 Dzieło niezidentyfikowane.

184 John Rowland (1606–1660), *Pro rege et populo Anglicano apologia contra Johannis Polygramatici, (alias Miltoni Angli) defensionem destructivam, regis et populi Anglicani*, Antverpiae 1651; 12° – http://primocat.bl.uk/F?func=direct&local_base=ITEMV&doc_number=002502801&con_lng=eng [24.11.2021]. Praca niekiedy błędnie przypisywana arcybiskupowi Johnowi Bramhallowi (1594–1663); zob. W. A. Shaw, Rowland, John, w: *Dictionary of National Biography*, vol. 49, ed. S. Lee, London 1897, s. 349–350.

185 Orazio Torsellino (1545–1599), *De vita B. Francisci Xaverii, qui primus e Societate Iesu in Indiam et Iaponiam evangelium inexit, libri sex*, Lugduni 1607; 8° – <https://ucm.on.worldcat.org/v2/oclc/1025538017> [25.11.2021] lub *Coloniae Agrippinae* 1610 i 1621; 12° – https://katalogi.uj.edu.pl/permalink/48OM-NIS_UJA/1jhsq6s/alma991015658059705067 [25.11.2021], <https://katalog.ub.uni-freiburg.de/opac/RDSIndex/Search?lookfor=id%3A362002223> [25.11.2021] albo *Cameraci* 1621; 12° – <http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1/SET=3/TTL=1/SHW?FRST=2> [25.11.2021], zob. J. Kockx, *Catalogue de livres rares: impressions d'Anvers, Malines, Bruxelles, Louvain, Liège, Douai, Cambrai, Paris, etc.*, Anvers 1873, s. 33 (tu nazwa drukarza, pozwalająca zidentyfikować miasto jako Cambrai).

186 Johann Nixdorff (1625–1697), *Regni Poloniae terrarumque Prussiae regalis processus iudicarii compendium [...]*, Gedani 1654; 12° – BSE. Zob. L. Pauli, *Jan Nixdorff 1625–1697. Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1957, passim.

187 Marcus Iunianus Iustinus (III w.), Sextus Aurelius Victor (IV w.), *Ex Trogi Pompeii historiis externis libri XLVIII [...]. His accessit [...]. De vita et moribus Romanorum Imperatorum epitome*, [oprac. Johann Sichard (1499–1552)], Lugduni 1538 – opis: <https://catalogue.bm-lyon.fr/ark:/75584/pf0001281494.locale=fr> [30.11.2021]; skan: <https://books.google.pl/books?id=jh8yElCYGEOC> [30.11.2021] – i wiele innych wydań w 8° i 12° – WCat, GB.

188 Johann Michael Moscherosch (1601–1669), *Alamodischer Politicus...* – kilka wydań w 12°: Cölln lub Frankfurt 1647, Hamburg 1650, 1654 i 1657 – KatBN, WCat, GB.

189 Aelius Donatus (IV w.), *Methodus, seu declinandi coniugandique prima elementa, pro pueris alphabetarijs, rerum grammaticarum prorsus ignaris*, [oprac. Philipp Melanchton (1497–1560)], Vitebergae

- [58.] „Exempla” Joannis Ruphi¹⁹⁰.
 [59.] „Postilion Neuer Kalender”¹⁹¹.
 [60.] „Historia rerum in Polonia gestarum”¹⁹².
 [61.] „Relationes historicae”¹⁹³.
 [62.] „Dialogorum sacrorum libri quatuor”¹⁹⁴.
 [63.] Liber Germanicus facecionum¹⁹⁵.
 [64.] „Almodischer [s] Politicus”¹⁹⁶.
 [65.] „De sphaera astronomiae”¹⁹⁷.
 [66.] „Comentarii iuris civilis”¹⁹⁸.
 [67.] Książki kamienne.
 [68.] Herby na kitajce malowane.

1537 – <https://stabikat.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=567194515> [27.11.2021]; Lipsiae 1552 – <https://digital.francke-halle.de/fsaad/content/titleinfo/386740> [27.11.2021] lub Magdeburgae [ok. 1579] – <https://lhal.gbv.de/DB=1/LNG=EN/CLK?IKT=12&TRM=151916314> [27.11.2021], wszystkie w 8°.

190 Joannes Rosinus (Johannes Roßfeld, 1551–1626), *Exempla pietatis illustris: hoc est, Vitae trium [...] Saxoniae ducum, principum electorum, Friderici Tertii Sapientis, Ioannis Constantis et Ioannis Friderici Magnanimi* [...], lenae 1602; 4° – <https://stabikat.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=09227854X> [27.11.2021]. W rejestrze doszło zapewne do pomyłki względem formatu i nazwiska autora. Katalogi biblioteczne notują także mikrofilm edycji z 1620 r., lecz w opisie mogło tu dojść do prostego błędu i przekręcenia rzeczywistej daty 1602 – WCat, zob. np. <https://stabikat.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=058607366> [27.11.2021].

191 Paul Felgenhauer (1593–1677), *Postilion oder neuer Calender und Prognosticon Astrologicum Propheticum, gestellt auf die gantz Welt und alle Creaturen...*, [Amsterdam] 1655; 12° – <https://kataloge.thulb.uni-jena.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=798333316> [27.11.2021].

192 Jan Innocenty Petrycy (zm. 1641), *Historia rerum in Polonia gestarum Anno M.DC.XX*. [...], Cracoviae, s.d. [1621?]; 4° – https://katalogi.bn.org.pl/permalink/48OMNIS_NLOP/1aot9i7/alma991014935909705066 [27.11.2021]. W rejestrze zapewne błąd co do formatu.

193 Zob. wyżej nr 15.

194 Zob. wyżej nr 33.

195 Dzieło niezidentyfikowane.

196 Zob. wyżej nr 56.

197 Albo powtórzenie (zob. wyżej nr 32), albo dzieło Corneliusa Valeriusa (Cornelis Woutersz, 1512–1578), *De sphaera et primis astronomiae rvdimentis libellvs vtilissimvs: cui adiecta sunt breuia quaedam de gaeographia praecepta maxime necessaria*, Antverpiae 1561 – https://fama.us.es/permalink/34CBUA_US/3enc2g/alma991005102189704987 [24.11.2021] i późniejsze wydania w 8° z lat 1564, 1568, 1573, 1575, 1581, 1585, 1593 – WCat, GB.

198 Nikolaus Vigel (1529–1600), *Commentarii iuris civilis*, t. 1, Heidelbergae 1562 lub t. 2, Francfurti 1563, lub t. 3–5, Basileae 1564–1566; wszystkie w 8° – WCat, GB. Zob. A. von Eisenhart, *Vigel, Nikolaus*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 39, Leipzig 1895, s. 693–695.

EMIL KALINOWSKI**Jan Greczewski's book collection according to an inventory from the second half of the 17th century**

The catalogue of books that were lost by Jan Greczewski in 1662 makes it possible to reconstruct the private library of this nobleman. He originated from a Toruń patrician family ennobled in 1580, and probably studied in Königsberg. He then worked as a clerk, first in crown lands, then in private estates in Podlasie, where he settled with his family. Much of his book collection has been reconstructed. It marks a person who is enlightened, curious about the world and ambitious. The analysis of his collection of books clearly shows the overwhelming influence of the German culture on the mind of the owner, and the importance of the spirituality of the Jesuits' teaching, which probably resulted in his conversion to Catholicism.

EWA GRYGUC

orcid: 0000-0002-8013-1224

e-mail: e.gryguc@bn.org.pl

Cyfrowa rekonstrukcja księgozbiorów historycznych na przykładzie kolekcji Józefa Drège'a w zbiorach Polony

DOI: 10.36155/RBN.53.00010

Termin „rozpraszenie zbiorów” zbyt jednoznacznie w literaturze bibliotekoznawczej omawiany jest w kontekście przemieszczeń powodowanych zdarzeniami politycznymi. Pojęcie to używane często zamiennie z terminem przemieszczanie zbiorów zyskuje pejoratywny wydźwięk. Rozpraszenie w słownikowej wersji ma m.in. znaczenie: „rozmieścić w różnych miejscach, daleko od siebie”; „rozdzielić na części coś jednorodnego”¹.

Rozpraszenie zbiorów bibliotecznych, archiwalnych czy muzealnych jest świadectwem czasów. Powodowane jest czynnikami politycznymi (wojny, grabieże wojenne, zmiana granic państwowych), administracyjnymi (reorganizacja instytucji), gospodarczymi (sprzedaż zbiorów, podział majątku)².

Przejęte kolekcje podlegały dalszym rozproszeniom wewnątrz bibliotek. Z rzadka zachowywano je w całości i w formie stworzonej przez instytucję czy kolekcjonera. Polityka gromadzenia i przechowywania zbiorów bibliotek powodowała, że kolekcje poddawane były rozpraszeniu poprzez włączanie do

1 Słownik języka polskiego PWN on-line – <https://sjp.pwn.pl/szukaj/rozproszenie.html> [dostęp: 12.11.2021].

2 J. Plis, *Księgozbiory rozproszone. Problemy prawne i biblioteczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 66, s. 405–408 – <https://czasopisma.kul.pl/abmk/article/view/8690> [27.12.2021]. Por. także B. Bieńkowska, *Księgozbiory rozproszone, przemieszczone i przejęte. Problemy zabezpieczania, dokumentacji i informacji*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 5–12 – <http://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiadzka/article/view/359/607> [12.11.2021].

odpowiednich do kategorii zbiorów. Niekiedy przeznaczano je do zbiorów zbędnych podlegających wymianie z innymi bibliotekami³.

Rozpraszenie zbiorów jest procesem naturalnym, szczególnie gdy wynika z czynników administracyjnych i gospodarczych. W wyniku włączenia całości lub części pozyskanego księgozbioru tworzone są zbiory odpowiadające profilowi biblioteki. Przemieszczanie zbiorów, będące wynikiem działań politycznych poza oczywistym negatywnym wpływem na zasadę pertynencji terytorialnej, może stanowić asumpt dla badań naukowych w nowym środowisku, np. zbiory przejęte jako radzieckie trofeum wojenne po II wojnie światowej ze zbiorów niemieckich i włączone do zbiorów Muzeum Książki przy Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie stanowiły materiał źródłowy do badań nad książką europejską w średniowieczu i działalności wydawniczej w epoce odrodzenia⁴.

Historyczne kolekcje rozproszone od dawna budzą zainteresowanie badaczy, o czym świadczą prace, mające na celu odtworzenie rozproszonych, utraconych lub zaginionych zbiorów⁵. Można wyróżnić kilka typów rekonstrukcji:

- rekonstrukcje oparte na źródłach;
- rekonstrukcje hipotetyczne oparte na analizie tekstów;
- rekonstrukcje mieszane, łączące dwa typy powyższe⁶.

Technologie cyfrowe dają nowe możliwości odtwarzania kolekcji. Takie przedsięwzięcia podejmowane są przede wszystkim w odniesieniu do cennych zbiorów rękopiśmiennych.

3 Por. *Strategie gromadzenia zbiorów w bibliotekach polskich. Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, Pobierowo, 15–17 września 2011*, pod red. U. Ganakowskiej, M. Różyckiej, Szczecin 2012 – <https://zbc.książnica.szczecin.pl/dlibra/publication/30751/edition/29173/content> [12.11.2021]. Por. Biblioteka Narodowa. Jednolite zasady gromadzenia zbiorów. Załącznik nr 1 do zarządzenia nr 155/2018 Dyrektora Biblioteki Narodowej z dnia 24 grudnia 2018 r. – <https://www.bn.org.pl/download/document/1550829637.pdf> [12.11.2021].

4 A. Krawczyk, *Kolekcje biblioteczne i muzealne przemieszczone z Niemiec po II wojnie w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w świetle publikowanych katalogów Muzeum Książki*, „Folia Bibliologica” 2019, t. 69, s. 37 – <https://journals.umcs.pl/fb/article/viewFile/10327/7651> [12.11.2021].

5 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1998; J. Gwioździk, *Bavoronianum jako przykład rekonstrukcji księgozbiorów historycznych. Badania – projekty – postulaty*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2020, t. 18, s. 385–392 – <https://sbsp.up.krakow.pl/article/view/20811861.18.25/4948> [27.12.2021]; M. T. Biagetti, *La biblioteca di Federico Cesi*, Roma 2008; U. Szybowska *Zapiski pożeracza ksiąg: o rodzajach i funkcjach marginaliów na podstawie notatek Jana Bernarda Bonifacia*, Pruszcz Gdański 2012 i wiele innych.

6 E. Penge, *How do you reconstruct a historic private library? A methodological review and checklist for first-time historical-bibliographic sleuths*, „Library & Information History” 2019, vol. 35, nr 4, s. 196–198.

Przykładem rekonstrukcji cyfrowej scalającej ocalałe egzemplarze jest Bibliotheca Palatina. Powstała w XVI wieku w wyniku połączenia zbiorów biblioteki uniwersyteckiej w Heidelbergu ze zbiorami biblioteki pałacowej księcia Otto Henryka Wittelsbacha, elektora Palatynatu Reńskiego. Zawierała m.in. rękopisy dawnego opactwa benedyktyńskiego w Lorsch, księgozbiory elektorów z zamku w Heidelbergu. Zbiory liczyły około 3 500 rękopisów i około 12 000 druków⁷. W wyniku wojny trzydziestoletniej zbiory biblioteki uległy rozproszeniu⁸. Większość zbioru jest obecnie w zbiorach Bibliotheca Apostolica Vaticana. Część znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Heidelbergu oraz w bibliotece uniwersyteckiej i miejskiej w Kolonii⁹.

Od 2001 roku, w ramach kilku projektów, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu zaczęła digitalizować zbiory Bibliotheca Palatina¹⁰. Od roku 2012 projekt digitalizacyjny realizowano wspólnie z Biblioteką Watykańską. W wyniku współpracy powstała wirtualna Bibliotheca Palatina gromadząca digitalizowane rękopisy¹¹. Druki z Bibliotheca Palatina dostępne są na mikrofilmach wydanych w latach 1989–1995 przez wydawnictwo Saur Verlag¹².

Częścią projektu Bibliotheca Palatina była rekonstrukcja średniowiecznej biblioteki i skryptorium benedyktyńskiego opactwa w Lorsch w Hesji¹³. Opactwo było ważnym ośrodkiem naukowym z obszernym zbiorem kodeksów rękopiśmiennych, na który składały się teksty biblijne, księgi liturgiczne, pisma ojców Kościoła. Z kolekcji zachowało się 331 rękopisów w całości lub fragmentach w 73 bibliotekach. Celem projektu Bibliotheca Laureshamensis – digital było scalenie dziedzictwa opactwa w formie wirtualnej. Prace podjęto w 2005 roku na Uniwersytecie w Heidelbergu. Obok digitalizacji zachowanych

7 M. Czapnik, „Virtual visits to lost libraries: reconstruction and access to dispersed collections”. Konferencja i zebranie sprawozdawczo-wyborcze Europejskiego Konsorcjum Bibliotek Naukowych (CERL), Kopenhaga, Kongelige Biblioteket, 5–6 listopada 2010 r., „Biuletyn EBIB” 2011, nr 4 (122), s. 1 – http://www.ebib.pl/images/stories/numery/122/122_czapnik.pdf [13.11.2021].

8 Historię biblioteki omawia m.in. E. Mittler, *The Bibliotheca Palatina: a scattered library reconstructed*, w: *Virtual visits to lost libraries. Reconstruction of and access to dispersed collections. Papers presented on 5 November 2010 at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark, Copenhagen*, edited by I. Boserup and D. J. Shaw, London 2011, s. 1–3 – https://www.academia.edu/31109274/2011_Virtual_Visits_to_Lost_Libraries_Reconstruction_of_and_access_to_dispersed_collections_Edited_by_Ivan_Boserup_and_David_J_Shaw_CERL_Papers_XI_2011_www_cerl_org_ [27.12.2021].

9 Ibidem, s. 3.

10 K. Zimmermann, *Bibliotheca Palatina and Bibliotheca Laureshamensis – digitised*, w: *Reconstruction of and access to dispersed collections...*, s. 21.

11 Bibliotheca Palatina – digital. A virtual reconstruction of the former crown jewel of Germany's libraries – <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/en/bpd/index.html> [12.11.2021].

12 E. Mittler, *The Bibliotheca Palatina...*, s. 14.

13 K. Zimmermann, *Bibliotheca Palatina and Bibliotheca Laureshamensis...*, s. 24–26.

rękopisów, które kiedyś powstały w skryptorium opactwa Lorsch i pochodziły z jego biblioteki, utworzono bazę rękopisów z Lorch (udokumentowanych jest około 500 rękopisów)¹⁴.

Podobny charakter mają inne wirtualne rekonstrukcje: *Bibliothèque virtuelle du Mont Saint-Michel* gromadząca faksymilia książek, rękopisów lub druków, które można zidentyfikować jako należące do opactwa Mont Saint-Michel¹⁵, *Die Würzburger Dombibliothek* będący rekonstrukcją zbioru rękopisów z biblioteki katedralnej, *Virtual Scriptorium St. Matthias* udostępniająca zachowane w różnych lokalizacjach zbiory rękopisów ze średniowiecznej biblioteki opactwa benedyktyńskiego św. Macieja w Trewirze.

Przykładem ciekawej rekonstrukcji cyfrowej jest kolekcja Karola Darwina. W chwili śmierci Darwina, w 1882 roku, jego biblioteka liczyła około 1 400 książek. W roku 1908 syn Francis przekazał kolekcję książek, czasopism i broszur Karola Darwina (nazywaną Biblioteką Darwina) do Botany School Uniwersytetu w Cambridge. Syn zachował dla siebie egzemplarze dzieł autorstwa samego Darwina i kilka innych prac, publikacje te zostały w 1982 roku zakupione od potomków Karola Darwina przez Bibliotekę Uniwersytetu Cambridge. Z książek, które trafiły na rynek antykwaryczny cztery stały się własnością Quentina Keynesa – prawnuka Darwina i bibliofila – i są obecnie częścią kolekcji Charles Darwin Trust. Biblioteka Darwina odbywała również wędrowki w obrębie zbiorów Botany School (podział zbiorów między Down House, Dział Rękopisów i Rzadkich Książek)¹⁶.

Biblioteka Darwina zrekonstruowana została w cyfrowej bibliotece Biodiversity Heritage Library (BHL – ogólnościatowe konsorcjum bibliotek przyrodniczych, botanicznych, badawczych i narodowych afiliowane przy Smithsonian Libraries and Archives w Waszyngtonie). Na tę kolekcję składają cyfrowe kopie książek należących do Darwina oraz surogaty książek (egzemplarze równoważne z egzemplarzami z biblioteki Darwina – kopie dzieł, które nie były własnością Darwina, ale bibliograficznie identyczne z tymi, które posiadał Darwin) z innych bibliotek uczestniczących w BHL. Obecnie w bibliotece Darwina znajdują się 433 tytuły w 541 woluminach. Cambridge University Library wniosło kopie 120 oryginalnych

14 *Bibliotheca Laureshamensis – digital. Virtual Monastic Library of Lorsch* – <https://www.bibliotheca-laureshamensis-digital.de/> [12.11.2021].

15 *La Bibliothèque virtuelle du Mont Saint-Michel* – <https://emmsm.unicaen.fr/emmsm/bvmsm/accueil.html> [13.11.2021].

16 *Charles Darwin's Personal Library. Darwin online* – http://darwin-online.org.uk/EditorialIntroductions/Archibald_DarwinsLibrary.html [12.11.2021].

książek z biblioteki Darwina, a Natural History Museum dostarczyło surogaty ze swoich zbiorów i koordynowało poszukiwania surogatów w innych bibliotekach należących do BHL¹⁷.

Masowa digitalizacja zbiorów bibliotecznych stwarza nowe możliwości wirtualnego scalania rozproszonych księgozbiorów. Idea rekonstrukcji kolekcji Józefa Drège'a powstała w czasie prac nad cyfrowym zbiorem gromadzącym literaturę na temat ogrodnictwa *Z książką do ogrodu* w cyfrowej bibliotece Polona¹⁸. Duży odsetek specjalistycznych publikacji opatrzonych jest ekslibrisem J. Drège'a.

Józef Drège urodził się 19 marca 1866 roku w Warszawie. Rodzicami byli Jan Konrad Drège (1814–1871) oraz Julia Sokołowska (1837–1895)¹⁹. Ojciec, pochodzący z rodziny francuskich kalwinów osiedlonych w Berlinie, przeprowadził się do Polski w 1858 roku.

Józef Drège w 1883 roku ukończył z wyróżnieniem warszawską Szkołę Ogrodniczą założoną przez Zarząd Ogrodu Pomologicznego²⁰. Patent ogrodnika uzyskał po odbyciu praktyki ogrodniczej i egzaminie jesienią 1884 roku²¹. Następnie pracował w Zakładzie Ogrodniczym Braci Hoser i Zakładach Ogrodniczych „C. Ulrich”.

17 Biodiversity Heritage Library – <https://www.biodiversitylibrary.org/collection/darwinlibrary> [12.11.2021].

18 Biblioteka Narodowa. Polona – <https://polona.pl/collections/institutions/1/z-ksiazka-do-ogrodu,ND10ODQ1MDcwMTU0NTUzNjc4NQ/?sort=score%20desc> [22.11.2021].

19 Informacje na temat życia J. Drège'a są ogólnikowe i fragmentaryczne. Ograniczają się do kilkunastu notatek we *Wspomnieniach ogrodnika* Edmunda Jankowskiego (oprac. A. Szejcewowa i A. Brachfogel, Warszawa 1972) s. 96–98, Jana Michalskiego, *55 lat wśród książek*, Wrocław 1976, s. 99–101 z fotografią i kopią ekslibrisu, okolicznościowych nekrologów: Zygmunta Glogera, „Tygodnik Ilustrowany” 1908, nr 4, s. 82 z fotografią J. Drège'a, „Kurier Warszawski” 1908, nr 18, s. 3, „Nowa Gazeta” 1908, nr 30, s. 4, *Pamięci zmarłych Józef Drège*, „Przegląd Biblioteczny” 1908 nr 2, s. 131–132. S. Rutkowski, *Ś.p. Józef Drège*, „Ogród” 1908, nr 1, s. 1–2 i nielicznych artykułów w wydawnictwach książkowych i czasopismach: hasło autorstwa W. Kukowicz w *Słowniku pracowników książki polskiej*, Wrocław 1972, s. 181–182, A. Uljasz, *Ludzie książki z rodziny Drège*, „Jednota” 2010, nr 5–6, s. 17–19.

20 „Ogrodnik Polski” 1884, nr 5, s. 117. *Szkoła ogrodnicza prywatna w Warszawie, przy ulicy Nowogrodzkiej pod nr 36, pod kierunkiem J. Alexandrowicza: sprawozdanie za rok szk. 1882/3*, s. 5. E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923, s. VIII, podaje jako rok ukończenia 1882 – <https://pbc.biaman.pl/dlibra/show-content/publication/edition/5543?id=5543> [27.12.2021], jednakże „Ogrodnik Polski” z 1882 w numerze 19 (1 października), s. 454 informuje, że Józef Drège ukończył naukę na I kursie przygotowawczym. W zbiorach BN zidentyfikowano dwa podręczniki, będące własnością Drège'a wydane w okresie jego nauki w Szkole Ogrodniczej: A. Ludwikiewicz, *Zwizły popularny wykład zasad geometrii według programu Szkoły Ogrodniczej w Warszawie*, cz. 1, *Geometrija elementarna*, Warszawa 1881, z wytartym na stronie tytułowej podpisem „Józef Drège” – <https://polona.pl/item/wziewizly-popularny-wyklad-zasad-geometrii-wedlug-programu-szkoły-ogrodniczej-w-warszawie,OTYONTU5NDk/6/#info:metadata> [31.10.2021] oraz A. Людви́кевич, *Краткий курс геометрии*, пер. Б. П., Варшава 1883 (A. Ludwikiewicz, *Kratkij kurs geometrii*, Varšava 1883) – <https://polona.pl/item/kratkij-kurs-geometrii,OTYONTU5NTA/2/#info:metadata> [31.10.2021].

21 „Ogrodnik Polski” 1885, nr 1, s. 17; „Wiek” 1884, nr 224, s. 3.

W roku 1885 odbywał praktyki ogrodnicze w szkółkach ogrodniczych Marienfelde koło Berlina, a następnie pracował w ogrodach miejskich w Paryżu²². Wiedzę ogrodniczą uzupełniał na kursach przyrody na Sorbonie w latach 1886–1892²³ korzystając ze stypendiów Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego²⁴. W roku 1893 rozpoczął wykłady z ogrodnictwa w Szkole Ogrodniczej Karola Zawady w Częstochowie, ale z powodu niskiego poziomu nauczania wkrótce zakończył współpracę²⁵. Z początkiem roku 1895 objął stanowisko starszego ogrodnika w Ogrodzie Bagatela²⁶, a 1 lipca tegoż roku został mu powierzony w opiekę nowy ogród Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego²⁷. Około 1900 roku ponownie pracował w u Braci Hoser w szkółkach duchnickich²⁸.

W 1900 roku rozpoczął pracę w Zakładach Ogrodniczych „C. Ulrich” jako doradca naukowy oraz zarządzający składem nasion²⁹. Z okazji stulecia istnienia zakładu przypadającego w 1905 roku przygotował druk okolicznościowy³⁰. W latach 1897–1899 wchodził w skład komitetu redakcyjnego pisma „Pszczelarz i Ogrodnik”³¹. Był członkiem Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego³².

Opracował obszerne hasła dotyczące ogrodów – *Ogród, Ogrodnictwo, Ogrody w Polsce* – do *Wielkiej powszechnej encyklopedii ilustrowanej*³³. Hasło poświęcone

22 S. Rutkowski, *Ś.p. Józef Drège...*, s. 1.

23 „Ogrodnik Polski” 1886, nr 23, s. 552 podawał, że Drège wstąpił na wydział przyrodniczy uniwersytetu paryskiego; „Ogrodnik Polski” 1892, nr 13, s. 308 informował, że Drège ukończył wydział przyrodniczy uniwersytetu paryskiego, E. Jankowski we *Wspomnieniach ogrodnika*, s. 97 pisze, że Drège nie otrzymał dyplomu.

24 „Ogrodnik Polski” 1891, nr 4, s. 90 informował o podaniu Drège’a o zapomogę na ukończenie nauk na Sorbonie. Otrzymał kwotę 200 rubli.

25 „Ogrodnik Polski” 1893, nr 2, s. 47; „Ogrodnik Polski” 1902, nr 4, s. 75, J. Drège, S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje*, „Pszczelarz i Ogrodnik” 1897, nr 4, s. 1.

26 „Słowo” 1895, nr 1, s. 3.

27 „Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego” 1895, s. 68, s. 72.

28 S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje...*, s. 2.

29 *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 181.

30 J. Drège, *Stulecie Zakładu Ogrodniczego Ulrychowskiego 1805–1905 (kartka z dziejów ogrodnictwa krajowego)*, Warszawa 1905 – <https://mars.cbr.edu.pl:8443/publication/1576> [27.12.2021].

31 W. Berent, *Pisma rozproszone: utwory prozą, utwory poetyckie, szkice literackie i publicystyczne, wywiady; Listy, wstęp, oprac. tekstu, dodatek krytyczny R. Nycz; fragment wstępu, dotyczący Idei w ruchu rewolucyjnym i Onegdaj*, oraz oprac. tekstu i komentarze do tych szkiców W. Bolecki, Kraków 1992, s. 416, „Ogrodnik Polski” 1897, nr 1, s. 22.

32 „Ogrodnik Polski” 1895, nr 5, s. 115 informował, że 9 lutego 1895 roku TOW przyjęło J. Drège’a jako członka rzeczywistego. *Lista członków Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego z dniem 1-szym stycznia 1896 roku*, „Rocznik TOW” 1895, s. 104; jako członek J. Drège występuje także w „Roczniku TOW” za 1896 rok, w latach następnych brak jego nazwiska na listach członków.

33 *Wielka powszechna encyklopedia ilustrowana*, [Ser. 2, t. 3–4, Nike–Oko], Warszawa 1904. s. 902–957 – <http://bc.wbp.lublin.pl/publication/15571> [27.12.2021].

ogrodom w Polsce przedstawia historię ogrodów i stan ówczesny. Poprzedzała je ankieta skierowana do właścicieli ogrodów ozdobnych; z apelem o nadsyłanie zwracał się bibliotekarz i historyk Zygmunt Celichowski z Kórnika³⁴. Zajmował się upowszechnianiem wiedzy ogrodniczej uczestnicząc w wystawach ogrodniczych³⁵ i publikując artykuły w „Ogrodniku Polskim”³⁶, „Pszczelarzu i Ogrodniku”³⁷.

Zmarł 17 stycznia 1908 roku na gruźlicę. Pochowany jest w Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie³⁸.

Kolekcja powstawała przez 20 lat, ale podobnie jak na temat faktów biograficznych, brak jest szczegółowych informacji na temat procesu gromadzenia zbioru³⁹. Współcześni podkreślali jego znaczenie dla historii ogrodnictwa. Zygmunt Gloger wysoko ocenił zawartość księgozbioru Drège’a:

W zbiorze najrzadszych białych kruków bibliograficznych, tysiącach artykułów wyczerpanych z całego polskiego czasopiśmiennictwa i notatek archiwalnych pozostał nieoceniony materiał na kilkotomowe dzieje ogrodów i uprawy roślin w dawnej Polsce⁴⁰.

Podobnie wyrażał się o zgromadzonym księgozborze przyjaciel i dzielący bibliofilską pasję Jan Michalski.

Zdołał zebrać jedyną w Polsce kolekcję, w której od drukowanych zielników polskich XVI-go wieku poprzez dzieła następnych wieków, całkowicie poświęconych wspomnianym zagadnieniom, były utwory ubocznie traktujące na owe tematy, aż do ulotek, wierszy, beletrystyki. Wskazywałem mu często wzmianki o ogrodach w powieściach, zbiorach poezji oraz wtajemniczony dokładnie w jego poszukiwania, wyszukiwałem potrzebne mu rzeczy⁴¹.

34 „Dziennik Poznański” 1904, nr 150, s. 3.

35 „Ogrodnik Polski” 1895, nr 19, s. 433–434; na wystawie ogrodniczej w Bagateli Drège przedstawiał zbiór owoców oraz uszkodzeń roślin przez owady i choroby.

36 M.in. *Wystawa paryzka*, „Ogrodnik Polski” 1887, nr 2, s. 43–45, nr 3, s. 67–70, nr 4, s. 91–95; *Z wystawy paryzkiej*, „Ogrodnik Polski” 1889, nr 13, s. 301–304, nr 14, s. 326–330; wspólnie z J. Brzezińskim *Wystawa ogrodowa w Berlinie*, „Ogrodnik Polski” 1885, nr 22, s. 519–524, nr 23, s. 544–548.

37 J. Drège, *Stulecie zakładu ogrodniczego Ulrychowskiego (1805–1905)*, „Pszczelarz i Ogrodnik” 1905, z. 4 i 5, s. 81–85, nr 6–nr 7, s. 92–119.

38 S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje...*, s. 2.

39 Z. Gloger, *Wspomnienie pośmiertne o Józefie Drège’u*, „Tygodnik Ilustrowany” 1908, nr 4, s. 82.

40 Ibidem, s. 82.

41 J. Michalski, *55 lat wśród ksiązek...*, s. 99.

Zgromadzone materiały miały stanowić podstawę nie tylko do zamierzonej przez Drège'a historii ogrodów, ale także do planowanej bibliografii ogrodniczej. Edmund Jankowski pisał o zamierzonej bibliografii z uznaniem:

Miała ona zawierać nie tylko spis z krótką oceną wszystkich druków polskich, z tym przedmiotem związanych, ale również spis książek ze specjalności pobliskich pokrewnych, czasopism ogrodniczych i wyciągi z całej prasy polskiej, w której kiedykolwiek znalazły się prace artykuły lub notaty, ogrodnictwa naszego dotyczące⁴².

Publikacje kupował w antykwariatach, szczególnie trudno dostępnych poszukiwał zamieszczając ogłoszenia w czasopismach⁴³. Ogłoszeniem zamieszczonym w kilku numerach „Przewodnika Bibliograficznego”⁴⁴ z 1906 roku poszukiwał m.in.: czasopism „Flora” oraz „Bartnik Postępowy” (rocznik 1875, 1877, 1878 i 1891), książek Wacława Sierakowskiego *Postać ogrodów* (Kraków 1792), Ignacego Sławeckiego *Ogród Antoniński* (Petersburg 1828), Michała Jana Borchy *Jardin sentimental du château de Warkland dans le Comté de Borch en Russie Blanche* (Warszawa 1795), Franza Edlen von Dietricha *Wywód o rozkrzewianiu drzew śliwowych* (Lwów 1805), Michała Wazgirda *Sposób zachowania drzew owocorodnych od wymarznienia* (Wilno 1814), J. C. Loudona *O zakładaniu folwarków* (Berlin 1819), Johanna Georga Eisena *Nauka o powszechnym roślin suszeniu* (Warszawa 1789), *Gospodarstwo prawdami istotnymi y doświadczeniem rzeczywistym stwierdzone* (Warszawa 1787)⁴⁵.

42 Szczegółowy konspekt bibliografii znalazł się po śmierci Drège'a w zbiorach Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 98.

43 J. Michalski, *55 lat wśród książek...*, s. 37. Ślady nabytków antykwarycznych widoczne są na egzemplarzach, np. na wewnętrznej stronie przedniej okładki publikacji T. Bartmańskiego, *Ekonomia domowa*, Warszawa 1856, umieszczono zapis: „Cena antykw. w oprawie 75 kop.”. Na stronie tytułowej znajduje się podpis prawdopodobnie poprzedniego właściciela „Michał Ostromięcki” i pieczęć „z Książ Michała Ostromięckiego” – <https://polona.pl/item/ekonomija-domowa-czyli-przepisy-tyczace-sie-gospodarstwa-wiejskiego-i-domowego-z,OTMOMDg2/1/#item> [14.11.2021]. Michał Ostromięcki był właścicielem dóbr Iwaszkiewiczze w guberni grodzieńskiej – <https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwaszkiewiczze> [12.11.2021]).

44 „Przewodnik Bibliograficzny” 1906, nr 4, s. 88, nr 5, s. 110.

45 Niektóre z poszukiwanych pozycji udało się kolekcjonerowi włączyć do zbiorów. Z księgozbioru Drège'a w BN zidentyfikowano: czasopismo „Flora” 1870 nr 1–6 – <https://polona.pl/press/flora,MTMwMjYxMjA2/1870/> [14.11.2021]; Franz Edlen von Dietrich, *Wywód o rozkrzewianiu drzew śliwowych*, Lwów 1805 – <https://polona.pl/item/wywod-o-rozkrzewianiu-drzew-sliwowych-do-powszechnego-uzycia,ODk4MDY3Mzg/6/#info:metadata> [14.11.2021]; J. C. Loudona, *O zakładaniu folwarków*, Berlin 1819 – <https://polona.pl/item/o-zakladaniu-folwarkow-podlug-zasad-szkockiego-gospodarstwa-przy-względzie-na-stosunki,OTI5MDAxODQ/4/#info:metadata> [14.11.2021].

Zgromadził dużą liczbę katalogów aukcyjnych bibliotek wystawionych na sprzedaż⁴⁶ i katalogi ofertowe księgarni⁴⁷. Mogły służyć jako źródło informacji do planowanej bibliografii ogrodniczej lub jako asumpt do zakupów.

Po przedwczesnej śmierci księgozbiór wraz z rękopisami prac i notatkami został zgodnie z wolą kolekcjonera przekazany do Biblioteki Ordynacji Krasińskich⁴⁸. Wykonawcami woli byli Jan i Stefan Drège oraz Jan Michalski⁴⁹. Potwierdzenie donacji stanowiła umowa zawarta w Warszawie 3 maja 1911 roku między Edwardem Krasińskim, pełnomocnikiem ordynata Józefa Krasińskiego a wykonawcami woli zmarłego. Przekazano zbiór składający się z:

4.258 dzieł treści przyrodniczej i ogrodniczej zapisanych w Inwentarzu druków Biblioteki ord. hr. Krasińskich za N31.447-35704; 11 druków starych zapisanych w inwentarzu druków XV i XVI wieków za N1478-1487 i 1589 i 7 rękopisów zapisanych za N4618-4624 w Inwentarzu rękopisów [...]°.

Ponadto w umowie wymieniono nieokreślone liczbowo inne zbiory w postaci: planów i rycin ogrodów, rycin z portretami botaników i innych osób związanych z tematyką zbioru, materiały do bibliografii ogrodów, materiały do historii ogrodów, medale związane z tematyką, klisze fotograficzne oraz fotografie i cynkotypie w widokami ogrodów⁵¹.

Przekazany do BOK księgozbiór Drège'a liczył co najmniej 4 276 pozycji inwentarzowych⁵². Na podstawie analizy zachowanego katalogu kartkowego

46 M.in. *Catalogue de la bibliothèque scientifique de MM. de Jussieu, dont la vente aura lieu le lundi 14 janvier 1858*, Paris 1857. Kras. 33758; BN 2.020.272. *Catalogue des livres anciens et modernes ayant composé la bibliothèque de M. CH.*** (de S...), dont la vente aura lieu le lundi, 26 novembre 1877*, Paris 1877. Kras. 34267; BN 2.020.335. *Catalogue des livres anciens composant la bibliothèque de feu M. A. Thiérion d'Avançon [...] dont la vente se fera le mardi 28 mars 1854*, Paris 1854. Kras. 33507; BN 2.020.316. *Catalogue des livres, manuscrits et imprimés composant la bibliothèque de feu M. de Cayrol: vente aura lieu le lundi 29 avril 1861 [...]*, Paris 1861. Kras. 33761; BN 2.020.318.

47 M.in. *Catalogue de la Librairie Quantin, Compagnè générale d'impression et d'édition, imprimerie de la Chambre des Députés*, Paris 1889. Kras. 34338; BN 2.020.355. *Catalogue de la Librairie Scientifique-industrielle, Agricole et Littéraire de Lacroix-Comon, Quai Malaquais, n. 15 à Paris*, Paris 1856. Kras. 35092; BN 2.040.419. *Catalogue de livres scientifiques en vente chez P. Wytsman, libraire [...] Bruxelles. No 4, Lépidoptères (Bibliothèque de feu M. Auguste Dutreux à Luxembourg)*, Gand 1891. Kras. 34324; BN 2.024.148.

48 J. Michalski, *55 lat wśród książek...*, s. 101.

49 *Akt przekazania Bibliotece Krasińskich zbioru Drège'ów*, Warszawa 1911, Rps akc. 8325, s. 1 – <https://polona.pl/item/akt-przekazania-bibliotece-krasinskich-zbioru-drege-ow,MTM3MTUxNzc4/O/#info:metadata> [14.11.2021].

50 Ibidem, s. 1.

51 Ibidem, s. 1.

52 W literaturze dotyczącej księgozbioru Drège'a podawano, iż istniał spis liczący 4 258 dzieł. Liczbę tę podaje *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 181, A. Uljasz, *Ludzie książki z rodziny Drège...*

BOK można stwierdzić, że pod numerami inwentarzowymi 31447–35704 zapisano druki, czasopisma, nadbilki i wycinki prasowe, materiał ikonograficzny. Według cytowanego aktu w przekazanych do BOK zbiorze znajdowało się 7 rękopisów. Wśród zachowanych z pożogi wojennej rękopisów ze zbiorów BOK brak jest manuskryptów z kolekcji Drège'a. Nie można stwierdzić jakiego rodzaju były to materiały. W drukowanym katalogu rękopiśmiennych materiałów do dziejów szkolnictwa⁵³ w wykazie nazwisk byłych właścicieli rękopisów wymienionych jest sześć sygnatur przypisanych Józefowi Drège: *Kontrola funduszu szkoły ogrodniczej prywatnej w Warszawie* (4707), *Szkic ustawy szkoły ogrodniczej średniej im. Tad. Czackiego w Potycku* (4721), *Ogrody w Zamojszczyźnie* (4723), *Wykłady w szkole ogrodniczej w Warszawie z r. 1881 1882 i 1883. Zeszyty Józefa Drège'a* (4847–4848; 22 zeszyty), *Miscellanea* [dotyczące szkolnictwa ogrodniczego] (48520); jednak numery sygnatur różnią się od wymienionych w *Akcie*.

Część księgozbioru w postaci 462 tomów będących dubletami wobec zbiorów BOK rodzina Drège'a przekazała w 1910 roku Bibliotece Publicznej w Warszawie⁵⁴. W zbiorach Biblioteki zachowały się między innymi: Jana Kazimierza Haura *Oekonomika Ziemińska* [...] (Kraków 1675; sygn. XVII.3.102), Marcina z Urzędowa *Herbarz Polski* (Kraków [post 9 VII] 1595; sygn. XVI.F.59)⁵⁵. Zidentyfikowano egzemplarz z ekslibrisem Drège'a w Centralnej Bibliotece Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego⁵⁶, zdarzają się również egzemplarze z tym znakiem

s. 17, *Biblioteka Ordynacji Krasieńskich 1844–1944*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2002, nr 4, s. 5, H. Tchorzewska-Kabata, *Pod znakiem światła: Biblioteka Ordynacji Krasieńskich 1844–1944*, Warszawa 2010, s. 167. W nekrologu, który ukazał się w „Przewodniku Bibliotecznym” (s. 132) podano, iż zbiór Drège'a liczył ponad 4 300 pozycji.

53 M. Hornowska, *Rękopisy Biblioteki Ord. Krasieńskich dotyczące dziejów szkolnictwa polskiego*, Warszawa 1930, s. 247, 252–253, 318 – <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/56541> [30.06.2022].

54 „Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie za rok 1910”, s. VI – <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/55984> [30.06.2022]. J. Popłońska, *O mecenasach i ofiarodawcach słów kilka*, w: *Darczyńcy i ich kolekcje w zbiorach Biblioteki na Koszykowej*, Warszawa 2008, s. 12. *Pamięci zmarłych...*, s. 132. W Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy w Aktach Towarzystwa Biblioteki Publicznej. Księga protokołów posiedzeń Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie (1907–1914) w protokole z posiedzenia 4. z 14 kwietnia 1910 wśród wpływów z darów wymieniono dary J. Drège'a: w lutym – 99 t., w marcu 363 tomów (A. 173); w Aktach korespondencji Towarzystwa Biblioteki Publicznej z instytucjami (1907–1916) znajduje się list informujący o przesłaniu przez Bibliotekę Ordynacji Krasieńskich dubletów pozostałych z biblioteki śp. Józefa Drège'a datowany na 7 stycznia 1910 (A. 179). Powyższe tomy wpisano do Księgi nabytków od 5 stycznia 1910 (A 228 t. IV) z adnotacją „Dar J. Drège'a” pod numerami 2030-2197, 2211-2213, 2215-2244, 2246-2248, 2251-2255, 2259-2354.

55 Dziękuję za informację pp. Marcie Parnowskiej i Alinie Komornickiej z Działu Starych Druków i Rękopisów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.

56 M. A. Luty, *Proweniencja wybranych druków XIX-wiecznych ze zbiorów Centralnej Biblioteki Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, w: *PTTK w roku sześćdziesięciolecia*, [wyb. mater. oraz układ tomu E. Wieczorek i J. Umiński], Warszawa 2010, s. 215.

własnościowym na rynku antykwarycznym⁵⁷, 40 różnych ekslibrisów Drège darował w 1906 roku do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie⁵⁸.

Księgozbiór zgromadzony przez Józefa Drège'a jest zbiorem typowo tematycznym; w zasadzie nie można jej sklasyfikować jednoznacznie jako kolekcję bibliofilską. Prawdopodobnie kupował egzemplarze zdefektowane, a stan zachowania niektórych woluminów pozwala na stwierdzenie, że wygląd egzemplarza nie był decydujący przy włączaniu go do zbioru. Gromadził dużo wycinków tematycznych; zostały one oprawione w biblioteczną oprawę introligatorską, przy czym powtórnej ich oprawie nie zawsze zachowano oryginalną „oprawę” wykonaną przez właściciela zbioru (pierwotnie były oprawione w kartonową okładkę z odręczną notatką Drège'a o źródle wycinka).

Większość pozycji opatrzona jest ekslibrisem, przedstawiającym pawilon ogrodowy, w którym można dopatrzeć się cech stylizowanej świątyni, wśród zieleni⁵⁹. Nie znany jest autor ekslibrisu. Niektóre z publikacji opatrzone są także pieczęcią o treści „Józef Drège”⁶⁰.

Wśród zidentyfikowanych egzemplarzy zbioru Drège'a znajdują się książki, czasopisma, wycinki, fotografie, druki ulotne⁶¹. Przeważają wydawnictwa w języku polskim, dużą grupę stanowią też wydania francuskojęzyczne. Ponadto występują publikacje w języku niemieckim, angielskim, włoskim, łacińskim i rosyjskim. Dominują druki z XIX wieku. Szczegółowa analiza księgozbioru wymaga dalszych badań.

Jak napisano wcześniej kolekcja Drège'a była kolekcją tematyczną; znajdowały się w niej dzieła ważne ze względu na istotną dla rozwoju literatury ogrodniczej treść.

57 „Piast czyli Pamiętnik technologiczny” 1830, t. 21–22 – <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-piast-tom-xxi-xxii-rok-1830/653753> [02.11.2021].

58 „Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1906”, s. 13 – <http://mbc.malopolska.pl/publication/17219> [30.06.2022].

59 K. Podnieszńska, *Ekslibris młodopolski – wizytówka właściciela, wizytówka twórcy (zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie)*, „Pamiętnik Sztuk Pięknych” 2015, nr 10, s. 294.

60 E. Jankowski, *Sad i ogród owocowy*, Warszawa 1882 – <https://polona.pl/item/sad-i-ogrod-owocowy,MTUwNjEzMDk/4/#info:metadata> [15.11.2021]; E. Jankowski, *Kwiaty naszych ogrodów*, Warszawa 1880 – <https://polona.pl/item/kwiaty-naszyc-ogrodow-to-jest-opis-i-hodowla-kwiatow-gruntowych-wraz-z-zasadami,NjkzMzcwNjA/6/#info:metadata> [15.11.2021]; A. Kisielewski, *Przechadzki po polu i ogrodzie*, cz. 2, Lwów 1870 – <https://polona.pl/item/przechadzki-po-polu-i-ogrodzie-cz-2-obejmuje-ogrod-jarzyzny-i-owocowy,OTAOMjIwNjc/6/#info:metadata> [15.11.2021].

61 Jeden z druków ulotnych ze zbioru Drège'a został zreprodukowany w czasopiśmie „Pszczelarz i Ogrodnik” 1907, nr 1, s. 16 w rubryce „Z przeszłości”; jest to ulotka *Ogrodnicy miasta i okolicy Warszawy zapraszają Rodaków na nabożeństwo za pomyślność Ojczyzny we Środe o godzinie 10 rano w kościele O.O. Reformatorów d. 25 Września r 1861 odbyć się mające*, Warszawa 1861.

Poemat opisowy w czterech pieśniach z przypisami *Les jardins* Jacquesa Delille'a został opublikowany w 1782 roku zyskując niezwykłą popularność. Utwór Delille'a przyczynił się nie tylko do rozwoju ogrodów pejzażowych⁶². Pod wpływem utworu zmienił się stosunek współczesnych do przyrody i nastąpił rozwój idei sentymentalizmu w sztuce ogrodowej. Poeta propagował w nim ogrody w stylu malowniczym, dla którego wzorcem było malarstwo krajobrazowe⁶³ i inspiracje płynące ze środowiska naturalnego⁶⁴.

Polski przekład *Les jardins* zleciła Izabela Czartoryska poecie Franciszkowi Karpińskiemu wkrótce po ukazaniu się dzieła⁶⁵. Tłumaczenie prozą z fragmentami poetyckimi zatytułowane *Ogrody* ukazało się w lipcu 1783 roku w Warszawie w Drukarni Grölla w trzecim tomie *Zabawek wierszem i prozą*⁶⁶. Dzięki korespondencyjnej przyjaźni księżnej z Delillem, poeta w jednym z kolejnych wydań utworu⁶⁷ umieścił wzmiankę o parku Heleny Radziwiłłowej w Arkadii i opis parku puławskiego Czartoryskiej według jej listu⁶⁸.

Motyw ogrodu i idea wiejskości są swoistym łącznikiem między twórczością francuskiego poety i warszawskiego ogrodnika i bibliofila. Drège w zbieractwie realizował ideę sielskości zawartą w *Ogrodach*. W kręgu jego zainteresowań kolekcjonerskich znajdowała się nie tylko sztuka ogrodowa i ogrodnictwo. Gromadził publikacje związane z prowadzeniem i zagospodarowaniem otoczenia szeroko pojętego gospodarstwa wiejskiego z ogrodem, sadem, pasieką i zwierzyńcem.

W kolekcji Drège'a znalazło się tłumaczenie Karpińskiego wydane w 1806 roku, w tomie 3 jego *Dzieł wierszem i prozą*. Obok poematu w tomie owym ukazały się inne utwory Karpińskiego. Drège swą metodą kolekcjonerską „wydzielił”

62 D. Lichaczow, *Poezja ogrodów: o semantyce stylów ogrodowo-parkowych*, [tłum. z ros. K. N. Sawkowicz], Wrocław 1991, s. 194.

63 Ibidem, s. 194.

64 A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille w ogrodach puławskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae” 1986, vol. 4, nr 4, s. 62 – <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/editions-content?id=39249> [27.12.2021].

65 Ibidem, s. 59.

66 Ibidem, s. 59.

67 J. Delille, *Les jardins: poème, nouvelle édition considérablement augmentée*, Paris 1801; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 66; J. Z. Lichański, *Arkadia koło Nieborowa: homagium dla romantyzmu*, „Rocznik Historii Sztuki” 2009, t. 34, s. 82.

68 J. Z. Lichański, *Arkadia koło Nieborowa...*, s. 82–83; *Opisy niektórych pamiątek zachowanych w Świątyni Sybilli w Puławach*, oprac. A. Aleksandrowicz, A. Timofiejew, Warszawa 2010, s. 10; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 73, *Ogród: forma, symbol, marzenie*, red. nauk. M. Szafrąńska, Warszawa 1998, s. 302; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 69, podaje, że opis Puław w *Les jardins...* przełożył z języka francuskiego Michał Marian Poznański: J. Delille, *Puławy*, „Kurier Warszawski” 1935, nr 295, s. 9.

poemat Delille'a z łańcucha, zaopatrzył w papierową okładkę i opatrzył naklejką z rękopiśmiennym tytułem i ekslibrisem⁶⁹. Posiadał w swojej kolekcji także wspomniany tom w niemalże całości (brakuje w nim 4 stron)⁷⁰.

Obok wydania w języku polskim zgromadził kilka edycji paryskich: 1803⁷¹, 1808⁷², 1844⁷³ oraz londyńską w języku francuskim 1801⁷⁴. W zbiorze znalazły się też inne dzieła Delille'a: *Le départ d'Éden*⁷⁵, *Les trois règnes de la nature*⁷⁶, *Georgiki* w oryginale⁷⁷ oraz w tłumaczeniu Alojzego Felińskiego⁷⁸ i Franciszka Ksawerego Chomińskiego⁷⁹.

Promotorka idei Delille'a w Polsce Izabela Czartoryska napisała jedno z pierwszych w polskiej literaturze ogrodniczej opracowań na temat kształtowania ogrodów *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Czartoryska założyła w latach siedemdziesiątych XVIII wieku we wsi Powązki pod Warszawą ogród sentymentalny oraz przebudowała i rozbudowała ogród w Puławach, który stał się

69 J. Delille, *Ogrody: poema*, tłum. F. Karpiński. Wyc., *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, t. 3. Warszawa 1806. Kras. 35340; BN 2.043.986 – <https://polona.pl/item/ogrody-poema,MzMxNjAyMw/O/#item> [04.11.2021].

70 F. Karpiński *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, t. 3. Warszawa 1806. Kras. 33572; BN 2.023.461.

71 J. Delille, *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages: poème en 4 chants*, Paris 1803. Kras. 34992; BN 2.041.557 – <https://polona.pl/item/les-jardins-ou-l-art-d-embellir-les-paysages-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzOTk1/8/#info:metadata> [27.06.2022].

72 J. Delille, *Les jardins...*, Paris 1808. Kras. 31659; BN 2.021.058 – <https://polona.pl/item/les-jardins-poeme,MTE5MzQzMDU1/2/#info:metadata> [27.06.2022]. Współoprawne z J. Delille, *L'homme des champs, ou Les Géorgiques françaises: poème en 4 chants*, Paris 1808. Kras. 31658; BN 2.021.057 – <https://polona.pl/item/l-homme-des-champs-ou-les-georgiques-francaises-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzMDA4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

73 J. Delille, *Les jardins, ou l'Art d'embellir les paysages*, Paris 1844. Kras. 32.412; BN 2.050.072.

74 J. Delille, *Les jardins, ou l'Art d'embellir les paysages*, Londres 1801. Kras. 35676; BN 2.021.047 – <https://polona.pl/item/les-jardins-ou-l-art-d-embellir-les-paysages-poeme,MTE5MzQzMDI4/6/#item> [27.06.2022].

75 J. Delille, *Le départ d'Éden*, Paris 1817. Kras. 34781; BN 2.041.301.

76 J. Delille, *Les trois règnes de la nature*, t. 1–2, Paris 1808. Kras. 37516; BN 2.041.362.

77 J. Delille, *L'homme des champs, ou Les Géorgiques françaises*, Paris 1808. Kras. 31658; BN 2.021.057 – <https://polona.pl/item/l-homme-des-champs-ou-les-georgiques-francaises-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzMDA4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

78 J. Delille, *Ziemiannin, czyli Ziemiaństwo francuskie Jakóba Delilla*, tłum. A. Feliński. Wyc.: A. Feliński, *Pisma własne i przekładnia wierszem...*, t. 1, Warszawa 1816. Kras. 35004; BN 2.041.440 – <https://polona.pl/item/ziemiannin-czyli-ziemiaństwo-francuskie-jakoba-delilla,NjY1NTYwMzI/6/#info:metadata> [27.06.2022]. Idem [S.I. 1823]. Kras. 32054; BN 2.005.595A – <https://polona.pl/item/ziemiannin-czyli-ziemiaństwo-francuskie-jakoba-delilla,NjYzMDU2OTc/6/#info:metadata> [27.06.2022]. A. Feliński, *Dzieła Alojzego Felińskiego*, t. 1. Wrocław 1840, s. 3–163. Kras. 32230; BN 2.001.232 A.

79 J. Delille, *Człowiek wiejski albo Georgiki francuzkie*, tłum. F. K. Chomiński, Wilno 1817. Kras. 32990; BN 2.000.718 A – <https://polona.pl/item/czlowiek-wiejski-albo-georgiki-francuzkie,NjYzMDU2Njk/6/#info:metadata> [27.06.2022]. Kras. 32991; BN 2.021.042. Kras. 32992; BN 2.021.043.

nie tylko ośrodkiem propagowania kultury patriotycznej, ale także szerzącym wiedzę i umiejętności ogrodnicze⁸⁰.

Praca Czarторыjskiej została wydana po raz pierwszy w 1805 roku w oficynie Wilhelma Bogumiła Korna we Wrocławiu. W *Mysłach...* przystosowała angielską praktykę ogrodniczą do warunków krajowych. W traktacie zaproponowała rozwiązania projektowania przestrzeni, z których i dziś czerpią architekci krajobrazu: szukanie idei, kształtującej scenariusz ogrodu, wykorzystanie rzeźby terenu, drzew i krzewów, budowli, elementów małej architektury. Podkreślała znaczenie funkcjonalności wyrażającej się w prowadzeniu alei, ścieżek, szpalerów, otwarć widokowych na otaczający krajobraz. W poradniku propagowała nowatorską na owe czasy ideę komponowania ogrodów z roślinnością rodzimej. Wprowadziła do form ogrodowych klomb złożony z roślin drzewiastych i niskich roślin zimozielonych, nazywany w literaturze klombem polskim⁸¹.

W księgozbiornie Drège'a znalazły się kolejne wydania (oznaczone jako wydanie drugie) z 1807⁸² i 1808⁸³ roku (wydanie z 1808 bez tablicy przedstawiającej rycinę podpisaną „Jodła z brzozą”). Dwadzieścia osiem akwafort, według rysunków własnych⁸⁴ przedstawiających drzewa, widoki klombów i innych form ogrodowych, takich jak aha, studnie, furty, planu ogrodu w Pożogu⁸⁵, wizualizacji widoków ogrodowych wykonał związany z dworem Czarторыjskich Jan Zachariasz Frey, będący w 1804 roku rytownikiem i malarzem w Puławach⁸⁶. Grafiki mają charakter idealizujący; są emanacją wyobrażenia o ogrodzie idealnym⁸⁷. Publikacja zawiera także katalog drzew, krzewów i roślin zielnych z nazwami łacińskimi i polskimi opatrzony uwagami pielęgnacyjnymi, spis roślin według cech ozdobnych oraz projekt klombu z wykazem roślin użytych w projekcie.

80 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 56.

81 P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, [tłum. B. Mierzejewska, E. Romkowska], Warszawa 2005, s. 239.

82 I. Czarторыjska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1807. Kras. 31820; BN A.2799/G.XIX/III-79.

83 I. Czarторыjska *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808. Kras. 31819; BN 2.010.127 A. – <https://polona.pl/item/mysli-rozne-o-sposobie-zakladania-ogrodow,NjYyNDcyNjY/8/#info:metadata> [14.11.2021].

84 H. Widacka, *Dietrichowie – rytownicy warszawscy*, Warszawa 1989, s. 65 – <https://polona.pl/item/dietrichowie-rytownicy-warszawscy,MTIxMjgzOA/1/#info:metadata> [27.12.2021].

85 Obecnie Pożóg Stary – miejscowość w powiecie puławskim. Czarторыjska w początku XIX wieku założyła wzorcowy ogród w stylu angielskim. P. Pytlak, *Historia szkółkarstwa w Końskowoli* – <http://www.konskowola.eu/historia-szkolki.html> [14.11.2021].

86 *Ogród: forma...*, s. 307.

87 H. Widacka, *Dietrichowie...*, s. 66.

W roku 1836 w Wiedniu został wydany album *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicyi w obwodzie Przemyskim leżącej*. Autorka, Magdalena Morska (1762–1842), ukryła się pod inicjałami M.M. Morska to osoba wielu zajęć (malarka, projektantka ogrodów, filantropka), przypisanych wówczas kobietom z wyższych sfer. Wzorem Izabeli Czartoryskiej nie tylko stworzyła piękny park, ale tak jak autorka *Mysli różnych o sposobie zakładania ogrodów* pozostawiła po sobie spisane praktyczne uwagi dotyczące projektowania ogrodów.

Ten rarytas sztuki ogrodowej wydano w niewielkim nakładzie kilkudziesięciu egzemplarzy w starannej oprawie edytorskiej, ozdobiono kolorowymi rycinami prezentującymi budowle i pawilony ogrodowe parku w Zarzeczcu, m.in młyn na wzór francuski, podpatrzony w wiosce Marii Antoniny w Wersalu czy budynek holenderni (obory dworskiej). Wizerunkom z natury towarzyszył swoisty wzornik elementów ogrodowych w postaci ogrodzeń, żywopłotów, wrót ogrodowych, balustrad, murów parkowych oraz narzędzi i przyrządów ułatwiających ich budowę. Dopełniają *Zbiór rysunków* kompozycje kwiatowe do wnętrza pałacowych na wiosenne i letnie miesiące – Morska uwielbiała układać bukiety.

Plansze poprzedzone są wstępem zawierającym uwagi dotyczące architektury budynków (szczególnie upodobała sobie styl holenderski), przyozdobienia posiadłości, co dziś można uznać za zagospodarowanie terenu oraz poszczególnych elementów małej architektury i roślinności. Morska umieściła w swym albumie spis najpiękniejszych drzew, krzewów i kwiatów ułożone „podług” kolorów, wysokości i pory kwitnienia. Wymieniła także ulubione róże o pełnych kwiatach oraz wyliczyła 100 najpiękniejszych kwiatów jednorocznych i prawie 300 odmian roślin oranżeryjnych.

Książka ma skomplikowane dzieje wydawnicze. Album wydano w Wiedniu drukiem wdowy po Antonim Straussie w roku 1836. Odbito 110 kompletów rycin, 194 widoki Zarzeczca, 76 kompletów bukietów, 113 tekstu i 107 sprostowań⁸⁸. W latach 1836–1843 oprawiono 50 kompletów – 36 w introligatorni Bucholtza, 14 u Senkowskiego we Lwowie. Miedzioryty widoków Zarzeczca wykonał Antoni Tepplar według akwarel pejzażysty Józefa Tabaczyńskiego, bukiety specjalizujący się w malowaniu kwiatów Franz Blaschek. Kolorowali je A. Tepplar, F. Blaschek, Władysław Majerowski, Perlado, Józef Schittawanz i sama Morska⁸⁹. Frontispis

88 I. Dzioba, *Od szkicowych projektów do Zbioru rysunków... W stronę posiadłości Magdaleny Morskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2006, nr 3, s. 394–395.

89 Ibidem, s. 396.

oraz opisy rysunków to litografie Alojzego Rolla, litografię portretu Morskiej wykonał Robert Theer według miniatury Moritza-Michaela Daffingera⁹⁰. W obiegu spotyka się także egzemplarze czarno-białe oprawione tymczasowo lub wtórnie, luźne zbiory kolorowych lub czarnobiałych rycin⁹¹.

We wstępie swej pracy Morska wskazuje publikacje, z których korzystała.

Myśli te w krótkości zebrane, wyjęte są w części z dzieł następujących: De-
lilla poemat o ogrodach; J.C. Myśli różne o ogrodach; Wodzicki Stanisław⁹²
o chodowaniu roślin, dzieło w sześciu tomach; Księ. Jen.⁹³ O przyozdobieniu
siedliska wiejskiego w czterech tomach; Jundził⁹⁴ i Szubert⁹⁵, o roślinach kra-
jowych⁹⁶.

W kolekcji Drège'a oprócz wyżej omówionych poematu Delille'a i książki Izabeli
Czartoryskiej znalazły się inne prace znane Morskiej: publikacje Bonifacego
Stanisława Jundziła⁹⁷ poświęcone florze litewskiej i ukraińskiej i Franciszka
Ksawerego Giżyckiego *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, Warszawa 1827.

Praca Giżyckiego łączyła w sobie elementy traktatu dotyczącego kompozycji
ogrodu i wzornika form ogrodowych. Opisowe prace tak charakterystyczne dla
początków polskiej literatury ogrodniczej, pozbawione egzemplifikacji graficz-
nej dawały duże pole interpretacyjne. Prace Franciszka Ksawerego Giżyckiego:
trzytomowe *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*⁹⁸ i dwutomowe *Budownictwo
zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*⁹⁹, bogato ilustrowane proponowały

90 *Ogród: forma...*, s. 395.

91 I. Dzioba, *Od szkieletowych projektów...*, s. 395.

92 Stanisław Wodzicki (1764–1843), pamiętnikarz, poeta i botanik.

93 Franciszek Ksawery Giżycki (1781–1850), ziemianin.

94 Bonifacy Stanisław Jundził (1761–1847), ksiądz, przyrodnik, w latach 1798–1825 kierownik
Ogrodu Botanicznego Szkoły Głównej Wileńskiej.

95 Michał Szubert (1787–1860), pierwszy dyrektor Ogrodu Botanicznego w Warszawie.

96 M. Morska, *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicji w obwodzie
Przemyskim leżącej*, Wiedeń 1836, s. 1.

97 B. S. Jundził *Opisanie roślin litewskich według układu Linneusza*, Wilno 1811; idem, *Opisanie
roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych: podług wyd. szesnastego
układu roślin Linneusza*, Wilno 1830.

98 F. K. Giżycki, *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, t. 1–3, Warszawa 1827–1829. Kras. 32779 (t. 1–2,
współopr.), Kras. 31568 (t. 3); BN 2.022.505 (t. 1–2), 2.006.436 A (t. 3).

99 F. K. Giżycki, *Budownictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1829.
Kras. 32913 (t. 1–2 współopr.); BN 2.022.506. W istocie *Budownictwo...* jest tomem trzecim *O przy-
ozdobieniu siedlisk...* z nową kartą tytułową. Skład tekstu jest identyczny, ale podzielony został na dwie
części – tekstową i ilustracyjną; arkusze drukarskie mają oznaczenie t. 3, errata zamieszczona na końcu
tekstu zatytułowana jest *Omyłki w druku w t. 3*.

gotowe rozwiązania dla mniej zamożnych posiadaczy ogrodów, którzy własnym sumptem chcieli zagospodarować otoczenie domu.

W dwóch pierwszych tomach, tego wydanego anonimowo traktatu skupia się Giżycki na kształtowaniu i zagospodarowaniu terenu wokół siedliska czerpiąc obficie z literatury angielskiej, przede wszystkim J. C. Loudona, wprowadzając do projektowania zapożyczony krajobraz, kulisy ogrodowe, osie widokowe, iluzję w celu powiększenia przestrzeni¹⁰⁰. W tomie trzecim omawia budownictwo wiejskie. Tom pierwszy i drugi opatrzony jest kilkoma litografiami, m.in. projektów ogrodów z zaznaczonymi osiami widokowymi. Litografie te zostały wykonane w Instytucie Litograficznym Szkolnym, a podpisał są inicjałami J. Słowiński (czynny 1801–1850). Tablice ilustracyjne dołączone do tomu trzeciego stanowią połowę jego objętości. Zostały wykonane w zakładzie G. Sennewalda, a podpisane są inicjałami A.R. Przedstawiają budynki mieszkalne i gospodarcze w różnych stylach, głównie inspirowane budownictwem angielskim, elementy zagospodarowania terenu (groty, ogrodzenia, bramy wjazdowe, mostki) i małej architektury ogrodowej (gołębniki, kolumny, ławki) oraz projekty zagospodarowania terenu obejścia wiejskiego i projekty ogrodów. Dzieło Giżyckiego było cytowane szeroko przez innych autorów, ale nie jest potwierdzone, że zyskało dużą popularność¹⁰¹.

W kolekcji Drège'a znalazło się także miejsce dla prac wspomnianego wyżej J. C. Loudona, przede wszystkim dla encyklopedii ogrodniczej. Była to *Encyclopaedia of gardening*¹⁰² w edycji londyńskiej z 1839 roku oraz niemieckie tłumaczenie *Eine Encyclopädie des Gartenwesens*¹⁰³ wydane w Weimarze w 1823 roku.

Encyklopedia Loudona zyskała niezwykłą popularność, była wielokrotnie wznawiana i tłumaczona. Przedstawiała teorię i praktykę ogrodnictwa, zagadnienia dotyczące projektowania ogrodów, krajobrazu oraz historii ogrodów. Opisy ogrodów zaprezentowane zostały w układzie geograficznym, ilustrowane

100 A. Zachariasz, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze w bibliotece dworskiej – teoria i praktyka*. w: *Dwór polski w XIX wieku: zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały IV Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, 2–4 października 1997*, [red. T. Hrankowska], Warszawa 1998, s. 138–139.

101 Wniosek o popularności dzieła na podstawie częstości cytowania w literaturze wysnuwa A. Zachariasz w artykule *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze...*, s. 137, jednak wykorzystanie tego samego składu z nową kartą tytułową świadczy raczej o trudnościach ze zbytem.

102 J. C. Loudon, *Encyclopaedia of gardening*, London 1839. Kras. 31688; BN 2.025.688 – <https://polona.pl/item/an-encyclopaedia-of-gardening-comprising-the-theory-and-practice-of-horticulture,OTgwODczMzg/20/#info:metadata> [27.06.2022].

103 J. C. Loudon, *Eine Encyclopädie des Gartenwesens*, Weimar 1823. Kras. 31725; BN 2.025.690.

drzeworytami wykonanymi przez Allena Roberta Branstona (1778–1827) oraz kolorowanymi planami ogrodów ze szczegółowymi legendami. Loudon zamieścił w niej hasło dotyczące ogrodów w Polsce z widokiem warszawskich Łazienek¹⁰⁴.

W księgozbiorze Drège'a znalazły się także francuskie wyciągi z encyklopedii dotyczące kompozycji i urządzania ogrodu w tłumaczeniu dokonany przez Jean-Marie Chopina i opracowane przez Étienne'a Soulange-Bodina. Ekstrat *Traité de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...] ¹⁰⁵ ukazał się w 1830 roku, a więc w krótkim czasie po pierwszym wydaniu encyklopedii (1822). Pod nieco zmienionym tytułem *Traité élémentaire de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...] ¹⁰⁶, ten sam skład ukazał się w 1842 roku. Skróconą wersją publikacji było wydane w tymże roku *Précis de l'art de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement*¹⁰⁷. Są to wydawnictwa tekstowe, pozbawione ilustracji oryginału.

Podobnie encyklopedyczny charakter ma bogato ilustrowana (ponad 2 tysiące drzeworytów) *An Encyclopaedia of cottage, farm, and villa architecture and furniture*, wydana po raz pierwszy w 1834 roku. W zbiorze znajduje się wydanie z 1839¹⁰⁸. Zakres tematyczny encyklopedii jest bardzo szeroki. Prezentuje małe domki i obszerne wille, elementy wyposażenia wnętrz odpowiednie dla różnych typów domostw oraz zagospodarowanie otoczenia w formie projektów ogrodów i elementów małej architektury. W księgozbiorze Drège'a zidentyfikowano

104 J. C. Loudon, *Encyclopaedia of gardening*, London, 1839, s. 266. Szerzej omawia dzieło Loudona i jego wpływ na polskie projektowanie ogrodów A. Zachariasz, *Polska sztuka ogrodowa początku XIX wieku w ocenie Johna Claudiusa Loudona*, w: *Ogród Puławski – przeszłość przyszłości: materiały z konferencji, Puławy, 26–27 czerwca 2003 r.*, Puławy 2003, s. 168–185.

105 J. C. Loudon, *Traité de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1830. Kras. 31851; BN 2.045.957 – <https://polona.pl/item/traite-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,MjYxOTkOMDA/10/#info:metadata> [16.11.2021].

106 J. C. Loudon, *Traité élémentaire de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement*, [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1842. Kras. 31850; BN 2.045.958 – <https://polona.pl/item/traite-elementaire-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,OTgwODczNjQ/8/#info:metadata> [16.11.2021].

107 J. C. Loudon, *Précis de l'art de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1830. Kras. 32115; BN 2.025.692 – <https://polona.pl/item/precis-de-l-art-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,MjYxOTkOMTY/4/#info:metadata> [16.11.2021].

108 J. C. Loudon, *An Encyclopaedia of cottage, farm, and villa architecture and furniture*, London 1839. Kras. 32788; BN 2.025.687 – <https://polona.pl/item/an-encyclopaedia-of-cottage-farm-and-villa-architecture-and-furniture-containing,OTgwODczMzU/2/#info:metadata> [16.11.2021].

równie inne prace Loudona poświęcone uprawom szklarniowym¹⁰⁹ i małym ogrodom podmiejskim¹¹⁰.

Drège zamierzał spisać historię ogrodów polskich; świadectwem zainteresowań badawczych jest wspomniane hasło w *Wielkiej powszechnej encyklopedii ilustrowanej*. Informacje o tym zamierzeniu podawane są także w notach biograficznych, które ukazały się po śmierci kolekcjonera i we wspomnieniach. Edmund Jankowski, który z korzystał z materiałów zebranych przez Drège'a przy pisaniu *Dziejów ogrodnictwa w Polsce w zarysie*¹¹¹ wzmiankuje w przedmowie do pracy, że dostęp do notatek pozostałych po Drège ułatwiła mu Helene Drège, bratanica Józefa, pracująca w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich w latach 1909–1919¹¹². O zamierzonej historii ogrodów Jankowski pisał:

Gdy przesłał mi zeszyt „Wielkiej encyklopedii” z artykułami swymi o ogrodach w ogóle, i o ogrodach w Polsce, podpisanymi skromnie J.D., listem zaraz podziękowałem mu [za] pracę, jak na to zasługiwał, pochwaliłem i zachęcałem, by się wzięł do pisania historii ogrodnictwa w Polsce¹¹³.

Wspomina też, że w rękopisach Józefa Drège'a znalazł plan *Bibliografii ogrodniczej polskiej*¹¹⁴.

Wzorem do napisania historii ogrodów w Polsce mogła być dla Drège'a pionierska praca z zakresu dziejów sztuki ogrodowej francuskiego pisarza i popularyzatora nauki Arthura Mangina. W zbiorze Drège'a znajdowało się wydanie pierwsze, które ukazało się w 1867 roku pod tytułem *Les jardins : histoire et description*¹¹⁵ oraz skrócone, poprawione i przeredagowane wydanie zatytułowane *Histoire des jardins anciens et modernes*¹¹⁶.

109 J. C. Loudon, *The green-house companion*, London 1824. Kras. 31676; BN 2.022.970 – <https://polona.pl/item/the-green-house-companion-comprising-a-general-course-of-green-house-and-conservatory,MTAwMzk4NzA/10/#info:metadata> [16.11.2021].

110 J. C. Loudon, *The suburban gardener and villa companion*, London 1838. Kras. 32921 BN 2.025.691 – <https://polona.pl/item/the-suburban-gardener-and-villa-companion-comprising-the-choice-of-a-suburban-or-villa,MjYxOTkzOTc/4/#info:metadata> [16.11.2021].

111 E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. VIII; idem, *Wspomnienia ogrodnika*, s. 98.

112 A. Gołda, *Helena Drège (1888–1956): przyczynek do dziejów bibliotekarstwa dwudziestolecia międzywojennego*, w: *O etosie książki: studia z dziejów bibliotek i kultury czytelniczej*, pod red. T. Wilkoń, Katowice 2017, s. 225, 228.

113 E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 97.

114 E. Jankowski *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. VIII; idem, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 98.

115 A. Mangin, *Les jardins : histoire et description*, Tours 1867. Kras. 32471; BN 2.050.874.

116 A. Mangin, *Histoire des jardins anciens et modernes: [Tre série]*, dessins par Anastasi [et al.], Tours 1887. Kras. 31833; BN 2.050.877 – <https://polona.pl/item/histoire-des-jardins-anciens-et-modernes-tre-serie,MT12MDQyNjE3/8/#info:metadata> [17.11.2021].

W czterech księgach autor przedstawia historię sztuki ogrodowej czasów antyku, średniowiecza i renesansu, ogrody francuskie i angielskie oraz ogrody współczesne. W księdze III poświęconej ogrodom w stylu francuskim i angielskim, w rozdziale XI, w którym omówił ogrody niemieckie i rosyjskie, wzmiankuje Arkadię Radziwiłłowej i Puławy Czartoryskiej¹¹⁷. W wydaniu z 1887 roku Drège pozwała sobie dopisanie ręcznego przypisu, gdyż informacje podane przez Mangina są nieścisłe. W tekście znajduje się informacja, iż właścicielka Arkadii, zwróciła się do Delilla z prośbą o nadesłanie inskrypcji na planowany monument. W istocie obelisk poświęcony pisarzom zasłużonym na polu propagowania sielskości planowała w Puławach Izabela Czartoryska i to ona korespondowała w tym celu z autorem *Ogrodów*¹¹⁸. Drège sygnuje swoją poprawkę „J. Drège”.

Treść uzupełnia kilkadziesiąt całostronicowych rycin będących próbą rekonstrukcji wyglądu i nastroju dawnych ogrodów, wykonanych przez francuskich ilustratorów specjalnie dla tego wydawnictwa¹¹⁹.

Ciekawy zestaw w zbiorze Drège'a tworzy kilka publikacji wydanych w XVIII wieku. Publikacje te, zawierające plany ogrodów, są szczególnie efektowne. Plan (projekt) ogrodu w formie graficznej i symbolicznej przedstawia zagospodarowanie terenu w rzucie z góry z zaznaczonymi elementami architektonicznymi i roślinnymi. Forma planów zmieniała się przez wieki. Najstarszy znany plan tzw. ogrodu Sennuferu przedstawia założenie ogrodowe w zachodnich Tebach w czasach XVIII dynastii (ca 1410 p.n.e.), z symetrycznie usytuowanych w prostokątnym ogrodzie basenów, budowli, drzew i winnicy w postaci realistycznych sylwetek¹²⁰. Obecnie stosuje się symbole uproszczone, gdzie np. duże koło oznacza drzewo, a małe – krzew¹²¹.

Zeszyt *Recueil de jardins Anglois et Chinois*¹²² (1783) autorstwa Pierre'a Panse-rona (1736–1787) jest to zaledwie kilkanaście kolorowanych rycin z planami

117 A. Mangin, *Histoire des jardins...*, s. 261.

118 A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 66–68.

119 Auguste-Paul-Charles Anastasi (1820–1889), Valentin Foulquier (1822–1896), Charles-Francois Daubigny (1817–1878), Hector Giacomelli (1822–1904), William Henry Freeman (fl. 1839–1875), Dieudonné Auguste Lancelot (1822–1894).

120 P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 27.

121 Polski Komitet Normalizacyjny. PN-B-01027-2002, *Rysunek budowlany. Oznaczenia graficzne stosowane w projektach zagospodarowania działki lub terenu* [lipiec 2022] – http://topiko.ugu.pl/architektura/polska_orma_pn-b-01027.pdf [30.06.2022].

122 P. Panse-ron, *Recueil de jardins anglois et chinois*, Paris 1783. Kras. 32202; BN A.5280/G.XVIII/III-70 – <https://polona.pl/item/recueil-de-jardins-anglois-et-chinois,MTQwNDQ5OTAx/4/#info:metadata> [27.06.2022].

ogrodów. Całość wydawnictwa liczyła cztery woluminy podzielone na zeszyty. Wolumin pierwszy ukazał się pod tytułem *Recueil de jardins*¹²³. Panseron był znanym paryskim architektem i rytownikiem, publikował atlasy architektoniczne i ogrodnicze. Ta rzadka edycja była egzemplifikacją zainteresowań sztuką chińską modną w Europie w drugiej połowie XVIII wieku. Zainteresowanie Chinami narażało od połowy XVII wieku. Prekursorem był William Temple, który (1628–1699) pod wpływem opowieści Niderlandczyków odwiedzających Chiny o swobodnym kształtowaniu ogrodów w Państwie Środka (krętych drogach i strumieniach, swobodnie rosnących drzewach o naturalnych kształtach) propagował wymyśloną przez siebie ideę ogrodu *Sharawadgi*¹²⁴. Około 1720 roku zdało się zauważyć w Anglii nową formę ogrodu krajobrazowego wzorowanego na malarstwie pejzażowym. Modę na chińszczyznę w ogrodach wywołał William Chambers, który w czasie podróży do Chin zafascynował się chińską sztuką ogrodową, stał się jej propagatorem i stosował jej elementy w swoich projektach¹²⁵. Podjęto dyskusję nad kształtowaniem ogrodów nie tylko w Anglii, ale również we Francji. Efektem przemian estetycznych było wykształcenie się typu ogrodu krajobrazowego angielsko-chińskiego – zjawiska dość krótkotrwałego, ale zmieniającego podejście do zasady kształtowania ogrodów *ad quadratum* o porządku wyznaczanym symetrią i liniami prostymi.

Odmienne wzorce zebrano w publikacji *Architecture de jardins dédiée à Monsieur Joly de Fleury*¹²⁶ (ca 1790). Zawiera ona 68 tablic rytowanych przez P. J. Galimarda, a wydana została przez paryskiego wydawcę Louisa Josepha Mondhare'a. Zbiera projekty parterów ogrodowych w formie parterów darniowych lub kwater kwiatowych, lasków jako regularnych boskietów, labiryntów, treljaży w postaci ażurowych konstrukcji przestrzennych z drewna lub metalu stanowiących podpory dla pnączy, narysów zagospodarowania oranżerii i projekty układów parterów. Partery ogrodowe były charakterystycznym elementem tzw. ogrodu francuskiego. Geometryczne, często kwadratowe rabaty oddzielone ścieżkami z kruszywa wypełniane niską roślinnością

123 Christie's 1999. Live Auction 1029 – Ancienne collection Delbée-Jansen. Lot 574 – <https://www.christies.com/en/lot/lot-1658012> [20.11.2021].

124 *Cudowna kraina Cathay: chińska architektura ogrodowa: wystawa w Muzeum Sztuk Użytkowych, wrzesień – październik 2000*, [red. H. Oszmiańska; tłum. M. Czekańska, J. Weckwerth], Poznań 2000, s. 8.

125 *Ibidem*, s. 23.

126 J. P. Galimard, *Architecture de jardins dédiée à Monsieur Joly de Fleury, conseiller d'État, par son très humble et très obeissant serviteur Galimard Fils*, Paris [ca 1790]. Kras. 32463; BN A.816/G.XVIII/IV-24; por. Institut national d'histoire de l'art. Collections numérisées de la bibliothèque de l'INHA – <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/idurl/1/49701> [30.06.2022].

komponowane były w postaci roślinnego reliefu wypełnionego linearnymi ornamentami¹²⁷.

*Plans de jardins dans le goût anglais et instructions dans l'art de distribuer et planter de petits terrains*¹²⁸ to 24 kolorowe tablice w dwóch częściach zebrane w jednym woluminie. Autor Johan Ludvig Mansa (1740–1820) był projektantem ogrodów działającym w Danii. Zajmował się przekształcaniem formalnych ogrodów francuskich w angielskie ogrody krajobrazowe. Doświadczenie zdobyte przy metamorfozie ogrodów w Zamkach Fuglsang na wyspie Lolland, Marienlyst w Helsingør, Frederiksborg w Hillerød pozwoliło mu na opracowanie planów z rozmieszczeniem elementów ogrodowych w odwołującym się do wrażeń nastrojowym stylu angielskim¹²⁹. Wstępem do każdego zeszytu jest obrazowa legenda opisująca elementy projektów. Prezentowane są plany całych ogrodów krajobrazowych z elementami ogrodu regularnego oraz plany szczegółów np. otoczenie świątyni, kolumny, zagospodarowanie wzgórz.

W księgozbiornie J. Drège'a znalazły się też dwa wydania *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins* autorstwa francuskiego teoretyka i praktyka sztuki ogrodowej Gabriela Thoina¹³⁰: pierwsze¹³¹ z 1820 oraz trzecie¹³² z 1838 roku. Litografie wykonał Charles Etienne Pierre Motte (1784–1836) według rysunków autora. Plany opracowane są bardzo starannie pod względem graficznym. Oba egzemplarze ze zbioru Drège'a są pięknie kolorowane; w wydaniu z roku 1820 brakuje trzech tablic. Thoin przywiązywał duże znaczenie do tzw. narysu ogrodu zawierającego koncepcje graficzną kompozycji założenia ogrodowego¹³³. Przedstawia projekty (zarówno rzeczywiste jak i propozycje) różnych typów ogrodów¹³⁴ (potażery, sady, ogrody apteczne, założenia w stylu

127 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 180–183. P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 138–139.

128 J. L. Mansa, *Plans de jardins dans le goût anglais & instructions dans l'art de distribuer & planter de petits terrains*, Copenhague 1798. Kras. 32457; A.741/G.XVIII/III-21 – https://ia801600.us.archive.org/10/items/gri_33125008228203/gri_33125008228203.pdf [27.12.2021].

129 Wikipedia, Johan Ludvig Mansa – https://pl.wikirev.com/wiki/Johan_Ludvig_Mansa [28.11.2021].

130 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 260.

131 G. Thoin, *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris 1820. Kras. 32458; BN A.3731/G.XIX/IV-100 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MTQwOTQzNTM4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

132 Ibidem, Paris 1838. Kras. 32448; BN A.3686/G.XIX/IV-69 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MTQyMTUwNDA0/4/#info:metadata> [22.06.2022].

133 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 148.

134 W przedmowie zamieszcza trzystopniowy podział ogrodów: gospodarczy lub warzywnik, ogród owocowy lub sad, ogród botaniczny, ogród rekreacyjny (ozdobny). Ogrody ozdobne dzieli na

krajobrazowym różnych typów, np. ogród romantyczny, wiejski, leśny, chiński, angielski, ozdobny), którym towarzyszą małe rysunki widoków fragmentów założenia, głównie aranżacji wokół budynków i elementów małej architektury. Przeważają ogrody nieregularne, z meandrującymi szerokimi ciągami komunikacyjnymi, wpisane w otaczający krajobraz. Projekty są zróżnicowane pod względem programu; skromne dla mniej zamożnych właścicieli, bogato wyposażone dla zamożnych warstw społecznych.

Geometria od XVI wieku była gałęzią matematyki mającą niebywałe znaczenie dla projektowania ogrodów. Chaos przyrody włączano w ramy ustalonego przez człowieka porządku. Geometryzacji podlegała urbanistyka (miasta), architektura, budowle militarne, ogrody¹³⁵. Geometryczny rodzaj ogrodu był ogrodem regularnym, opartym na liniach prostych, przecinających się pod kątem prostym, symetrycznym o osiowej kompozycji. Zawsze poddawany był rygorom geometrii¹³⁶. Powstawały w różnych epokach historycznych, ale najbardziej typowe budowano w okresie renesansu we Włoszech i baroku we Francji. W tym okresie tworzone były wzorniki elementów dla tego rodzaju ogrodów. W zbiorze Drège'a znalazło się kilka wzorników okresu późniejszego, z XVIII wieku. *Practical geometry applied to the useful arts of building, surveying, gardening, and mensuration*¹³⁷ angielskiego projektanta ogrodów Batty Langley'a (1696–1751) składa się z czterech części: zawiera tekst oraz 60 tablic. Egzemplarz ze zbioru Drège'a nie ma tekstu, zawiera jedynie 31 ze wzmiankowanych na stronie tytułowej tablic. Wśród tablic jest kilka odnoszących się do projektowania ogrodów. Tablice w pełni zrozumiałe stają się tylko z tekstem, autor opisuje bowiem jak geometrycznie wyznaczać skomplikowane rysunki parterów ogrodowych z zastosowaniem tzw. linii piękna, czyli zakrzywionej linii w kształcie litery S, labiryntów, wnętrz z geometrycznymi zbiornikami wodnymi. Zawiera także wzór zielonego teatru ogrodowego formowanego ze strzyżonego żywopłotu i ozdobnego kutego portalu podkreślającego wejście do ciennika.

podkategorie: ogrody symetryczne, rodzajowe (typowe), ogrody naturalne. Z kolei ogrody naturalne dzieli na podtypy: wiejskie, leśne, pastoralne, romantyczne, parki. G. Thoin, *Plans raisonnés...*, s. 7.

135 J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne: historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000, s. 31.

136 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 87.

137 B. Langley, *Practical geometry applied to the useful arts of building, surveying, gardening, and mensuration*, Londyn 1726. Kras. 33136; BN A.869/G.XVIII/IV-72 – [https://polona.pl/item/practical-geometry-applied-to-the-useful-arts-of-building-surveying-gardening-and,NTI2OTM1NjU/20/#index\[19.11.2021\]](https://polona.pl/item/practical-geometry-applied-to-the-useful-arts-of-building-surveying-gardening-and,NTI2OTM1NjU/20/#index[19.11.2021]).

Barokowy wzornik *Neue Garten Lust, oder Völliges Ornament*¹³⁸ Johanna Davida Fülcka zawiera 68 rycin przedstawiających plany ogrodów i obszerny arsenał form ogrodowych: partery kwiatowe, topiary i rabaty z użyciem topiarów, wazy, postumenty, donice oranżeryjne, zbiorniki wodne, parnas, boskiety, różne formy żywopłotów. Miedzioryty rytował augsburgski rytownik Johann Andreas Pfeffel (1674–1748), czołowy wydawca dzieł architektonicznych. Wydany został po raz pierwszy w 1720 roku z okazji ukończenia ogrodów niemieckiego polityka i dyplomaty Rudolfa Franza Erweina von Schönborn w Wiesentheid. Końcowe tablice przedstawiają ogród w Zamku w Wiesentheid i detale projektu¹³⁹.

Zainteresowanie chińską sztuką ogrodową miało dość powierzchowny charakter bez zgłębiania filozofii i estetyki. Europejscy twórcy nie stosowali antropomorficznej idei natury; odwoływali się do malarstwa i dramatycznego krajobrazu. Czerpanie ze sztuki ogrodowej Kraju Niebiańskiego Smoka ograniczało się do wprowadzania do ogrodu elementów architektonicznych wzorowanych na chińskich¹⁴⁰.

Odpowiedzią na zapotrzebowanie wzorców była *Rural architecture in the Chinese taste*¹⁴¹ autorstwa ojca i syna Williama i Johna Halfpenny. William Halfpenny nie zyskał sławy na polu architektury, ale jego architektoniczne wzorniki cieszyły się popularnością. Odpowiadały gustom klienteli, która chciała wznosić modne budowle przy minimalnych kosztach. Ceną było przerysowanie projektów; chinoiserie graniczyły z komizmem.

Wzornik podzielony został na cztery części: dwie pierwsze koncentrują się głównie na budowlach ogrodowych (groty, świątynie, letnie domki, łuki tryumfalne, obeliski, mostki, kolumny), kolejne zawierają propozycje drobnej architektury ogrodowej (drzwi, okna, pilastry, szklarnie, ławki i krzesła ogrodowe, gazebo, bramy, kominki, poszycia dachowe). Podobnym w charakterze wzornikiem o 54 tablicach był *Ornamental architecture in the Gothic, Chinese, and modern taste*¹⁴² Charlesa Overa.

138 J. D. Fülck, *Neue Garten Lust, oder Völliges Ornament*, [Augsburg 1750?]. Kras. 32461; BN A.627/G.XVIII/II-9 – <https://polona.pl/item/neue-garten-lust-oder-volliges-ornament-welches-bestehet-in-allerhand-parterren-von,NTgxNzE2MQ/4/#index> [19.11.2021].

139 I. Lauterbach, *L'ornement dans les parterres de jardins: XVIe – XVIIIe siècles*, „Perspective” 2010, nr 1, s. 147 – <https://journals.openedition.org/perspective/1230> [20.11.2021].

140 *Ogród: forma...*, s. 257–262.

141 W. Halfpenny, J. Halfpenny, *Rural architecture in the Chinese taste*, London 1755. Kras. 31623; BN A.634/G.XVIII/II-16 – <https://polona.pl/item/rural-architecture-in-the-chinese-taste-being-designs-entirely-new-for-the-decoration-of,NTgxMzA5OQ/4/#index> [19.11.2021].

142 C. Over, *Ornamental architecture in the Gothic, Chinese, and modern taste*, London 1758. Kras. 31624; BN A.633/G.XVIII/II-15 – <https://polona.pl/item/ornamental-architecture-in-the-gothic-chines-and-modern-taste-being-above-fifty-intire,NTc5OTYyMQ/28/#index> [19.11.2021].

W zbiorze Drège'a znajdował się także wzornik będący częścią wydawnictwa ciągłego „Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern...”¹⁴³ z francuskim tytułem równoległym „Recueil d’Idées Nouvelles pour la Décoration des Jardins”. Ukazywało się w latach 1796–1806; opublikowano 48 zeszytów. Redagowane było przez lipskiego profesora filozofii Johanna Gottfrieda Grohmana i lipskiego księgarza Friedricha Gotthelfa Baumgärtnera. Od 1806 roku, po śmierci Grohmana, pismo było kontynuowane pod tytułem „Neues Ideen-Magazin...” – ukazało się 12 zeszytów¹⁴⁴. Zawierało plany konstrukcyjne i wzory architektury ogrodowej w stylu chinoiserie, angielskim i elementy historyzujące: domków ogrodowych, pawilonów, ogrodzeń, mostów, wysp, kaskad, namiotów. Ze względu na wysoki poziom grafik (częściowo ręcznie kolorowanych) czasopismo cieszyło się dużym zainteresowaniem.

Wolumin z kolekcji Drège'a składa się ze karty tytułowej (wersja francuska) zeszytu pierwszego oraz ze 100 tablic pochodzących z różnych zeszytów z lat 1796–1803. Tablice pogrupowano tematycznie poczynając od budynków, w tym mieszkalnych, poprzez różnego rodzaju budowle ogrodowe (pawilony, łaźnie, kioski, domki ogrodnika), a kończąc na drobnych elementach architektonicznych (ogrodzenia, namioty tureckie, urny, kaskady i fontanny, itd.). Prezentowano oryginalne ciekawostki, np. budynek ogrodowy nazwany Chatką Diogenesa w formie beczki (rycina oznaczona jako tablica 24) lub wymyślne przyrządy gimnastyczne. Rycina z zeszytu 16 (1797) oznaczona nr X (w egzemplarzu Drège'a tablica 98) zatytułowana „Gesundheitspferd” prezentuje niezwykle wynalazek. W ogrodowej altanie utrzymanej w stylu chińskim umieszczono konstrukcję z prętów i pasków podtrzymującą siodło jeździeckie. Użytkownik pociągając za chwost zwisający z sufitu wprawiał siodło w ruch. Konstrukcja miała imitować jazdę na koniu, a przy tym być całkowicie bezpieczną dla użytkownika.

W piśmiennictwie polskim, szczególnie pod koniec wieku XIX, pojawiły się gotowe wzorce dla właścicieli ogrodów nie chcących zgłębiać od podstaw wiedzy ogrodniczej. Takim wzornikiem były *Wzory i plany ogrodów zastosowane*

143 „Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern...” 1796–1803. Kras. 31822; BN A.742/G.XVIII/III-22 – <https://polona.pl/item/ideenmagazin-fur-liebhaber-von-englischen-anlagen-und-fur-besitzer-von-landgtern-um,NTY4Mzk4Mw/4/#info:metadata>. Wersja cyfrowa czasopisma dostępna jest w bibliotece Uniwersytetu w Heidelbergu – <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ideenmagazin> [20.11.2021].

144 Wykaz numerów: C. A. Wimmer, *Das Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten*, „Zandera” 2011, vol. 26, No. 1, s. 32–33 – https://www.jstor.org/stable/44696272?refreqid=excelsior%3A5afcd2d7a84a47938534841053e4968c&seq=1#metadata_info_tab_contents%20nr%201-6 [20.11.2021].

do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin¹⁴⁵, z projektami zarówno w stylu krajobrazowym jak prezentujące nowe wówczas zjawisko w projektowaniu – ogrody kaligraficzne. Autor Stanisław Jasiński, ogrodnik w Karniewie koło Pułtuska, rozrysował też geometryczne kwietniki kobiercowe wraz z katalogiem roślin do wypełniania wzorów¹⁴⁶.

*Album für teppichgärtnerei und gruppenbepflanzung*¹⁴⁷ Karla Götze'a był jednym z najpopularniejszych wzorników kwietników dywanowych¹⁴⁸. Rabaty kobiercowe nawiązywały do ornamentów stosowanych w dywanach. Rabaty były gęsto obsadzone roślinami tworzącymi barwne wzory. Zakładane były w bliskim otoczeniu domu, na skrzyżowaniach dróg w parkach. Miały kształt koła, owalu, rozety; przybierały formę koszy kwiatowych, piramid. We wzorniku Götze'a część projektów zaopatrzone w widoki rabat. Są one wyniesione ponad poziom gruntu, aby lepiej zaprezentować roślinne wzory z dominantą w postaci donicy z rośliną lub konstrukcji pionowych w postaci festonów kwiatowych.

Publikacją łączącą cechy wzornika i poradnika jest *Tracé et ornementation des jardins d'agrément*¹⁴⁹ Théodore Bona (1805–1866). Wydanie czwarte publikacji zawiera dużo ilustracji przedstawiających elementy małej architektury utrzymanych w stylu gotyckim i chińskim. Podobnym w charakterze jest poradnik *How to lay out a garden: intended as a general guide in choosing, forming, or improving an estate*¹⁵⁰ architekta krajobrazu epoki wiktoriańskiej Edwarda Kempa (1817–1891). Opublikowany po raz pierwszy w 1850 roku w zbiorze Drège'a reprezentowany jest przez trzecie wydanie z roku 1864. Publikacja wywarła duży wpływ na kształtowanie się stylu wiktoriańskiego w ogrodach. Była pierwszym poradnikiem

145 S. Jasiński, *Wzory i plany ogrodów zastosowane do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin*, Warszawa 1879. Kras. 31744; BN A.2800/G.XIX/III-80 – <https://polona.pl/item/wzory-i-plany-ogrodow-zastosowane-do-potrzeb-naszego-kraju-oraz-wzory-kobiercow,MzIOMzkyMA/3/#info:metadata> [30.06.2022].

146 *Ogród: forma...* s. 400.

147 K. Götze, *Album für teppichgärtnerei und gruppenbepflanzung*, Erfurt [1892]. Kras. 31813; BN 2.050.522 – <https://polona.pl/item/album-fur-teppichgärtnerei-und-gruppenbepflanzung,MjYxOTkzNzU/4/#info:metadata> [21.11.2021].

148 Ł. Przybylak, *Dekoracyjne formy XIX-wiecznych kompozycji roślinnych w procesie rewitalizacji założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie*, „Studia Wilanowskie” 2017, t. 27, s. 296.

149 T. Bona, *Tracé et ornementation des jardins d'agrément*, Bruxelles [non ante 1864]. Kras. 31943; BN 2.041.514 – <https://polona.pl/item/trace-et-ornementation-des-jardins-d-agrement,MjYxOTkzNjg/8/#info:metadata> [18.11.2021].

150 E. Kemp, *How to lay out a garden: intended as a general guide in choosing, forming, or improving an estate*, London 1864. Kras. 33988; BN 2.023.604 – <https://polona.pl/item/how-to-lay-out-a-garden-intended-as-a-general-guide-in-choosing-forming-or-improving,MTAwMzk4NjU/7/#info:metadata> [18.11.2021].

w zakresie rozplanowania otoczenia domu i wkomponowania ogrodu w krajobraz. Bogato ilustrowana zawiera gotowe plany, wzory rozwiązań kompozycyjnych i widoki ogrodowe zaczerpnięte z praktyki własnej autora.

Przestawianie fragmentów ogrodu w postaci widoków lub perspektyw było ważnym elementem w procesie projektowania. Sztandarowym przykładem takiego sposobu projektowania są tzw. Czerwone Księgi¹⁵¹ Humphreya Reptona (1752–1818). Projekt ogrodu był albumem złożonym z szeregu akwarelek, oprawionych w bogato złożoną czerwoną koźlą skórę. Malowane wodnymi farbami widoki przedstawiały stan przed i po zmianach. Akwarele Reptona miały ruchome nakładki wsuwane w szczeliny umieszczone przeważnie w ramce okalającej szkic. Umożliwiały porównywanie widoków w tej samej scenerii przed zmianami i po zmianach¹⁵².

*Descriptions pittoresques de jardins du goût le plus moderne*¹⁵³ autorstwa prawnika i znawcy sztuki Christiana Ludwiga Stieglitza (1756–1836) zawiera 28 tablic w tym 13 widoków wnętrza ogrodowych rytowanych wg rysunków lipskiego architekta Karla Augusta Benjamina Siegela (1757–1832). Ponadto w tomie umieszczono plany ogrodów w stylu *pittoresques* (malowniczym) oraz kilka plansz z wzorami pawilonów, kiosków, łodzi, mostków i mebli ogrodowych.

Efektowną publikacją jest tom „Figures pour l’Almanach du Bon jardinier”¹⁵⁴ wydany w 1822 roku, będący samodzielnym dodatkiem do almanachu „Le bon jardinier” wydawanego w Paryżu od roku 1755. Zawiera 29 kolorowanych grafik przedstawiających części roślin wraz z nazwami: korzenie, łodygi, liście, kwiaty, słupki, owoce; sposoby rozmnażania roślin: odkłady powietrzne, szczepienie; narzędzia ogrodnicze: noże do szczepienia, narzędzia do uprawy gleby i pielęgnacji roślin, donice, klosze szklane do ochrony roślin.

Zwraca uwagę także pięknie ozdobiony kolorowymi litografiami tom 4 rocznika „Flore des Serres et des Jardins de l’Europe”¹⁵⁵ (1848). Wydawcą tego jednego z najlepszych XIX-wiecznych czasopism ogrodniczych był Louis Van Houtte

151 P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 227.

152 The Morgan Library & Museum. Humphry Repton’s Red Books – <https://www.themorgan.org/collection/Humphry-Reptons-Red-Books> [18.11.2021].

153 C. L. Stieglitz, *Descriptions pittoresques de jardins du goût le plus moderne*, Leipzig 1802. Kras. 33.121; BN ZZ1.556.II. Oryginał *Gemälde von Gärten im neuern Geschmack* ukazał się w Lipsku w 1798.

154 „Figures pour l’Almanach du Bon jardinier” Paris 1822. Kras. 33341; BN 2.042.282 – <https://polona.pl/item/figures-pour-l-almanach-du-bon-jardinier,MTI2MTcwNDE5/6/#index> [20.11.2021]. W zbiorze Drège’a znajdowało się również 15 wydanie dodatku Kras. 33462; BN 2.041.258.

155 „Flore des Serres et des Jardins de l’Europe” 1884, t. 4. Kras. 32211; BN P.610045 A – <https://polona.pl/item/flore-des-serres-et-des-jardins-de-l-europe-ou-descriptions-et-figures-des-plantules,MTMwMjYxNzY5/> [21.11.2021].

(1810–1876), belgijski ogrodnik i łowca roślin (wyprawa do Brazylii w latach 1834–1836)¹⁵⁶. Po powrocie z wyprawy założył czasopismo „Jardins de l’Europe”, które w ciągu swojego istnienia opublikowało 2000 kolorowych tablic w 23 tomach (1845–1883). Współtwórcami czasopisma byli Charles Antoine Lemaire i Michael Joseph François; tablice litografowali Severeys, Stroobant i De Pannemaker. Ilustracje do pierwszych dziesięciu tomów drukował głównie Louis-Constantin Stroobant (1814–1872). Rośliny z „Flore des Serres” były dostępne w szkółce roślin egzotycznych Van Houtte w Gandawie. W tomie czwartym znajdują się m.in. podobizny storczyków. To właśnie w celu ich zdobycia Van Houtte udał się do Brazylii. Kilkudziesięciu grafikom towarzyszy botaniczny opis roślin.

Zidentyfikowane egzemplarze z księgozbioru dają możliwość ogólnego wglądu w zawartość treściową. Dominowały prace związane ze sztuką ogrodną, projektowaniem ogrodów, ogrodnictwem z uwzględnieniem sadownictwa, warzywnictwa i winogradnictwa, roślinoznawstwo w tym katalogi roślin, botanika, rolnictwo, medycyna domowa, krajoznawstwo, biografie osób związanych z ogrodnictwem i botaniką, pszczelarstwo, leśnictwo, bibliografia, książki kucharskie i z zakresu gospodarstwa wiejskiego, publikacje z zakresu wiedzy ogólnej oraz literatura piękna, a w szczególności poezja, poświęconą ogrodom.

Pozycje z księgozbioru Józefa Drège’a w Bibliotece Narodowej włączone zostały do odpowiednich kategorii zbiorów. Stopniowa digitalizacja zasobu bibliotecznego pozwala na odtworzenie zawartości kolekcji zbieracza. Możliwe to jest w trakcie opracowania obiektów cyfrowych, jak również na podstawie tradycyjnych metod badawczych. Rekonstrukcje kolekcji planowane są na podstawie spisów, inwentarzy, katalogów, znaków własnościowych, zapisów proweniencyjnych, marginaliów, charakterystycznych opraw¹⁵⁷.

Podstawowe pytanie przy odtwarzaniu zawartości zbioru brzmi: jakie publikacje lub które egzemplarze należały do kolekcji. W przypadku zbioru będącego przedmiotem artykułu najważniejszym dokumentem pozwalającym na stwierdzenie przynależności do zbioru Drège’a jest wspomniany wyżej Akt przekazania Bibliotece Krasieńskich zbioru Drège’ów, w którym wskazano sygnatury

156 W zbiorze Drège’a znajdowała się praca G. Guilmot, *Biographie de Louis van Houtte: ancien botaniste-voyageur au Brésil*, extr. de la „Flore des serres et des jardins de l’Europe” 1880, vol. 23, fasc. 1. Kras. 34291; BN 2.023.858. Por. *Louis Benoît Van Houtte et le journal Flore des serres et des jardins de l’Europe*, publié par André-Joël. Blog sur mes passions: les roses, les abeilles et la nature – <https://www.lesrosesduchemin.com/2021/01/flore-des-serres-et-des-jardins-de-l-europe.html> [27.12.2021].

157 J. Oosterman, *The archaeology of a collection: the example of Soeterbeeck*, w: *Virtual visits to lost libraries. Reconstruction of and access to dispersed collections...*, s. 72.

publikacji włączonych do Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Zachował się także przedwojenny katalog kartkowy BOK¹⁵⁸. Poza opisem katalogowym i sygnaturami, na niektórych kartach katalogowych wskazano, że dany egzemplarz pochodzi ze zbioru Józefa Drège'a¹⁵⁹. W katalogu elektronicznym Biblioteki Narodowej w uwagach roboczych¹⁶⁰ zapisana jest sygnatura z BOK oraz informacja o ekslibrisie Drège'a.

Odtworzenie zachowanej zawartości zbioru Drège'a nie powinno nastężyć trudności. Kolekcja niemalże w całości znajduje się w jednej księżnicy, a zachowane egzemplarze oznaczone są sygnaturami z Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Trudnością pozostaje odtworzenie wewnętrznej struktury kolekcji. Przykładem spekulacji może być problem uporządkowania wycinków prasowych, Drège systematyzował je w formie tek tematycznych. Pisze o tym Jankowski w *Wspomnieniach ogrodnika*:

Gromadził też wycinki z artykułami ogrodniczymi z czasopism, których zebrało się osiemnaście teczek¹⁶¹.

Potwierdzeniem tej informacji mogą być kolejne numery sygnatur Biblioteki Ordynacji Krasieńskich widoczne w wycinkach poświęconych posiadłości Radziwiłłów w Nieborowie i parkowi stworzonemu przez Helenę Radziwiłłową w Arkadii¹⁶².

158 B. Michalik, M. Nowik, *Do przekatalogowania z autopsji*, „Biuletyn Biblioteki Narodowej” 2002, nr 4, s. 27.

159 Odnaleziono zapisy: Józefa Drège'a, J. Drège'a, Drège'a.

160 Dane dostępne są dla osób katalogujących zbiory.

161 E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 97.

162 Zidentyfikowano następujące wycinki: Kras. 33124 – *Nieborów*. Wyc.: *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana* Warszawa 1903 Ser. 2 t. 2 z. 11 a. – <https://polona.pl/item/nieborow,OTgwNTk2NTE/4/#item> [14.11.2021]. Kras. 33125 – A Mieczysławski, *Arkadia i Nieborów*. Wyc.: „Jana Jaworskiego Kalendarz Polski Ilustrowany” na rok 1865. – Warszawa 1864 – <https://polona.pl/item/arkadja-i-nieborow-wspomnienie-z-podrozy-odbytej-po-kraju,ODk5MTgxODM/4/#item> [14.11.2021]. Kras. 33126 – K. Hoffmanowa, *Arkadya; opis wyjety z dzieł p. Tańskiej*. Wyc.: „Przyjaciel Ludu” 1836, nr 5 – <https://polona.pl/item/arkadya-opis-wyjety-z-dziel-p-tanskiej,OTc2MTQxNTM/6/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33128 – M. Radziwiłł, *Obrazki z życia w latach 1814 i 1815: (zapiski z archiwum nieborowskiego)*. Wyc.: „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1890 t. 18, z. 1 – <https://polona.pl/item/obrazki-z-zycia-w-latach-1814-i-1815-zapiski-z-archiwum-nieborowskiego,ODM1NjA3OTY/O/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33130 – M. Radziwiłł, *Arkadiana: z papierów ostatniej wojewodziny wileńskiej Heleny z Przeździeckich Radziwiłłowej: (przyczynek do historii obyczajów i życia towarzyskiego w Polsce)*. Wyc.: „Przegląd Polski” 1885 t. 76 z. 11, 12 – <https://polona.pl/item/arkadiana-z-papierow-ostatniej-wojewodziny-wilenskiej-heleny-z-przedzieckich,ODM1NjA3OTY/O/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33133 – K. Hoffmanowa, *Opis piątej w kraiu naszym przejażdżki, Anielce Ł. przypisany: [wycieczka do Nieborowa, Arkadii i Łowicza]*. Wyc.: *Rozrywki dla dzieci wydawane przez Autorkę Pamiętki po dobrej matce*, Warszawa R. 5: 1828 t. 10 nr 57 – <https://polona.pl/item/opis-piatej-w-kraiu-naszym>

* * *

Czy możliwe jest wypracowanie uniwersalnego modelu rekonstrukcji kolekcji (księgozbioru) w bibliotece cyfrowej? Przy zastrzeżeniu, że każda rekonstruowana kolekcja może wymagać indywidualnego podejścia, a sama rekonstrukcja nie musi być liniowa, można wypracować podstawowe etapy procesu. Możliwe jest posiłkowanie metodami stosowanymi w tradycyjnych rekonstrukcjach zbioru: identyfikacja kolekcji, ocena ważności zbioru, zgromadzenie dokumentacji, zlokalizowanie egzemplarzy, współpraca przy digitalizacji rozproszonych zbiorów lub identyfikacja już zdigitalizowanych obiektów. Proces odtwarzania zbioru opierać powinien się na badaniach bibliograficznych, proweniencyjnych oraz z zakresu historii książki i bibliotek¹⁶³.

Polona stwarza możliwości tworzenia kolekcji. Przez kolekcję rozumie się zbiór wybranych obiektów cyfrowych dotyczących wybranego zagadnienia: osoby (np. Bruno Schulz), cech formalnych (np. Wydawnictwa Konspiracyjne), tematu (np. Imperium Osmańskie), rekonstrukcje (Muzykalia z Bibliotheca Rudolphina).

Usługa ta umożliwia zalogowanym użytkownikom biblioteki cyfrowej tworzenie własnych kolekcji i gromadzenie w nich zdigitalizowanych obiektów. Rekonstrukcja polega na identyfikacji egzemplarza ze zbioru Drège'a według wskazanych wyżej kryteriów (sygnatura BOK, ekslibris Drège'a) i umieszczeniu w folderze kolekcji. Umożliwia także stworzenie kolekcji uzupełniającej (na wzór wzmiankowanej we wstępie do artykułu biblioteki Darwina) z egzemplarzami tożsamymi z egzemplarzami w zbiorze Drège'a¹⁶⁴.

Włączenie się w proces rekonstrukcji innych bibliotek umożliwia e-usługa Polona dla Bibliotek, która oferuje udostępnianie i tworzenie kolekcji cyfrowych z zachowaniem tożsamości instytucjonalnej. Elementy kolekcji instytucjonalnej mogą być włączane do kolekcji tematycznych.

przeiazdzki-anielce-l-przypisany-wycieczka-do-nieborowa,OTUyMjc2MjA/6/#info:metadata [14.11.2021]. Kras. 33134 – K Hoffmanowa, *Przejażdżka do Nieborowa i Arkadij w maju 1828 roku*. Wyc.: K. Hoffmanowa, *Rozrywki dla dzieci. Przez Autorkę Pamiątki po dobrej matce*. Warszawa 1829, t. 4 – <https://polona.pl/item/przejazdka-do-nieborowa-i-arkadij-w-maju-1828-roku,OTA0MjIwNTg/6/#index> [14.11.2021]. Kras. 33135 – A. Młeczyński, *Arkadia i Nieborów (wspomnienie z podróży odbytej po kraju)*. Wyc.: *Rzecz gospodarskie*, Warszawa 1859 – <https://polona.pl/item/arkadia-i-nieborow-wspomnienie-z-podrozy-odbytej-po-kraju,ODcyOTgyNzc/11/#index> [14.11.2021].

163 E. Penge, *How do you reconstruct...*, s. 198–200.

164 Zdigitalizowano inny egzemplarz G. Thoin, *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris 1820, sygn. BN 489.713 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MjYxOTkzNjA/4/#info:metadata> [29.11.2021]. Egzemplarz z kolekcji Drège'a jest zdefektowany, brak w nim trzech tablic.

W podsumowaniu pora odpowiedzieć na pytanie, dlaczego warto rekonstruować księgozbiór mało znanego kolekcjonera, marginalnie wspominanego przez mu współczesnych, bardziej znanego z zamierzeń niż z rzeczywistych dokonań? *Signum temporis* – wzrost zainteresowania botaniką, ogrodnictwem, etnobotaniką, wpływem człowieka na środowisko pokazuje ten zbiór w nowym świetle.

EWA GRYGUC**Digital reconstruction of historical book collections as exemplified by Józef Drège's collection in POLONA**

The dispersion of library collections, both as a result of relocations and within the libraries themselves, is a process connected with the circulation of library materials. The book collection of Józef Drège (1866–1908), unique in terms of the subject matter of the publications included in it, was dispersed. The digitization of the collections of the National Library of Poland and their presentations in POLONA digital library makes it possible to recreate the collection related with gardening.

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

FRYDERYK ROZEN

orcid: 0000-0002-0580-8178

e-mail: f.rozen@bn.org.pl

Daniel Brzeziński, Grażyna Szumlicka-Rychlik, *Najstarsze manuskrypty (IX–XVIII w.) i inkunabuły.* *Zbiory specjalne Towarzystwa Naukowego Płockiego*, t. 1, Płock, Towarzystwo Naukowe Płockie, 2019

DOI: 10.36155/RBN.53.00011

Towarzystwo Naukowe Płockie uczciło dwustulecie swej działalności inauguracją serii wydawniczej poświęconej najcenniejszym zbiorom jego biblioteki im. Zielińskich. W pierwszym tomie zaprezentowano najstarsze manuskrypty (IX–XVIII wiek) i inkunabuły. Recenzja niniejsza dotyczy drugiej części owego tomu zawierającej opisy druków piętnastowiecznych. W jubileuszowym wydawnictwie po raz pierwszy zaprezentowano informacje o całości obecnego zasobu inkunabułów TNP przez co zasługuje ono na uwagę, mimo iż nie jest typowym katalogiem bibliotecznym.

W 1985 roku 50 inkunabułów należących do biblioteki im. Zielińskich zostało opisanych w katalogu autorstwa Haliny Kostaneckiej¹. W następnych latach TNP pozyskiwało kolejne inkunabuły, przede wszystkim na drodze zakupów, prowadzono także wymianę z innymi instytucjami. W 2019 roku zbiór inkunabułów osiągnął liczbę 93 tytułów w 86 woluminach. Po ukazaniu się katalogu

H. Kostaneckiej informacje o nowych nabytkach publikowane były na łamach kwartalnika „Notatki Płockie”. Pierwsze cztery woluminy opisała Barbara Ćwikła, kolejnymi zajmowała się Wanda Kaczonowska². Obie autorki podawały skrócony (wzorowany na IBP) opis bibliograficzny, podstawowy opis oprawy (według schematu szeroko rozpowszechnionego

2 B. Ćwikła, *Cztery nowe inkunabuły w Bibliotece im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego zakupione w roku 1985*, „Notatki Płockie” 1986, t. 31, z. 2, s. 57–60 – <http://www.tnp.org.pl/Notatki%20Plockie%201986.pdf> [18.03.2022]; W. Kaczonowska, *Nowe inkunabuły w Bibliotece im. Zielińskich TNP zakupione w latach 1986–1987*, „Notatki Płockie” 1988, t. 33, z. 2, s. 53–54; *Cztery nowe inkunabuły w Bibliotece im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego zakupione w latach 1988–1989*, „Notatki Płockie” 1989, t. 34, z. 4, s. 49 – <http://www.tnp.org.pl/Notatki%20Plockie%201989.pdf> [18.03.2022]; *Biblioteka im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego posiada już 70 inkunabułów*, „Notatki Płockie” 1994, t. 39, z. 4, s. 16–19 – <http://www.tnp.org.pl/Notatki%20Plockie%201994.pdf> [18.03.2022]; *5 nowych inkunabułów w Bibliotece im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego zakupionych w 1995 roku*, „Notatki Płockie” 1995, t. 40, z. 4, s. 16–18 – <http://www.tnp.org.pl/Notatki%20Plockie%201995.pdf> [18.03.2022].

1 H. Kostanecka, *50 inkunabułów w Bibliotece imienia Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1985.

w polskich katalogach i dopiero od niedawna zastępowanego dokładniejszą charakterystyką opraw)³ oraz niektóre proveniencje i cechy indywidualne egzemplarzy, pokrótce opisywały treść książek. Równocześnie z opisami w „Notatkach Płockich” opisy nabytków wprowadzane były do przygotowywanego do druku drugiego tomu IBP⁴. Ostatnie zarejestrowane w nim inkunabuły to część zakupów z lat 1988–1989⁵. Po wydaniu drugiego tomu IBP jedynym źródłem informacji o inkunabułach TPN stały się artykuły Wandy Kaczanowskiej. Ostatni opisany w nich inkunabuł nosi sygnaturę XV.98, dwa późniejsze zakupy nie weszły do literatury przedmiotu, aż do ukazania się recenzowanej książki⁶. Rejestracja w IBP bądź jej brak przełożyły się na obecność informacji o inkunabułach TNP w bazie Incunabula Short Title Catalogue będącej podstawowym źródłem o lokalizacji egzemplarzy druków piętnastowiecznych⁷.

3 Dokładny opis zdobień i, na ile to możliwe, identyfikacja warsztatów introligatorskich zostały podane w trzech katalogach: *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. T. Dąbrowa, E. Knapiek, J. Wojtowicz, Kraków 2015; *Katalog inkunabułów Książnicy Pomorskiej w Szczecinie*, oprac. A. Michalska, A. Łojko, Szczecin 2016 – <https://zbc.książnica.szczecin.pl/publication/52153> [18.03.2022]; M. Spandowski, *Catalogue of incunabula in the National Library of Poland*, vol. 1–2, Warsaw 2020.

4 *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, [t.] 2, *Addenda, indices*, composuerunt M. Bohonos, M. Spandowski et E. Szandorowska; moderante A. Kawecka-Gryczowa, Wratislaviae 1994.

5 Z zakupionych w tym czasie pozycji w IBP zdążono odnotować inkunabuły o sygnaturach XV.65 i XV.67. Woluminy XV.66 i XV.68 znalazły się już poza centralnym katalogiem.

6 Sygnatury XV.99 – IBP 1046. XV.100 – IBP 1011.

7 British Library. Incunabula Short Title Catalogue – the international database of 15th-century European printing – https://data.cerl.org/istc/_search [18.03.2022].

W pracach nad inkunabułami w bibliotekach polskich na różne sposoby podejmowano tematykę aktualizowania informacji o powiększających się zbiorach. Przed II wojną światową Kazimierz Piekarski wydał uzupełnienie do katalogu inkunabułów Biblioteki Jagiellońskiej z 1900 roku. Zamieścił w nim podstawowe dane bibliograficzne 75 druków piętnastowiecznych, które wzbogaciły bibliotekę jako zakupy, dary bądź nowe odkrycia ujawnione w toku opracowania zbiorów⁸. Tymiz sposobami powiększały się zbiory i innych bibliotek z czego wynikała potrzeba publikowania uzupełnień do wydanych już katalogów. Pracy tej podejmowano się z zastosowaniem różnych metod. Kontynuacja prac nad inkunabułami Biblioteki Jagiellońskiej przybrała najpierw postać nowego katalogu, którego autorka Anna Lewicka-Kamińska, skupiła się na przedstawieniu inkunabułów z pomocą nowoczesnego warsztatu bibliograficznego⁹. Niestrudzona badaczka zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej już po pięciu latach zebrała materiał na niemałe uzupełnienie katalogu. Tym razem opisała 73 woluminy z uwzględnieniem cech egzemplarza, załączyła do pracy także aparat naukowy w postaci konkordancji, spisu starych druków i rękopisów współprawnych z inkunabułami, indeksy proveniencji i rzeczowego¹⁰. Jedenaście lat później dziewięć nowoodkrytych inkunabułów zostało przez znamienitą badaczkę ujawnionych światu w równie rozbudowanej formie wzbogaconej w kilku przypadkach o krótkie historie „ukrywania się”

8 K. Piekarski, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927, nr 1–75*, Kraków 1930 – <https://polona.pl/item/inkunabuły-biblioteki-jagiellońskiej-1-inwentarz-przybytków-z-lat-1900-1927-nr-1-75,NTQOMzAzMDA/4/#item> [27.05.2022].

9 A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1962.

10 A. Lewicka-Kamińska, *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Katalog przybytków za lata 1962–1967*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1966, t. 18, s. 5–58.

inkunabułów w zasobie dubletów i rękopisów¹¹. Informacje o inkunabułach biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich także były publikowane w kilku etapach, z których ostatnim jest artykuł Małgorzaty Minkowskiej, będący specjalistycznym katalogiem 24 tytułów¹². W formie książkowej pełne opracowanie bibliograficzne, proveniencyjne i oproważnawcze 58 nowych inkunabułów Biblioteki Gdańskiej PAN jest niedawnym dziełem Beaty Gryzio¹³. Z kolei Henryk Kowalewicz wydał uzupełnienie katalogu inkunabułów Biblioteki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu w postaci samych opisów bibliograficznych, w czym kontynuował metodę uzupełnianego katalogu Zofii Kaweckiej¹⁴. Ostatecznie opis cech indywidualnych egzemplarzy (a także sprostowania bibliograficzne) przyniósł po 32 latach katalog pióra prof. Wiesława Wydry¹⁵. Podobnie uzupełnienie i rozwinięcie leciwego katalogu inkunabułów opactwa cystersów w Mogile z 1915 r.

11 A. Lewicka-Kamińska, *Jeszcze inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1977, t. 27, s. 41–51.

12 M. Minkowska, *Nowe i nowo odkryte inkunabuły w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Uzupełnienie katalogów Alofii Kaweckiej-Gryczowej i Eugenii Triller*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 2018, t. 29, s. 184 – https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2018/12/7.-Minkowska-M._Nowe-i-nowo-odkryte-inkunabu%C5%82y.pdf [18.03.2022].

13 B. Gryzio, *Muzeum czarnej sztuki. Katalog inkunabułów PAN Biblioteki Gdańskiej*, Gdańsk 2012.

14 H. Kowalewicz, *Dodatki do katalogów: inkunabułów i druków polskich XVI w. Biblioteki UAM w Poznaniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Biblioteka Główna” 1970, t. 9, s. 164–220. Z. Kawecka, *Materiały do katalogu inkunabułów Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Biblioteka Główna” 1960, t. 1, s. 88–143.

15 W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002.

autorstwa o. Gerarda Kowalskiego OCSO opracowała prof. Jolanta Marszałska¹⁶. Jak widać z pobieżnego przeglądu historii dodatków, kontynuacji i uzupełnień do katalogów inkunabułów, stałą troską badaczy dawnej książki jest zapewnienie możliwie aktualnej, choć nie zawsze wyczerpującej, informacji o niewielkiej nawet liczbie zabytków pierwocin drukarstwa. Na pierwszy tom Zbiorów specjalnych TPN można więc spojrzeć z perspektywy wielu osiągnięć polskiego bibliotekarstwa w zakresie kontynuowania i uzupełniania opracowań inkunabulistycznych.

Na kartach *Wprowadzenia* autorzy przedstawili zarys dziejów biblioteki, zawierający fakty o podstawowym znaczeniu dla ukształtowania się obecnych zbiorów, jak przekazanie części książek Uniwersytetowi Warszawskiemu w 1898 roku, wywiezienie 3 000 książek do Petersburga i ich późniejszą rewindykacja, przekazanie kolekcji Zielińskich ze Skępego (w tym 38 inkunabułów), przetrwanie obu wojen światowych bez większego uszczerbku zasobu. Osobno przedstawiono charakterystykę samych inkunabułów. Piętnaście spośród nich pochodzi z biblioteki Zielińskich w Skępem, cztery z biblioteki bernardynów tamże, osiem z klasztoru bernardynów w Łowiczu. Wskazano unikaty i rzadkości w skali kraju, zarysowano pochodzenie typograficzne oraz strukturę tematyczną, przeważnie teologiczną, w mniejszym stopniu prawną, historyczną i literacką.

Spis inkunabułów poprzedzono notą wydawniczą, w której podano, iż opisy zostały uszeregowane według kolejności sygnatur, zawierają podstawowe dane bibliograficzne, informacje o proveniencjach, oprawie, wpisach rękopiśmiennych i zdobieniach. W większości przypadków opis skonstruowano w oparciu o centralny katalog inkunabułów w bibliotekach polskich. Wykorzystywanie opisów z IBP w charakterze wzorca dla opisu

16 J. Marszałska, *Katalog inkunabułów biblioteki opactwa oo. cystersów w Szczrzyzycu*, Kraków 2002, s. 7–8.

bibliograficznego jest od dziesięcioleci normą w katalogach krajowych.

Zastosowany układ według numerów sygnatur w żaden sposób nie ułatwia orientacji w zasobie, zwłaszcza wobec braku w publikacji jakichkolwiek indeksów i konkordancji. By znaleźć interesującą pozycję trzeba przekartkować cały spis. W nocie wydawniczej słusznie użyte zostało sformułowanie, iż opisy sporządzono w oparciu o IBP. Informacje bibliograficzne z centralnego katalogu zostały bowiem poddane pewnym zabiegom upraszczającym, jak ograniczenie daty druku do roku, pominięcie edycji i wariantów oraz wydawców i tłumaczy, wreszcie pominięcie w niektórych adresach wydawniczych [oznaczenia] danych pochodzących spoza druku. Ostatni z wymienionych zabiegów nie tylko zmniejsza szczegółowość zapisu, ale może niestety wprowadzić w błąd, sugerując, iż całość adresu wydawniczego znajduje się na kartkach danego inkunabułu¹⁷. Korzystając z IBP warto też wziąć pod uwagę ciągły rozwój inkunabulistyki i aktualizację ustaleń dotyczących anonimów typograficznych¹⁸. W przypadkach, gdy Kaczanowska podała niepewną identyfikację bibliograficzną autorzy omawianej pracy posłużyli się powtórzeniem jej ustaleń. Tym sposobem w omawianej publikacji jako inkunabuły opisane zostały trzy druki szesnastowieczne. Jak wskazują na to zamieszczone zdjęcia druk opisany pod numerem 63 jako „Guido G., [b. tyt.], Lyon [b.d.], 1491” to Guido Papa (1402-1477), *Decisiones*,

Lugdunum, Huguetan, 1508. Dołączona do tegoż druku pojedyncza karta z kolofonem jest to Nicolas de Bergame, *Destructorium vitiorum ex similitudine creaturarum exemplorum approbatione per modum dialogi*, Lugduni, C. Nourry, 1509¹⁹. Druki opisane jako „Hugo de Sancto Charo, *Postilla super prophetas et Libros Machabeorum*, p. 4-5, Basel, Bernardus Richel [XV w.]” (poz. 73-74) to, jak na to wskazują zamieszczone w książce ilustracje, *Biblia. Quarta – quinta pars huius operis continens textum Biblie cum postilla Hugonis*, [Basel, J. Amerbach, J. Petri, A. Koberger I, 1504].

W opisie cech indywidualnych egzemplarzy autorzy podawali zazwyczaj wybrane ustalenia z katalogu Kostaneckiej oraz artykułów Ćwikły i Kaczanowskiej. Stąd pierwszych 50 inkunabułów otrzymało bogatsze informacje o proveniencjach. Podobnie jak w przypadku opierania opisów bibliograficznych o wybrane dane z IBP, tak i w pominięciu niektórych proveniencji ustalonych przez Kostanecką autorzy wykazali się nieskrępowaną swobodą²⁰. Podobny los spotkał niektóre ustalenia Kostaneckiej w zakresie marginaliów, datacji opraw i defektów²¹. Z drugiej strony autorzy zamieścili kilka nowych informacji, z których ciekawsze to tytuł wytlóczony na grzbiecie z datą 1539 (poz. 46), wpis własnościowy (poz. 73), marginalia (poz. 80), tłoczenia na skórzanej okładzinie (84).

19 Identyfikacja była możliwa dzięki zamieszczeniu skanów woluminów w Płockiej Bibliotece Cyfrowej – <http://www.tnp.org.pl/biblioteka/dlibra/collectiondescription?dirids=1> [18.03.2022].

20 Pominięcie opisanych przez Kostanecką części proveniencji nastąpiło w opisach nr 23, 36, 37.

21 Liczne rubrykowania w poz. 55, 66; kolorowane inicjały w poz. 79; datacja oprawy siedemnastowiecznej poz. 77, szesnastowiecznej poz. 79, z początku osiemnastego wieku w poz. 82, w poz. 81 informację o oprawie gotyckiej zastąpiono stwierdzeniem: „skóra brązowa, tłoczona na desce”. Pominięto defekty w poz. 57, 58, 82; w poz. 64 defekt uwzględniono.

17 Nawiasy kwadratowe pozostawiono w poz. 8, 68, 71, 76. Pominięto je w poz. 17, 19, 21, 40, 42, 85.

18 W poz. 3 powtórzono za IBP [Speyer, Peter Drach], natomiast wydany później znakomity katalog inkunabułów Bayerische Staatsbibliothek podaje nowe ustalenie: [Straßburg: Johann Prüss, c. 1489–1491]. *Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog*, Bd. 1–6. Wiesbaden 1988–2005, S-545. Można by także uściślić datację w opisie 34 z ca 1490 (jak w IBP 305) na non post 1489 a to z powodu zapiski z roku 1489 odnalezionej na egzemplarzu Staats- und Stadtbibliothek w Augsburgu.

Istotną cechą pierwszego tomu *Zbiorów specjalnych Towarzystwa Naukowego Płockiego* jest zamieszczenie licznych ilustracji przedstawiających oprawy, iluminacje, glossy i inne cechy indywidualne egzemplarzy. Na każdy inkunabuł przypada co najmniej jedna duża, barwna fotografia. Ilustracje te stanowią cenny materiał do poznania kolekcji inkunabułów w Bibliotece im. Zielińskich, który nie zdezaktualizuje się po opracowaniu bardziej szczegółowych opisów poszczególnych egzemplarzy, lecz będzie dla nich wartościowym uzupełnieniem. Jak zauważył amerykański inkunabulista Paul Needham przy okazji opisywania problemów, które niosą ze sobą słowne opisy cech indywidualnych egzemplarzy: żadna liczba słów nie zastąpi dobrej ilustracji²².

Już w ramach pisania niniejszej recenzji ilustracje omawianej książki pozwoliły na dodanie kilku spostrzeżeń do wiedzy o inkunabułach Towarzystwa Naukowego Płockiego. Widocznych jest na nich pięć nieodnotowanych dotychczas zapisów proweniencyjnych: poz. 45 *Liber Ecclesiae Parochia[li]s Strzelcen[si]s* [XVII w.]²³; poz. 46 *Conventus Voznicensis Patru[m] Reformatoru[m] ad s. Franciscum* [XVII w.]²⁴; poz. 60 *Domus Cracovien[si]s Scholaru[m] Piarum* [XVIII w.]²⁵; poz. 67 *Joannis Suchodolski de Rzychowo [?] praepositi Wisnicens[si]s*

[XVII w.]²⁶; poz. 81 *Sum ex libris Jacobi Ritschen-delli Austriaci* [XVIII w.].

Materiał ilustracyjny pozwala także opisać dokładniej fragmenty dwóch średnio-wiecznych rękopisów, użytych jako materiał introligatorski w oprawach dwóch inkunabułów. W egzemplarzu XV,64 jako wyklejka wykorzystany został XIV-wieczny fragment pierwszej księgi *De diaetis universalibus et particularibus* Izaaka Judaeusa²⁷. Okładzinę (XV, 23 poz. 15) sporządzono z karty piętnastowiecznego graduaułu zawierająca początek formularza *Missae pro defunctis*²⁸. Jest to jeden z dwóch formularzy *Requiem* spotykanego w graduaułach polskich. Versus *In memoria aeterna...* występował w liturgii augustianów, benedyktynów, franciszkanów i klarysek²⁹. Na zakonną proweniencję graduaułu wskazuje także użyta w nim notacja rzymska.

Książka ks. prof. Daniela Brzezińskiego i dr Grażyny Szumlickiej-Rychlik ukazuje ciekawe perspektywy dalszych prac (bibliograficznych, proweniencyjnych, tegumentologicznych) nad inkunabułami, które weszły do zbiorów Biblioteki im. Zielińskich po 1985 roku. Treść omówionej tu publikacji zbiera, choć nie zawsze w najlepszy możliwy sposób,

proweniencji, red. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, Warszawa 2018, s. 350.

26 Jan Suchodolski, proboszcz w Wiśniczu podpisał dedykację w *Zal pogrzebowy przy trunnie JW. Zofiey Księżney z Ostroga Lubomierskiej*, Kraków, F. Cezary, 1623. Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 23 Kraków 1909, s. 515.

27 Za identyfikację tego rękopisu składam podziękowania Sławomirowi Szyllerowi z Pracowni Wiedzy o Dawnej Książce Instytutu Historii Nauki PAN.

28 Widoczne na zdjęciach fragmenty – Introitus: *Requiem aeternam dona eis Domine, et lux perpetua luceat eis*. Psalmus 64: *Te [decet] hymnus, Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Ihe[rusalem]*. Graduale: *Requiem aeternam dona eis Domine et lux perpetua luceat eis*. Versus: *In memoria aeterna erit just[us]*.

29 J. Pikulik, *Polskie graduauły średniowieczne*, Warszawa 2001, s. 174.

22 P. Needham, *The Bodleian Library Incunables*, „The Papers of the Bibliographical Society of America” 2007, vol. 101, no. 3, s. 365.

23 Parafia pw. św. Marcina z Tours w Strzelcach Wielkich, erygowana w XIV wieku, zob. *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, szp. 1067. Egzemplarz z tym właśnie wpisem własnościowym zarejestrował Kazimierz Piekarski w zeszycie rejestracyjnym zatytułowanym: *Poznań. Towarzystwo Przyjaciół Nauk. XV wiek*, przechowywanym obecnie w Zakładzie Starych Druków Biblioteki Narodowej.

24 Klasztor reformatów w Woźnikach w Wielkopolsce.

25 Klasztor pijarów w Krakowie, por. *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 8, *Zbiorczy indeks*

rozproszone lub nieogłoszone dotychczas wiadomości o inkunabułach TNP, co zdecydowanie ułatwia dostęp do podstawowych informacji na temat tego zasobu. Należy także docenić estetyczną szatę publikacji, wydanej na kredowym papierze i ozdobionej ilustracjami. Ozdobna forma słusznie podkreśla rangę osiągnięcia TNP, jakim jest znaczące rozbudowa zbioru inkunabułów, co ma szczególne znaczenie w Płocku, którego historyczne zbiory poniosły tak ciężkie straty podczas II wojny światowej. Jakkolwiek recenzowana praca, sądząc z tytułu i wstępu, nie aspiruje do rangi katalogu inkunabułów, nie sposób zaakceptować widocznego w niej braku spójnej metody sporządzania opisów druków XV-wiecznych. Liczne w literaturze przedmiotu uzupełnienia i kontynuacje opracowań inkunabulistycznych pokazują, iż możliwe jest przyjęcie określonego stopnia zakresu podawanych danych oraz ich szczegółowości. To co publikacja będzie zawierać a co pomijać winno być decyzją precyzyjną i konsekwentnie zrealizowaną a także niedwuznacznie przedstawioną czytelnikom. Opis cech indywidualnych, będący wymagającym zadaniem, bywał w niektórych publikacjach po prostu pomijany. W recenzowanej publikacji można przedstawić w y b r a n e lub p r z y k ł a d o w e proveniencje opisane

we wcześniejszych publikacjach. Natomiast w opisie bibliograficznym wykazana przez autorów niefrasobliwość zaszkodziła publikacji, czego można było uniknąć np. kopiując d o k ł a d n i e opisy z IBP. Oby omówione tu przedsięwzięcie wydawnicze znalazło swoją kontynuację w postaci pełnego katalogu inkunabułów, opisującego nie tylko nowo pozyskane do zbiorów woluminy, lecz także omawiającego całą kolekcję z wykozystaniem refleksji metodologicznej oraz warsztatu księgoznawczego, które znacznie rozwinęły się od czasu publikacji katalogu B. Gryzio sprzed 35 lat³⁰. Nowych możliwości opracowania kolekcji najstarszych zabytków sztuki drukarskiej w Bibliotece im. Zielińskich dostarcza intensywnie rozwijający się warsztat inkunabulistyczny, silnie zorientowany na badanie rozproszonych kolekcji, co ma pierwszorzędne znaczenie dla zasobu powstałego z współczesnych zakupów³¹.

30 O rosnących wymaganiach opisu cech egzemplarza zob. P. Needham, *Copy description in Incunable Catalogue*, „Papers of the Bibliographical Society of America” 2001, vol. 95, nr 2, s. 173–239.

31 Kamieniem milowym w badaniach inkunabulistycznych jest baza *Material Evidence in Incunabula* – https://data.cerl.org/mei/_search [24.05.2022].

AUTORZY

dr Daniel Chlastawa

Biblioteka Narodowa,
Zakład Katalogowania Dziedziny

Ewa Gryguc

Biblioteka Narodowa,
Zakład Zbiorów Cyfrowych

dr Jolanta Hys

Biblioteka Narodowa,
Instytut Bibliograficzny

dr Emil Kalinowski

Biblioteka Narodowa,
Zakład Katalogowania Dziedziny

Justyna Morawska

Biblioteka Narodowa,
Zakład Katalogowania Dziedziny

dr Michał Muraszko

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

dr Maria Nasiłowska

Biblioteka Narodowa,
Instytut Bibliograficzny

prof. dr hab. Jan Okoń

Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie,
Komisja Historycznoliteracka

dr Maria M. Przeworska

Biblioteka Narodowa,
Instytut Książki i Czytelnictwa, Pracownia
Historii Bibliotek i Czytelnictwa

dr Fryderyk Rozen

Biblioteka Narodowa,
Zakład Starych Druków

Ewa Zalewska-Mańk

Biblioteka Narodowa,
Zakład Katalogowania Dziedziny

ISBN 978-83-8259-493-5

9 788382 594935